د افغانستان لنډ تاریخ

لیکوال:
علامه عبدالحی حبیبي

مترجم:
استاد عبدالرؤف بېنوا

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

د کتاب ټول حقوق په خپروونکي اړه لري

* **د افغانستان لنډ تاریخ**
* لیکوال: **علامه عبدالحی حبیبي**
* مترجم: **استاد عبدالرؤف بېنوا**

* خپروونکی: **علامه رشاد خپرندویه ټولنه**
* کندهار – افغانستان
* تلیفون : ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱
* ایمیل: mrohyal@yahoo.com

* مالي لګښت: **علامه حبیبي د څېړنو مرکز**
* کمپوز او ډیزاین: **روهیال کمپیوټر اداره**
* چاپکال: ۱۳۹۱ ش – ۲۰۱۲ع
* کچه: ۱۳/۵۰ × ۲۱ سانتي متره
* چاپ شمېر: زر ټوکه
* د مخونو شمېر: ۴۸۸
* د خپرونو لړ: ۷۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان د لنډ تاریخ داستان:

یو کتاب درې ژباړونکي

علامه حبیبي رحمة الله علیه د افغانستان د تاریخ په باب خورا مفصل او مشرح آثار لیکلي دي. خو "تاریخ مختصر افغانستان" ئې هغه اثر دئ چي په لنډ ډول د افغانستان پر تاریخ رڼا اچوي. علامه صاحب دغه دوه ټوکیز اثر د څو سوو ټوکو آثارو تر مطالعې او ویلو وروسته لیکلی دئ. د دې اثر اهمیت په دې کي دئ چي لوستونکی په خورا لږ وخت کي د افغانستان د تاریخ او په دې سیمه کي د لویو پېښو سوو حوادثو سره آشنا کوي.

د "تاریخ مختصر افغانستان" لومړی ټوک په ۱۳۴۶ش کال په کابل کي د کتاب چاپولو مؤسسې خپور کړ. دوهم ټوک ئې تر درې کلن ځنډ وروسته په ۱۳۴۹ش کال د افغانستان د تاریخ ټولني له خوا چاپ سو.

د دغه اثر پښتو ترجمه د ارواښاد استاد عبدالرؤف بېنوا له خوا په ۱۳۵۶ش کال تر سره سوه او په دوو وروستیو پېړیو کي د پښتو د چاپ سوو آثارو د سیمینار په مناسبت خپره سوه. په پښتو ترجمه کې د محمدزیو ځېرکی ترجمه سوی نه دئ، دغسي مسایلو ته نه توجه د هغه مهال د حاکم دولت د دولتي پالیسۍ ښکارندويي کوي.

د افغانستان لنډ تاریخ (پښتو ترجمه) د ۱۳۵۷ش کال د ثور تر اولي پاچاګښتې څو میاشتي مخکي چاپ سو او تر ۱۳۷۸ش کال پوري ئې پر چاپ تقریباً دوه ویشت کاله اوښتي ول. په دغه دوه ویشت کلن زماني واټن کي د کتاب چاپي نسخې کمیابه سوي وې او په بازار کي ئې د پیدا کېدو چانس خورا کم وو. دا چي له یوې خوا کتاب خورا ارزښتمن وو او له بلي خوا په بازار کي نه پیدا کېدی، نو د دې ضرورت احساس سو چي کتاب دوباره چاپ سي. خو د دې پر ځای چي د کتاب هماغه پخوانۍ ترجمه یو وار بیا چاپ سوې وای، په یوه کال (۱۳۷۸ش) کي دوو ښاغلو مترجمینو (!) کتاب له سره ترجمه کړ او په همدغه کال چاپ سو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو ښاغلو څخه يو هم الحاج عبدالودود کرزی دئ او دوهم هغه ئې داود وفا دئ. دا چې د دغو دوو له جملې څخه به کوم يوه لومړی په دې اړه خواري کښلې وي، د کتاب له چاپکاله معلومېږي، د ښاغلي کرزي صاحب په ترجمه کي د "خپلي خبري" تر عنوان لاندي د (۱۳۷۶ش) کال نېټه ليکل سوې ده. د دې مطلب دا دئ چې ښاغلي کرزي دغه ترجمه تر ښاغلي وفا دوه کاله وړاندي کړېده، خو چاپ ئې په تصادفي(!) ډول د ښاغلي وفا له هغې سره په يوه کال تر سره سوی دئ. تر دې په ها خوا يوه بله د يادوني وړ خبره دا ده چې د ښاغلي کرزي ترجمه د ۱۳۷۸ش کال په غبرگولي کي چاپ سوې ده.

د ښاغلي عبدالودود کرزي د کتاب سموونکی او کتونکی هم ښاغلی داود وفا دئ. د چاپ کار ئې په سپين زر پرنټرز (پرائيويټ) لميټډ کوئټه کي تر سره سوی دئ.

خو ښاغلي وفا دا اثر په ۱۳۷۸ش کال ترجمه کړ او د همدې کال د (اسد) په مياشت کي د دانش خپرندويي ټولني له خوا چاپ سو. د کتاب د وقايې پر دوهم او دريم مخ باندي د استاد محمدآصف صميم په قلم يو لنډکی يادښت د "همدا سلف او همدا خلف" تر عنوان لاندي ليکل سوی دئ. په دې يادښت کي ئې خپل شاگرد ښاغلي وفا ته شاباسی ورکړی دئ چې په کم سن ئې د اروانباد استاد بېنوا غوندي دروند بار ته اوږه ورکړېده او په پوره کاميابي ئې دغه بار سرمنزل ته رسولی دئ.

د بدمرغه پښتنو بدنصيبۍ خورا ډېري دي، له دغو بدمرغيو څخه ئې يوه د دغه کتاب دوباره ترجمه ده. دغه کتاب چې دوې لسيزي وړاندي ئې فاضل استاد بېنوا د ترجمې له پاره خوارۍ گاللي وې او زحمت ئې په کښلی وو، د دې پر ځای چې هغه ترجمه پيدا سوې او يوازي د محمدزيو شېرکی پر اضافه سوی او چاپ سوی وای، په عوض کي ئې د هغه مرحوم ټولي خوارۍ عبث او پورته يادو دوو ښاغلو په جلا جلا ډول ترجمه او چاپ کړ.

په ۱۳۸۲ش کال دانش خپرندويي ټولني د افغانستان لنډ تاريخ دوباره چاپ کړ. خو دا ځل ئې د پخواني ژباړن داود وفا پر ځای د استاد عبدالرؤف بېنوا نوم ليکلی وو. د خپرندويي ټولني په يادښت کي ئې دې پېښې ته اشاره کړې ده او خپله دغه لويه سهوه ئې په يوه کوچنۍ جمله په دې ډول جبران کړېده: "ښه به دا وي، چې خبره رالنډه کړو او هغه دا چې (د افغانستان لنډ تاريخ) کتاب د داود وفا په نامه چاپ شوی و. حال دا چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروابناد بېنوا صيب په ۱۳۵٦کې ژباړلی داود وفا يوازې پکې د پښتو د نوي ليکدود زياتونې او کمونې کړي او يوازې (۲٦) مخه يې ژباړلي، چې بيا يې کتاب په خپل نامه کړ".

تر دې لنډې يادښت وروسته "د افغانستان لنډ تاريخ او يو مخروړی" تر عنوان لاندې د استاد محمدآصف صميم لنډه ليکنه چاپ سوې ده، ښاغلي صميم صاحب هم د داود وفا سهوي ته اشاره کړې او د خپل پخواني يادښت د ليکلو په باب ئې د خپلو استادانو علامه حبيبي او استاد بېنوا له اروا بخښنه غوښتې ده.

تر دې وروسته نو د دانش خپرندويي ټولني (د افغانستان لنډ تاريخ) د اروابناد بېنوا صاحب ترجمه ده نه د ښاغلي داود وفا. خو د تعجب وړ خبره دا ده چې د ښاغلي داود وفا ليکدودي ځانګړتياوي او سموني د معيار(!) په نامه په اوسنيو چاپونو کي هم را رواني دي، د دغو ليکدودي زياتونو او سمونو په لرلو سره هيڅ وخت داسي فکر نه سي کېدای چي دغه ترجمه دې د اروابناد استاد بېنوا وي. ځکه د هغه په ترجمه کي لاسوهنه سوې ده او په هيڅ وجه داسي دلايل وجود نه لري چي د يوه مرحوم استاد په ترجمه کي دې په دغه کميت او کيفيت څوک لاسوهنه وکړي او يوه بله خپرندويه ټولنه، په داسي حال کي چي د دغو ټولو اصولو څخه باخبره او آګاه وي دغسي يو کتاب چاپ کړي.

په هر صورت پورته ټولي خبري فقط او فقط د فاضل استاد اروابناد بېنوا په حق کي جفا ده، خدای دي داسي نه پېښوي چي زموږ د نورو حقدارو استادانو آثار هم په دغه شکل په يوه او بل نامه لومړی چاپ او وروسته ئې اصلي ترجمه مسخه سي. زموږ د اسلافو له آثارو سره دغه ډول بازی موږ د تاريخ کندي ته اچوي، چي بيا به مو نه مرحومو استادانو ته د ښهاني ورځ پاته وي او نه د هغوی څخه راپاته ميراث ته.

حاضر متن د اروابناد استاد عبدالرؤف بېنوا ترجمه ده، خو د محمدزيو څېرکی د ښاغلي عبدالودود کرزي له ترجمه کړي نسخې څخه پر اضافه سوی دئ.

په دې متن کي تر خپله وسه کوښښ سوی چي د استاد ترجمه کړی امانت تر لوستونکو پوري ورسوو. دا چي په دې کتاب کي خورا زياتي نسبي شجرې، جدولونه او عکسونه راغلي دي، موږ کوښښ کړی دئ، چي دغه نسبي شجرې او جدولونه تر خپله وسه کمپيوټري کړو، تر څو ئې لوستنه لوستونکو ته آسانه سي. د عکسو په باب

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید یادونه وکړو چي د امکان تر حده مو نوي او د ښه کیفیت لرونکي عکسونه ورته پیدا کړي دي، کوم عکسونه چي بالکل نه پیدا کېدل هغه مو د اصل متن (پارسي نسخې) څخه سکین کړي او د دې متن سره مل کړي دي.

علامه رشاد خپرندویه ټولنه دغه ترجمه په دې نیامت ټولني ته وړاندي کوي، چي زموږ نوي څېړونکي او د تاریخ مینان د دغي ترجمې له اصلي کیفیت څخه خوند واخلي، خدای دي ټولو هغو ښاغلو ته انصاف ورکړي چي د معیار(!) په نامه زموږ د اسلافو په لیکنو او آثارو کي ګوتي وهي. دغه ډول ګوتوهني نه دیني جواز لري او نه هم قانوني، خدای ته خواست کوو چي زموږ د نورو بې شمېرو مصیبتو په څنګ کي د پخوانیو آثارو د مسخه کولو له مصیبت څخه هم د نجات یوه لاره راوښيي. په همدې هیله، دا ئې تاسي او دا ئې د اروا ښاد بېنوا امانت.

مطیع الله روهیال
د علامه رشاد خپرندویه ټولني مشر
د روژې ۱۷ مه – ۱۳۹۱ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

۱. د لوی خدای په نامه ۱۰

لومړۍ برخه

۲. د افغانستان تر تاریخ د مخه دورې ته یوه کتنه ۱۲
۳. د پنجاب په هړپه کي ۱۳
۴. موهن جوډیرو ۱۳
۵. تر اسلام د مخه تاریخي افغانستان ۳۲
۶. آریائیان ۳۲
۷. ارینه ویجه ۳۳
۸. ویدي مدنیت ۳۳
۹. اوستائي مدنیت ۳۷
۱۰. د کاوي = کیان کهول ۴۸
۱۱. اوستایي پهلوانان ۵۱
۱۲. افغانستان او اوستایي سیمي ۵۳
۱۳. ایزدان او ارباب انواع ۵۴
۱۴. ادبیات او ژبي او د هغو رابطه د افغاني ژبو سره ۵۸
۱۵. د پردیو هخامنشیانو سلطه ۶۲
۱۶. د سکندر یرغلونه ۷۴
۱۷. په آریانا کي د موریا موقتي واکمني او بودایي لویه اغېزه ... ۸۲
۱۸. د بودا دین او په افغانستان کي د هغه خپرېدل ۸۶
۱۹. یونان او باختري خپلواک سلطنت ۹۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰. ساکان، پارتیان او پهلوایان ۱۰۶
۲۱. کوشانیان ۱۱۴
۲۲. د کوشانیانو پایځوړ او د هپتالیانو منځته راتله ۱۲۸
۲۳. هپتالیان ۱۳۲
۲۴. افغانستان د اسلام د پیدا ېښت په وخت کې ۱۳۸
۲۵. د افغاني فرهنګ تاریخي مبادي ۱۴۵

دوهمه برخه

۲۶. افغانستان ته د اسلام راتګ او د خلفاوو دوره ۱۵۳
۲۷. عثماني خلافت ۱۵۴
۲۸. د علي رضي الله عنه د خلافت وخت ۱۵۶
۲۹. اموي دوره ۱۵۶
۳۰. د عباسیانو زمانه ۱۶۳
۳۱. په اموي او عباسي دوره کې د افغانستان اجتماعي او ۱۶۹

دریمه برخه

۳۲. اسلامي خپلواکه دوره ۱۸۳
۳۳. طاهریان ۱۸۳
۳۴. صفاریان ۱۸۹
۳۵. سامانیان ۲۰۱
۳۶. پښتانه حکمرانان ۲۰۹
۳۷. فریغونیان ۲۱۳
۳۸. د ملتان لودیان ۲۱۶
۳۹. د تخارستان آل باینجور ۲۱۹
۴۰. د غرستان شاران ۲۲۲
۴۱. د اندراب امیران ۲۲۴
۴۲. چغانیان امیران – آل محتاج ۲۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۳. سیمجوریان ۲۲۸
۴۴. غزنویان ۲۳۱
۴۵. د سلجوقیانو او خوارزمشاهیانو نفوذ ۲۴۸
۴۶. غوریان.......................... ۲۵۲
۴۷. خوارزمشاهیان ۲۷۴

څلرمه برخه

۴۸. د خوارزمشاهانو وروستۍ ماته او د چنګېز راوتل......... ۲۸۲
۴۹. د چنګېزیانو په وخت کي د کرت اولاده او افغاني امیران... ۲۹۱

پنځمه برخه

۵۰. د هرات تیموریان ۳۰۱
۵۱. د کونړ حکمرانان او یوسفزیان..................... ۳۱۱
۵۲. د هند تیموریان ۳۱۴

شپږمه برخه

۵۳. روښانیان ۳۴۹
۵۴. توخیان.......................... ۳۶۷
۵۵. ابدالیان ۳۶۹
۵۶. هوتکیان ۳۸۰
۵۷. سدوزیان.......................... ۴۰۱

اوومه برخه

۵۸. محمدزیان ۴۳۲
۵۹. فکري او اجتماعي اوضاع ۴۶۵
۶۰. ماخذونه او مراجع..................... ۴۷۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لوی خدای په نامه

زموږ ګران هیواد افغانستان هغه خاوره ده چي تر تاریخ دمخه له لرغونو دورو څخه بیا تر اوسه د مدنیتو چینه، د فرهنګو د تېرېدو لاره او د انساني فکر او تهذیب زانګو وه او د تاریخ په لمنه کي له دې فرهنګ زېږوونکي خاوري څخه ښه غښتلي دولتونه راپاڅېدلي دي او هم د دې خاوري خلکو په تاریخي کشمکشو کي تل خپله آزادي او ملي ښه ساتلې ده. له ډېره وخته زموږ په محیط کي دې ته خورا زیاته اړتیا حس کېدله چي د افغانستان د تاریخ لنډیز په یوه دوو ټوکو کي له لرغوني زمانې څخه بیا تر اوسني عصره په داسي توګه ولیکل سي چي هم بشپړ وي او هم لنډ او هم پر تاریخي پېښو سربېره لازم تاریخي تصویرونه، نقشې، جدولونه او رسمونه ولري. چي زموږ د ښوونځیو زده کوونکي او عام خلک په آساني سره وکولای سي چي په هغه کي د خپل هیواد تېري تاریخي پېښي ولولي. څو کاله دمخه نو ما هم دستي د افغانستان دغه لنډ تاریخ په دوو ټوکو کي ولیکه.

د دې کتاب په لیکلو کي مي څو سوه ټوکه تاریخي کتابونه په شرقي او غربي ژبو وکتل او د ټولو مطالبو حواله مي د کتاب د پاڼو په پای کي ورکړه، خو د چاپ پر وخت یو مشکل راپېښ سو، چي ناچاره سوم هغه پاورقۍ مي ایسته کړې او د لازمه مراجعو نومونه مي د څو بابو په آخر کي ولیکل او هم د دې ټوک په پای کي به د ټولو مراجعو نومونه راوړه سي. په دې یادونه کي زما مطلب دا دئ چي د دې کتاب ټول مطالب مستند دي او موثوق منابع لري.

پر دې کتاب مي یو شمېر تصویرونه او رسمونه او توضیحي جدولونه له خارجي او داخلي موثوقو کتابو څخه هم زیات کړه، هیله لرم چي ګرانو وطنوالو او هغو کسانو ته ګټور سي چي غواړي د افغانستان تاریخ په لنډه توګه ولولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب د مطالبو په تدوين کې زيار ايستل سوی دئ چې بشپړ وي خو لنډ او گټور چې په راتلونکي وخت کې د مفصل تاريخ ليکلو لاره سمه سي او نمونه ئې (تر اسلام وروسته د افغانستان تاريخ) په لومړي ټوک کې چې پخوا خپور سوی دئ ليده کېږي. په هغه کې مي د افغانستان د اسلامي دورې د لومړيو دوو سوو کالو مفصل تاريخ په زړو مخو کې ليکلی دئ.

پوهاند عبدالحی حبيبي
کابل – جمال مېنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه:

د افغانستان تر تاریخ دمخه دورې ته یوه کتنه

د مؤرخانو په اصطلاح هغه دوره چي انسان د (لیک) په کشف بریالی سوی نه وو، تر تاریخ دمخه دوره Pre Historic نومېږي او تر هغه وروسته چي رسم الخط منځته راغلی (تاریخي عصر) دئ، خو په دې شرط چي د لرغونیو قومو پاته لیکلي سوي آثار لوستلي سوي وي او ځکه چي تر اوسه لا داسي لیکني سته چي نه دي لوستلي سوي، نو ځکه پوهان هغه تر تاریخ په دمخه دورو پوري تړلي بولي او که یو وخت ولوستلي سي نو بیا به په تاریخي مرحله کي داخلي سي.

د شرقي هیوادو تاریخي دورې ئې عموماً تر میلاد دمخه د (۲۵۰۰) کالو په شاوخوا کي ګڼلي دي، دا ځکه چي د مصر او بین النهرین لیکني چي لوستلي سوي دي هم دوني عمر لري، خو په سند او هړپه کي د موهن جودیرو کشفي سوي لیکني لا تر اوسه نه دي لوستلي سوي، او په تاریخي مرحله کي داخلي نه دي.

په افغانستان کي تر تاریخ دمخه آثارو لټوني له ۱۹۳۶م کال څخه د اروپایي علمي هیئتو له خوا شروع سوي او په نتیجه کي تر تاریخ دمخه د ډبري (حجر) د دورې آثار لاس ته راغله چي د ډبري د استعمال په دریمي دورې یعني د توږلي سوي ډبري او د خاورینو لوښو او فلز د استعمال په دورې اړه لري، چي هغې ته د کلکولي تیک دوره وایي.

له دې علمي لټوونو څخه دا نتیجه لاس ته راځي، چي: د افغانستان او د افغانستان د ګاونډیو هیوادو په خاورو کي د (۶۰۰۰) کالو په شاوخوا کي دمخه انسانانو مدنیت درلود، ځکه چي همهغه وخت مرو ته نژدې د (انو) په سیمه کي د مس د استعمال آثار کشف سوي دي.

تر تاریخي دورو دمخه آثار ئې د افغانستان د ګاونډ په دې ځایو کي موندلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي:

۱- د پنجاب په هړپه کي:

یعني د افغانستان د غرو په لمر ختیځو ډاګو کي، چي هلته د ودانۍ او ښار آثار لیده کېږي.

۲- موهن جوډیرو:

د افغانستان لمر ختیځي جنوبي خوا ته په سند کي، د ښار کوڅې او د بازار نخشې او حتی پاخه ابرروونه او په هره کوڅه کي د فضله موادو له پاره د پخو خښتو کوچني خاکدانونه هم لیدل کېږي.

په دې لرغوني ښار کي د مور د ربة النوع مجسمې، پاخه خاورین لوښي، د سرو او سپینو زرو راز راز ګېڼې او د هغه عصر د نورو فلزاتو صنعتي نمونې او فلزي بتان لاس ته راغلي دي، چي د هغه لرغوني ښار په مربوطه موزه کي خوندي پراته دي، او په هغو ښکلو آثارو کي له عاجو څخه د پیل کوچنۍ مجسمې او د غټو غښتلو غویو انځورونه سته چي پر ځینو انځورو توري او لیکني هم لیدلي کېږي، خو تر اوسه ئې لا څوک په لوستلو بریالي سوي نه دي. د سند د ناوې تر تاریخ دمخه مدنیت چي د افغانستان په لمر ختیځه خوا کي د هړپه او موهن جوډیرو تر منځ یو زر میله (د بابل د تمدن د ساحې څلور برابره او د مصر د تمدن د پراختیا دوه برابره) په یوه شکل او یوه ډول خپور سوی وو، د ودانیو د تعمیر طرز او د خاورینو لوښو او د کار د سامان او وسایلو په جوړښت کي یېخي سره ورته دي او پوهانو دا نتیجه ځني اخیستې ده چي:

دا مدنیت د افغانستان د خاوري په لمر ختیځه خوا کي د سند د ناوې له سره بیا تر پایه خپور سوی، شمالي او جنوبي پایتختونه ئې (هړپه) او (موهن جوډیرو) دوه ښارونه وه او تر بابل پوري ئې د لمر لوېدیځو خاورو د تمدن سره روابط درلودل او حتی تر میلاد دمخه د (۲۰۰۰) کالو په شاوخوا کي د هندي تاجرانو په بابل کي یوه محله موجوده وه.

له هغو آثارو څخه چي د بین النهرین په کیندونو کي ئې موندلي دي څرګندېږي چي د سند د ناوې خلکو اعشاري ارقام او اوزان او پیمانې پېژندل. د هغه ښار له آثارو څخه چي په هړپه کي ښکاره سوي دي څرګنده ده چي معتبرو خلکو په دوه پوړیزو کورو کي ژوند کاوه او د استوګي د زیاتو ځایو د اوبو څاهان، حمامونه او تر مځکي لاندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګدامونه درلودل، حال دا چي عامه طبقه کارګران او کسبګران په دوه اطاقي کوچنيو کورو کي اوسېدل، هر کور د يوه کوچني غولي په واسطه له بله کوره بېلېده او تر تاريخ دمخه د دې خلکو ښارو ته نژدې ځيني کلاوي وې، چي غالباً د غلې ګدامونه ول.

هغه کنډوالې چي د هړپه د تمدن له وروستيو مرحلو څخه نمايندګي کوي، د هغه ځای د اوسېدونکو بېوزلي او انحطاط راښيي، چي زياترو کورو د سمڅو بڼه پيدا کړې ده او د ښارو جوړښت چي پخوا ئې نظم او ترتيب درلود بېخي ګډوډ سوی دئ او پوهانو له دې څخه داسي نتيجه اخيستې ده، چي:

۱ – د دې ودانيو پر خلکو د غربي آريائيانو يرغلونه شروع سوي او د دوی مدنيت ئې راټيټ کړی وو.

که څه هم د هړپه د ليکنو الفبا لوستلې سوې نه ده، خو دا ثابته ده چي دا رسم الخط تر آريائي مهاجرت په دمخه دوره پوري اړه لري.

هغو ارابو چي اسانو کشولې په هغو خلکو پوري اړه درلودله، چي په هندواروپايي ژبو ئې خبري کولې، مګر د موهن جوډيرو او هړپه د خلکو ګاډی غټو غښتلو غويو کشولې چي پلن اوږده ښکران به ئې درلودل او د دې ښکلو غټو غويو شکلونه د موهن جوډيرو پر کشف سوي مهرو او آثارو نقش سوي دي (لومړی او دوهم نمبر عکس دي وکتل سي).

۲ – دې مدنيت ته ورته دا سلسله د افغانستان په جنوب کي د بلوچستان په نال او جاله وان او لورلايي او همداراز د سيستان په نادعلي او د ايران په ځينو جنوبي برخو کي ليدل کېږي چي ځيني کړی ئې تر بين النهرين پوري هم رسېدلي او په هغو خلکو اړه لري چي د آرائيانو تر هجرت دمخه په هغو سيمو کي اوسېدل او څنګه چي د دوی په لرغونيو آثارو کي د مور د ربة النوع په څېر مجسمې پيدا کېږي، ځکه نو ممکنه ده چي دين، عقايد او فرهنګ ئې هم سره ورته وي.

هغه آثار چي د بلوچستان د کوټې د لمر لوېديځ شمال په څو ميلي کي ئې د ګل محمد په کلا کي موندلي دي پر دې دلالت کوي چي د هغې سيمي پخواني اوسېدونکي لا تر هغه وخته د خاورينو لوښو په جوړولو نه پوهېدل او د ډبرو له چړو او د هډوکو له ستنو او د تېرو څوکو لرونکو نېزو په څېر آلاتو څخه ئې کار اخيست او د ودانيو او کورو جوړول هم رواج نه ول او خلک ښاروي روزونکي کوچيان ول او په راوروسته وختو کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

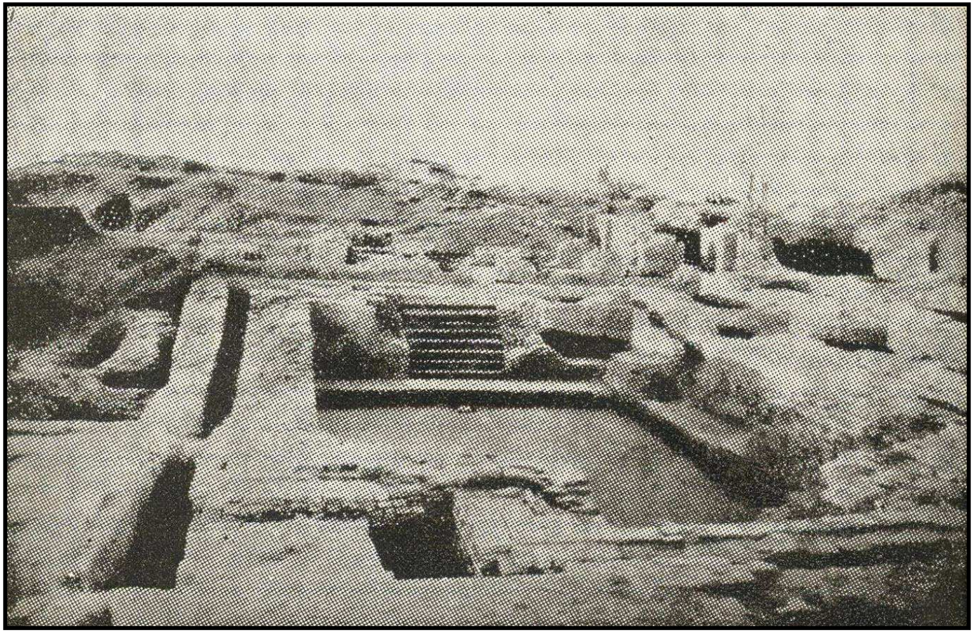

د موهن جودیرو د آثارو یوه منظره، ۱-لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

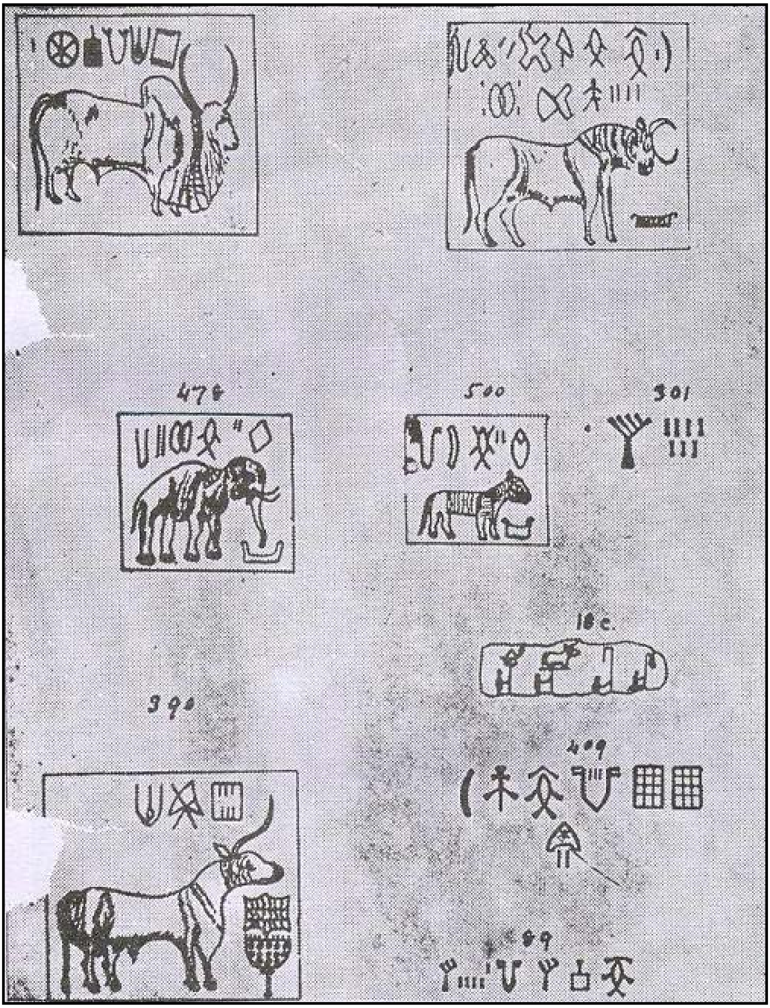

د موهن جو ديرو ځيني ليکونه او نخښي، ۲ – لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئې خاورین لوښي او ودانۍ جوړې کړې دي چې لرغون پېژندونکي ئې (د ړوب د ناوې لوښي) بولي او پر هغو باندې ځيني توري او هندسي شکلونه او د هوسۍ او بوک لرونکې غوايي تصويرونه او په کورو کي ئې د بزو ډېر هډوکي ليدل کېږي چي د دوی پر ډېرو غوښو خوړلو دلالت کوي او د غلې د کوټلو له پاره ئې ډبرين اونګونه درلودل، حال دا چي د هغه عصر په کشف سوو آثارو کي د اوسپني اوزار نه ليده کېږي او پر ځينو خاورينو لوښو T – A – W.V ته ورته شکلونه سته، چي د هغو په څېر بل ځای نه دي ليدل سوي، ځکه نو لرغون پېژندونکي د هغو په پېژندنه کي پټه خوله دي او د دې لرغوني مدنيت عمر د شپږو زرو کالو په حدودو کي اټکل سوی دئ.

همدارنګه د هړپه د سيمي دا تر تاريخ دمخه مدنيت د هندوستان د کچهه تر جزيره نما پوري هم غځېدلی دئ او په ۱۹۵۴ – ۱۹۶۵م کي د هغه ځای له زياتو غونډيو څخه داسي آثار مونده سوي دي، چي د هړپه د مدنيت آثارو ته ښخي ورته دي او د کشفياتو دا ساحه د راجکوټ د ښار جنوبي خوا ته پرته ده.

مګر د افغانستان په خاوره کي تر اوسه تر تاريخ دمخه څو مهم ځايونه کشف سوي او کتل سوي دي:

۱ – په ۱۹۳۶م کال سراورل ستين او موسيو ګيرشمن او هاکن د سيستان د نادعلي او زرنج د سروتار او کنګ په کلا کي کيندني وکړې، چي په هغه کي ډبرين لوښي او راز راز وسلې او غشي او رنګه ښايسته سوي کودري او د سپينو زرو غوږوالي او د هډوکو څخه جوړ سوي شيان کشف سوي او پوهانو هغه په مرو کي د (انو) او په غرب کي د کاشان او په لمر ختيځ جنوب کي د سند کشف سوي آثارو ته ورته بللي دي او له هغو څخه دا نتيجه اخلي چي د انساني مدنيت د دې دورې لويه صحنه د سند له ناوې څخه نيولې بيا د نيل تر سيمي پوري د افغانستان په شمول غوړېدلې وه.

موسيو ګيرشمن د (سرخ داغ) غونډۍ چي دېرش متره لوړه ده ۱۲ متره ژوره وکيندله او يو زر کاله تر ميلاد دمخه ئې د مدنيت نخښي وموندلې، دی وايي:

که يوويشت متره نور هم وکيني، ممکنه ده تر ميلاد د څلور زرو کالو دمخه آثار وموندل سي، چي د سند، بين النهرين او مصر پخوانيو مدنيتو ته نژدې دي او په دې خاوره کي داسي پخوانۍ غونډۍ ډېري دي.

۲ – تر تاريخ دمخه آثار چي تر اوسه په افغانستان کي لټول سوي دي، د کندهار

(c) ketabton.com: The Digital Library

لمر لوېديځې خوا ته د پنجوايي او ارغنداو په ناوه کي د بدوان د غره له سمڅو او د ديمراسي له غونډۍ څخه هم تر تاريخ دمخه آثار کشف سوي دي، چي د سند او پنجاب او د بلوڅانو د خاوري تر تاريخ دمخه په مدنيتو پوري اړه لري او د مور د ربة النوع مجسمې موندلي سوي دي.

په ۱۳۴۴هـ ش کال د کندهار لمر لوېديځې شمالي خوا ته ٦٦ کيلومتره ليري د مونډيگک په غونډۍ کي علمي پلټني وسوې، چي د ارغنداو په ناوه کي تر تاريخ دمخه د پنځو زرو کالو پخوا د مدنيت د آثارو نمايندگي کوي او پوهان وايي چي د کندهار لمر لوېديځې خوا ته د کشکنخود ناوه چي اوس ئې زياته برخه وچه ده، درې زره کاله پخوا د کشکنخود له روده چي اوس وچ سوی دئ او بېدله او شين ډنډ وو.

دا غونډۍ چي درې زره کاله پخوا د وروستۍ پلا له پاره د اوسېدو ځای وو او اوس د جوي پېښو په اثر يو مخروط شکل لري، د هغي لاري پر سر پرته وه چي د رخد (ارغنداو) او پښين او سند د ناوې خوا ته د هرات او فراه او هلمند د ها خوا خلکو د تېرېدو لاره وه او همدا راز دا لار د ترنک او غزني او د هندوکش جنوبي سيمو ته رسېدله، يعني د هلمند ناوه ئې د ارغنداو او ترنک د ناوې سره مښلوله.

د مونډيگک غونډۍ تر ميلاد دمخه د څلور زرم کال له اواخرو څخه د لومړي زرم کال تر شروع پوري د ودانۍ پنځلس مرحلې تېري کړي دي او په آخره او پورتنۍ مرحله کي ئې د غلې گدامونه ول چي په دای وهلي دېوالونه ئې درلودل او د غلې د گدامو ځايونه د يوه اوږده غولي په شکل ول، چي د هرېپه د کشف سوو آثارو گدامو ته ښخي ورته ول، خو د هرېپه تر گدامو کوچني ول او په کښته پوړ کي ئې د څارويو د ساتني له پاره خوني وې.

څنگه چي د گدامو ودانۍ د نوموړي غونډۍ له درو مختلفو طبقو څخه راوتلي دي، ځکه نو وايي چي دا گدامونه د هغه وخت د انسانانو د استعمال له پاره په مختلفو زمانو کي جوړ سوي ول.

په لوړ پوړ کي يوه کوچنۍ خونه د گدامو د ساتندوی له پاره ليده کېږي، چي په هغه کي يو څه خاورين لوښي، ډبرين او د مفرع توبرې (پکانونه) او مچلوغزي او د مچلوغزو د ختو گولۍ کشف سوي دي او دا ځني ښرگندېږي چي د گدامو ساتونکو دا وسايل د گدامو د ساتني له پاره استعمالول او د دې دفاعي آلاتو عمر له اوس څخه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

درو زرو کالو په شاوخوا کي ټاکل سوی دئ.

د غلې د ګدامو تر ودانیو پخوا له معکبو ډبرو څخه چت لرونکي خوني جوړي سوي وې چي د ودانیو په شمالي برخه کي د خښتو ودانۍ هم ستي.

د ودانیو مخ ته یو ارت غولی دئ چي شاوخوا ئې یو څه کوچنۍ خوني ستي او د لویي ماڼۍ نخښي هم ښکاره دي چي له اومو خښتو څخه په نیم مخروطي شکل ودانه سوې ده او د خښتو لویي ستني لري چي په سپینه رنګ آمیزي انځور سوي او اوس هم د دې ستنو دباندنۍ منظره له برمه ډکه ښکاري، په دې ستره وداني کي یو د مفرغ چاقو او د هډوکي لاستی او د ښکلو کودرو ټوټې او د ادیتا (ادي – مور) د خیر او برکت د ربة النوع یوه ماته مجسمه چي د بلوچستان او سند کشف سوو مجسمو ته ښېخي ورته دي د رازراز وسلو سره کشف سوي دي.

په نورو غونډیو کي د هغو خلکو د استوګي د ځایو نخښي ستي، چي پورتنۍ غونډۍ ئې د عبادت ځای وو او په دې ودانیو کي د نغري نخښي د نغري د اسبابو سره او یو څو اونګونه او د اونګو دستې لاس ته راغلي دي، چي په غالب اټکل د دوا خرڅولو دکان بلل کېدای سي. په نورو خونو کي د پخو خښتو تنور او نیم کاره توبرې (پیکانونه) لیدل کېږي.

د زیاتو خونو د بام شاوي شېوه ګي لري او په دباندنیو دېوالو کي مستعمل توبرې (پیکانونه) او مسي سرنېزې ایښودل سوي او په هغه هدیره کي چي په دې ودانیو اړه لري په یوه قبر کي اووه کالبوتونه (اسکلټه) پیدا سوي دي.

د مونډیګک د غونډۍ مختلفي طبقې له کښتي څخه لوړي خوا ته داسي دي: له مځکي څخه لوړي خوا ته تر نهم پوړ پوري د نیم کوچیتوب د ژوندانه نخښي لیدلي کېږي او د هغو له مخي ویل کېدای سي چي د هغه ځای لومړني اوسېدونکي تر څه وخته نیم کوچي مالداران ول او د کورو ودانۍ ئې هم په دایو وې، تر هغه وروسته تر درو پوړو پوري ودانۍ له اومو خښتو څخه جوړي سوي دي، چي خاورین لوښي ئې په کښتنو طبقاتو کي ساده او ابتدایي دي او وروسته تر هغه د لوښو کودري ښه او ښکلي کېږي، څو چي د ختو انځور سوي لوښي منځ ته راځي او پر هغو کټوریو (جامو) چي پر پایو ولاړ دي د څارویو، مرغانو، ګلانو او د جګو ښکرو لرونکي مږه او تنځري (کبک زري) او پیل مرغ او د پیروتي (عشق پیچان) د پاڼو شکلونه لیدل کېږي. د ختو دا انځور سوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوښي تر اتم پوړ وروسته زيات دي چي د (کوټي) د شاوخوا کشف سوو لوښو ته ورته دي. مفرغي فلزات او مس له شپږم پوړ څخه شروع کېږي او هغه وخت چي د پنځم پوړ سکاره ئې د ۱۴ کاربون له لاري وازمويل نو د دې پوړ نېټه ئې د ۲۶۲۵ق م په شاوخوا کي وټاکله او د موسيوکزال د قبل التاريخ د دورو د متخصص په قول دا غونډۍ تر پنځو زرو کالو ډېر عمر لري نو ځکه د سند تر موهن جوډيرو پخوانۍ او لرغونې ده. (۳ – ۴ نمبر عکس دي وکتل سي).

۳ – د افغانستان په شمالي برخو کي هم تر تاريخ دمخه د مدنيت آثار کشف سوي دي، په دې معنا چي په شمالي لمر لوېديز گوټ کي د مرو په انو کي تر تاريخ دمخه د مدنيت نخښي لاس ته راغلي دي او همدا راز د افغانستان په شمال لمر ختيځ گوټ کي د تاريخي آثارو بقايا سته چي د ۱۹۶۲م کال په اکتوبر کي د ايټالوي لرغون پېژندونکو له خوا کشف سول.

د هزارسُم دښت د هندوکش په شمالي لمنو کي د (۳۳۰۰) فټو په لوړوالي او د شپاړسو کيلومترو په اوږدوالي د سمنگان لمر لوېديځي شمالي خوا ته پروت دئ، چي په پخوانۍ زمانه کي هم د هند، کابل، بغلان، کندوز، بدخشان او چين لاره له همدې ناوې څخه تېرېدله او همدلته د غره په گارو کي هغه طبيعي سمڅي سته، چي پخواني انسانان پکښې اوسېدل، او هلته د ډبرين اورټک سامان او ډېري توږلي سوي ډبري کشف سوي دي او ځيني ودانۍ ئې هم په هغه زمانه اړه لري، چي انسان تر سمڅو او گارو دباندي ژوند تېراوه او بې ډوله ابتدايي دېوالونه ئې په ۱/۲۰ متره لوړوالي جوړ کړي دي، چي د هغو په منځ کي له ۲۰ څخه تر ۳۷ متره د ودانۍ بلاکونه ليده کېږي او دې ټولو ودانيو (۳۳۵) هکتاره مځکه نيولې ده او د هزارسم له سينده د اوبو د کانال د غاړي د (۱۲۵) متره دېوال سره د اوبو رسولو نخښي هم څرگندي دي.

د دې ځای د گارو په سمڅو کي مثلث ډوله خوني ليدلي کېږي، چي لويي تاخچې لري او دننه ئې له ډبرو څخه درې گُنجه چوکۍ توږلي سوي دي او د دېوالو په جوړولو کي ئې د ډبرو له شاڅو څخه کار اخيستی دئ او د نغريو نخښي هم پکښې ښکاره دي.

د هزارسم په سمڅو کي کيندل سوي (منقوره) شکلونه او رسمونه ليده کېږي چي د ايټالوي لرغون پېژندونکي هيئت د راپور ليکونکي په قول داسي شکلونه د غربي اروپا تر تاريخ په دمخه آثارو کي هم ليده سوي، خو د هزارسم د آثارو شکلونه څلور ډوله

(c) ketabton.com: The Digital Library

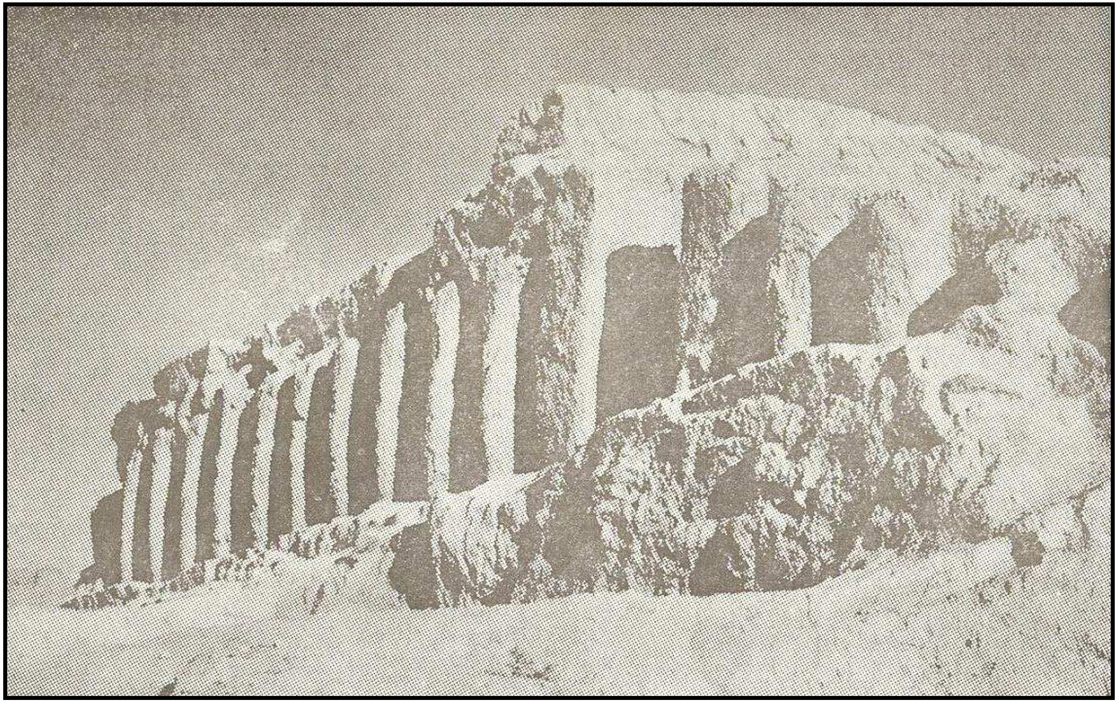

د کندهار لوېدیځ برخي منډیګک د ودانیو بقایا، ۳ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

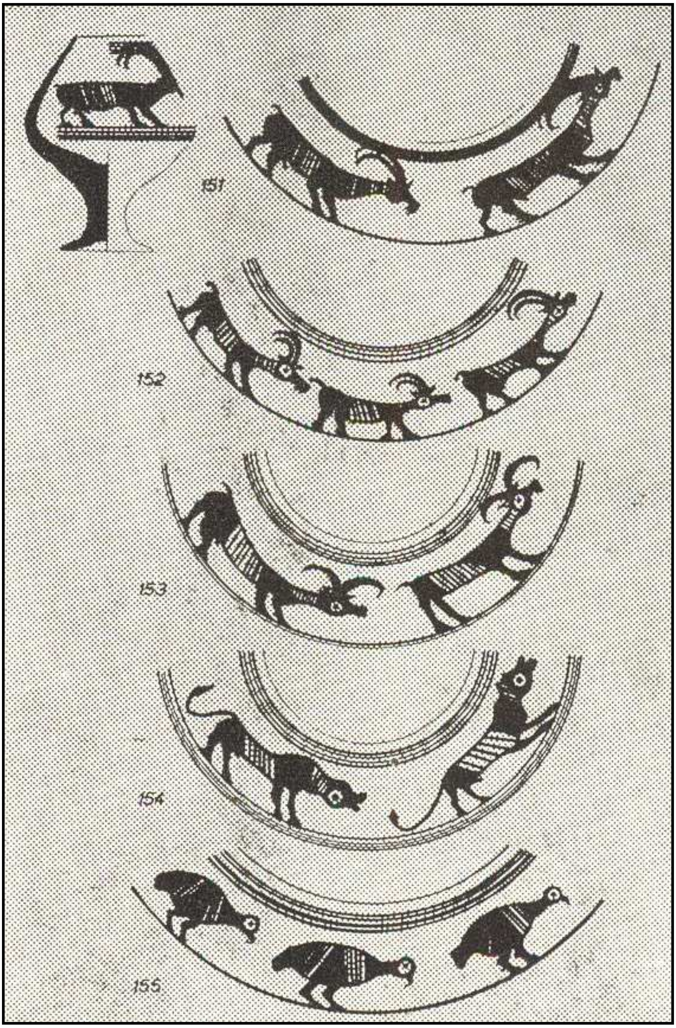

له منډيګک څخه پر ترلاسه سوو لوښو کښل سوي انځورونه

۴ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي: لومړي انساني شکلونه، دوهم رسم سوي لاسونه، دريم د څارويو شکلونه، څلرم د راز راز شکلو ګډون (اختلاط) چي معناوي ئې هم څرګندي سوي نه دي. (۵ – ٦ لمبر عکسونه دي وکتل سي).

تر تاريخ د دمخه زمانو پوهان د هزارسم د سمڅو دا شکلونه هغو شکلو ته ورته او نژدې ګڼي چي په هسپانيا، ايټاليا، سويس او ايرليند کي ئې موندلي دي او داسي نتيجه اخلي چي تر تاريخ دمخه د دې راز شکلو رسمول د انسانانو په منځ کي رواج درلود د مثال په توګه:

د هزارسم د سمڅو له شکلو څخه د پوڅکۍ يو شکل دئ چي نيمه دايره ئې تشکيل کړې او هغه دايره بيا يوه عمودي خط پرې کړې ده او له هغه څخه د انسان بدن مراد دئ، چي بازوګان او شمزۍ (ستون فقرات) ئې ښوولي سوي دي او هغو شکلو ته ورته دي چي تر تاريخ دمخه د هسپانيا، ايټاليا او ايرليند په آثارو کي هم ليدلي سوي دي (۷ نمبر عکس دي وکتل سي).

د هزارسم په آثارو کي دا ډول مشابه شکلونه ډېر دي، چي د اروپا تر تاريخ دمخه له لرغونيو آثارو څخه په پاته شکلو کي ښوول کېدای سي.

تر تاريخ دمخه په کلکولي تيک او د توږلو ډبرو د استعمال په دوره کي د بدخشان لاجورد هم د يادوني وړ دي، ځکه چي د کاشان د سيالک په غونډۍ او د سومر او بين النهرين په مځکو او د مصر د فرعون توتن خامن په هديره او هم په عيلام کي د لاجورد د ډبري راز راز نمونې موندلي سوي دي او دا څرګندوي چي د بدخشان د لاجوردو ډبري شپږ زره کاله پخوا شهرت درلود او استعمال ئې تر مصر پوري هم رسېدلی وو او د دې هيواد خلکو د نورو شرقي او غربي هيوادو سره لرغونې مدني رابطه درلودله. (۸ نمبر عکس دي وکتل سي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

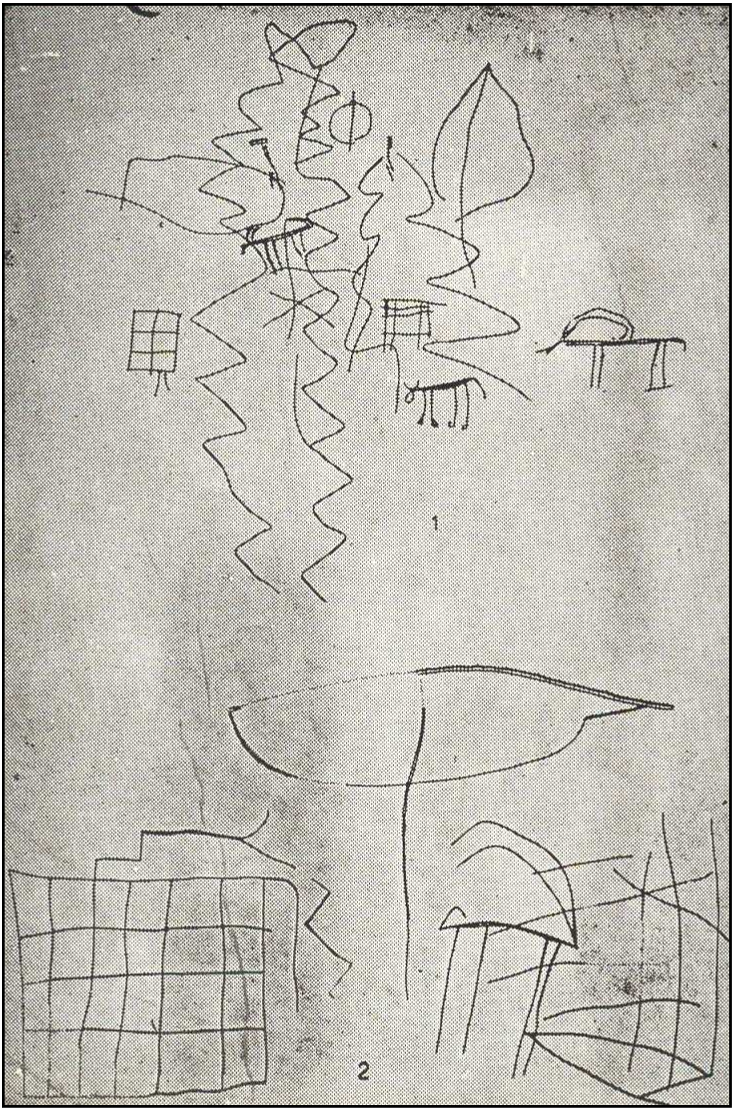

۵–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

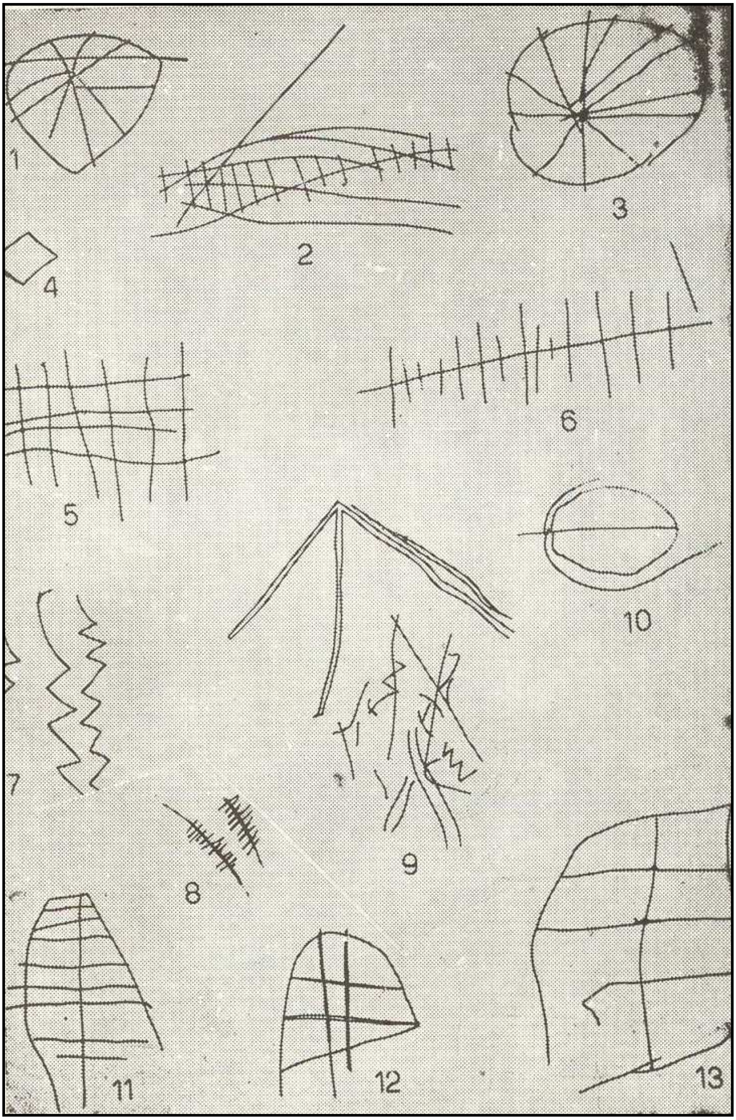

٦-لمبرعكس

(c) ketabton.com: The Digital Library

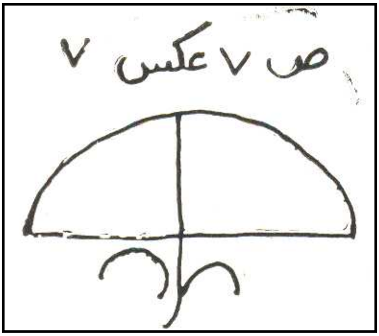

تر تاریخ دمخه د سمنګان په هزارسُم پوڅکۍ غوندي شکلونه چي د یوه سړي مړوندونه
او شمزۍ ښیي، داسي شکلونه په اسپانیا او ایټالیا کي هم پیدا سوي دي.

۷–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منځنۍ آسيا د کلتوري دورو مقايسه له افغانستانه سره

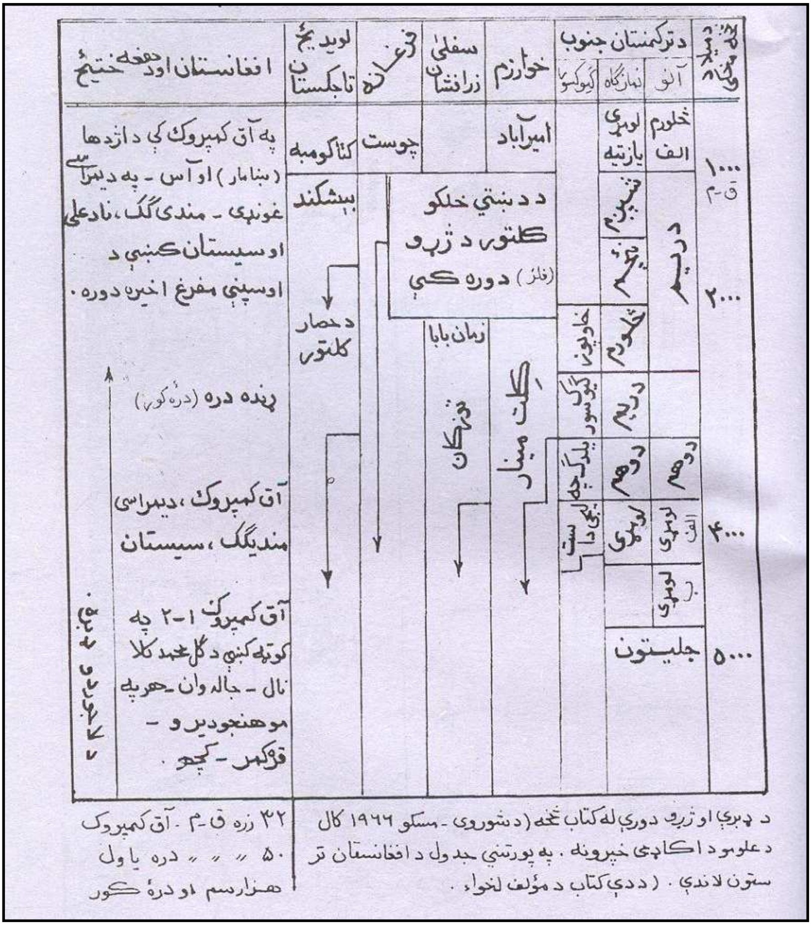

۸ –لمبر جدول

(c) ketabton.com: The Digital Library

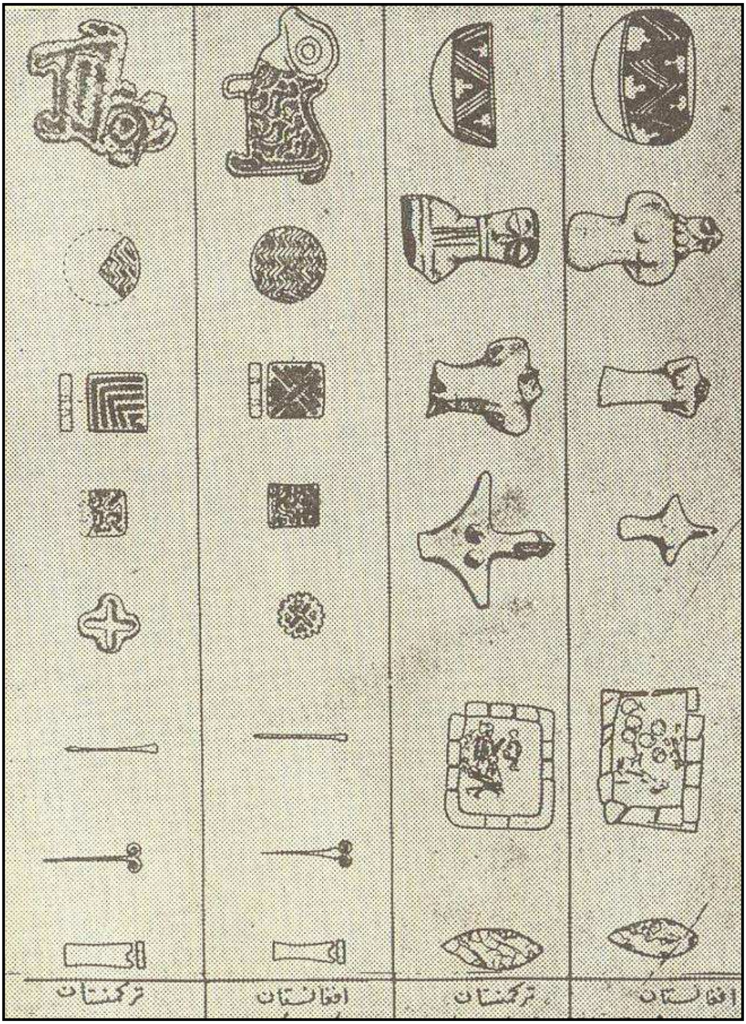

د ډبرو او ژړو د دورې د آثارو مقایسه چې په
افغانستان او ترکمنستان کې کشف سوي دي
۸ – لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

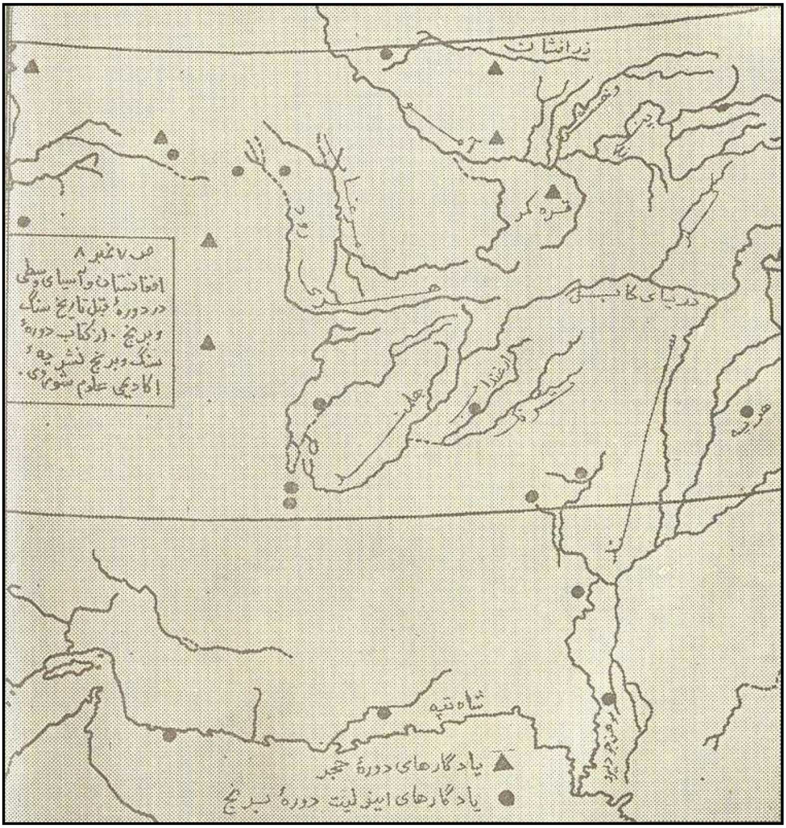

ص ۷ نمبر ۸
افغانستان و آسیای وسطی در دورهٔ قبل تاریخ سنگ و برنج - از کتاب دورهٔ سنگ و برنج نشریهٔ اکادمی علوم شوروی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان لرغوني کلتوري دورې

۸–لمبر جدول

تر تاريخ دمخه کلتوري دورې	۱–آق کپروک (اژدها)	۲–آق کپروک (اسپ)	۳–آق کپروک (خلاء)	۴–آق کپروک (جمجمه)	ديمراسي غونډۍ	منډيګک	نادعلي	د سيستان نور ځايونه	دره دادل–دره چخماق	قره کمر	هزارسُم	دره کور
د لرغوني مفرغ او اوسپنې عصر ۱۰۰ کاله (ق–م)	×	×	×	×	×	×	×	×				
د ډبرې نوی عصر او بزپرستي[1] ۳۷۸۰ + ۱۳۰ کاله تر اوسه دمخه[2] (کوليچن) ۳۴۲۵ + ۱۲۵ کاله " " (کاربونيت)												×
د مفرغ عصر ۵۰۰۰–۲۵۰۰ کاله دمخه	×	×		×	×	×		×				
کلکوتيک عصر ښويه ډبره، خاورين لوښي او فلز ۷۲۷۰ + ۱۰۰ دمخه[3]	×				×	×		× ؟				
د ډبرې نوی عصر او خاورين لوښي ۷۲۲۰ + ۱۰۰ کاله دمخه[4]	×	×										
د ډبرې نوی عصر بې له خاورينو لوښو ۸۶۰۰ + ۱۰۰ کاله دمخه[5]	×	×										
د ډبرې منځنی عصر ۱۰۵۸۰ + ۷۲۰ کاله دمخه[6]										×		
د لوړې طبقې د ډبرې لرغونی عصر (تپره کوچنۍ ډبره) ۳۴۰۰۰ کاله دمخه[7]												
د منځنۍ طبقې د ډبرې لرغونی عصر بکرۍ–ماوستيرين (د فرانس جنوبي لي ماو ستيير ته منسوب) ۵۰۰۰۰ کاله دمخه									×		×	×

---

(۱) ۱۴/C د امريکا جيوکرون ليبارټرۍ ئې عمر ټاکلی دئ. (۲) تر ۱۹۵۰م دمخه کلونه مراد دي. (۳) ۱۴/C د جرمني د مځکپېژندني مؤسسې ئې عمر ټاکلی دئ. نمبر ۴۲۹ HV. (۴) ۱۴/C د جرمني د مځکپېژندني مؤسسې ئې عمر ټاکلی دئ. نمبر ۴۲۸ HV. (۵) ۱۴/C د جرمني د مځکپېژندني مؤسسې ئې عمر ټاکلی دئ. نمبر ۴۲۵ HV. (۶) ۱۴/C د پنسلوانيا پوهنتون ئې عمر ټاکلی دئ. (۷) ۱۴/C د پنسلوانيا پوهنتون ئې عمر ټاکلی دئ. (د امريکايي انتروپولوجي پروفيسر لوئي دوپري له مقالې څخه اخيستنه)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان

کم وخت چې تاریخي افغانستان یادېږي، موږ ټولي هغه مځکي په نظر کي نیسو چې د افغانستان سره ئې په تاریخي پېښنو او د سیاسي او مدني او فرهنګي حوادثو په جریان کي ګډون درلود او د تاریخي ګډو عواملو تر اغېزې لاندي ئې اوضاع یو بل ته سره ورته وه.

په دې جغرافي سیمه کي د ایران د فلات لمر ختیځه برخه، د سند له سینده بیا د خراسان تر پایه (دامغان) پوري شرقاً او غرباً شامله ده او په شمال کي هم د آمو شمالي برخي تر سمرقنده او د پامیر د غرو لمني پکښې راځي او په جنوب کي پر بحیره عرب تمامېږي. دا سیمي عموماً ګډ تاریخ لري.

آریائیان:

د (۲۵۰۰ق م) په شاوخوا کي د آریائي سپین پوستو انسانانو یو لوی جمعیت په آریانا ویجه نومي هیواد او د آمو په شمالي غاړو کي د کوچیتوب او مالدارۍ ژوند تېراوه او چې شمېر ئې زیات سو، نو د آمو جنوبي سیمو او د باختر ورشو ته راوختل او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي مېشته سول.

دې خلکو د نفوسو او قبیلو د زیاتوالي په سبب لمر ختیځي خوا ته هجرت وکی او د سند له سینده د هند شمالي ارتو سیمو ته تېر سول او په هغه مځکه کي ئې یو مدنیت جوړ کی چې د (ویدا) په پخوانیو څلورو کتابو کي ئې انعکاس لیده کېږي او له همدې جهته ئې (ویدي مدنیت) بولو چې د (۱۴۰۰ ق م) په شاوخوا کي موجود وو او په همدې کتابو کي د افغاني لویو قبیلو یوه برخه نومونه لکه پکت (پښتون)، الینا (د لغمان او نورستان د شمالي خلک[1]) او نور راغلي دي او موږ له دې کتابو څخه د لرغوني

---

[1] دا نوم د الیشنګ او الینګار د درو په نومو کي څرګند دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان د خلکو ژوند او ژبه او مدني او فرهنګي وضع معلومولای سو. څلور ویده دا دي:

ریګ وید – سام وید – اتهرواوید – یجور وید. چي تر ټولو پخوانی وید (ریګ وید) دئ او په هغه کي د افغاني قبیلو، پاچهانو، نومیالیو خلکو، غرو او جغرافي ځایو ډېر نومونه راغلي دي.

اریانه ویجه:

اریانه ویجه چي په پښتو کي تر اوسه (اوېجه) د ټاټوبي او د استوګني د مځکي په معنا مستعمله ده، د تاریخ د پوهانو په قول د پامیر سیمي او یا د خوارزم شاوخوا او د خزر د دریاچې غاړو ته ویل کېده، چي د هغه جغرافي سیمي سره نښتې ده چي اوس موږ پکښې څېړنه کوو.

څنګه چي د آرین خلکو [1] د ژوندون د دې دورې آثار لا تر اوسه کشف سوي نه دي او تر تاریخ د دمخي زمانې برخه ده، ځکه نو د دوی د ژبې، د ژوندون د ډول، د دین او هنر په باره کي معلومات نسته او دکتر ګوستاولوبون هغه آریائي لرغونی ژبه چي په اریانه ویجه کي ویله کېدله د (آریک) په نامه یاده کړې ده.

ویدي مدنیت:

د آرین خلکو تاریخي دوره د ویدي سرودو سره شروع کېږي او له همدې تاریخي منبع څخه د آرین خلکو افکار، عقاید، د ژوندون طرز او د افغانستان له خاوري څخه د دوی مهاجرت څرګندوو او د ژبپوهني له مقایسو څخه هم دا ښکارېږي چي د افغانستان د ژبو او د ویدي او سنسکریت د ژبو تر منځ ډېر ژبني مشترکات سته.

ویدي سرودونه په مختلفو زمانو کي ترتیب سوي دي او په شفاهي توګه له یوې خولې بلي خولې ته او له یوه نسله بل نسل ته رانقل سوي دي او لکه چي اوسني وید پېژندونکي پوهان وایي: د پورتنیو ذکر سوو کتابو پر سرودو سربېره یوه برخه نور لرغوني سرودونه ورک سوي دي چي د وید په خپل تعبیر (پخوانیو ریشیانو) یعني پخوانیو پوهانو به ویل او یا دا چي ځیني لرغوني سرودونه چي نوې بڼه ورکړه سوې ده

---

[1] آرین: د نجیب او کښتګر او زارع په معنا دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم موجود ول، چي غالباً ئې د افغانستان په ورشو او د آرين خلکو په هغه ژبه اړه درلودله، چي دوی لا د هند د شمال د اوو سيندو ها خوا ته مهاجرت نه وو کړی.

څنګه چي ويدي کتابونه، ويدي ژبه او مضامين، اوستايي سرودو ته چي د سند په لمر لوېديځه ارته ورشو کي پيدا سوي، بېخي ورته دي او بشپړه نژدېوالی ورسره لري، ځکه نو ويل کېدای سي چي د ويدي د لرغونيو ورکو سوو سرودو زانګو همدا د افغانستان او د باختر ورشو ده، چي د دې اوسنيو موجوده سرودو يوه برخه به د هغو ورکو سوو سرودو نوې بڼه وي.

د لرغوني افغانستان د خاوري سره د ويدي مدنيت ډېره ټينګه رابطه له دې څخه څرګندېږي چي د ويدي او سنسکريت پخوانۍ ډېري کلمې په پښتو او دري ژبو کي ريښې لري او بايد چي دا ژبني ميراثونه د لرغوني آريايي اسلافو څخه دې آريايي ژبو ته پاته سوي وي.

مثلاً د (آريا) کلمه دوه علمي توجيه لري:

ځينو د دې کلمې معنا په (اصيل) او (نجيب) کړې ده او ځينو په (زارع) او (کرونده ګر). څنګه چي په پښتو کي د (آره) کلمه د (اصيل) په معنا راغلې ده او هم کله کله د (کرهڼي) او (بزګرۍ) مفهوم لري نو ځکه ويل کېدای سي چي د نسبتي (ن) په زياتېدو (آرين) (لکه پلن = پياده، تورن = شمشيري او نور) د کرونده ګر په معنا وي او څنګه چي کرهڼه د خلکو په منځ کي يو شريف کار او کسب وو نو ښايي چي تر هغه وروسته د (نجيب) او (شريف) مفهوم مجازاً ورکړه سوی وي.

ارين خلک چي هند ته ولاړه هغې ورشو ته ئې (آريه ورته) يا (آريه ورشه) وويل او دا کلمه تر اوسه په پښتو کي د (ورشو) په شکل د ټاټوبي او د استوګني د ځکي او مرتع په معنا سته.

په پښتو کي تر اوسه (سند) ته سيند وايي، او دا کلمه په ويدي ژبه کي (سندهو) ده.

د ريګ ويد په سرودو کي د افغاني خاوري د ډېرو سيندو يادونه سوې ده، لکه سندهو (سند) او د کوبها (کابل) او ګوماني (ګومل) او کرومو (کورم) او سويتي (سوات) او ورکه (کونړ) رودونه، او ګندهاره (د کابل مجرا) او هره ويتي = سره سوتي (ارغنداو يا اراکوزي چي اوس ئې د پخواني نامه ريښه په دهراوت کي ساتلې سوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده) او بهالانه (د بولان دره).

په اتهرواوید کي د بلخ نوم د (بهلیکه) په شکل یاد سوی دئ، چي وروسته د مهابهارته په کتاب او د سنسکریت په ادبیاتو کي (بهلیکه) سو او ریښه ئې له بهلي – بخدي څخه را وتلې ده.

همدا شان په اتهرواوید کي د ګنداریس (د ګندهارا اوسېدونکي) تر څنګه د منجوان غره ذکر سوی چي همدا د منجان اوسنی غر دئ، چي د نورستان او بدخشان تر منځ پروت دئ.

په ویدي سرودو کي د لسو آریایي قبیلو جګړه یاده سوې ده، چي د ویدا د کتاب تر لیکلو (۱۴۰۰ ق م) دمخه د راوي (پنجاب) پر غاړه سوې وه او په دې قبیلو کي د افغانستان او د افغانستان د شاوخوا خلکو هم ډېر نومونه سته. لکه الینا (د الیشنګ او الینګار خلک) او بهالانه (د بولان د درې خلک)، او شیوا (د سند د غاړي خلک) او پکتهه (پښتون).

له دې جملې څخه د ریګ وید په دوهم ټوک کي د پکتهه د قبیلو او د هغو نومیالیو کسانو او پاچهانو څو ځو واره یادونه سوې ده چي یو له هغو څخه پکتهه نامتو پاچا تورونه (تورو هونی = شمشېربار) نومېده او د ارغنداو او دهراوت (هره ویتي) په ناوه کي د پني، ډسه، پراوټه، او بریسه یادونه راغلې ده، چي اوس په افغاني قبیلو کي برېڅ او پني د کندهار په جنوب او د سیوۍ په ناوه کي سته او همدا راز پخوانیو نومو ته د ډاسو (سلیمانخېل) او پروټ (الکوزي) د قبیلو نسبت لا پاته دئ.

هغه آریائي نژاده خلک چي له آریانه ویجه څخه د هندوکش شمالي او جنوبي سیمو ته راغلل کوچیان ول او د چوپانۍ ژوند ئې درلود.

په ۱۹۳۹م کي سمرقند ته نژدې په (تل برزو) کي پر خاورین لوښي یو تصویر موندل سوی دئ چي هغه د کیومرث (ګومرد – یا ګوپت شاه) د یو پخواني آریائي پاچا تصویر بولي، چي نیمی سړی او نیمی نر غویی دئ او په ګویشت د اوستا په یوه برخه کي ئې چوپان پاچا بللی دئ او له دې څخه ځرګندېږي چي دې خلکو د کوچیتوب او چوپانۍ په وخت کي هم پاچهان درلودل او کولا (کهول) او کورنۍ د دوی د ژوند اساس وو، چي له هغو څخه بیا طایفې پیدا کېدلې او د (پتي) په نامه ئې مشر درلود او بیا چي څو کولا (کهوله) سره یو ځای کېدل (ګرامه) یا (ویسه) ځني جوړېده او شاهي ټاټوبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ئې (پور) وايه او دا درې سره کلمې تر اوسه د سړو او ځايو په نومو کې سته لکه: بگرام، ميرويس، شېرپور.

لومړنيو آريائي نژادو خلکو دمخه تر هغه چې هند ته هجرت وکي، کاسټ يعني اجتماعي طبقه بندي ئې نه پېژندله، خو هغه وخت چې په هند کې د هغه هيواد د پخوانيو تور نژادو اوسېدونکو سره مخامخ سول، نو پر څلورو طبقو برهمن (روحاني)، کشتريه (جگړن)، ويسيه (ښاريان او کسبه) او سودرا (ناملموس) ووېشل سوه، چې دې اجتماعي طبقه بندۍ د دوی په وروستنيو تاريخي او اجتماعي اوضاعو کې څرگنده اغېزه درلودله.

په ويدي کتابو او د آريائي نژاد په نورو آثارو کې داسي ليده کېږي چې: پاچهي د مهاجرت له لومړنيو وختو څخه د دوی په منځ کې وه او راز راز ارباب انواع ئې پرستل او د (سبها) او (سميتي) په نومو ئې جرگې او د (سامانه) په نامه ئې مېلې درلودلې. پېغلو د زلميانو سره او ښځو د نارينه وو سره مينه کوله او د واده دودونه ئې هم درلودل او د کورنيو افرادو د ډېرښت له پاره ئې تل دعاوي کولې او د ښځو په طبقه کې شاعراني هم وې، چې ځيني سرودونه ئې د ريگ ويد په لومړي کتاب کې ساتل سوي دي. دې خلکو ورزشي لوبي، د آس سپرلو، اتڼ، نڅا او موزيک هم درلود او په کرهڼه او مالدارۍ بوخت ول او کالي ئې له وړيو او يا د څارويو له پوټکو جوړول، د پسو او بزو رمې او د غويو گلې ئې درلودلې او د کورنيو شتمني (دارايي) ئې د څارويو رمې او په تېره بيا د شيدو لرونکو غواوو درلودل وو.

او کله چې به د افغانستان غرو ته د (سوما) د بوټي د رانيولو (پېرودلو) له پاره راتله، خپل غوايي به ئې د خريدارۍ د واحد په توگه راوستل چې هغه ته به ئې پاسو Pasu ويل چې د پيسې (پولي واحد) کلمه له هغه څخه راوتلې ده.

له صنايعو څخه ئې د لرگو تراشنه، فلزکاري او د ټوکرانو او پوزي (بوريا) اودنه او د خاورينو لوښو جوړونه، فلزي تزئينات او د اربو جوړول ئې زده ول.

خوراک او څښاک ئې د غلو دانې، شيدې او نور لبنيات، د ښکار غوښي او د سوما او سوريا شيره وه.

د طبيعي عناصرو پرستش ئې کاوه لکه ارونا (د آسمان رب النوع)، اندرا (د جگړې رب النوع)، سوريا (لمر)، اگني (اور)، سوما (غرني وابښه چې له هغه څخه ئې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشروب جوړول)، ماروت (باد) او نور ... او د هر يوه په نامه ئې قرباني درلوولې، خپلو پوهانو ته ئې (ريشي) ويل، چي په پښتو کي اوس د دې کلمې له ريښې څخه د (رشه) کلمه د خوی، خلق او پوهي په معنا لرو.

اوستائي مدنيت:

د افغانستان د آريائي خلکو دوهم مدنيت په بخدي (بلخ) او د هندوکش په شمالي او جنوبي سيمو او د هلمند په ناوه کي وو، چي د (۱۲۰۰ ق م) په شاوخوا کي شروع سوی او له هغې دورې څخه يو کتاب د اوستا په نامه پاته دئ چي پنځه بابه لري.

څنگه چي په دې باره کي زموږ د معلوماتو منبع د اوستا د کتاب پاته برخه ده، نو ځکه دې مدنيت او فرهنگ ته اوستايي وايو او ځکه چي دا فرهنگ په بخدي او افغانستان کي زېږېدلی دئ ځکه نو د دې هيواد په تاريخ کي خورا زيات اهميت لري او د اوستا کتاب د افغانستان د لرغونيو خلکو مدني، فکري او فرهنگي اوضاع په ښه توگه څرگندوي.

د اوستا له کتابه څرگندېږي چي آريايي خلک د کوچي توب، مالداری او له کډي په شا ژونده مدنيت ته رسېدلي، په کليو او ښارو کي ميشته سوي دي او د اقتصادي او اجتماعي ژوند په مراحلو کي ئې يوه نوې دوره شروع کړې ده.

په دې دوره کي لومړی ځل په بلخ کي پاچهي منځته راغله او د (يمه) (جم) په نامه يو پاچا د بلخ ښار ودان کړی دئ او هم په دې خلکو کي يو ټاکلی آيين د مزده يسنه = مزديسنا (د خدای ستاينه) په نامه منځته راغی، چي مدني او روحي قوانين او هدايتونه ئې درلودل او مؤسس ئې زره توشتره = زردشت وو، چي د کورنۍ په نامه (سپنتمه) يا (سپينتمان) يادېده (چي دا نوم په پښتو کي دوې کلمې [سپين] او [تمه] يا [تمان] د نژاد په معنا دئ).

د زردشت د تبليغ او منځته راتلو ځای بخدي (بلخ) او سيستان دئ (۹ نمبر عکس).

د زردشت پلار پورو شاسپه (د زاړه آس خاوند) او مور ئې (دوغدو) او د پلار له خوا نيکه ئې (پتيرگتراسپه) نومېده. د څلورو ورونو نومونه ئې دا ول:

رتوشتر، رنگوشتر، نوتريکا، نی وتيش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زردشت

۹–لمبرعکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده لومړۍ ماندینه چې نوم ئې معلوم نه دئ د (ایست واستره) مور وه او درې لوڼي ئې درلودلې. د زردشت دوهمه ماندینه د دوو زامنو (هوره چیتره) او (اوروتت نره) مور وه، دریمه ماندینه ئې چې په لمرختیځه ورشو او د بخدي په سیمو کې کړې وه، د جاماسپ (د گشتاسپ د وزیر) د ورور (فره شه وشتره) لور وه او (هووي) نومېدله. د ده له زامنو څخه (ایست واتسره) د روحانیانو مشر وو او (اوروتت نره) د بزگرانو لاربښوونکی او (هوره چیتره) د جنگیالیو افسر باله کېده او د پیروانو درې گوني طبقې د زردشت د دې درو زامنو له خوا منځته راغلي دي. ده درې لوڼې هم درلودلې چې فریني، ثریتي، پئورو چیستي نومېدلې.

د زردشت د ژوندون زمانه په یقیني توگه معلومه نه ده، خو د زردشتي کتابو د روایتو له مخې د (۶۶۰ ق م) په شاوخوا کي زېږېدلی او په شل کلني یعني په (۶۴۰ ق م) کي منزوي سوي او په دېرش کلني یعني په (۶۳۰ ق م) کي ئې د لاربښووني ادعا کړې ده او په ۴۲ کلني یعني په (۶۱۸ ق م) کي (کیگشتاسپ) په ده وگروهېد او د ده په عقیده سو او په (۵۸۳ ق م) په اووه اویا کلني د توراني (ارجاسپ) د یرغل پر وخت د بلخ په دوهه (آتشکده) کي د توراني (براترکرش) له لاسه ووژل سو، مگر څېړونکي پوهان دا کلو نه صحیح نه بولي او د ده زېږېدنه ئې د (۵۵۸ ق م) په شاوخوا کي گڼلې ده.

زردشت له هغو لرغونیو کسانو څخه دئ چې په لرغوني افغانستان کي ئې پر نوي اقتصادي بنیاد باندي د یو اساسي او زوړ رفرم بنسټ ایښی دئ او د (ژ. دومزیل) په قول:

"ده خپل اقتصادي سیستم په داسي وخت کي منځته راوړی دئ، چې د آرینانو یوه ډله د کوچیتوب له حاله راوتل او کلیوالي ژوند ئې غوره کاوه".

په دې ترتیب چې د ښارویو د ځړ نامعلومه ځایونه ئې د هر ټبر او قوم له پاره د ځړ په ټاکلو ځایو الیش کړه او په همدې دلیل ئې غویي او غوا ته چې د خوراک او کرهڼې یوازنۍ وسیله وه په درنه سترگه کتل او حیواني سري په کلیوالي تشکیلاتو او کرهڼه کي خاص اهمیت موندلی وو.

زردشت د یوه خدای (اهوره مزده – یوه بادار) په وحدت او بې ساري عظمت قایل سو او له پخوانیو خدایانو څخه ئې چې اریائیانو ورته عقیده درلودله مخ وگرزاوه. دی وایي چې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"تر یوه خدای وروسته د نړۍ له ابتدا څخه دوه روحه سته، چې یو پر ښه لار او بل پر بده لار ځي، او ټول ژوند یوه باطني جګړه ده چې د شر د قوتو پر ضد ادامه لري او په دې دايمي جګړه کې رڼا او تیاره عقل او اهریمن یو د بل سره مقابل دي".

زردشت پخپل آئین کې د څارویو قرباني او د سوما نشه راوستونکي شراب چې لرغونیو آریائیانو درلوده له منځه وړي دي.

دی وایي: "د (سوما) کثیف نشه کوونکي شراب څنګه د نېکۍ سره کومک کولای سي، د بزګر سړي غویي تر دې چې قرباني سي، ښه او ګټوره دا ده چې د خپل خاوند په لاس کې وي".

د زردشت په آئین کې د آخرت پر ورځ، د اعمالو پر محاسبې او د رشتیا پر بري او د دروغو پر ماته او د جنت او دوږخ او د چنوات (صراط) د پله او ملائکو پر وجود عقیده سته او آذر (اور) ئې هم مقدس ګڼلی دئ. چې د ټولو موجوداتو په کمون او د طبیعت په موالیدو کې په ودیعت ایښود سوی او د ژویو (جانورانو) د ژوندون جوهر او د باطني او غریزي تود ښت نغری دئ، نو ځکه د زردشت پیروانو د آذر د نمانځني له پاره دوهې (آتشکدې) درلودلې.

د زردشت په آئین کې د نېکۍ قوتونه د امیشه سپینه (یعني همېشه سپین او مقدس) او ایزدان (د ستاینې وړ) په نامه سته، چې له هغې جملې څخه شپږ عامل قوتونه (موکلي ملکي) دي، چې هر یو قوت د خپل صلاحیت په دائره کې د نړۍ د چارو د ادارې له پاره د بل قوت سره همکاري کوي او هر یو قوت د اهوره مزده (هرمزد) د یوه صفت مظهر او جاویدان بلل سوی دئ:

۱/ وهو منه = بهمن (ښه انګېرنه – نېکه مننه) یا د ګلو او رمو او نورو ژویو (ژوندیو موجوداتو) ساتندویه پرېښته.

۲/ اشه وهیشه = اردي بهشت (ښه نظم) د اور پرېښته.

۳/ خشتره وئیریه = شهریور (تسلط د فلزاتو او ښکلو ډبرو ساتندویه پرېښته.

۴/ سپینته ارمئیتي = سپیدار مذ (د روح سپېلتوب او تواضع) د مځکې ساتندویه پرېښته.

۵/ هئوروتات = خرداد (روغتیا) د غښتلتوب او کورو او اوبو موکله پرېښته.

۶/ امیریتات = امرداد (ابدي ژوند او بقا) د کرهڼو، وښو او د څړ د ځایو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرېښته.

د مزده یسنا د پیدا ایښت په سر کي د دې شپږو ملائکو پر سر یوه ملکه د سپینته مینیو (سپین عقل) په نامه ولاړه وه، چي تر هغې وروسته ئې پر ځای (اهوره مزده) او کله هم (سره اوشه) [سروش = د خیر هاتف] درېدله.

د خیر او نېکۍ او رڼا د قوتو په مقابل کي د شر او بدۍ او تاریکۍ قوتونه هم موجود ول، چي د ټولو مفاسدو او شرارتو مشر (انگره مینیو) [اهریمن] وو او په اوستا کي ئې د شر او تاریکۍ دا ټول قوتونه د (دیوه) په نامه یاد کړي او د خیر د ملائکو په مقابل کي ئې د شر او بدۍ شپږ مؤکلان د کاریکان په نامه داسي تصویر کړي دي:

۱/ اکه منه: د هومنه په مقابل کي د ناپاکي انگېرني (یا منني) په معنا د شرارت او نفاق او بدۍ ښکارندوی.

۲/ ایندره: د اردي بهشت په مقابل کي د بدعت، دروه او د خلکو گمراه کوونکی روح.

۳/ سئوروه: د شهریور په مقابل کي د بې نظمۍ ښکارندوی او د گړبړ دیو.

۴/ نااونک هئي ثیا: د سپیندارمذ په مقابل کي د تور او نافرمانۍ ښکارندوی.

۵/ تئوروی: د خرداد په مقابل کي د ورانۍ، فساد، لوږي او تندي دیو.

۶/ زیري ریش: د امرداد په مقابل کي چي د تئوروی شریک دئ.

کله هم ایشمه د (خشم) دیو د سروش په مقابل کي د هغو دېبانو اووم عدد بشپړوي، چي د ناشکرۍ او عصیان ښکارندوی دئ.

زردشت خپل آئین پر درو اخلاقي او حیاتي بنسټو بنا کړی دئ او هغه دا دي:

هومته (ښه منل)، هوخته (ښه ویل)، هوورشته (ښه کول) او په دې ډول د زردشت پیروانو ښه منل، ښه ویل او ښه کول د خپل عمل اساس گرزاوه او خپله انگېرنه، خپله ژبه او خپل عمر ئې په یو شان له معنوي او مادي ککړتیا څخه خوندي ساتل. د بدني او روحي پاکوالي، د رشتیا، سموالي، مړاني، سخاوت او ټولو ښو اخلاقو مراعات ئې کاوه. درواغ او تور منع ول او د مزدیسنا هر پیرو په دې مامور گڼل کېده چي اور، اوبه او مځکه د ناپاکیو له ککړتیا څخه وساتي، ځکه نو دوی مځکه د مړو د جسدو د ککړتیا څخه ساتله او خپل مړي ئې نه ښخول. بلکي په آزاده هوا کي ئې پر لوړو ځایو باندي ایښوول چي د هوا مرغان ئې وخوري او له منځه ولاړ سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زردشت آئين چي د پيدا کېدو او روزني ځای ئې د دنيا ډېر لرغوني پايتخت بخدي = بلخ وو، د اوستا د کتاب په وسيله تبليغ سو، چي تفسير ئې په پهلوي (زند) ژبه راغلی دئ او هغه ژبه چي اوستا په ليکلې سوې د ويدي ژبي سره ډېر نژدېوالی لري او د اوستا کتاب د سکندر تر يرغل دمخه (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسکه يا کتابه درلوده خو سکندر د غوايي (۱۲۰۰) پوستونه چي پر هغو د اوستا کتاب ليکلی وو وسوځل او تر سکندر وروسته چي ئې بيا هغه کتاب راټول کی (۳۴۸) فصله لاس ته ورغله، چي پر همهغو (۲۱) نسکو ووېشل سوه او د (ويسټ) نومي انګريزي عالم په حساب دې ټولو (۲۱) نسکو (۳۴۵۷۰۰۰) کلمې درلودلې، چي اوس له هغو څخه يوازي (۸۳۰۰۰) کلمې سته او له هغې شرحي څخه چي انګرېزي مستشرق براون کړې ده داسي څرګندېږي چي د اوستا باختري اصل له منځه تللی او هغه څه چي اوس پاته دي يوازي څلرمه برخه ئې ده په دې تفصيل:

۱/ يسنا (پرسته او جشن): چي ديني سرودونه دي او (۷۲) فصله لري.

۲/ ويسپريد (سروران): د دعا او اورادو مجموعه ده، چي له (۲۳) څخه تر (۲۷) پوري فصلونه لري.

۳/ ونديداد (د شيطانانو دفع کوونکی): د اودس، استغفار، توبې او نور ديني احکام لري او (۲۲) فرګرد (بابونه) دي.

۴/ يشت (نمونځ او ستاينه): د خدای او ملائکو ستاينه ده او (۲۱) بابه لري.

۵/ خورده اوستا (کوچنۍ اوستا): چي د (۳۵۰م) په شاوخوا کي آذربد مهراسپند تاليف کړې ده او دعاوي، نمنځونه او مناجاتونه پکښې دي.

د اوستايي مدنيت په دوره کي چي له (۱۲۰۰ ق م) څخه شروع سوې ده، لومړی وار په بخدي کي شاهي نظام منځته راغی او اوستا وايي چي: "يمه" د اهوره مزده په امر يوه "واره" ودانه کړه، چي اوږده او پسور ئې د يوه اسپريس (آس ځغلولو د ميدان) په اندازه وو، او په هغه کي ئې راز راز ځناوران لکه پسونه، غوايان، سپي، مرغان او نور وساتل او د اوبو له پاره ئې هم يوه واله د يوه هاتره (ميل) په اندازه وکيندله، او هم ئې په هغه واره کي په مخصوص ترتيب بازارونه، کوڅې او کورونه جوړ کړه، خو په هغه ښار کي ئې ناروغانو، دوراغجنانو، بد خويو، پيسانو او لېونيانو ته ځای ور نه کړه".

په دې ترتيب د بخدي په واره کي د آريايي مدنيت لومړی ښار ودان او لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکز تاسیس سو او همدا د (واره) اوستایي کلمه ده چي په سنسکریت کي (وهاره) سوې ده او په دري کي (بهار) ځني جوړ سوی دئ، چي پر هغه ځای تر اسلامي لومړۍ پیړۍ پوري (د بلخ نوبهار) ودان وو.

د اوستایي مدنیت په زمانه کي چي آریایي خلکو د هندوکش په شمالي لمنو کي کلیوالي ژوند ته لاس ورته کی، کلي او ښارونه ئې ودان کړه او د کوچیتوب له دورې څخه په کورو کي د تل اوسېدو حال ته راوا ونښتل. دا هغه گام وو چي د مدني مراحلو د لوړتیا او اقتصادي تحول په لار کي واخیست سو او په دې وخت کي وو چي شاهي نظام هم منځته راغلی او د بخدي پاچهانو چي د اوستا په یشتو کي د (پره ذاته) په نامه یاد سوي دي (یعني پېشدادیانو) په خپل سلطنتي نظام کي نظم، داد او نیاو (عدل) منځته راوستل، او د اوستا په تعبیر د بخدي دې پاچهانو د رب النوعی مقام هم درلود او څنگه چي په ویدي سرودو کي هم د دې پاچهانو یادونه سوې ده، ځکه نو د دې شاهي کورنیو زمانه تر تاریخ دمخه عصر ته چي آرین خلکو د هندوکش له شمالي سیمو هجرت نه وو کړی رسېدای سي.

مگر په اوستا کي یو لوی پهلوان (د گیومرث له اولاد څخه) چي هئوشینگه نومېده په (پره ذاته = پیشداد) ملقب وو، یعني لومړی قانون گذار او دا د دري ادبیاتو همهغه هوشنگ دئ چي د البزر په غره کي ئې د ناهید (اناهیتا) د ربة النوع له پاره قرباني کولې او د دیبانو سره جنگېده او پر اوو هیوادو ئې پاچهي کوله.

د دینکرد په دریم کتاب کي داسي راغلي دي چي: "د کرهښي او دهکانیه = دهقانۍ دود او د مالکیت اصل همدې پېشدادیانو منځته راوړی دئ او بیا وروسته هوشنگ دیهوپتیه (د البیروني په قول دهوفذیه) یعني د حکومت او پاچهۍ او د خلکو د ساتني اصل ایجاد کړی دئ" او له دې روایت څخه پوهېدای سو، چي د اوستایي دورې مدنیت د ویدي د اوایلو او کوچیتوب سره توپیر درلود. په دې معنا چي دا وخت د ښکلي بخدي خلکو په کرهڼه او آبادۍ او د کلیو او ښارو په ودانۍ لاس پوري کړی وو او د کوچیتوب او بدویت د ژوند له اقتصادي مرحلې څخه دهکانیه او د مځکي مالکیت ته او حتی تر هغه یوې لوړې مرتبې (دهیوپتیه) [د حکومت او سلطنت ایجاد] ته رسېدلی وو او هوشنگ پر یوې خورا ارتي ورشو او مځکي حکم کاوه او د دېبانو او کوډگرو او بدذاتو سره چي د مدنیت ورانوونکي او د کلیوالو کروندگرو دښمنان ول

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنگېده.

تر هوشنګ وروسته بل پیشدادي پاچا (تهمورث) دئ چي په اوستا کي د (تخمه او روپه) په نامه یاد سوی او په ازینه ونت (وسله وال) ملقب وو او دی ئې د اوو هیوادو پاچا د (ویونګهان) زوی د (اینګهت) لمسی او د هوشنګ کړوسی ګڼلی دئ، چي دېرش کاله ئې د خپل وزیر (شیدسپ) په کومک په نیاو (عدل) او انصاف حکومت وکی او ده ته (دیوبند) هم وایي، دا ځکه چي دیبان او اهریمن ئې بند کړي ول او هم ئې ځیني داسي مدني کارونه وکړه، چي په نوي اقتصادي مرحله کي ورته اړتیا وه، لکه د وړیو وړېشل، د کالو سکښتل او ګنډل، د څارویو اهلي کول او له آس، غاتري، اوښ، غوایي او خره څخه ګټه اخیستل او لیک او لوست منځته راوړل.

د کریستن سین په قول: "تر تهمورث وروسته ئې ورور جمشید پاچا سو او لومړی ځل ئې د نوروز جشن جوړ کی او دی د اوستا په تعبیر (د ښو ګلو خاوند) وو، چي دا لقب په اوستا کي هوڅوه (په پهلوي کي هورمګ) راغلی دئ.

ده درې خوندي د (یمګ) او (اري نوک) او (سنګهوک) په نومو درلودلې (په شهنامه کي: ارنواز، او شهرناز).

د اوستایي مدنیت دورې او د آریایي نژادو شاهي کورنیو او نومیالیو کسانو او پهلوانانو په باب تر اسلام دمخه او وروسته د پخوانیو کتابونو روایتو د زمانې په تېرېدو یوه داستاني بڼه پیدا کړې ده او په دغو کتابو کي دا اساطیر په مختلفو ډولو راوړه سوي دي، خو موږ دلته زیار باسو چي تر خپله وسه د نوموړو داستانو تاریخي اړخونه ولټوو.

په ویدا کي د پیشدادي ستر پاچا نوم (یمه) Yama او په اوستا کي (ییمه) Yima او په پهلوي کي (یم) Yam او په دري کي (جم) دئ، چي صفت ئې په اوستا کي خشیته Xshaeta او په پهلوي کي شیت Shet او په دري کي (شید) راغلی او (جمشید) ئې بولي، یعني ځلېدونکی جم. د جم پلار په اوستا کي ویوهونت Vivavant دئ، چي وروسته بیا ویونګهونت = ویونګهان په ویونجهان معرب سو او زوی ئې یمه = جم د اهوره مزده له خوا د خلکو ساتندوی او پاچا وټاکل سو چي د خلکو د ودانۍ او هوسائۍ له پاره زیار وباسي او ده ته یوه لکړه، یو غمی، یوه توره، یو کټوری (جام) او د یوي زرین نېش (غاښور) ورکړ سو، چي د ده د شاهۍ لومړی نښان وي او له نیش څخه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مځکي په کرلو او کرهڼه کي کار واخلي او د خلکو او څارویو د نسل په ډېرولو کي زیار وباسي او د بخدي (واره) ودانه کړي او هغه ځای چي په اوستا کي "د لوړو بیرغو لرونکی ښکلی بخدي" بلل سوی د خپل ځان او نورو ښاري خلکو ټاټوبی وټاکي.

د بخدي پاچا (یمه) لومړی پاچا دئ چي د مدنیت او ښاري توب بنسټ ئې ایښی او اجتماعي ژوند ئې ترتیب کړی دئ.

کرهڼه، خاوري روزنه، کسب، د اوسپني ویلول، د کالو اودل، د وسلو او جواهرو استعمال، د لښکري طبقې ټاکل، ختګري (معماري) او د فلزاتو او دواوو استعمال ئې رواج کړه او په خپل شاهي لومړي پایتخت ښکلي بخدي کي ئې مدنیت جوړ او خپور کی او د فرانسوي محقق بنونیست په قول: دی هغه آریایي شخصیت دئ چي د اسلام تر منلو دمخه د نورستان د خلکو په منځ کي د (ایمرا) Imra په نامه تر ټولو ارباب انواعو لوړ او ستر رب النوع ګڼل کېدی او د هغې سیمي په مرکزي معبد کي چي هلته ئې د قربانیو دودونه پر ځای کول د ده مجسمې ئې درولي وې.

په ۹ یسنا کي له ۳ تر ۵ فقرې پوري وایي: "د جم د پاچهۍ په وخت کي تودوالی، سړوالی، زوړوالی، مړینه او رخه (رشک) په دنیا کي نه ول".

او د ۱۹ یشت په ۳۱ – ۳۸ فقرو کي داسي راغلي دي چي: "د جم په سلطنت کي د نړۍ ژوندون په خوښي او خوشحالي تېرېده، د رنځ او ناورین (آسیب) اثر نه وو". په اوستا او د عرب او عجم په نورو تاریخي کتابو کي د جم او پېشدادي پاچهانو کیسه (داستان) د ډېر پخوانیتوب په سبب افسانوي بڼه غوره کړې ده او څنګه چي ئې د جم پاچهي د هر راز هوسایۍ او آرامۍ، نیاو (داد) او ښېګڼي سرچینه بللې ده ځکه ئې نو هغه څوک چي د خیر، خوښۍ او ښېګڼي، د دې سرچینې د ورانولو وسیله سوی اژي دهاکه (اژدها – ښامار) بللی دئ او دا سړی (بیوراسپ) د (اروند اسپ) زوی د کیومرث (ګرشاه = غرشاه) له اولادې څخه وو، چي مور ئې ذاک (ودک) د جم خور وه او بیوراسپ د لسو زرو اسانو د خاوند په معنا دئ او څنګه چي ئې آسان تېز ځغلول او تازنده سړی وو او هم ئې تازنده اسان درلودل نو ځکه ئې ورته (تازي) ویلي دي، چي په همدې سبب ځینو مؤرخانو دی تازي او له عربي نژاده ګڼلی دئ.

وایي چي دی د (بوري) له مځکي راولاړ سوی دئ او په دې نامه تر اوسه یو ځای د افغانستان شرقي جنوب ته په زوب کي سته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځنګه چي عربو دا نوم معرب کړی او ضحاک ئې ورته ویلي دي ځکه ئې نو دی عربي نژاده بللی دئ او هم ځنګه چي سامي نژادو د آریائیانو سره رقابت درلود ځکه نو هر عنصر چي دې نوي تشکیل سوي مدنیت او د بخدي پاچهۍ ته خطر پېښ‌ناوه هغه ئې له پردي نژاده باله او لکه آریایي نژاده تورانیان، ضحاک بیوراسپ ئې عربي نژاده ګڼلی دئ. حال دا چي ځیني دقیق مؤرخان لکه طبري او البیروني وایي: عربانو ضحاک عربي نژاده او عجمیانو عجمي انګېرلی دئ.

ځنګه چي د افغاني تاریخي ښار، ځایو او سړیو په نومو کي (لکه د غوري شاهانو د کورنۍ ستر نیکه ضحاک او په بامیان کي د ضحاک ښار) د دې نامه ریښه سته او مؤرخان هم د ده د نسب سلسله آریایي نژاده ګیومرث ته رسوي او دی د جم خوریی بولي نو دا خبره چي دی عربي نژاده وو له منلو څخه لیري ښکاري.

په هر صورت د اوستا د اشارو له مخي بیوراسپ اژي دهاکه د ښکلي بخدي پر مدنیت یرغل وکی او ځنګه چي ایزدي فر (د سلطنت پرتم یا ځلا) د بریالیتوب د مرغه په شکل له جم څخه بېله سوې وه اژي دهاکه پر ده بری وموند او د ده هیواد ئې ونیو او دی ئې په اره دوه ځایه کی.

دې تازي (تازنده) ضحاک د رام یشت د ۱۹ فقرې له مخي د کوی رینتا په نامه یوه ټینګه ماڼۍ او شاهي تخت او زرتنه چترۍ درلوده او د اسلامي دورې په دري ادبیاتو کي ده ته (ضحاک ماران = مار دوش = اژدها) ویلي سوي دي.

د اوستا له مخي تر (جم) وروسته ایزدي فر (د سلطنت ځلا) پر (ترایتنه) [په پهلوي کي فریتون = فریدون) د پورتورا (پورګاو) پر زوی چي د جم له اولادې څخه وو وځلېده چي پلار ئې د اثویه (اثفیان = اتبین) په نامه هم یاد سوی دئ او د دې کورنۍ خلک کروندګران وه چي د زیاترو د نومو سره د ګاو کلمه (په اوستا کي ګئو) راغلې ده.

فریدون د اوبو د ربة النوع (اناهیتا) له پاره سل اسان او زر غوایي او لس زره پسونه قرباني کړل څو چي پر شریر اژي دهاکه بریالی سو او هغه ئې وواژه او د جمشید دوې خوندي (اري نوک) او (سنګهوک) چي ضحاک بندیاني کړي وې لاس ته ئې راوستلې.

د اژي دهاکه په مقابل کي د خلکو د غاو داستان چي د فردوسي په شهنامه کي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغو خدای نامو له روایته څخه را اخیسته سوی چي تر اسلامي دورې دمخه وې داسي دئ چي: یوه پښ (آهنگر) چي کاوک (کاوه) نومېده، د خپلي آهنگرۍ څرمن د نېزې پر څوکه د بیرغ په شان وتړله او خلک ئې پر ځان راغونډ کړه او د اژي دهاکه په مقابل کي وپارېدل او د هغه د تېریو پر ضد پورته سوه او دا همغه د کاویان بیرغ دئ چي وروسته تر ډېري مودې پوري د آریایي خلکو د بري سمبول وو.

فریدون په دې هڅه او جنبش کي د پارېدلو خلکو مشر وو او ده پر ضحاک باندي د خپل بري په یاد د نوروز د جشن په څېر د (مهرگان د جشن) اساس کښېښود، دېبان ئې پر سر وتړکول او جهان ئې ونیو.

د آریایي اولسو په داستانو کي یو بل ته ورته روایات سته، چي وایي: فریدون د ایرینه – توئیرینه او سئیریم ینه هیوادونه پر خپلو درو زامنو ارج (ایرج) او توچ (تور) او سرم (سلم) ووېشل، خو سلم او تور د ایرج سره رخه (رشک) درلوده او دی ئې په نامردانه توگه وواژه، څو چي د منوش چیثره (منوجهر) په نامه د ایرج زوی پیدا سو او د ایرج کسات ئې وکیښ.

دې داستان ته ورته د دوو زامنو کیسې نوري هم سته لکه د زردشت د درو زامنو او د تارژي تائوس سگایي د دوو زامنو او د درو پښتني ورونو (غرغښت، بېټني، سړه بن) کیسې چي د گلزدو فرانس د استاد ژرژدومزیل په قول پخوانۍ آریایي ټولنه له درو ډلو: روحانیونو، جگړنو او ثروت پیدا کوونکو څخه جوړېده او د پخواني هند اساسي کاسټونه هم برهمنان، جگړن نجیبان او څاروي پالونکي کرونده گران ول، او د زردشت له درو زامنو څخه هم مشر زوی روحاني، دوهم زوی جگړن، او دریم چوپان (پونده) وو او دا گرده کیسې په آریایي قدیمو قومونو کي سره ورته دي.

په هر صورت منوچهر د ایرج کسات واخیست، سرم او تور ئې ووژل او د آریایي نژادو صحرانشینو تورانی یرغل کوونکو خلکو مخه ئې ونیوله او د ده په وخت کي لوی پهلوانان لکه قارن د گاوه زوی او نریمان او زال و رستم منځته راغله چي د آرینه مځکه ئې د دښمنانو له شره ساتله.

تر ده وروسته د اوستا په قول نئوتره (نوذر) د ده زوی پاچا سو، چي توراني افراسیاب تر درو جگړو وروسته هغه ونیو او وئې واژه، خو له هغه څخه د نئوتریان = نوذریان په نامه لوی کهول پاته سو، چي داستانونه ئې په اوستا کي راغلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نوذر تر وژني وروسته (اوزوه) د توماسپه زوی (زو = زاب = د توهماسي زوی = تهماسپ) د فریدون له اولادې څخه تر پنځو کالو حکومت وکی چي هوښیار او عادل سړی وو (د دې نامه ریښه په [زابل او رږوب] کي ستـه) ده د پهلوانانو په مرسته د تورانیانو سره جنگونه وکړه، څو په پای کي ئې د آمو سیند تر خپل منځ وپش (سرحد) وټاکه.

د زاب تر مړیني وروسته د هغه زوی گرشاسپه Kershaspa (یعني د ډنگر آس خاوند) پر تخت کښېنوست، چي لسم پېشدادي پاچا وو او نه کاله ئې حکومت وکی او د ده تر مړیني وروسته افراسیاب د توراني پشنگ په فرمان د هغه پر هیواد یرغل وکی او د کرشاسپه د داستان د ختمه سره د پېشدادیانو داستاني تاریخ هم پای ته ورسېد.

خو دلته باید وویل سي چي دا کرشاسپه د زاب زوی له اوستایي نامتو پهلوان کرشاسپه نریمان څخه جلا دئ. ځکه چي کرشاسپه نریمان د ثریته (ثریت = اثرط) زوی د سیستاني سام له کهول څخه وو چي د فریدون د پاچهۍ په پای او د منوچهر د کار په شروع کي زوړ او بوډا وو، او هم اصلاً یو له پهلوانانو څخه دئ، نه له پېشدادي شاهانو څخه.

د کاوي = کیان کهول:

(کوي) یا (کاوي) په ویدي ژبه او هم اوستا کي د (پوه – پاچا – امیر) په معنا دئ چي د اوستا له مخي (کوي) د پهلوي (کي) د بلخ د اوسني افغانستان د شاوخوا د پخوانیو پاچهانو د لقب سره یو ځای وو، خو د دې هیواد لمر لوېدیځي خوا ته نه استعمالېده.

د کوي = کي کلمه د بلخ د هغو پاچهانو د نومو په سر کي وینو، چي د پېشدادیانو تر کهول وروسته پاچهۍ ته رسېدلي دي او د دې مځکي شاهي پرتم (شاهي فر) د کوئنم خورنو Kavaenem-xvreno په نامه په دوی اړه درلودلې ده.

په دري ژبه کي ئې (کي) په (کیان) جمعه کړی دئ او دا کهول ئې په شاهنامه او نورو کتابو کي (کیان = کیانیان او کیاني) یاد کړی دئ.

د اوستا له مخي د دې کهول لومړی پاچا کواته Kavata نومېد او ده ته ئې کوی کواته (کی قباد) وایه، چي د سیستاني پهلوان رستم د پلار په غوښتنه د البرز په غره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي (د بلخ جنوب ته) پر تخت کښېنوست او دی د خلکو د هوسایې، آرامۍ او نېکمرغۍ سبب او عادل پاچا وو او پنځلس کاله ئې پاچهي وکړه او فردوسي دی د فريدون له توکم څخه ګڼلی دئ.

تر کيقباد وروسته ئې زوی (کوي Kavi-usan اوسن) [کيکاوس] د بخدي پر تخت کښېنوست، چې د (اوسن) معنا هيله يا خوښي ده.

ده د غير آريايي پرديو عناصرو سره چې د حماسي رواياتو له مخې د اوسني ايران په شمال کي د مازندران په ځنګلو کي اوسېدل جنګونه وکړه او پر هغو ئې بريد وموند. په اوستا کي هغو خلکو ته (ديبان) ويل سوي دي.

اوستا وايي چې غښتلي او زورور کوی اوسن (کيکاوس) د ارزيفيه Erexifya د غره پر سر د اناهيتا (د اوبو د ربة النوع) له پاره سل اسان او زر غوايي او لس زره پسونه د دې له پاره خيرات کړه چې د پاچهانو ستر پاچا سي.

څنګه چې دا غر د پوهانو د څېړني له مخې د خراسان د لمر ختو شمالي خوا ته په بلخ کي وو او کيکاوس پر هغه اووه هسکي ماڼۍ وداني کړي وې، ځکه نو د ده داستان هم سر تر پايه د افغانستان په تاريخ او خاوره پوري اړه لري.

دی له سترو پاچهانو څخه سو، چې (د هغه وخت د کشف سوي دنيا) پر اوو هيوادو ئې حکومت کاوه او د اوشنر Oshnar په نامه ئې يو پوه وزير درلود، چې په اوستا کي ئې د پورو جيره Pura-jira په صفت ياد کړی دئ يعني ډېر پوه او هوښيار (په پښتو کي: پوره + ځير = کامل دقيق).

په اوستا کي کيکاوس ته ځيني خطاوي هم نسبت سوي دي، لکه د همدې پوره وزير وژل او د مځکي د ساتندوی غوايي له منځه وړل او آسمان ته د ختو هڅه او په همدې سبب کياني پرتم (کياني فر) له ده څخه وګرزېد او توراني افراسياب ورباندي غالب سو او د ده هيواد ئې وران کی، څو چې روت ستخمک Rot-staxmak (رستم) سيستاني پهلوان لښکر جوړ کی او افراسياب ئې وشاړه.

د بلخ له کياني پاچهانو څخه يو بل (کوی سياورشن) Syavarshan (سياه نر) وو، چې تر کيکاوس وروسته پاچا سو، او د بلخ واکمن پاچا وو او د آمو له ها خوا (توران) د آريايي يرغلګرو قبيلو سره په يوه جګړه کي وژلی سوی دئ او دی د کيکاوس زوی بولي، چې په پهلوي او دري ادبياتو کي د سياوخش = سياوش په نامه شهرت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاوش ایرینه ویجه ته نژدې یوه لویه کلا د (کنگ دژ) = د اوستا Kangha په نامه ودانه کړه چې د جمکرد د واره په څېر دوهم آریایي مرکز وو او ده په توران کي د توراني پاچا افراسیاب لور چې فرنگیس نومېدله ماندینه کړه او له هغې څخه هئوسره وه Hausravah (= کیخسرو) وزیږېد، چې تر پلار وروسته ئې د پاچهۍ تخت ونیو او د پلار د خون اخیستلو په غرض د تورانیانو سره او د خپل ننگیالي سپه سالار هئومه Haoma په ملگرتیا ئې افراسیاب او د هغه وروس کیریسه وزده (چې په شاهنامه کي: کرسیوز راغلی) په ځنیځرو کي وپیچل او وئې وژل.

اوستا وایي: کله چې کیاني پرتم (کیاني فر) په خسرو پوري اړه ومونده نو د هغه په مرسته ئې لوی کارونه وکړه، زور او قوت، مینه، ښکلا، برم او پرتم د ده په برخه وو او د کیاني شاهنشاهی هیوادونه ئې بیرته سره ومښلول چې په همدې سبب په اوستا کي د خششري هن کریمو Xshathrai-Hankeremo یعني د هیوادو سره مښلوونکي او یو کوونکي او د شاهنشاهۍ د منځته راوستونکي په صفت یاد سوی دئ.

تر کیخسرو وروسته په بخدي کي یوه ډله پاچهان منځته راغلي دي، چې د نومو په پای کي ئې د (اسپه) کلمه راځي او دا ښخي باختري نسبت دئ. ځکه چې د بلخ ورشو د آس لرغونی روزنتون وو او د دې مځکي آریایي نژادو سپرو په جنگو، په یرغلو او د دښمنانو په مخ نیوي کي تل له دې اهلي څاروي څخه کار اخیست او د دې سیمي د خلکو په منځ کي له پخوانیو زمانو څخه بیا تر اوسه د آسانو د کلو روزنه او د سپرلو ورزش رواج لري او حتی ځینو پوهو مؤرخانو لکه دینکر په خپل پخواني تاریخ کي د بلخ د پاچهانو یو کهول د (اسپه پاچهانو) په نامه یاد کړی دئ، خو په حقیقت کي دا پاچهان د همهغو کیانیانو پایڅوړ دي.

له همدې ډلي پاچهانو څخه هغه څوک چې تر کیخسرو وروسته د بلخ د پاچهۍ پر تخت کښېنستلی په اوستا کي ائوروث اسپه Aurvat-Aspa (= کی لهراسپ) یاد سوی دئ چې د گړندي آس په معنا دئ او نسبت ئې کیقباد او منوچهر ته رسېږي او د فردوسي په قول د مهر د میاشتي د مهر په ورځ (د مېزان په ۱۶) ئې د پاچهۍ خول پر سر کښېښود او په بلخ کي ئې د (آذر برزین) په نامه یوه دوهه (آتشکده) جوړه کړه او د ساساني وختو په نورو روایتو کي وایي چې: ده د خپل یو سپه سالار بوخت نرسیه (معرب ئې: بخت النصر) په ملگرتیا پر اورشلیم ویرغل او هغه ئې وران کی او جهودان ئې تیت کړه او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژوند په پای کي ئې پاچهي خپل زوی ویشتاسپه Vishtaspa (=گشتاسپ[1]) ته پرېښووله او پخپله د بلخ په نوبهار ننووت، ورېښتان ئې پرېښوول او د خدای په ستاینه بوخت سو او د زردشت دین ئې ومانه، خو په پای کي د توراني ارجاسپ په یوه حمله کي ووژل سو، ویشتاسپه (گشتاسپ) لوړ همته پاچا د گړندیو آسانو خاوند، د زردشت مؤید او پیرو او مزدا پرست او کیاني فرلرونکی راست کاره او پاک تومنه سړی وو او پر خپلو توراني دښمنانو ئې بری وموند او هم ئې وزیر جاماسپه د اوستا له مخي شریف، بډای او هیوادوال او پوه بریالی او د زردشت د لور مېړه وو، چي د زردشتي آیین تر منلو وروسته ئې د هغه په خپرولو کي زیار ایستلی وو او د ده زوی سپینتوداته Spento-Data (= اسفندیار) چي تخمه Taxma (= تهم = زړه ور) ئې صفت وو او د ویشتاسپه ورور چي زئیري وئیري Zairi-Vairi (زریر) نومېد، هم هغه کسان دي چي د زردشتي آیین په خپرولو کي ئې زیار ایستلی دئ او د اوستا په هغه نسخه کي چي په اتمه میلادي پېړۍ کي په پهلوي ژبه لیکلې سوې او په سمرقند کي لاس ته راغلې ده داسي وایي چي: زردشت د گشتاسپ په امر د خپل کتاب دوولس زره نسخې د سرو زرو پر څپرکو ولیکلې او د (ورهران) په آتشکده کي ئې کښېښوولې، چي دا معبد اسفندیار د بلخ بامیک په نوازک کي ودان کړی وو او همدارنگه په آذر فربغ (د موبدانو آتشکده) او آذربرزین مهر (د کرونده گرو آتشکده) هم گشتاسپه ته منسوبي دي، چي دا دوهمه آتشکده ئې د ده په وخت کي له خوارزم څخه د کابلستان د روښن Roshn غره ته راوړه او د عربو تر فتوحاتو (۱۷۱هـ) پوري لا هم پاته وه.

د زریر زوی بستوئیري Bastawairi د بست ښار ودان کی او هلته ئې ډېر خیراتونه وکړه او هم ئې د سلطنت مخالفان چي هلته وه له منځه یووړه.

تر اسفندیار وروسته له دې کهول څخه د ځینو نورو پاچهانو نومونه اخیسته سوي دي لکه (وهومن سپیندااتان) [بهمن اسفندیاري] او لور ئې (همای) او (داراب) د همای زوی او دا پاچهان د سیستان او هلمند په ناوه کي د داستانونه لري او ځینو مؤرخانو دا پاچهان د هخامنشي پاچهانو سره گډ کړي دي.

اوستايي پهلوانان:

د اوستايي فرهنگ په دوره کي سربېره پر دغو شاهي کورنیو چي دمخه یادي

---

[1] گشتاسپ د تورېدلي آس په معنا دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوې د ځينو لويو پهلوانانو کهولونه هم په دې تاريخي زمانه کي راغلي دي، چي د دوی په نامه آريايي حماسي روايتو کي خاص کتابونه ول او دا کهولونه زياتره په اوسني افغانستان او يا د خراسان په خاوره اړه لري، خو د زمانو او نسلو په تېرېدو د دوی تاريخي پېښو داستاني بڼه موندلې ده او په دې پهلوانانو پوري ئې فوق العاده کارونه تړلي دي، چي د دې افسانوي روايتو له منځه يوه برخه تاريخي واقعيتونه لکه د پاچهانو د کورنيو تاريخي پېښي لاس ته راتلای سي.

ډېر نامتو او ستر پهلوانان د سيستان له خاوري څخه پورته سوي دي چي د اوستا د روايتو او پهلوي د نورو کتابو له مخي د دوی نژاد دبخدي همهغه (يمه = جم = جمشيد) پاچا ته رسېده او ده د زابلستان د پاچا کورنگ لور ماندينه کړه او له همدې نژاد څخه سام نريمان پيدا سو، چي زوی ئې د ورېښتو د سپين والي په سبب د (زال زر) په نامه ياد سو او د پلار له خوا د سيستان پاچهي ورکړه سوه او دی د کابل د مهراب شاه پر لور رودابه (چي د ضحاک له نسله وه) مين سو او هغه ئې ماندينه کړه او له هغې څخه رستم وزېږېد، چي د خپل وخت تر ټولو پهلوانانو غښتلی او زورور وو او کک کوهزاد (غرزی = غلجی) ئې چي له زال څخه ئې خراج اخيست وواژه خو په پای کي د بهمن په وختو کي د خپل ورور شغاد په دروه او چم څا ته ولوېد او د خپل آس رخش سره په همغه څا کي مړ سو.

زال سربېره پر رستم او شغاد يو بل زوی د (زواره) په نامه هم درلود، چي لوی پهلوان وو او د هغه دوه زامن فرهاد او تخار (تخوار) مشهور دي.

له رستم څخه فرامرز او سهراب او جهانگير او گشسپ بانو او زربانو پيدا سول او له سهراب څخه چي د پلار د لاسه وژل سوی وو د (برزو) په نامه يو زوی پاته سو، تر برزو وروسته شهريار وزېږېد چي د دې پهلوانانو په نامه بېل بېل کتابونه سته، لکه فرامرزنامه، برزونامه، شهريارنامه، بانو گشسپ نامه، جهانگير نامه او سام نامه. همدا راز د فردوسي په شهنامه کي هم د دوی داستانونه راغلي دي.

د رستم زال او تخوار داستان په افغانستان کي تر اسلام دمخه له پخوا زمانو څخه شهرت درلود او تر اوسه يو څو ځايونه د تخت رستم په نامه (په سمنگان کي) د رستم غونډی، د زال کلا (تخارستان)، د کک کوهزاد کلا د رستم آخور (په فراه کي) سته چي ځيني دا نومونه تر اسلامي فتوحاتو وروسته د عربو په تاريخ کي هم راغلي دي او حتی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نورو ملتو په تاریخو کې لکه د موسی خورني ارمني په تاریخ کې (له ۵ تر ۸ م پېړۍ پوري) هم د رستم نوم راوړه سوی دئ.

د دې دورې بل کهول چې په زړه ورتوب او پهلواني ئې شهرت درلود د (کاوه) کهول دئ چې د مخه ئې یادونه سوې ده او د ضحاک د ظلمو او ستمو په مقابل کې ئې د خلکو یو ټولنی غورځنگ منځته راوستلی وو او له هغه څخه یو زوی د (قارن گاوگان) په نامه پاته سو چې د فریدون او ایرج او موچر په وختو کې ئې د افراسیاب سره د کیقباد په جنگو کې ډېرې مړانې ښکاره کړې دې او دا کهول د اشکانیانو او ساسانیانو تر عصره پوري د (کارن) په نامه پاته وو او حتی تر دریمې هجري پېړۍ پوري ئې خپل برم او قوت ساتلی وو.

د پهلوانانو بل کهول د (نوذریانو) کهول دئ چې نوذریان د منوچهر د زوی (نوتر) له اولادې څخه ول. دې کهول ته په اوستا کې نئوتئیریانه Naotairyana ویل سوي دي او توسه (طوس) د نوتر زوی چې نوم ئې د خراسان د (طون) د ښار په نامه کې پاته دئ د کیاني وخت له لویو پهلوانانو څخه وو چې د وایسه که Vaesaka پر زامنو ئې بری وموند. (ویسه) د توراني افراسیاب اکا وو.

د نوتر بل زوی چې په اوستا کې د ویسته یؤور Vistauru (او په پهلوي کې ویستخم = په دري کې گستهم) یاد سوی دئ د مزد یسنا آیین ډېر دښمنان ئې وژلي دي او زراسپ هم د طوس د زوی له دې کهاله څخه گڼل سوی دئ.

همدارنگه د کاوس زوی فریبرز (په پهلوي کې برزي فره) او د لهراسپ زوی زریر او د زریر زوی بستور (په اوستا کې: بسته وئیره) او د گشتاسپ زوی اسفندیار او د وزیر جاماسپ زوی گرامي (په پهلوي کې: گرامیک کرت) د دې دورې هغه شهزادگان او نجیب زادگان دي چې په داستانو کې د پهلوانانو په ډول یاد سوي دي او د روایتي افسانو له ترځه د دوی تاریخي وجود پېژندل کېدای سي، او هر یو د بخدي او خراسان په لرغونو تاریخي داستانو کې نوم او نښان لري.

افغانستان او اوستایي سیمې:

د اوستا په دریم کتاب وندیداد کې د هغه وخت د معلومې مځکې شپاړس سیمې یادې سوي چې ځیني ئې په اوسني افغانستان یا پخواني خراسان کې دي. همدا شان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا په یشتو کي د هغو غرو او سیندو نومونه راغلي چي ټول په دې هیواد کي دي، مثلاً:

۱. ایرینه ویجو (د مځکي هغه سیمه چي په پامیر یا آمو ته نژدې په خوارزم کي).
۲. سغده (د آمو په شمال کي سغد)
۳. مورو (د مرغاب مجرا مرو)
۴. بخدي (بلخ)
۵. نیسایا (په شمالي خراسان کي نسا)
۶. هرای وه (هرات)
۷. وایکرته (کابل)
۸. اوروه (روه –پختیا ولایت او د سلیمان غر)
۹. هري ویتي (ارنداو او ده هراوت)
۱۰. ای تومنه (هلمند)
۱۱. ره گه (د بدخشان راغ = د پښتو: رغه)
۱۲. هپته هندو (سند)

چي دا ټولي سیمي په افغانستان او یا د افغانستان په گاونډ کي پرتې دي.

همدارنگه په اوستا کي سیامگه (سیاه کوه = تورغر) یو پاري سینه (د گوربت د عقاب) تر الوتني هسک غر – هندوکش سپیته گونه گیري (سپین غر) او نور غرونه او سندونه یاد سوي دي چي د دې هیواد سره د اوستا کتاب د ترتیبوونکو آشنایي څرگندوي.

ایزدان او ارباب انواع:

سره له دې چي زردشت یو نوی سم سوی آیین منځته راوړ او لکه چي د مخه وویل سوه د شریرو قوتو د مقابل له پاره ئې د خیر او ښېگڼې شپږ ملکي وټاکلې، خو بیا هم د هغو ارباب انواعو اغېزه چي د ویدي د وخت لرغونیو آریائیانو د رلوده بېخي له منځه نه ولاړه، یوازي د ویدي د لوی رب النوع (وارونه) پر ځای (اهوره مزده) و دربد چي معنا ئې پوه بادار (سرور) وو او دا نوم زردشت د (یوه خدای) له پاره وټاکه او هغه آریایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدایان (دیوان) چي تر هغه وخته ئې لا په هندوستان کي د خدایۍ مقام درلود د زردشت په آیین کي متروک او پرېښوول سوه او په همدې سبب د (دیو) کلمه چي تر زردشت دمخه د (خدای) په معنا وه د (بلا – غول – او گمراه کوونکي) معنی پیدا کړه او له هغه وخته خدای پرست ته (مزدیسنا) او مشرک او د باطل دین پیرو ته (دیویسنا) وویل سوه، خو سره له هغه هم د (دیو) کلمې په ټولو آریایي اولسو کي (بې له زردشتیانو) خپله اصلي معنا ساتلې ده او د هندوانو په نزد تر اوسه هم (دیوه) د خدای په معنا ده.

(زیوس) د یوناني لوی پروردگار نوم وو، چي لاتیني (ډیوس) او فرانسوي (ډیو) او د پښتو (ډیوه) (د څراغ او روڼا په معنا) له دې ریښې څخه دي.

د ویدي دورې په آریائیانو کي (کنی) د اور رب النوع او خدایي ځری (قاصد) وو، چي په اوستا کي (اترو) او (اترش) او په پهلوي (اتور = اتر) او په دري کي (اذر = آتش) او په پښتو کي (اور) دئ او په زردشتي آیین کي یو عنصري ایزد او د اهوره مزده زوی گڼل کېږي، چي لمبه ئې د خدایي روڼا ښکارندویه (نماینده) گڼلې کېده او د پرستنې په ځایو کي ئې د محراب پر ځای ځلانده اورغالی (آتش دانونه) جوړ کړي ول.

اوستایي بله ربة النوع اوبه دي چي په ویدي دوره کي هم (اپام نپات) (د اوبو زوی) یاد سوی دئ او څنگه چي د بخدي آریایي نژادانو د خپل هیواد په زړه کي د لوی سیند څخه ډېري گټې اخیستي وې، نو ځکه د اوبو له پاره د (اناهیتا) په نامه ربة النوع پېژندله او پخپله دې سیند ته ئې اردوی – سوره Ardvi-Sura ویل، چي د اوستا آبان یشت د همدې ربة النوع ستاینه ده او څېړونکي دا ربة النوع د مور – ادیتا په ربة النوع پوري تړي، چي د هغې مجسمې مو تر تاریخ په دمخه آثارو کي ولیدلې او په راوروستو زمانو کي د دې نامه وروستۍ برخه اناهیته = ناهید په مجرد صورت پاته سوی چي د اوستا په آبان یشت کي د یوې ښکلي نجلۍ په بڼه راغلې ده، چي طلایي خول او زرین کمیس لري او په باختر نومي کتاب کي د راولنسن په قول د باختر په ښار کي د اناهیتا مشهور معبد وو، چي د اوستا په پنځم یشت کي دا ښکلې ښځنۍ ربة النوع د نارینه وو د نطفې او د ښځو د رحمو د تصفیه کوونکو او د زېږېدني د روزونکي او مندو ته د ښو شیدو د بخښونکي په صفت ستایلې سوې ده (۱۰ عکس دي وکتل سي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

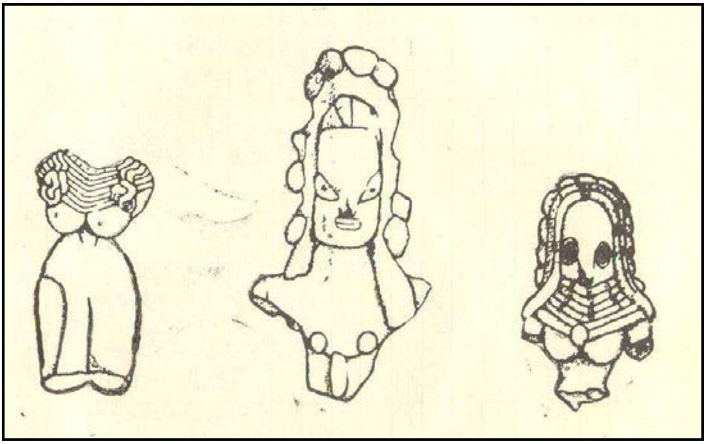

په کندهار او کوټه کي د قبل التاریخ د رب النوع مختلفي مجسمې
۱۰–لمبر عکس

د اوبو او حاصلاتو رب النوع
په ګریکو باختري صنعت پوري مربوط (دوهمه پیړۍ ق م)
۱۰–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اوستا یو بل عنصر ایزد (واته) ملقب په غښتلي او ګړندي وو او دا کلمه په دري او پښتو کي (باد) او په ویدي دوره کي (وایو) Vayu وه، چي د دښمن د سپایانو سره د جګړې په اړودوړ کي او یا پر تهذیب او دین باندي د پردیو خوني ستمګرانو او یرغلګرو د تېري په وخت کي او یا د یوه سړي د ګرفتارۍ په وخت کي چي په دروه او خیانت د دښمن په لاس کښېوتی له دې عنصري رب النوع څخه مرسته غوښتله کېده، او دی غښتلی او جګړن او تېنګ پر ځای ولاړ، د ارت تټر خاوند او د سم او رسا نظر څښتن وو او دا رب النوع د کنیشکا تر عصره (د ۱۲۵م په شاوخوا کي) د دغه کوشاني پاچا پر سکو د ځغستا په حال کي د یوه ږیرور سړي په بڼه کیندل کېده، چي هغه ئې په کوشاني دري ژبه (واد) بللی دئ. المانی څېړونکی ګیګر یوه ډله اوستایي ارباب انواع د ستور و دیزتو په نامه یاد کړي دي چي یو له هغو څخه میثره Mithra د نور او روڼا ښکارندوی وو او د (وارونه) رب النوع د سترګي حیثیت ئې درلود او په اتفاق ئې د نړۍ نظام او د راستۍ قانون ساته او د دومزیل په قول: "دا مثیره = مهر = میر [په پخوانۍ دري او پښتو کي] د تړون (پیمان) خدای او د څړ د ارتو ورشوګانو خاوند او د رشتینو ساتندوی بلل سوی دئ، چي پر شریرانو او تړون ماتوونکو بې رحمه او پر ستایونکو مهربان دئ. د څارویو او د کرهڼي د محصول او د باران او برکت زیاتوالی له ده دئ".

لمر = مهر چي روڼا زېږوي. د اهریمنانو سخت رقیب او د آسمان ډېوه او د اهوره مزده سترګه ده، چي د اوستا له مخي: "اهوره مزده د هره بزرتي (البرز یا پامیر) د غره پر څوکه هغه ته ټاټوبی جوړ کړی، چي هره ورځ پر ځلانده او روڼه بګۍ چي څلور سپین جنتي آسان ئې کشوي، له مشرقه راخېژي او د مهر د رب النوع دا اوستایي تصویر، د سپینو آسانو او بګۍ سره کټ مټ د بامیان د پنځه درش متري بت د طاق پر چت انځور سوی او تر اوسه سته او د دې لرغونو آریایي عقیدو اغېزې په را وروسته زمانو کي د لمر لوېدیځي آسیا تر پایه خپرې سوې او د لمر (مهر) او ناهید او نورو پرستنه د اوستایي ثقافت له مرکز د بخدي له سیمو څخه هري خوا ته خپره سوې ده.

پر مهر (هور) سربېره سپوږمۍ (ماوګه) هم د شپې ډېوه او ونښو ته وده ورکوونکې ګڼله کېده، چي هغې ته ئې د څارویو د روزني په سبب ګئوچیتره Gao-Chitrs ویل.

په دې عنصري یزتو او ستورو کي د تشتریه (تیر = سرطان) ستوری د باران

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیندونکی او د آسماني چینو پرانیستونکی وو، چي د چینو، ولو او سیندو اوبه ئې زیاتولې.

په اوستایي آئین کي بې له شپږو روحاني امشا سپندانو چي دمخه مو یاد کړه، د نورو مؤکلو پرېښتگانو نومونه هم یاد سوي دي چي څو ئې دا دي:

ارشتات = رشن (د عدل او نیاو پرېښته)، ورتره غنه (بهرام = د بري پرېښته)، سره اوشه Sraosha (سروش = د اطاعت او فرمانبرداری او قانون پرېښته)، اشهي وگهوی (د اخلاقي نظم او پرهېزگاری ساتندویه).

ادبیات او ژبي او د هغو رابطه د افغاني ژبو سره:

په تېرو مخو کي مو د افغانستان د لرغوني مدنیت پر درو دورو (تر تاریخ دمخه، ویدي دوره، او اوستایي عصر) باندي ډېره لنډه توضیح ولیکله او ومو ویل: چي د تاریخي دورې له سره یوازي دوه لیکلي سوي آثار: (ویدا – اوستا) پاته دي.

د مقایسوي ژبپوهني له مخي د دې دواړو ژبو اثرونه په افغاني ژبو او د افغانستان په ځایو او نومو کي څرگند دي او زیاتره لرغوني کلمې اوس هم په همهغه خپلو تاریخي معناوو مستعملي او ژوندی دي او په تېره بیا پښتو ژبي او د افغانستان د لمر ختیځ شمال د غرو ځینو لهجو داسي تاریخي مواد زیاتره ساتلي دي، د مثال په توگه فقط د څو کلمو شرحه راوړو:

ارین: د (آر) له ریښې څخه چي د اصیل او نجیب یا کرونده گر په معناوو په پښتو ادب کي (آره) د اصل او بنسټ یا کرهني په معنا راغلې، چي په پای کي د نسبتي (ن) په مښلولو (آرین) ځني جوړ سوی او د اصیل یا شریف کرونده گر معنا ئې موندلې ده.

ارینه ویجه: د هندوکش د شمال سیمو ته تر هجرت دمخه د آرین لرغونی ټاټوبی چي معنا ئې د شریفانو ټاټوبی او مځکه ده او د اویجه کلمه د کندهار په پښتو کي تر اوسه د مځکي او ټاټوبي په معنا مستعمله ده.

اریه ورشه: هندي مهاجرو آریائیانو خپلي پخوانۍ مځکي ته ارته ورشه (ورته) وویل او په کندهار کي تر اوسه د ځړ ارتي مځکي ته (ورشو) وایي، چي د لرغونو آریائیانو د څاروي پالني او کوچي توب د ژوند سره ډېره زیاته اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واته: په اوستا کي د باد رب النوع وو، چي شرحه ئې د مخه تېره سوه، دا توري په يغنوبي لهجه کي (وات) او په پښتو او دري کي (باد = واد) دئ. حال دا چي د اېران په نائيني او سيوندي لهجه کي خپل ويدي شکل ته نژدې (وا = باد) او په سمناني کي: (ويه) او په زازا کي (وايه) دئ.

ريشي: ويدي کلمه د ستايونکي او ژبور او وياند په معنا ده. په پښتو کي د (وراشه)، (خبر) او (رشه) اخلاق ريښه لري.

سيندهو: ويدي کلمه چي په پښتو کي تر اوسه د سيند کلمه سته.

سومه – هومه: مشهور وابنه چي په پښتو د (اومه) په بڼه کي سته.

چهند او اشلوک: د نظم په معنا، چي د پښتو په پخواني ادب کي کټ مټ پخپله ويدي معنا راغلی دئ.

برهمن: په پښتو کي برمن (د برم = جلال خاوند).

کشتري: په پښتو کي (کښ + توری) د شمشېرباز په معنا چي په خيرالبيان کي (تور+کښ) راغلی دئ.

ويسيه: په پښتو کي (ويسا) د اعتماد په معنا راغلی.

شودره: په پښتو کي (سوډر) د بې تهذيب او وحشي، ناپوه په معنا دئ.

او داسي ډېري ويدي کلمې په پښتو کي مستعملي او ژوندی لرو او همدا رنګه تاسي د اوستايي دورې په مباحثو کي ولوستل، چي دا ژبه د پښتو سره ټينګه او غښتلې رابطه لري.

نو ځکه موږ پښتو ژبه د سنسکريت او اوستا خور بولو، چي په ږغو او قواعدو او تورو کي د دواړو ژبو سره ګډه ده، مګر پخوانی دري ژبه ښايي چي پخپله د افغانستان په خاوره کي له اوستا څخه راپيدا سوې وي چي موږ به دا موضوع په راتلونکو بحثو کي په تفصيل سره وڅېړو.

په ويدي سرودو کي چي د هغه عصر يوازني لرغونی ادبي اثر دئ، د هغه عصر د پوهو ريشيانو او ژبورو خبري او سرودونه رانقل سوي، چي په هغو کي يوه ډله آريايي ژبوري او شاعراني ښځي هم شاملي دي، مثلاً د ريګ ويد د لومړي کتاب په ۱۱۷ سرود او د شپږم کتاب په ۳۹ – ۴۰ سرود کي د شهزادو ګهو چه Ghocha سرودونه رانقل سوي دي او هم د لوپامودره Lopamudra او ماماته Mamata او اپاله او انداني او ساسي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویشو وره سرودونه په ریگ وید کي لیده کېږي، چي د هغه وخت شاعراني وې او موږ دلته د هغه وخت د تخیل او بیان او خبرو د طرز د څرگندولو له پاره د ریگ وید د لومړي کتاب ۱۱۷ سرود د گریفت چي شهزادو گهو چه ویلی دئ (رانقلوو)[1] :

"اې د سهار ستورو ! ستاسي بگۍ چي تر خیال گړندۍ ده او زړه ور گړندي آسان ئې کشوي د خلکو خوا ته راځغلي، چي د پاکانو ټاټوبی ولټوي.

چیري ځي؟ اې زړه ورو پهلوانانو ! دلته زموږ ټاټوبي ته راسئ! تاسي اې د عجیبو کارنامو خاوندانو ! ونده نه مو راویوست چي د بري او برم څښتن لکه خالص زر چي ښخ وي لکه هغه څوک چي د تباهۍ او فنا په غېږ کي پروت وي، لکه هغه لمر چي په تورتم کي پټ وي.

اې د سهار ستورو ! تاسي دخپلو زیاتو قوتو په مرسته هغه لرغوني میره شیه وانه مو د زلمیتوب غېږي ته وسپاره ! تاسي دي ناستیانو ! خپلي بگۍ وگمارئ چي د لمر لور د ټول هغه برم سره چي لرئې پورته کي. تاسی اې هغو کسانو چي تل زلمیان یاست! د خپل لرغوني دود سره سم مو (تورگا) دریاد کئ، او په خپلو غنم رنگو آسانو چي په گړندیو وزرو الوزي (بهوجیو) مو د سیند د څپو له منځه راویوست.

اې د عجبو کارنامو خاوندانو ! مځکه مو یوې کړه او اوربشي مو وکرلې، انسان ته مو د غذا شیره ورکړه او دښمنان مو په خپله برغو (کرنا) له منځه یوو ړه، او لیري مو وغورځول آریه ته مو زیاته رڼا او ځلا ورکړه چي د آسمان پر څنډو خپره سوه.

اې سترو ! زه ستاسي څخه مرسته غواړم، اې د سهار ستورو ! زما نیازو ته د مهربانۍ په سترگو وگورئ اې ناستیه یانو ! ما ته له اولاده سره زیاته بډایي او ثروت راکئ.

خلکو ته ستاسي د زړه ورتوب لویي کارنامې چي په لرغونو زمانو کي مو کړي دي ښکاره دي. هیله کوم اې د سپک او قوت خاوندانو ! زما دعاوي به هغه وخت تاسي ته وویلي سي، چي زړه ور او غښتلي زامن مي شاو خوا ته ولاړ وي.

زه سوما ته خطاب کوم، چي تر ټولو ما ته نژدې دئ، د هغه ځای زموږ په اروا کي دئ. له هغه څخه غواړم چي زما ټول گناهونه وبخښي".

---

[1] دا سرود گران فاضل عبدالرحمن پژواک په ۱۳۲۲ کال له انگریزي ترجمه کړی او د آریانا د مجلې په ٦ گڼه کي خپور سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

* * *

د اور د رب النوع اګني په ستاینه کي یو سرود چي مد وچندس د وشوه متره زوی د ګایتري په بحر کي په ۹ بیتو کي ویلی دئ سته، چي څو بیته ئې دا دي:

"زه اګني چي روحاني ښکارندوی دئ ستایم. دی د نمانځني په وخت کي روڼ دئ او د نمانځني په بدله (پاداش) کي بډایي بخښي.

اګني د لرغونو او اوسنیو پوهانو د ستایني وړ دئ، ځکه چي ده دېوان ځای ته راوستل.

اې اګني! یوازي هغه ستاینه چي په هغو کي مانع پېښ نه سي او ته ئې هم له هري خوا خوندي وساتې، داسي ستاینه نو خدای مني.

اې اګني! په آسانه رسېږه لکه پلار زوی ته، او زموږ د ښېګڼي له پاره زموږ سره اوسه".

* * *

اوس د ویدي سرود په څنګ کي د اوستا څو سروده چي د زردشت له خبرو څخه دي راوړو، په ۳۰ یسنا کي وایي:

"سترو خبرو ته غوږ ونیسئ، په روڼه اندېښنه ورته وګورئ، د (درواغ او رښتیا) د دوو آئینو تر منځ توپیر وکئ، تر هغه دمخه چي د آخرت ورځ راورسېږي هر څوک دي پخپله خپل دین غوره کي، و دي سي چي په پای کي به مراد ته ورسېږو. هغه دوې همزولي توکي چي په شروع کي د تصور په عالم کي څرګندي سوي یوه ئې په اندېښنه – ویلو او کولو کي د نېکۍ توګه وه او بله ئې د بدۍ او په دې دوو کي باید پوه سړی نېکي غوره کړي نه بدي. هغه وخت چي همدا دوې توکي سره یو ځای سوې نو ژوند او مړینه ځني پیدا سوه، همدا سبب دئ چي په پای کي د درواغجنانو ډېر ځای (دوږخ) او د رشتینانو ډېر ښه ځای (جنت) په برخه کېږي".

په ۵۳ یسنا کي وایي: "اې مېږه کوونکو نجونو! او اې زومانو! دا دئ درښیم او خبروم مو نصیحت مي په زړه ومنئ.

د سپېڅلتوب او پاکۍ په ژوندون پسي د غیرت ملا وتړئ او ورپسې زیار وباسئ، تاسي هر یو باید په ښه کار کي یو تر بل دمخه سئ او په همدې توګه خپل ژوندون خوښ او خوشحاله تېر کئ".

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پر ديو هخامنشيانو سلطه

هغه څه چي مو تر اوسه وليکل زموږ د هيواد د تاريخ ټولي هغه پيښي دي چي د زمانو په تېرېدو د افسانو سره ګډي سوي، خو د دې خاوري د فرهنګ يوه برخه ده او په هغو زمانو اړه لري چي تر مځکي لاندي لټوني لا د هغو په تحقق بريالی سوي نه دي.

مګر په ديني کتابو کي لکه ويدا و اوستا او نوري خدای نامې او په ملي روايتو کي پرله پسې رانقل سوي دي.

د آريايي نژادو ملتو په منځ کي چي له باختري لمر ختو او لمر لوېدو خواوو ته هجرت کړی دئ او د آريانه (لرغوني افغانستان) تر خاوري دباندي ئې مدنيتونه او حکومتونه جوړ کړي دي، د دوی يوه برخه سره د تاريخ او سياست له مخي لري، په دې معنا چي د دوی سياسي او فرهنګي نفوذ دونه غوړېدلی وو چي اغېزه ئې د افغانستان تر خاوري پورې رارسېدلې وه.

د مثال په توګه د ايلام آريايي نژاده خلک چي مدنيت ئې تر تاريخ دمخه په لمر لوېديځي آسيا اړه لري او په پای کي د سامي نژاد سره ګډ سوي دي زموږ په لرغوني فرهنګ کي مستقيمه اغېزه نه لري او هم ميتاني ټبرونو چي د مدنيت آثار ئې د کوچنۍ آسيا په بوغازکوی د هيتي (پتريوم) په پايتخت کي موندل سوي او د (۱۴۰۰ ق م) په غربي آريائيانو اړه لري، دوی د افغانستان پر اوسېدونکو آريائيانو مستقيماً اغېزه نه درلودله خو په اوومه ق م پېړۍ کي د (ماد) قوم چي آريائي نژاده او آريايي ژبی ټبر وو او په آسوري کتيبو کي د دوی هيواد د (امادای) په نامه ياد سوی د اوسني ايران د خاوري په شمال کي پيدا سو چي د دوی شهنشاهي مرکز هګمتان (د هيرودوت اګاتان) همدان وو او د هيرودوت له (۷۰۱ ق م) کال څخه تر (۵۵۰ ق م) کال پوري څلورو مادي پاچهانو حکومت کړی دئ.

۱/ ديوکس Deices = دهياکو = د هکان د فرورتنس زوی (۷۰۸ – ۶۵۵ ق م) د ۵ کالو په شاوخوا کي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲/ فره اورتس د دیوکس زوی (٦۵۵ – ٦۳۳ ق م) ۲۲ کاله (د داریوش د کتیبې: فرورتیش).

۳/ هووخ شتر (= کواکزار = سیاکزار یونانی) (٦۳۳ – ۵۸۵ق م) ۴۸ کاله.

۴/آستیاگس Asteyages (ازدهاک) د هووختشر زوی (۵۸۵ – ۵۵۰ق م) چې تر پنځه دېرش کاله پاچهۍ وروسته د ده په وخت کې د (ماد) دولت پای ته ورسېد او ځای ئې هخامنشیانو ونیو.

د افغانستان په تاریخ کې د مادي شاهانو دوره او د دوی مدنیت ځکه اهمیت لري چې د هیرودوت په قول فرورتیش د ماد دوهم پاچا د آرین اوسېدونکو ټولي شرقي مځکې تر باختر او جیحون تر غاړو پوري نیولي وې او له همدې سببه د دوی د تمدن آثارو، تشکیلاتو، معمارۍ، ژبې، حجارۍ، مجسمه جوړولو، مهر او روڼا پرستۍ، څنګه چې ئې د هخامنشي د دورې پر تمدن باندي اغېزه کړې وه د آریانه په دې لمرختیځه برخه کې به ئې هم اثر پرې ایښی وي او حتی ډارمستتر د فرانس لوی عالم د پښتو ژبه هم مادي ژبې ته نژدې بولي او هیرودوت وايي چې: د ماد خلکو سپي ته (سپاکو) ویل، چې دا کلمه په اوسنۍ پښتو (سپی ده چې د تانیثي تصغیر سره ورته (سپیکو) ویل کېدای سي)، او هم یوه ډله څېړونکي پوهان وايي چې زردشت له ماد څخه باختر ته تللی وو او څنګه چې د مغ طایفې د مادیانو روحانیون د لمر پرستۍ مذهب په کوډو او جادوګرۍ لړلي وول زردشت وغوښته چې اصلاحات راولي، نو باختر ته ولاړ او دلته ئې بریالیتوب په برخه سو.

دا باید وویل سي چې هخامنشي پاچهانو له ماد څخه ډېر څه زده کړه او د هخامنشي دورې زیات ترتیبات مادي دورې ته ورته او د هغې دورې بشپړېده وه او چې د ماد دولت له منځه ولاړ په سیاست او ژوندون کې کم اساسي بدلون رانغی.

او حتی په ځینو مواردو کې په صراحت ویل کېدای سي چې د هخامنشي پارسیانو اقتباس د ماد له خلکو وو د مثال په توګه هیرودوت او سترابو لیکلي دي چې پارسه خلکو د کالیو شکل د (ماد) له خلکو څخه اخستی دئ.

د کراستي خولۍ او لستوڼي لرونکې چوخه او تېز ارغواني او تک تور او سره کالي او تنګ لستوڼي د ځرمني کوټ (تنزیب) تر زنګنو پوري او د ځرمني لوړ پرتوګ او تنې لرونکي کوښې چې جګې څوکې ئې درلودلې او د کراستي ګردۍ خولۍ او تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنګانه پوري کميس او ملاوستونی (کمربند) او خنجر له تېکي سره او د لېندۍ پوښ، خول او زيره او راز راز وسلې هغه شيان دي چي د (ماد) له خلکو څخه اقتباس سوي دي.

په هر صورت د (ماد) دولت د (هووخشتر) په وخت کي خپل اوج ته رسېدلی وو او د عربي دولتو سره ئې روابط درلوده او د ليدي د پاچا (الياتِ) لور د (ماد) ملکه وه او همدارنګه د اژدهاک خور د بابل ملکه ګڼله کېده.

د (ماد) په عصر کي د آريايي خلکو يو ټبر چي (پارسوا) نومېده له شمال څخه جنوب ته ولاړ او په هغه مځکه کي مېشت سو، چي وروسته د همدې ټبر د نامه په مناسبت (پارس) وباله سو او له آسوري کتيبو څخه څرګندېږي چي له (۷۰۰ تر ۶۰۰ ق م) پوري د پارسوا اميران د آسور تابع ول، او د مادي پاچهانو له کهول څخه فرورتيش (۶۵۵ – ۶۳۳ ق م) پارس د ماد تابع کی.

د پارسي شپږو قبيلو په منځ کي چي په ښار کي اوسېدل، يوه قبيله (پارساګاد) وه چي مشر ئې هخامنشي (۷۰۰ – ۶۷۵ ق م) نومېده او د ده له نسله د هخامنشيانو په نامه پاچهان پيدا سول په دې تفصيل (په مقابل مخ کي ئې چارټ وګورئ):

د دې تابلو په ترتيب کي مؤرخان اختلاف لري چي ځينو ئې يو څو نومونه نه دي راوړي، خو هغه څه چي د ايران باستان مؤلف ترتيب کړي، تر نورو معقول ښکاري، چي دلته د ځينو زياتو تشريحاتو سره راوړه سوه.

هخامنشي پاچهانو له (۷۰۰ ق م) څخه د ايالتي اميرانو په توګه د مادي پاچهانو تر اداري لاندي په ايلام کي حکومت کاوه او د (ماد) وروستنی پاچا ستياګس چي نالايقه سړی وو خپله لور ماندانه Mandane ئې دوهم هخامنشي کمبوجيه ته ورکړې وه چي د هغې له نسه لوی کوروش (سيروس) پيدا سو او هغه د ستياګس پر ضد پاڅېد او هغه ئې له منځه ورک کی او په ۵۵۹ ق م کال ئې د يوې لويي شاهنشاهۍ بنسټ کېښېښود چي د ايران د فلات ټولي مځکي پکښې شاملي وې.

که څه هم کوروش د هخامنشي کورنۍ اووم پاچا ګڼل کېږي، خو د دې کهول لومړنی لوی بريمن (فاتح) دئ، چي وروسته تر هغه چي د لمر لوېدو خوا ته ئې د مديترانې تر غاړو پوري هيوادونه ونيول، د پارس د لمر ختو خوا ته ئې مخه وکړه او ورنه کانه (ګرګان) او پرثوه (پارت) او اريا (هريوهرات) چي پايتخت ئې ارته کنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

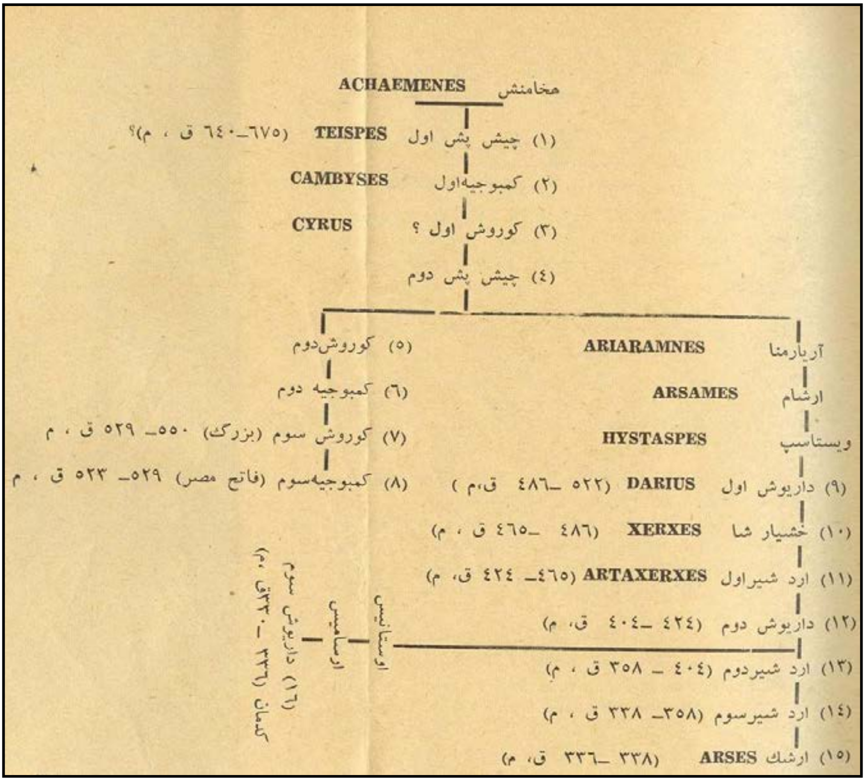

په تېر مخ پوري اړوند چارټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

Artacana وو او زرنکه (= درنگه درنگيانه = اوسنی سيستان) د اتيماندروس (= هيتومنت = هلمند) د سيند پر غاړه او هاوروتيش (= هرووتي = اراکوزي = ارغنداو) او د کوفن (کوبهه = کابل) د سيند ناوه او د اوپيري سينه (= پاروپاميزاد = هندوکش) غرونه، دوگزکه (غزنه) او د کندهار ولايتونه (له ننگرهاره د سند تر غاړي پوري) او باخترش (بکتريه = بلخ) د سکاهومه ورگا (پامير) تر غرو پوري او همدارنگه ئې د آمو ها خوا ته سوگودو (سغد تر اورکسارتس (سير دريا) او د خيوه او هوارزمه (خوارزم) او مرگيانا (مرو) ډاگونه او دښتونه په هخامنشي هيواد کي شامل کړل.

د گندهارا په ناوه کي د خيبر د درې لمر ختيزي خوا ته د سيروس له آثارو څخه د يوې آتشکدې پاته برخه ده چي د پېښور د گزيتير (د ۱۹۳۱چاپ) له مخي د آتشکدې دا پاته برخه په سوابي کي د مردان ضلع د شهبازگړۍ لمر ختيز شمال ته ۱۲ ميله ليري د اسوته په کلي کي د يوولسو فټو په لوړوالي په يوه دايره کي چي شپېته فټه پريړوالی (قطر) لري پرته ده او بنسټ ئې پر شنو ډبرينو پايو ايښوول سوی دئ، چي د هرو دوو پايو تر منځ يو تش ځای سته او پوهان وايي چي د اورپرستو دې معبد دېرش دروازې درلودلې او په يوه مياشت کي هره ورځ له يوې دروازې څخه ورننوتل چي ټولي دېرش دروازې کېدلې او هره دروازه د دوو ډبرينو پايو تر منځ وه.

سيروس (کوروش) په (۵۲۹ ق م) کال په يوه جگړه کي وژل سوی او يا په طبيعي مړينه مړ دئ او دريم کمبوجيه چي د ده پر ځای کښېنوست د ده فتوحات ئې پسي تعقيب کړل او د مړيني پر وخت د هغه هيواد د هغه وخت له خورا لويو او ارتو هيوادو څخه وو او تر هغه وروسته لومړی داريوش د دې کهول نهم پاچا په (۵۲۲ ق م) کي پر تخت کښېنوست او په يوه کال کي ئې د کمبوجيه پر ټول هيواد بری وموند او له يونان څخه تر هند پوري ئې پر دې لويه پراخه مځکه حکومت کاوه او د مدنيت په خپرولو او لوړو ماڼيو ودانولو او د هيوادوالي (مملکت دارۍ) د اصولو په وضع کولو او د لارو په جوړولو او د لښکر په سمبالولو کي ئې زيار ويوست او په ۴۸٦ق م کال مړ سو او په دې وخت کي وو چي د هخامنشي سلطنت د مدنيت او فرهنگ آثار په افغانستان کي هم خپاره سوه. په پارس او شوش او مصر او د الوند په غره او نورو ځايو کي د داريوش ځيني ليکني او کتيبې پاته دي، چي په ميخي رسم الخط په پخواني فرس او ايلامي او آسوري او مصري او بابلي او شوشي ژبو ليکلي سوي دي او د پخواني فرس ميخي خط

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۲ نخښې درلودې.

او د دې لرغوني آثارو ډېرې مهمې هغه ليکنې دي چې د پارس په نقش رستم او بيستون کې له داريوش څخه پاته دي او په هغو کې داريوش د هغو هيوادو نومونه ليکلي دي چې د ده تر تسلط لاندې ول او هغه څه چې زموږ د هيواد په تاريخ اړه لري دا دي:

۱. پرثوه Parthava (خراسان او گرگان)
۲. باختريش Baxtrish (بلخ) چې شمال ته ئې آمو او لمر لوېدو ته ئې مرگويه (مرو) او لمر ختو ته ئې د سيتي له قومو څخه يو قوم د ماساژت په نامه وو او پايتخت ئې زري اسپه ښايي چې اوسنی بلخ وو.
۳. سوغوده Sughuda (سغد) د اوسني سمرقند سيمې.
۴. کرمانيه Karmania (کرمان = د پارسه او گدرزي او پرثوه تر منځ).
۵. گدزري Gedrosie (د افغانستان جنوبي سيمې تر بحره پورې).
۶. زرنگه Zaranka (زرنج = سيستان).
۷. هره يوه Haraiva (هرات).
۸. اوارزميه Uvarazmiy (خوارزم)
۹. گداره Gadara (د کابل رود او پېښور).
۱۰. هيندوش Hindush (سند)
۱۱. ته ته گوش Thattagush (د هرودوت سته گيد = شيتک د کوهاټ او بنو او خټکو سيمې).
۱۲. سکه هومه ورکه Saka-Homa-Varka (د هومه راکښته کوونکي ساکه يان – غالباً د پامير په شاوخوا کې).
۱۳. سکه تيگر خئوده (د تيره خول خاوندان ساکه يان).
۱۴. سکه تيه تر دريا (د سيند ها خوا ته ساکه يان).
۱۵. مکه (مکران).
۱۶. هراووتيش Harauvatish (اراکوزي = ارغنداب).

د داريوش ارت هيواد ټوله (۳۱) ساتراپې (ولايتونه) درلوده، چې په هغو کې پورتني ولايتونه د ټول اوسني افغانستان او گاونډيو ځمکو شامل دي او د گنداره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولایت ته په بابلي ایلامي لیکنو (کتیبو) کي (پاره او پره ازانه) یعني د غرو ها خوا ایالت ویلي سوي دي خو د هغه وختو د وضعیت جزئیات تر اوسه په تفصیل سره ثرگند نه دي او دوني قدر ویل کېدای سي چي له (۵۵۰ ق م) یعني د داریوش له راتلو ثخه بیا تر (۳۳۱ق م) پوري چي هخامنشي شاهنشاهي د سکندر په لاس له منځه تله، د افغانستان خاوره د هخامنشي د لویي شاهنشهۍ برخه وه او حتی د سند د ها خوا پنجاب یوه برخه هم ورپوري مبنتې وه او په همدې سبب د هخامنشي او هندي مدنیت په دې یو ځای کېدو کي د هخامنشیانو له رسمي آرامي خط ثخه خروشتهي رسم الخط د سند د ناوې د خلکو په ژبه کي د فاتح او مفتوح کلتور له گډون ثخه منځته راغی او د هند د موریه کهول پاچهانو (۳۲۳ – ۱۹۰ ق م) د هخامنشي صنعت او د معمارۍ د سبک پیروي کړې وه.

هیرودوت (چي د ۴۲۵ ق م په شاوخوا کي مړ دئ) د افغانستان په لمر ختیځه مځکه کي د داریوش د پاچهۍ د دورې په باب کي ښه اطلاعات راکړي دي. چي له هغې جملې ثخه په ۴۴۴ کتاب کي لیکي:

"داریوش دریاب ته د سند د رود د گډېدو د ځای د کشفولو له پاره یو یوناني امیرالبحر چي سکیلاکس نومېده او د (کاریاندار) د ملک وو د ثو باوري کسانو سره په بېړۍ کي کښېناوه او د هغه کار له پاره ئې واستاوه، دا ډله د کسپاتورس له مځکي ښاره او د پکتویک Pakuike له مځکي وخوځېده او دریاب ته ورسېدله".

همدارنگه دې لرغوني مؤلف په ۳ – ۱۰۲ کتاب کي د کسپاتورس ښار د پکتویک په هیواد کي بللی او وایي چي دا خلک د ژوند په دود او دستور کي باکتریانو ته ورته او ډېر جگړن خلک دي.

زیاتو ثېړونکو پوهانو د هیرودوت کسپارتورس او پکتویک د اوسني پېښور او پښتون سره تطبیق کړي دي، دا ځکه چي تر هیرودوت دمخه هم مشهور جغرافي پېژندونکي هیکاتایوس Hecataeus د (۵۰۰ ق م) په شاوخوا کي کسپاتورس په گندهاره کي بللی وو چي همدا پېښور او گندهارا دئ.

هیرودوت د اووم کتاب په ٦٦ – ٦٧ – ۸۵ کي د خشیارشا د جگړنو فهرست راوړی او په هغه کي ئې گنداریوي Gandarioi او دادیکای Dadikai چي د باکتر وسلې ئې درلودلې او هم ئې پکتویس (د پوستین اغوستونکو لبندۍ اخیستونکو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

خنجر لرونکو) په نامه یاد کړي دي او هم ئې د ساګارتیوی Sagartioi د کوچي قبیلو یادونه کړې ده.

چې ژبه ئې پارسي او کالي ئې نیمی پارسي او نیمی پکتوان Paktuan وه او اته زره سپاره ئې لښکر ته ورکوله، مؤرخانو ګنداریوي د ګندهارا خلک او دادیکا تاجیک او پکتویس او پکتوان پښتون بللي دي او زه د هیرودوت ساګارتیوی همهغه د داریوش د بهستون ساګارتي بولم، چې (د غور د جنوبي) ساخر – ساغر سره تطبیقېږي، او ځینو بیا په سپک احتمال هغه شرخبون (= خرشبون = د مطلع السعدین خشرواني = د قندهار د پښتنو یوه قبیله) بللې ده.

د داریوش د بهستون له لیکني (کتیبې) څخه د ده په عصر کي د دې هیواد د اوضاعو په باب کي ډېر ښه معلومات لاس ته راځي او له دې څخه چې د بهستون په کتیبه کي د ولایتو شمېر ۲۳ او په نورو کتیبو کي ۳۱ دئ معلومېږي چې کله کله به د هخامنشي تر لاس لاندي ځینو هیوادو بلوا کوله او د نورو تر لاس لاندي هیوادو سره به نه ګډېدل، لکه چې د ساګارتیوی د ولایت نوم یوازې د پارس د بهستون په کتیبه کي راغلی او په نورو کتیبو کي نسته.

د بهستون د کتیبې په (۲ ستون – بند) کي وایي:

"هغه وخت چې داریوش په بابل کي وو، بارت (خراسان) مرو او تته ګوش او سکائیه بلوا کړې یاغي سوي ول، د پارت بلوا د داریوش پلار ویشتاسپ آرامه کړه او د فروتیش سره په (ویش پااوزات) نومي ځای کي وجنګېد او هغه ته ئې ماته ورکړه. په ساګارتي کي (که ئي ځای د خراسان خوا ته ټاکل سوی) هم د چیتره خم Chitataxm په مشری بلوا سوې وه چې داریوش د تخمسپاده Texmspada په سالاري یو لښکر ورواستاوه او چیتره تخم ئې ونیو او چې داریوش ته ئې راووست د هغه غوږ او پزه ئې پرې کړه او سترګي ئې وایستلې او په غرغره ئې کی (۲ ستون ۱۴ بند). د خراسان په مرو کي هم فراده Frada نومي سړي بلوا وکړه، چې داریوش د باختر والي (دادرشیش) د هغه دفع ته وګوماره او دادرشیش مرویان رعیت کړه او ټول باختر آرام سو (۳ ستون ۳ بند).

هغه وخت چې په پارس کي (وهي یزداب) یاغي سوی وو نو ده یو لښکر د (رخج هره خواتیش = د ارغنداو ناوې) ته واستاوه او د رخج والي ویوانه Vivana ئې وشاړه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دا والي په کندهار کي د داريوش د لښکر سره يو ځای سو او د (وهي يزداب) د لښکر مقابلې ته ووت او په هغه جگړه کي چي دانامکه د مياشتي پر ۱۳ ورځ د کاپيش (کاپيشکانه) په کوټ (کلا) کي وسوه، د ياغيانو لښکر مات سو او تر هغه وروسته ئې د (کندهار) د گندوم Gandum په سيمه کي دويخن د مياشتي په اومه ورځ بيا همدې ياغي سوي لښکر ته ماته ورکړه او د ياغيانو مشر له څو لږ سپرو سره وتښتېد او د (کندهار) د ارشاده په کلا کي د ويوانه په لاس کښېووت او ووژل سو او په دې ډول د رخج ايالت د داريوش د هيواد برخه سوه (۳ ستون ۳ بند).

دا پېښي د ۵۲۲ق م د سپتامبر له ۲۹ څخه د ۵۲۰ق م د مارچ تر لسمي پوري پېښي سوي وې.

د هند د نيولو له پاره د داريوش د جنگي سفر بيان داسي ليکلی دئ، چي:

دی د سند له سينده پوري ووت، سند او پنجاب ئې ونيول او يوناني سکيلاکس ئې د عمان سيند ته واستاوه او هر کال ډېر سره زر له هنده پارس ته رسېدل او د هند او غربي هيوادو تر منځ تجارتي روابط ټينگ سول او له همدې شلم ايالت څخه د کاله ۳۶۰ تالانه سره زر (تخميناً ۲۵ مليونه افغانۍ) د باج په توگه هخامنشي دربار ته رسېدل.

د پارس د تخت جمشيد د داريوش په هديره کي د هخامنشي دولت د تابع سوو خلکو تصويرونه ليکل سوي دي، چي د نورو دېرشو ملتو په جمله کي دا نومونه هم سته: بارتي (خراساني)، هراتي، باختري، سغدي، خوارزمي، زرنگي (سيستاني)، رخجي (قندهاري)، ته ته گوشي (پختيا د سند تر غاړي پوري) گندهاري، هندي، اوساگارتي. او دا خبره هم څني ښکاره کېږي چي د اوسني افغانستان خلکو د پنځمي ق م پېړۍ په شاوخوا کي د خپلو ځايو او ولايتو په نومو شهرت درلود (۱۱ لمبر عکس).

داريوش په خپل پايتخت شوش کي يوه ماڼۍ جوړه کړې وه، چي کتيبه ئې په درو ژبو پارسي، ايلامي، او بابلي کشف سوې او په هغې کي هم د افغانستان د ولاياتو د خلکو يادونه سوې ده.

دی وايي: د دې ماڼۍ د چندڼ لرگي له گنداره او طلا ئې له باختره او د لاجورد ډبري ئې له سغده او فيروزه ئې له خوارزمه او پيلغاښ (عاج) ئې له هند او رخجه او د څيړۍ (بلوط) لرگي ئې له گنداره څخه راوړه سوي دي، چي دا ټول ځايونه په افغانستان او د افغانستان په شاوخوا کي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

گنداریان

بلخیان

ساکان

۱۱–لمبرعکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

داريوش خپل ارت هيواد چي په هغه کي له راز راز نژادو څخه ۴۸ ډوله خلک د راز راز ژبو، اديانو او اخلاقو سره اوسېدل په دېرشو ستراپي (ولايتو) وېشلي ول، چي په هغه کي محلي حکمرانانو هم د خپلو عقايدو د آزادۍ سره ژوند کاوه او هر ولايت د خشترپاون (يعني د ولايت د ساتندوى) په نامه يو اعلى حاکم درلود، چي د هخامنشي دربارە مقررېدى او ولايت ئې د يوه دبير او يو لښکري سالار په مرسته اداره کاوه. سردبير به تل مستقيماً مرکز ته اطلاع ورکوله، د امنيت مسئول ارګ پت وو. ځرى تونونه (چاپارخانې) لاري او مېلمستونونه (مهمانخانې) ئې درلودلې. په هر ولايت کي خشترپاون ماليې ټولولې، او پلي او سپاره لښکر ئې درلودل، اووه لس زره تنه دولتي غښتلى لښکر د (جاويدان) په نامه وو. هيرودوت د هر ولايت د ماليې اندازه هم ليکلې ده، چي له هغې جملې څخه د افغاني او ګاونډيو ولايتو ماليه داسي وه:

۱/ د هخامنشي اووم ايالت: چي ستاګيدي، ګندهاره، داديک، اپريدي پکښې وه ۱۷۰ تالان (د لسو مليونو افغانيو په شاوخوا کي).

۲/ دوولسم ايالت باختر ورسره مېنتى نور ځايونه ول ۳۰۰ تالان (تر ۱۸ مليونو افغانيو پوري).

۳/ څوارلسم ايالت چي ساګارتي زرنګي (سيستاني) پکښې اوسېدل د عمان د جزايرو د غاړو تر خلکو پوري ۶۰۰ تالان (د دېرشو مليونو افغانيو په شاوخوا کي).

اوس د افغاني سيستان وېش ته نژدې يو لرغونى ښار کشف سوى دئ چي د هخامنشي دورې په مدنيت اړه لري او له دې څخه هم څرګندېږي چي سيستان په هخامنشي هيواد کي داخل وو (۱۲ عکس).

۴/ پارت – خوارزم – سغد – هرات ۳۰۰ تالان (د ۱۸ مليونو افغانيو په شاوخوا کي).

۵/ هند او سند ۴۶۸۰ تالان (د يو سل او شپېتو مليونو افغانيو په شاوخوا کي).

دا د لمر ختيځو ولايتو د ماليو اندازه وه خو د داريوش د وخت د دولت ټوله ماليه ئې ۱۴۵۶۰ تالان، نوي مليونه طلايي فرنګه = ۴۵۰ مليونه افغانۍ بللې ده.

د اولف کرو په قول: د هخامنشي له کهول کوروش، لومړي داريوش، خشيارشا او دوهم داريوش په ګندهارا کي مستقيماً حکم چلولى دئ چي د لمر ختيځو ايالتو پايتخت کسپارتورس (پېښور) او پيوکيلاوتس (چارسده) وو او لکه سر داويد هوګرث چي د سکندر په کتاب کي وايي: "په هغه جګړه کي چي د دريم داريوش او سکندر تر منځ پېښه سوه، د يوناني مؤرخ آريان د فهرست سره سم پښتانه او د هندوکش د غرو خلک د داريوش په لښکرو کي شامل ول" چي له دې څخه هم د دې هيواد سره د هخامنشيانو رابطه څرګندېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

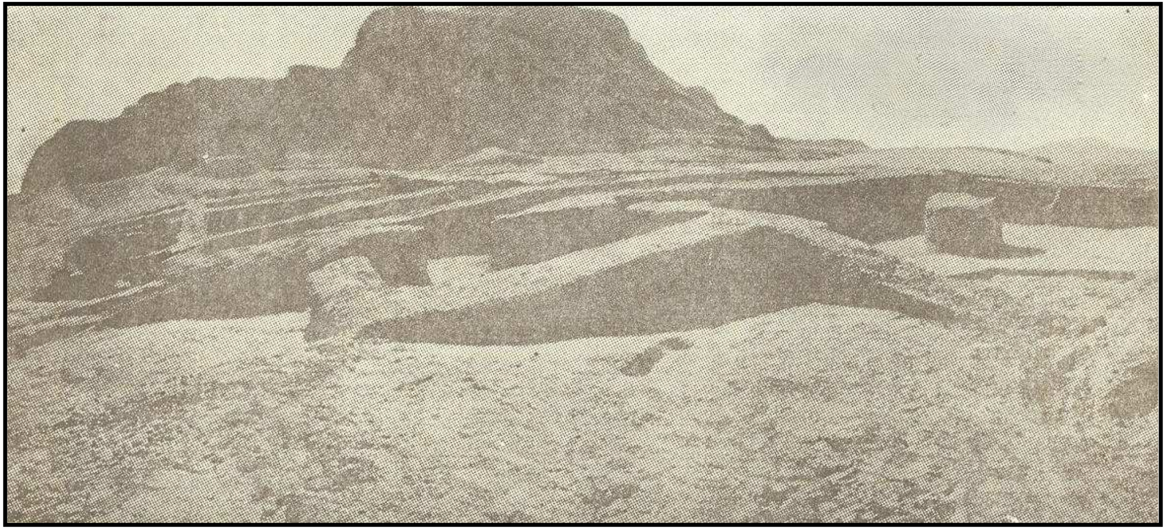

په سیستان کي د هخامنشي ښار بقایا، ۱۲–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکندر یرغلونه

د هغو لویو تاریخي جریانو په سلسله کي چي تر ویدي او اوستایي فرهنګ او د هخامنشي مدنیت تر اغېزو وروسته ئې د افغاني فرهنګ په جوړولو او زموږ په هنر او پخواني فکري جوړښت کي ډېر زیات او څرګند اثر کړی دئ، هغه د افغانستان په خاوره کي د سکندر مقدوني لښکرکشئ او یرغلونه دي چي د دې هیواد د فرهنګ او ژوندون او فکر او مدنیت لرغوني جریان ته ئې څرګنده اوښتنه او نوې بڼه ورکړې ده او د افغانستان په تاریخ کي دا اغېزه ناکه پېښه خاص اهمیت او ډېري ژوري اغېزې لري. دا ځکه چي زموږ پر سیاست او د ژوندون پر طرز او پر فکر او ادب او هنر او زموږ د فرهنګ پر ټوله مجموعه باندي ئې دوني ژور او تغیر ورکوونکی تأثیر کړی دئ چي پخوانۍ لاره ئې بېخي الیشه کړې ده.

سکندر د یونان په شمال کي د مقدوني پاچا دوهم فلیپ زوی وو، چي په ۳۵۶ق م کال د پلا په ښار کي زېږېدلی، پلار ئې فلیپ د دریم امین تاس زوی او مور ئې المپیاس د مولوس د پاچا نې اوپ تولم لور وه، چي د یوناني اساطیرو له مخي سکندر د پلار له خوا هرکولس او د مور له خوا اشیل د یونان افسانوي پهلوانانو ته رسېږي او څنګه چي ئې پلار د (۳۳٦ق م) کال په یوه مېله (جشن) کي د یوه یوناني له خوا ووژل سو، نو په هم هغه کال په شل کلني عمر د یونان پر شاهي تخت کښېنوست.

په دې وخت کي د هخامنشي د کهول تخت دریم داریوش (کدمان) ته رسېدلی وو، چي د هیواد چاري د ده د فتنه انګېزه وزیر (باګواس) په لاس کي وې او پخپله کدمان هم استراحت غوښتونکی، بېکاره او ناراسته سړی وو، ځکه نو سکندر ته چي د جهان نیولو اراده ئې درلوده د هخامنشي د ارت هیواد نیول آسانه ښکارېده او د ۸۰ زره لښکر او جنګي بېړیو سره د اردانل تر آبنا راپوریووت او پر آسیا ئې حمله وکړه.

دریم داریوش هم ۸۰ زره عسکر درلوده چي یو څه ئې یوناني اجیر سپایان ول او د دوی قوماندان هم یونانی (میمنین) نامی وو، مګر د کرانیک، ایسوس او ګوګمل په

(c) ketabton.com: The Digital Library

درو جگړو کې سختي ماتي وکړې او سکندر د هخامنشي ښکلي پایتخت (تخت جمشید) ته اور واچاوه او داریوش پارت (خراسان) ته وتښتېد او د (۳۳۰ ق م) کال په جولایي کې د پنځوس کالو په عمر دامغان ته نژدې د باختر د والي (بسوس) او د رخج او درنګیانا (کندهار او سیستان) د حکمران (برسنتس) له خوا ووژل سو.

سکندر د داریوش د نیولو له پاره پر خراسان یرغل وکی او چې هغه ئې وژلی وموند د هغه وژونکی ئې غرغره کړ او د شرقي سیمو فتحي ته ئې مخه وکړه.

دا وخت بسوس باختر ته ورسېد، هلته ئې د پاچهۍ اعلان وکی او د سکندر د مقابلې له پاره ئې په هڅو لاس پوري کی او برسنتس هم ځان سیستان ته ورساوه، او ساتي بارزانس له آریا (هراته) په دې دفاعي اتحادیه کې ګډون وکی، خو چې سکندر سوزیان (طوس) ته ورسېد د هرات حکمران هغه ته ښه راغلې وویل، بیا نو د بسوس د ترټلو او نیولو له پاره باختر ته وخوځېده چې د ده په غیاب کې د هرات خلک د همهغه بارزنس په مشرۍ پاڅېدل، او د یوناني لښکرو مشر اناکسیب ئې په هرات کې وواژه، سکندر چې د هراتیانو له دې ملي قیام څخه خبر سو ژر د ارتاوکوانا ښار ته ستون سو او د ساتي بارزانس او د هغه د فداکار لښکر مقاومت ئې چې په یوه ځنګله کې ئې مورچه نیولې وه ځنګله ته د اور اچولو سبب له منځه یووی او د یوناني لښکر د ساتلو او اوسېدلو له پاره ئې د آریا سکندریه ښار ودان کی چې همدا اوسنی هرات دئ او د هغه حکمراني ئې ارزانس (ارشک) ته وسپارله.

هرات چې د سکندر لاس ته ورغی نو د فراه له لاري ئې پر زرنګ (سیستان) یرغل وکی او د ۳۳۰ ق م کال د اکتوبر په میاشت ئې په سیستان کې د خپل لښکر ستر قوماندان فیلوتاس د پارمن یو زوی چې ځني بېربېدی او هم د خپل ګارډ سردار دیمتریوس ئې ووژل او له هغه ځایه لمر خاته خوا ته د ایتي ماندر (هلمند) د غاړې د اورګیتي (ګرمسیر) د نیولو له پاره وخوځېد چې تیري داتس ئې حکمران وو. هغه هیواد ئې د ګډروزیه (بلوچستان) سره ونیو او د هغه ځای پایتخت چې آریاسپ نومېد فتح ئې کی.

سکندر د هلمند له ناوې څخه د اراکوزي (ارغنداو) ناوې ته ولاړ او د ۳۲۹ق م په دوبي کې ئې اوسني کندهار ته نژدې د اراکوزي سکندریه ښار ودان کی او دغه عسکري کوټ ئې د یوناني سپایانو قرارګاه کړه، او هم ئې د هغه ځای له خلکو عسکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

واخیسته او (ممنن) ئې د هغه ولایت والي وټاکه.

دا وخت که څه هم سکندر درې لوی ولایتونه لکه آریا (هرات)، درنګیانه (سیستان) او اراکوزي (کندهار) نیولي ول، خو د هراتیانو ملي مشر ساتي بارزانس د باختر له پاچا بسوس څخه دوه زره عسکر کومک واخیست، او په آریا (هرات) کې ئې د خپلواکۍ بیرغ پورته کی، سکندر خپله یوه لویه نظامي قوه د ارته باز یوس او ایري ژیوس او کارانوس په مشرۍ د هرات د ملیونو د مقابلې له پاره واستوله او د پارت والي چې فراتافرون نومېده د دې سالارانو سره یو ځای سو او د هرات ملي قواوې ئې له هري خوا محاصره کړې، څو چې په یوه سخته جګړه کې ساتي بارزانس د ایري ژیوس له لاسه ووژل سو او د هرات مقاومت هم پای ته ورسېد.

تر هغه وروسته سکندر د کابل او پاروپامیزاد د غرو د نیولو خوا ته مخه کړه او د ۳۲۹ق م د نوامبر په میاشت د ژمي په سر کې کابل ته راغی، او بیا د کابل د شمال خوا کاپیسا ته وخوځېد او چاریکار ته نژدې ئې په هوپیان کې د قفقاز سکندریه ښار ودان کی.

د ۳۲۹ق م د پسرلي په پای کې سکندر د خپل لښکر سره د قفقاز له سکندریې څخه وخوځېد او د اندراب له لارې د هندوکش تر غرو (په یوناني د قفقاز تر غرو) تېر سو او د باختر د حکمران بسوس پر لښکر ئې چې اته زره باختري وسله وال ول یرغل وکی، خو بسوس په لښکر کې د مقاومت سېک و نه لید، د باختر سیمې ئې وراني کړې او خوراکي شیان ئې له منځه یووړه او د آمو له سینده د سغد خوا ته تېر سو او باختر د سکندر لاس ته ورغی چې ارته بازیوس ئې د هغه حکمران وټاکه، او ازچیلاس ئې د ساتندویو عسکرو سره هلته پرېښنو او پخپله کیلیف ته نژدې د آمو تر سیند پوري ووت او د قرشي یا اوسني شهرسبز په شاوخوا کې ئې بسوس لاس ته ورغی او ماراکنده (سمرقند) ئې ونیو، او هلته ئې د تانائیس سکندریه ښار ودان کی چې اوسنی خجند دئ.

په سغدیانه کې هم د سکندر پر لښکرو سختې حملې وسوې، نو ځکه سکندر مقدوني پرکولائوس د درو زرو سپایانو سره هلته پرېښنو او باختر ته راوګرځېد او چې دلته راورسېد د هرات والي ستازانور ئې دربار ته راغی او د هرات پخوانی والي ارزامس او د پارت والي برانس ئې چې د بسوس له خوا مقرر سوي ول د اوسپني په ځنځیرو کې پېچلي راوستل، او بسوس ئې په مجلس کې محاکمه کی او وې واژه (۳۲۸ ق م).

په دې وخت کې نونس زره هوسا او نوي عسکر له یونانه د سکندر د لښکر سره یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای سول او ده د مرگیان (مرغاب) په ناوه کي د هغه ځای وطني حکمران اریمیازیس له منځه یووی او په دار ئې وځړاوه، د مرو په سیمو کي ئې د سرخس او مرو چاق کلاوي وداني کړې او بلخ ته راوگرزېد او د لاري پر سرئې په میمنه، اندخوی، شبرغان او سرپل کي څلور نظامي کوټونه (حصارونه) جوړ کړه او بیا تر آمو پوري ووت او په مراکنده (سمرقند) کي د خپلو لښکرو سره یو ځای سو.

د سپیامنش د باختریو جنگیالی او زړه ور مېړه چي په هغه سیمو کي ئې د سکندر سره جگړې کړي وې او د څه وخت له پاره له میدانه وتلی وو، بیا په باختر کي ډگر ته راووت او د یونان په عسکري مرکز زریاسپه کي ئې د سکندر د لښکر مشر پیتون Petton بندي و نیو، خو د سکندر له خوا کراتیروس د سپیامنش سره و نښت او هغه ئې له ځایه ویوست، مگر لږ وروسته چي سکندر له سغدیانه څخه راوگرزېد، همدغه سپیتامنش د درو زرو سغدي او باختري سپرو سره د ده مخ ته ودرېد، سکندر د دې توریالي له مړاني څخه په عذاب سو او د باختر والي ارته بازیوس ئې چي د سپیتامنش په ملگری تومتي وو عزل کی او د هغه پر ځای ئې مقدوني امینتاس Amyntas وټاکه چي د عسکري جنرال کوانوس په ملات باختر وساتي خو بیا هم د باختر سپیتامنش ورباندي یرغل وکی مگر د خپلو ملگرو د خیانت په اثر ووژل سو (۳۲۷ق م) او په دې ترتیب د وطندوستو باختریانو مقاومت پای ته ورسېد او زیات ملي مشران د سکندر له لاسه نېست او نابود سول یو له هغو مشرانو څخه هوخیارتس Oxyartes نومېد، چي د خپلي کورنۍ سره غره ته ختلی وو خو مقدوني لښکرو ورباندي یرغل وکی او دی ئې د خپلي خورا ښکلي لور روښاني Roxana سره چي یونانیانو پخپل تلفظ رکسانه بللې ده سکندر ته راووست او ده دا ښکلې باختري پېغله د ۳۲۷ق م په پسرلي کي ماندینه کړه، حال دا چي د یوناني لښکرو سرداران د باختري پېغلي سره د یونان د پاچا په مړوښۍ راضي نه ول او یو له هغو څخه ستر نظامي سردار کلیتوس وو چي د ۳۲۷ق م په پسرلي د مستۍ په یوه مجلس کي چي په باختر کي جوړ سوی وو د سکندر له لاسه ووژل سو.

څنگه چي د باختر او سغدیانه په سیمو کي د سکندر دوه کلنۍ جگړې پای ته ورسېدلې، نو هند ته د سفر فکر ورپیدا سو، او دېرش زره باختري زلمیان ئې پخپل لښکر کي واخیستل او د ۳۲۷ق م په پسرلي کي د خپلو ۱۲۰ زرو پلیو او ۱۵ زرو سپرو سره چي ۷۰ زره ئې آسیایي خلک ول د هندوکش له لاري ئې د هند خوا ته مخه وکړه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

امینتاس ئې له لسو زرو پلیو او درې زره او پنځه سوو سپرو سره په باختر کې پرېښو.

سکندر د پاروپامیزاد د خاواک له درې څخه کاپیسا ته تېر سو او نیکاتور ئې د هغه ځای حکمران وټاکه او د کابل د ناوې حکمراني ئې تیریاسپ Tyriaspes ته وسپارله او د دروتېې له لارې د کونړ ناوې ته ورغی او له هغه ځایه اسمار او باجوړ او جندول ته ولاړی، او د لارې په هره برخه کې د خلکو له خوا ورسره جګړې او مقابلې وسوې او په هغه جګړه کې چې د اسپیزی (غالباً اوسني یوسفزي) خلکو سره ئې وکړه څلوېښت زره بندیان او دوه سوه او دېرش زره غوایي ئې په چور او چپاو ونیول او هغو لښکرو چې د هفستیون او پردیکاس په مشرۍ د کابل د سیند د مجرا له لارې د تکسیلا د پاچا (امپهي) په لارښوونه د پېښور او چارسدې او ویهند د سیمو د نیولو له پاره استولي سوي وې هغه سیمي ئې تر سنده ونیولې.

سکندر د کونړ په سیمو کې تر باجوړ پورې د پښتنو د خورا سخت مقاومت سره مخامخ سو او د هغو سیمو په جګړو کې دوه واره ټپي سو او ده هم تر بري وروسته ښارونه وران او بندیان ئې تر تېغ تېر کړه او څنګه چې د اسپیزي امیر د سواست (سوات) د ناوې په یوه ښار کې مقاومت کاوه، نو تر سرکاڼیو او چمرکنډ او ناوګۍ تېر سو او د ګوري (بنجګوره) له لارې چکدرې او د سوات ناوې ته ورسېد او څو ښاره ئې ونیول او ډېرې قبیلې ئې ایلې کړې او دلته د یوناني مؤرخ آریان (د ۱۷۵م شاوخوا) په قول د اساکي نوس Assakenos په نامه خلک اوسېدل او مرکزي ښار ئې مساګه Massaga نومېد، چې اوس ئې د کتګله د درې او وچ خوړ تر منځ کنډوالې لیده کېږي او څنګه چې دلته ۷۵ زره هوسا او تازه دمه ملي لښکر د مدافعینو ملاتړ ته راورسېد خورا سختې جګړه ونښته او سکندر دوی د مساکه په ښار کې څلور ورځې کلابند کړه څو چې ټول ئې له منځه یووړه او تر هغه وروسته ئې داور او بازیرا (اوسنی بریکوټ) ښارونه هم ونیول او د مهابن (اورنوس) د غره لمنو ته وخوت چې د اټک د شمال په دېرش میلي کې پرتې دي اوس سي کوستوس ئې د هغې سیمي والي وټاکه او مقدوني نیکاتور د انډوس د لمر لوېدیځې ناوې حکمران سو.

د ۳۲۶ق م په فروري کې سکندر پر هغه پله تېر سو، چې غالباً ئې د اټک په شاوخوا کې پر سند تړلی وو او د تکسیلا تر ښاره چې د دې هیواد لوی دارالعلم وو او د راولپنډۍ د لمر لوېدیز شمال په لس میلي کې د مرګله د کوتل په لمنه کې پروت وو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخ ولاړ او د تکسیلا پاچا امپهي Omphis ئې چې د سکندر سره ئې روغه وکړه بیرته په هغه ښار کي د خپل ستراب (والي) په حیث وټاکه او له هغه څخه ئې پنځه زره جګړن واخیستل او د ۳۲٦ق م د می تر میاشتي د جیلم غاړي ته ورسېد او د همدې کال په جولای کي د هند د پاچا پوروس (فور) سره ونښت، هغه تسلیم سو او ده هم بیرته هغه پر خپل ځای پرېښو او پخپله د بیاس تر غاړي پر مخ ولاړ خو د ده لښکرو بلوا وکړه او د هند په توده خاوره کي ئې د نور پرمختګ څخه غاړه وپېچله او سکندر ئې بیرته راګرزېدو ته مجبور کی او ده هم خپلي لښکري پر درو برخو ووېشلې: لومړۍ برخه ئې د کراتیروس او د لښکر د ناروغانو سره د بولان او کندهار او سیستان له لاري واستوله.

دوهمه برخه چې ۱۲ زره سپایان او دوه زره ماڼوګان وه د نیارکس په مشرۍ د سلو کښتیو سره د دریاب له لاري واستول سوه او دریمه برخه چې پخپله سکندر ورسره وو د سند پر لمر لوېدیزه غاړه ملتان ته ورسېدله او د هغه ځای خلکو خورا سخته دفاع وکړه حتي په یوه جګړه کي پخپله سکندر ټپي سو خو په نتیجه کي ئې ټول ووژل او قتل عام ئې کړه او هم د سند د ناوې په پای کي د اتیا زرو په شاوخوا کي خلک ووژل سول او د ۳۲۵ق م د جولای میاشت وه چې سکندر د خپلو ملګرو سره د اوسني کراچي شاوخوا (د اسلامي دورې دیبل) ته ورسېد او د یوې بحري سکندریې بنسټ ئې هلته کښېښو او له هغه ځایه د ګدروزیا (بلوچستان د افغانستان د جنوب) له لاري پارس ته ولاړ او چې بابل ته ورسېد ۳۲۳ق م د جون په ۱۳ شپه په ۳۲ کلنۍ د ملاریا له ناروغۍ څخه مړ سو، د ده د یرغلونو او لښکرکښیو موده د آریانه په خاوره کي او د دې ځای د خلکو د مقاومتو وخت له ۳۳۰ تر ۳۲٦ق م پوري څلور کاله وو (۱۳ عکس).

د آریانا په لمرختیځه برخه کي یعني د انډوس لمر لوېدو ته تر نیکاتور وروسته یو څوک د فیلپس په نامه والي سو او څنګه چې هغه په ۳۲۴ق م کال د یوناني عسکرو له لاسه ووژل سو تر هغه وروسته ایوداموس د تکسیلا د خلکو په ملاتړ د انډوس له غرب څخه د خپل اتحاد رسۍ وشلوله او چې سکندر مړ سو د هند پاچا پوروس (فور) د انډوس بره نۍ ناوه ونیوله، خو په ۳۱۷ق م کي د ایواداموس له خوا ووژل سو، او پخپله ایواداموس هم هند پرېښو او د ده د تګ سره په شرقي هند کي د یوناني حکومت کمبله ټوله سوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

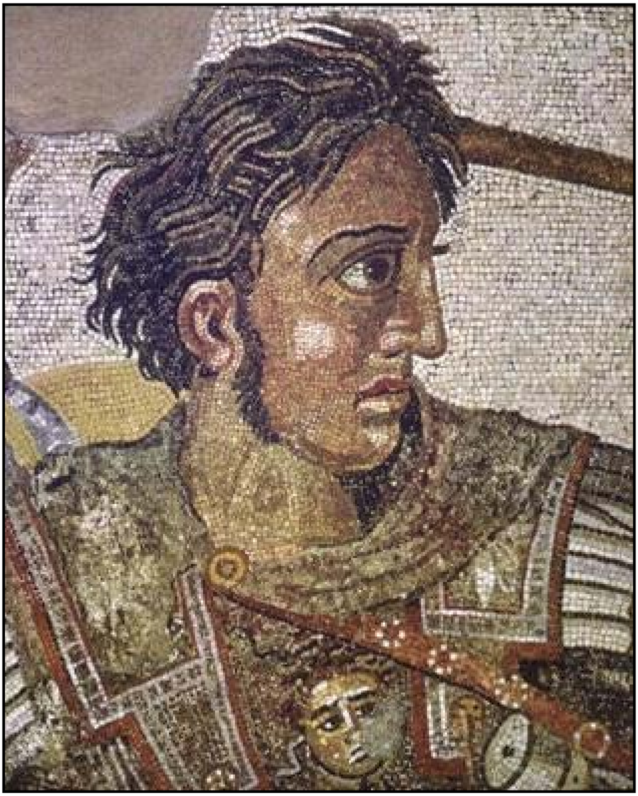

مقدوني سكندر – ١٣المبر عكس

(c) ketabton.com: The Digital Library

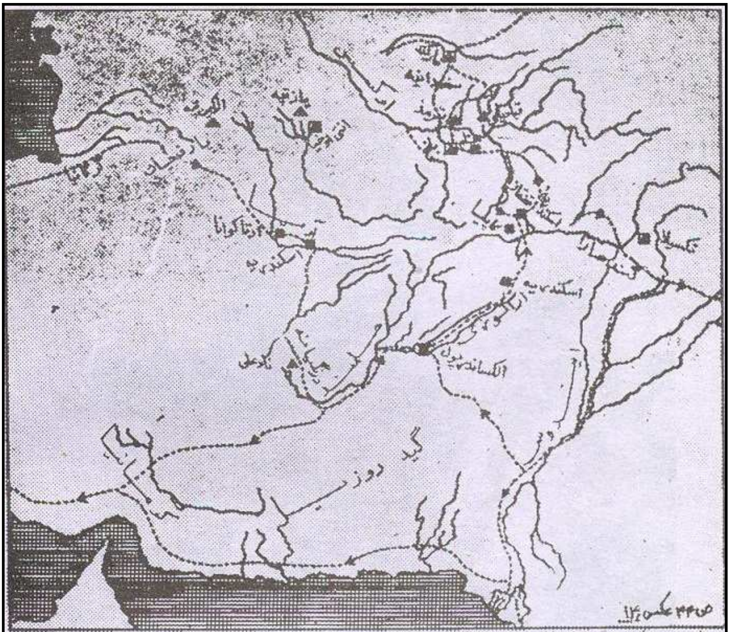

خط سیر اسکندر و قوای او در افغانستان و سرزمین های مجاور
(از تاریخ افغانستان ج ۱ - تالیف ماسون و رامادین - طبع ماسکو ۱۹۶۴ م)

یادگارهای باستانی
شهرهای زمان اسکندر
بقایای باستانی که در زمان اسکندر شهر بوده اند
خط سیر اسکندر

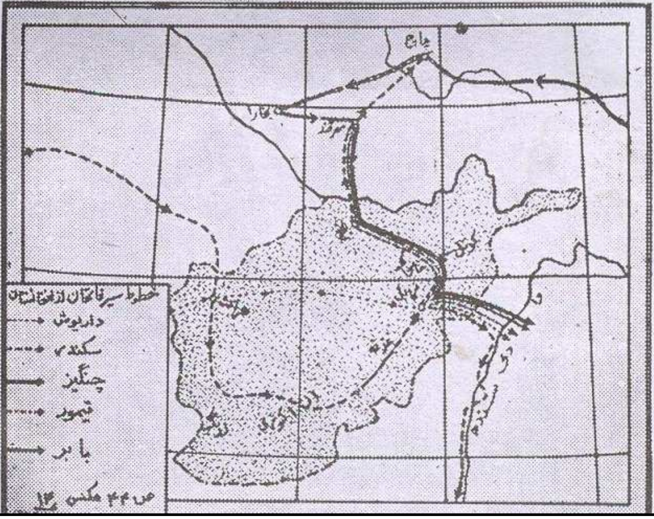

(c) ketabton.com: The Digital Library

په آریانا کې د موریا موقتي واکمني

او بودايي لويه اغېزه

د سکندر د مړيني سره د ده پراخه امپراتوري هم سره وپاشله سوه. د ده لويو افسرانو د شام په طرابلس کې يوه غونډه وکړه او په هغه کې ئې د سکندر هيواد په خپلو منځو کي سره ووېشه. د آريانه جنوبي ولايتونه يعني اراکوزي (د ارغنداو ناوه) او گدروزي (مکران) سيبيرتياس Sibyrtias ته وسپارل سوه او په آريا (د هريرود په ناوه) او په درنگيانه (د همند په ناوه) کې قبرسي سستاندار Stasandar حکمران سو او بکتريانه (باختر) او سغديانه (سغد) ستاسانور Srasanor ته ورکړه سوه، او هوخيارتس Oxyartes د سکندر د ماندينې روښاني پلار د آريانه د مرکزي سيمي يعني پاروپاميزاد او د کابل د ولايت حکمران سو.

مگر د آريانه لمر ختيځ ولايتونه چي حدود ئې تر تکسيلا پوري رسېدل د هندي شهزادگانو او د يوناني جنرالانو تر منځ د کشمکش په حال کي پاته سوه او څنگه چي دې هيواد ته د يوناني لښکرو راتگ او په باختر کي د هغو د پاتو کسانو پاچهي دوام، دلته د يوناني فرهنگ او هنر او فکر او عقايدو اغېزه پرې ايښې وه او دا اغېزه چي د دې هيواد د وطني خلکو د فرهنگي بقاياوو سره گډه سوې وه د شرق له خوا له يوې بلې ډېري مهمي پېښې سره مخامخ سو او هغه په هند کي د موريا د لوی سلطنت جوړېده وو.

که څه هم د آريانه په لمر ختيځو برخو کي د موريا واکمني له سياسي پلوه ډېر دوام نه درلود او دلته د يونانو باختري خپلواک سلطنت تأسيس سو، خو په دې لنډه موده کي د موريا پاچهانو او د بودا د دين مبلغانو دا ديانت د آريانه په شرق کي خپور کی، چي دلته بيا په يوه فرهنگي آيزوگلاس او د ثقافت او عقيدې د يو ځای کېدو په ځای کي درې مهم عنصره سره گډ سوه او د دې هيواد د فرهنگ په تاريخ کي ئې يو مهم باب چي د گريکو بوديک په نامه مشهور دئ پرانيست او دا ديانت او هنر په افغانستان کي زر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاله نور د اسلام تر راتګ پورې پاته سو چې مهم عناصر ئې دا ول:

۱. باختري یا د دې هیواد خپل داخلي فرهنګي او هنري او عقیدوي عناصر.

۲. یوناني صنعت او عقیده او فکر چې د ۳۳۰ ق م په شاوخوا کې د سکندر سره شروع سوي وه.

۳. بودایي هنر او فرهنګ او دین د خپلو هندي آثارو سره چې د موریا د واکمنۍ سره یو ځای راغله.

په هند کې د موریا د سلطنت مؤسس چندراګوپتا (یوناني: سندروکتس) دئ چې د بنداشاهي کهول یوې شهزادو ته چې میوره (طاوس) نومېدله منسوب وو او دی د کشتریانو طبقې او د راجپوت (شهزادګانو) له ټبر څخه وو، چې په ۳۲۴ ق م کې پاچا سو او تر ۲۴ کاله پاچهي وروسته په ۳۰۰ق م کې مړ سو او زوی ئې بیندوساره Bindusara چې د (وردهرا) ملکې له نسه وو د ده پر ځای کښېنوست او د موریانو پایتخت د هند د پټالي پترا (پټنه) ښار وو.

چندراګوپتا د نندا سپه سالار وو، ده د تکسیلا د برهمنانو یو مشر چانه کیه Chanakya (په سیاست او اجتماعیاتو او اقتصادیاتو کې د ارتهه شاستره د کتاب مؤلف) چې وروسته د ده وزیر سو له ځانه سره ملګری کی او د مګده پاچا او پاچهي ئې له منځه یووړه او د ګنګا او سند تر منځ ئې د یوه لوی سلطنت بنسټ کښېښود، چې اداري او مدني منظم تشکیلات ئې درلوده، ځکه نو دی یوازې یو بریالی سپاهي نه ګڼل، بلکې یو هوښیار او زیرک سیاست مدار هم بلل کېږي. چندراګوپتا د خپل هیواد د لمر لوېدیځ حدود د سند تر غاړو اوږده کړه. د سکندر پر ځای ناستو یونانیانو غوښته چې د سکندر نیولي ځمکې بیرته لاس ته راولي، نو هغه وخت چې سیلیوکوس ملقب په نیکاتور یعني بریالی د بابل حکمران سو پارس او پارت ئې ونیول او په ۳۱۱ ق م کې ئې آریا بکتریا هم فتح کړه او په ۳۰۵ق م کې د کابل له لارې د لمر ختو خوا ته ولاړ او د سند تر رود پورې ووت نو د هغه سیند په لمر ختیځو غاړو باندې د چندراګوپتا د لښکرو سره مخامخ سو، خو څنګه چې نیکاتور خپل بډه (حریف) ډېر غښتلی ولید نو روغه ئې ورسره وکړه، خپله لور ئې ورکړه او د ۵۰۰ پیلانو په بدل کې ګندهاره، اراکوزیه، ګدروزیه او پاروپامیزاد چندراګوپتا ته پرېښوول او په باختر کې ئې هم د یودوتس حکمران وټاکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چندراګوپتا او سیلیوکوس تر روغې وروسته د هند او باختر روابط پراخ سوه او د هند تجارتي مالونه تر پخوا ډېر د کابل او بلخ له لاري د خزر د بحیرې بندرو ته یووړه سوه، سیلیوکوس خپل یو پوه جنرال میګاستینیس Megastenes د موریا دربار ته د سفیر په ډول واستاوه او هغه یو کتاب د هند د حالاتو او د موریا د پاچهۍ په باب کي لیکلی وو، چي اوس نسته، مګر ستړابو او د یونان نورو مؤرخانو پخپلو کتابو کي د هغه کتاب ځیني مطالب راوړي او ساتلي دي او د دې سفیر په وینا چندراګوپتا شپږ سوه زره پلي او دېرش زره سپاره او نه زره پیلان درلوده او د ده په شاهي کمپ کي څلور سوه زره تنه ول او په دې ترتیب د آریانه د خاوري نیمي برخي د هندوکش تر جنوبي لمنو پوري په ده اړه درلوده او دا لومړی وار دئ چي د هندي آریائیانو فرهنګي او سیاسي اغېزه له شرق څخه د اندوس لمر لوېدیځي خاوري ته د هندوکش تر غره پوري رسېدلې ده. کله چي چندراګوپتا په ۳۰۰ ق م کال مړ سو، د ده زوی بیندوساره د امیتره ګهاته Amitraghata (دښمن وژونکي) په لقب د پلار پر ځای پر تخت کښېنوست او د ده د یوناني امیرانو سره دوستانه سیاست راواخیست، او د ګندهاره او پاروپامیزاد او اراکوزي له لارو ئې د سیلیوکیدانو د هیواد سره زیات تجارتي روابط ټینګ کړه او کله چي سیلیوکوس نیکاتور په ۲۸۰ق م کي د ۷۸ کلنۍ په عمر مړ سوی وو او د ده زوی انتیاکوس سوتر Antiachs-Soter د ده پر ځای کښېنوست نو ده د ۳۰۱ ق م په شاوخوا کي (دي ماکوس) پټنې ته د بیندوساره دربار ته د سفیر په حیث واستاوه.

د موریا د پاچهۍ او د یونانیانو تر منځ فرهنګي روابط له همدې وخته پراخ سوي ول او دا هڅه د هند او یونان د ګډ مدنیت د تأسیس مبدا وګرزېده او سربېره پر دې د هند سره د سمندر له لاري هم تګ او راتګ موجود وو، لکه چي پتروکلیس Partrokles د سیلیوکوس افسر او د هغه زوی د هند د سمندر له لاري سفر وکی او ښه جغرافي معلومات ئې راغونډ کړه چي وروسته ورځني پلیني او استرابو استفاده کړې وه. د موریا پاچهانو د یوناني سیلیوکیدیانو سره دوني د خپلوۍ رابطه درلودله چي د هند د پخواني سیاسي تاریخ مؤلف لیکي: بیندوساره انتیاکوس ته ولیکل چي ما ته یو حکیم او خواږه شراب او وچ انځر رانیسي او راوائې ستوه. انتیاکوس په جواب کي ورته ولیکل: زه به انځر او شراب درواستوم خو د یونان په قانون کي د پوهانو خرڅول ممنوع دي(!).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا موریایي پاچا د یونان علومو او ادب ته ډېر سرابښ وو او د ده په وخت کې هندیانو د یوناني هومر اشعار پخپله ژبه ترجمه کړي او ویل به ئې او وراهه میهرا Varahamihira پخپل کتاب بریهت سمهیته Brihat-Samhita کې د یوناني آسمان پېژندنې معلوماتو ته په درنه سترګه ګوري او څنګه چې دا اوضاع د ګریکو –بودیک د مدنیت پر شروع رڼا اچوي، موږ ئې دلته په لنډه توګه راوړو، چې د افغانستان د ګریکو –بودیک مدنیت آغاز ښه وپېژندل سي.

د هند دا یوناني دوسته پاچا یعنې بیندوساره په ۲۷۳ق م کې تر ۲۷ کاله پاچهۍ وروسته مړ سو او زوی ئې چې اشوکا نومېد د خپل وزیر رادهاکوپتا په مرسته پر خپلو ورونو بریالی سو او د موریا د پاچهۍ پر تخت کښېنوست او دی ېشکه د هند ستر پاچا وو، چې پر هغه ټول برعظیم او د افغانستان د خاوري پر یوه برخه د ارغنداو تر غاړو پوري ئې سلطنت کړی دئ.

اشوکا په لومړي سر کي یو جګړن او وینې تویوونکی سړی وو چې د بنګال د خلیج پر غاړه د کالنګه په جګړه کې ئې یو لک تنه ووژل او ۱۵۰ زره ئې بندیان ونیول، خو هغه زړه لړزوونکي فجایع چې ده په دې خونړۍ جګړه کې د سر په سترګو ولیدل او تر سلو زرو پوري انسانان له لوږي مړه سول د ده پر روحیه او شخصیت باندې سخته اغېزه وکړه او دی ئې د بودا د دین د روغي او سلامتۍ د فلسفې پر خوا کی، چې په ۲۶۰ق م کال ئې د بودا دین رسماً ومانه او د هغه دین تبلیغ او خپرولو ته ئې ملا وتړله، او تر هغه تاریخ وروسته د ده د پاچهۍ دوره د روغي او امن او د دیني ودانیو او د خیریه چارو د پراخوالي، د بودایي بودتونو (معابدو) او لارو او مسافرخانو ودانولو او د مذهبي دساتیرو د خپرولو دوره وه او دی چې د خپل ارت هیواد هر ځای ته ورسېد هلته ئې پر ډبرو په مختلفو ژبو او مختلفو رسم الخطو د نوع پالني او حتی د ځناورانو او ژویو د نه آزارولو نصیحتونه وکیندل چې تر اوسني وخته هم پاته دي او دا ډبرین فرمانونه د هغې دورې پر اوضاعو ښه ډېره رڼا اچوي.

په ګندهارا او د افغانستان په لمر ختیځه برخه کي چې جنوباً تر کندهاره رسېږي د بودایي ستوپو زیات آثار سته، چې د هغو تاریخي ودانیو یوه برخه تر اوسه پېژندل سوې ده او د ټولو شمېر مشکل دئ.

وایي چې اشوکا د خپل هیواد په شمال کې څلور لویې ستوپې وداني کړې چې یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئې د پېښور د بالاحصار پر غونډۍ پرته او (۹ه کال) د هیون تسنګ تر عصره پوري هم په همهغه خپل برم پاته وه او د هیون تسنګ په وینا دا ودانۍ ئې له ښکلو ډبرو او انځور سوو لرګو څخه ودانه کړې وه، چې د فاهیان په قول په سپینو او سرو زرو ښکلې سوې وه او موسیو فوشه وایي چې دا هغه ستوپه ده چې (د سترګي سوغات) نومېدله او بودایانو عقیده درلوده چې دلته بودا خپله سترګه قرباني کړې وه.

همدا راز د اوسنۍ چارسدې لمرختیځي خوا ته د (کنیزکه) پر غونډۍ باندي د اشوکا ودانه کړې ستوپه وه چې د هیون تسنګ تر وخته هم په همدې نامه مشهوره وه او دی وایي چې دا ستوپه په پرله پسې عصرو کي د څلورو بوداګانو د قوانینو د تبلیغ ځای وو.

د بودا دین او په افغانستان کي د هغه خپربدل

د افغانستان خلکو ته سره له دې چې د ویدي او برهمني د پخوانیو او زړو عقیدو پایڅوړ چې د هیواد په لمرختیزو سیمو کي رواج درلود ورپاته وو، د هیواد په شمال او لمرلوېدیځو سیمو کي د زردشت آیین او اوستایي مزدیسنا هم رواج درلود خو هغه وخت چې په ۲٦۰ق م کي اشوکا د بودا د دین تبلیغ او خپرولو ته ملا وتړله، دې عقیدو او دین حتی تر زر کاله وروسته هم د هیواد په لمرختیځو او شمالي سیمو کي پوره رواج درلود او د هیواد دا خوا د دې دیانت د ودي زانګو سوه چې د فکر، هنر او فرهنګ له پلوه ئې د دې خاوري د خلکو په ژوندانه کي ژوري اغېزې وکړې.

بودا د دې دین مؤسس د ساکیا د ټبر له کشتریه او جګړني طبقې څخه یو شهزاده وو، چې د ساکیاموني یعني (د ساکیا د ټبر پوه) په نامه معروف سو او په ۵٦۳ق م کال د نیپال د کپي لاواستو په ښار کي زېږېدلی وو او په ۲۹ کلنۍ ئې خپله کورنۍ او د شهزادګۍ ژوند پرېښوه.

او تر ۵ – ٦ کالو ګوښه کښېنستلو (انزوا) وروسته یوه شپه چې ډېره روښه وه (بدهٔ) یعني رون او ویښ وباله سو او د خپل دین په تبلیغ کي ئې زیار ویوست او د هند پاچهان ئې خپل دین ته راوبلل او وروسته تر هغه چې د هند زیات خلک ئې بودایي کړي ول په ۴۸۳ق م د اتیا کالو په عمر په کوچي نګره کي مړ سو (۱۴ عکس). څنګه چې د بودا دین یوه تیاره فلسفه نه درلودله، نو د ده د مړیني په کال په باجاګره کي د بودا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بودا مجسمه

۱۴–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لمر رب النوع
۱۵–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروانو یوه مذهبي غونډه وسوه او د ده درو تنو نامتو ملګرو انانده، یوپالي او کاسیاپه د ده خبري او ویناوي راټولي کړې او له هغو څخه ئې د تري پیتکه Tripitka (درې ټوکرۍ ګلان) په نامه د بودایي قوانینو مجموعه جوړه کړه.

بودایي دیانت د اشوکا د سلطې د نفوذ په اثر د هندوکش له جنوبه تر کندهاره خپور سو او د بودایي دین دریمه لویه جرګه د اشوکا په قیادت او د لوی عالم (موګالي پوتاتیسا) په مشرتوب جوړه سوه، چي په هغه کي د مذهبي احکامو پر ترتیب او تدوین سربېره داسي فیصله وسوه چي یوه بودایي ډله مبلغان دي لیري هیوادو ته واستول سي، د دې مبلغانو او د هغو هیوادو نومونه چي دا مبلغان وراستول سوي ول اشوکا د خپل جلوس په ۱۴ کال (۲۵۶ق م) په ۱۳ لمبر ډبرین فرمان کي کیندلي دي او له هغه څخه څرګندېږي چي څو تنه بودایي مبلغان چي مجهان تیکه، مدهیان تیکه، دهه مراکهیهته او مهارکهیته نومېدل ګندهاره او د آریانه لمر ختیځو سیمو ته را استول سوي دي. دا مبلغان چي د دوتا Douta په نامه بلل کېده د (۲۵۸ق م) په شاوخوا کي د بودایي دین په تبلیغ بوخت ول او په همدې وختو کي انتیاکوس د سیلیوکوس زوی د باختر پاچا وو، چي د ده نوم د اشوکا په ډبرینو فرمانو کي (انتیاکه) لیکلی دئ.

د موریا وروستی حکمران چي په دغه وخت کي ئې پر کابل حکومت کاوه، سوفاګازنس وو، چي د باختر د پاچا ایوتیدیموس د واکمنۍ د دورې تر ابتدا پوري ئې هم په ګندهاره او د کابل په لمر لوېدیځه سیمه کي نفوذ درلود، او چي ایوتیدیموس په باختر کي خپلواک پاچا سو ده د هندوکش جنوبي خوا ته لښکر ویوست، د هندوکش د جنوب سیمي هم د باختري یونانیانو د خپلواک سلطنت برخي سوې.

د افغانستان په خاوره کي د موریا سیاسي نفوذ ډېر لنډ وو، اشوکا په ۲۳۲ق م کال تر څلوېښتو کالو پاچهۍ وروسته په تکسیلا کي مړ سو او څنګه چي د ده په کهول کي یو مقتدر پاچا نه وو، چي د ده پر ځای کښېني او د ده د سلطنت ارت حدود وساتي، نو ځکه د افغانستان په خاوره کي د دوی د نفوذ ځنځیر هم وشلېد، خو هغه دین چي اشوکا د ځان سره راوړی وو د هغه فکري، هنري او فرهنګي آثارو سره تر یو زر کاله پوري پاته سو، ومو ویل چي بودا ځان په فلسفي مسایلو کي نه وو پېچلی، خو پیروانو ئې د ده ویناوو ته د الهیاتو بڼه ورکړه څو د زمانې په تېرېدو دوه لوی مذهبونه ځني جوړ سوه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی مهایانه: یعني لوی مذهب (یون = یانه = په پښتو کي د تګ، رفتار او مذهب معنا لري) چي د هند په شمال او تبت او چین کي تر جاپانه خپور سو او د ځای د پراخوالي او د قوتو د ډېروالي په سبب ډېر تأویل پکښې پېښ سو او د دې مذهب پیروانو مهم باله او ویل ئې: هر فرد د کل چي انسان نومېږي جزو دئ او بیا دغه انسان د هغه لوی کل جزو دئ چي د دهرمه (دین) او عمل تر قانون لاندي راغلی دئ. نو څوک چي غواړي چي د شر له لومي ځان وژغوري له نورو دي نه بېلېږي، زیار ایستل باید مجموعي وي نه انفرادي، او دا ډول زیار انسان د بودي ستوه Bodhisattva مقام ته رسوي او د دې کلمې معنا د ژوندون هغه دانشمندانه حالت دئ چي د نورو په خدمت کي تېر سي. نو انسان دوه مقصده لري، یو د پوهي او علم زده کړه او بل بې له خپل ځانه پر بل مهرباني او د بل خدمت.

دوهم مذهب هینه یانه Hina-Yana (کوچنی مذهب) نومېږي، چي تابعان ئې په جنوبي هند کي دي. دوی پر فردي زیار تکیه کوي او د دوی کتابونه زیاتره په پالي ژبه دي، حال دا چي د لوی مذهب کتابونه په سانسکریت ژبه لیکل سوي او لکه چي چیني زایرانو د مسیحي عصر تر شروع وروسته په افغانستان کي لیدلي دي، د دې ځای په بودایي معبدو او ښارو کي د بودایي دواړو مذهبو تابعان ول.

بودا خپل دین پر اووه اصله: سپېڅلې عقیده، سپېڅلې اراده، سپېڅلې وینا، سپېڅلي رفتار، سپېڅلې روزي، سپېڅلي زیار او سپېڅلي توجه بنا کړی وو او ویل ئې:

هر چا چي په دې اوو اصلو عمل وکی له قیودو منزه کېږي او خپل فکر په یوه مخصوص ټکي کي چي د خواهشو له ځنځیره بشپړه آزادي ده متمرکز کوي، هغه وخت نو تر څلورو نورو مقامو تېرېږي.

۱. د رشتیا د پوهېدلو په لار کي څېړنه.

۲. د حقایقو په پوهېدلو کي تفکر.

۳. ژور تفکر او سکون.

۴. بشپړ سکون او توازن چي (نروانه) نومېږي یعني فنا.

د فرانس نامتو محقق فوشه د بودا د دین د خپرېدو د سببو په باب کي وایي: د آریانا د لمرختیځو سیمو خلکو چي تل د بېرحمو یرغلګرو تر پښنو لاندي ژوبلېدل (د هخامنشي او د سکندر او چندراګوپتا) د یرغلو تر لیدو وروسته دا دین چي له وینو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تویولو بېزاره وو او د خودگذرۍ او ښه نیت توصیه ئې کوله د خپلې سلیقې سره سم وموندە او کرونده گرو یا کسبگرو خلکو هغه په آساني ومانه.

د بودا د دیانت پراختیا د اشوکا په توجه دې درجې ته رسېدلې وه چې دې پاچا (۸۴۰۰۰) مذهبي ودانۍ یعني ستوپې (توپ افغاني مقامي کلمه) جوړې کړې وې، چې د دې ستوپو شکل په کابل او کاپیسا کې توپییر پیدا کړی او لوړې سوې دي، یعني د ستوپې تنگاچه (سکو) څلورکنجه شکل موندلی او لوی والی ئې زیات سوی او هم د گنبد او تنگاچې تر منځ یوه استوانه یې برخه اضافه سوې ده او د گنبدي لوړه څوکه د شیرواني په شکل لیده کېږي. خو د اشوکا د عصر ستوپو چې هندي خصوصیات درلوده د آریانه خاورو ته لږ سرایت کړی دئ.

د اشوکا د وخت پاته لیکني چې د بودایي نصیحتو له مجموعې څخه دي د تکسیلا تر کتیبو وروسته پر دوو ډبرو لیکني پاته دي، چې یوه له مانسهري څخه لس میله لیري د ایبټ آباد شمال ته د پکهلي د ناوې په مدخل کې او بله د سوابي پر لویه لار د هوتي مردان لمر ختو خوا ته اته میله لیري په شهباز گرهي کې پرته ده چې دواړې لیکني په پراکریت ژبه او خروشتهي رسم الخط دي، حال دا چې د اشوکا نوري ټولي لیکني په هند کې په براهمو رسم الخط دي چې د لرغوني هند د نورو محلي رسم الخطو مبدا ده.

د اشوکا د همدې اخلاقي فرمانو بله کتیبه د لغمان او ننگرهار تر منځ د دروټې په تنگي کې وه، چې پر درې کنجه شاتته ډبره په آرامي ژبه ده او اوس د کابل په موزه کې سته، ډېر تاوان ور رسېدلی او څو لیکې ئې د څارویو د نه وژلو په باب کې پاته دي.

یوه بله کتیبه په آرامي خط شپږ لیکې د لغمان د قرغه یي دشله تک په درې کیلومترۍ کې پر غره کینلې سوې ده، چې د اشوکا نوم پکښې لیدل کېږي او تر اوسه دا نوشته نه ده لوستل سوې، خو داسې ښکاري چې دغه به هم د اشوکا د ډبرینو مذهبي فرمانو څخه وي چې د دروټې له ډبرلیک سره شباهت لري (۱٦ لمبر عکس).

مگر د همدې پاچا یوه بله مهمه کتیبه په ۱۳۳۷ش کال له خاوري څخه را ووتله. دا لیکنه د کندهار په زاړه ښار کې چهل زینو ته نژدې د غره پر یوه کاڼي په یوناني او آرامي دوو ژبو او دوو رسم الخطو کشف سوېده، چې پورتنۍ برخه ئې په یوناني ژبه ۱۳ نیمې لیکې او کښته برخه ئې په آرامي ژبه ۷ نیمې لیکې دي، چې د ټولې کتیبې اوږدوالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۵ سانتۍ او پسور ئې له ۴۵ څخه تر ۵۰ سانتیو پوري دئ او په هغې کي د ځینو نورو کتیبو په څېر د اشوکا نوم پیوداس لیکل سوی دئ (۱٦ عکس).

د دې کتیبې له کتني څخه پوهېږو چي د اشوکا د بودایي کېدلو په لسم کال یعني په ۲۵۰ ق م کي لیکل سوې ده او په دې وخت کي د موریا نفوذ او بودایي دیانت تر کندهاره خپور وو او د ده زیاتره اخلاقي مبادي تطبیق سوي ول، حال دا چي په نورو کتیبو کي د همدې مبادیو د عملي کولو توصیه کوي. د کندهار د کتیبې د یوناني لیکني ترجمه داسي ده:

"پیوداس پاچا د لسو کالو زیار ایستلو په پای کي انسان ته اخلاقي اصول ورزده کړه او له هغه وخته ئې د ټولي مځکي خلک لا ښه دیندار او لا ښه نېکمرغه کړه او پاچا د ځارویو له وژلو څخه ځان وژغوره، او نورو ښکاریانو او کب نیوونکو خلکو له ښکار او کب نیولو څخه لاس واخیست او د مور او پلار په نمانځنه ئې لاس پوري کی او تر دې وروسته به په دې ډول ډېر ښه ژوندون ولري".

له دې کتیبې څخه ښکارېږي چي تر میلاد دمخه د دریمي پېړۍ په منځ کي په افغانستان کي یوناني او آرامي دواړو ژبو او دواړو رسم الخطو رواج درلود او د یوناني ثقافت اغېزه دوني غښتلې وه چي په کتیبو کي ئې لومړی ځای یوناني ژبي او رسم الخط ته ورکړی وو او دا هغه عصر ته نژدې وو چي په باختر کي یونان او باختري خپلواک دولت جوړېده، حال دا چي د بودا د دین اغېزه او یوناني فرهنګ د اراکوزي تر سکندریې (زاړه کندهار) پوري رسېدلی وو، خو په کټ مټ همدې وختو کي د هخامنشیانو له بقایاوو څخه آرامي رسم الخط هم په دې هیواد کي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

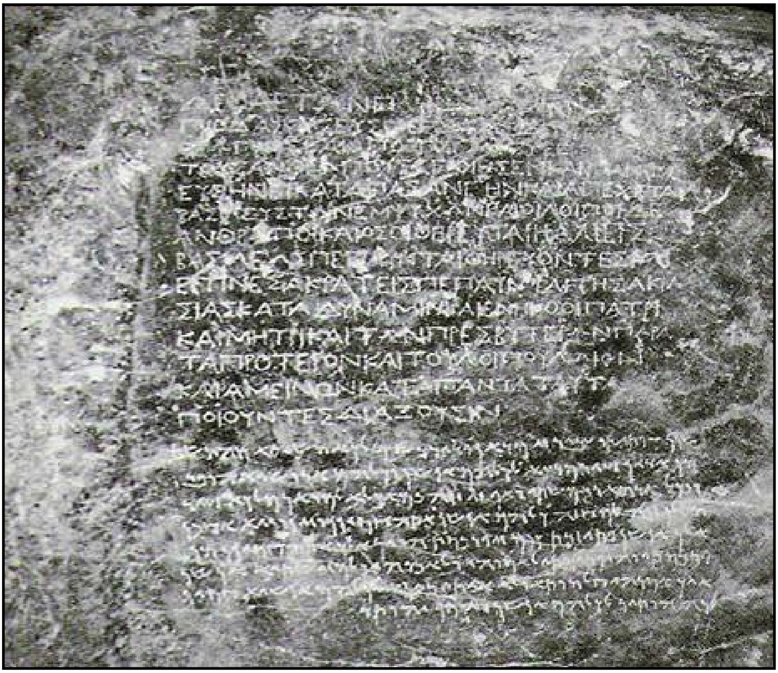

په کندهار کي د اشوکا يوناني او آرامي کتيبه

۱٦–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

یونان او باختري خپلواک سلطنت

هغه وخت چي سکندر باختر ونیو، نو پارسي ارته بازیوس ئې پخپل ژوند د دې ځای حکمران وټاکه. دی تر لنډي مودې وروسته مړ سو او د ده ځای امین تاس د نیکولاوس زوی ونیو. د آریانان په قول د سکندر تر مړيني وروسته قبرسي ستاسانور د باختر او سغد حکمران وو او کله چي سیلیوکوس په هند کي د چندراگوپتا سره روغه وکړه (۳۰۲ ق م) د باختر حکمران هم ده ته د اطاعت غاړه کښېښووه او هغه وخت چي سیلیوکوس بابل ته ستون سو باختر تر پنځوسو کالو پوري د ده د کهول تر لاس لاندي پاته سو چي په باختر او بخارا کي ئې ډېري سکې کشف سوي دي او هم ده د باختر ځايي خلک په خپل لښکر کي اخیستي ول.

د سیلیدوکي کورنۍ د دریم پاچا په وختو کي چي دوهم انتیوکوس نومېده د شاوخوا حکمرانانو هغه وخت چي دی د مصر په جگړو اخته وو د ده له اطاعته سر وغړاوه او له هغه جملې څخه د باختر خلکو د هغو یونانیانو سره لاس یو کی چي په دې هیواد کي د باختري آدابو او فرهنگ سره آشنا سوي ول او د خپلواکۍ اعلان ئې وکی. دا وخت په باختر کي دیودوتوس =- تهیودوتوس Diodotos حکمران وو او ده د ۲۵۶ق م په شاوخوا کي د آزادي غوښتونکو باختریانو په ملاتړ په باختر کي د خپلواکي پاچهۍ اعلان وکی او د ده د پاچهۍ حدود تر سغد او مرو او د هندوکش د غره تر لمنو پوري رسېدل او څنگه چي ده باختریان د نورو له تسلط څخه ژغورلي او داخلي آزاد حکومت ئې جوړ کړی وو نو ځکه ده ته (منجي) لقب ورکړه سو.

د دیودوتوس یوه سکه سته چي پر یوې خوا ئې د دوهم انتیوکوس څېره او پر بل مخ ئې د ده د کهول د ساتندوی رب النوع زیوس د دوو وزو سره لیده کېږي او له دې څخه څرگندېږي چي ده د باختر د خپلواکۍ تر اعلان دمخه د انتیوکوس سیلیوکي په نامه د سپینو زرو سکه خپره کړې او بیا تر خپلواکۍ وروسته ئې د باختر په دارالضرب کي خپله سکه د پاچا په حیث پر سرو زرو باندي وهلې ده او دا د سرو زرو سکه چي په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاریس کي ده پر یوه مخ ئې د دیودوتوس څېره او پر بل مخ ئې د جوپیټر (د آسمان، تکي، تالندي او برېښنا د رومي رب النوع) لڅ لغړ شکل دئ چي په پښنو کي یوه ګربته (عقاب) هم کېښل سوې او د سکې پر څنډه (بازیلیوزدیودوتوس) لیکل سوی دئ یعني دیودوتوس پاچا (۱۷ عکس).

د لومړي دیودوتوس له کهاله څخه یوازي یو زوی چي دوهم دیودوتوس نومېد د پلار تر مړیني وروسته (د ۲۵۰ تر ۲۳۰ ق م په شاوخوا کي) په باختر کي حکومت کړی دئ چي ده د شامي سیلیوکیانو د اقتدار پر خلاف د پارت د دولت سره ښه روابط او هم آهنګي درلوده او څنګه چي د پارت د دولت مؤسس ارساس هم د باختر له خلکو څخه وو نو دوهم دیودوتوس د ده سره د دوستۍ تړون او ښه روابط درلوده او د ده د پاچهۍ په وخت کي د هریرود ناوه او د هرات ښار هم د باختر په قلمرو کي شامل سو او سغدیانې ته هم له باختره حکمران استول کېده.

د لومړي دیودوتوس د کهول پاچهي ډېره و نه پائېده او د دوهم دیودوتوس یو امیر چي ایوتیدیموس Euthydemus نومېد او د سغدیانې حکمران وو یاغي سو او د باختر پاچائي وواڅه او دی په پخپله د باختر خپلواک پاچا سو (د ۲۲۰ ق م شاوخوا) (۱۷ لمبر عکس).

د باختري ایوتیدیموس په وختو کي د شام یوناني پاچا دریم انتیوکوس د لمر لوېدو له خوا د پارت پر دولت یرغل وکی او پارتي پاچا تیري داد ئې مغلوب کی او د ۲۰۸ق م په شاوخوا کي ئې د باختر خوا ته مخه وکړه، له دې خوا ایوتیدیموس د لسو زرو باختري سپرو سره د اریوس (هریرود) پر غاړه د انتیوکوس سره ونښت او ځکه چي د مقاومت توان ئې نه درلود بیرته باختر ته راغی، او د باختر په پایتخت زریاسپ کي تر دوو کالو پوري کلابند پاته سو (د دې ښار موقع د مرو او اندخوی تر منځ ګڼل سوی دئ) په دې موده کي دریم انتیوکوس درنګیانه او اراکوزیه هم ونیول، خو څنګه چي ئې زریاسپ و نه نیولای سو او دواړي خواوي ستړي سوي وې نو هغه وخت چي د باختر شهزاده دیمتریوس د روغي د خبرو له پاره ده ته راغی ده خپله لور ورکړه او تر روغي وروسته د کابل او اراکوزیه له لاري د لمر لوېدو خوا ته د خپل سلطنت د قلمرو لوري ته وخوځېده (۲۰۵ ق م).

ایوتیدیموس تر هغه وروسته د هیواد د اداري په یووالي او توحید کي زیار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایوتیدیموس　　　　　　　　　　　　دوهم دیودوتس

۱۷-لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویوست او د کابل د ناوې حکمران سوفاګازتوس ئې د ځان تابع کی او د شمال خوا ته تر پامیر ها خوا ته او تر چیني ترکستانه او ختن پوري پر مخ ولاړ او لمر لوېدو ته ئې مرو رود او هرات او طوس ونیو او خپل زوی انتي ماکوس ئې د هغو سیمو حکمران وټاکه او د جنوب له خوا تر اراکوزیه او درنګیانه پوري یعني د آریانه ټوله خاوره د ده د پاچهۍ د قلمرو برخه سوه او بل زوی ئې دیمتریوس د دې ولایت حکمران وو چي دې ټول ارت هیواد د یوناني جغرافیونو په اصطلاح زر ښاره درلوده او په دې عصر کي د باختري یونانیانو د دولت فرهنګي او تجارتي روابط د هند او غربي چین سره ټینګ ول او ایوتیدیموس لومړی پاچا دئ چي د ده په عصر کي باختري هنرمندانو او صنعت کارانو د دې ځای هنر او صنعت هند ته سوغات یووی او د راولنسن په قول له خروشتهي یوې کتیبې څخه څرګندېږي چي یوناني باختري هنرمندان په دې عصر کي هند ته تللي او د هند په هنري آثارو کي ئې خپله هنري اغېزه پرېښې ده. د باختري ایدتیدیموس د پاچهۍ دوره له ۲۲۰ څخه تر ۱۹۰ق م پوري ګڼل سوې ده چي د ده تر مړیني وروسته د ده زوی دیمیتریوس Demetrius پاچا سو (۱۸ عکس) او دی د هند په خاوره کي د تکسیلا تر نیولو وروسته د ګجرات تر کڅو او کاتیاوار او د موریا تر پایتخت پتنه پوري پر مخ ولاړی چي دا پرمختګ د ده د دوو لویو جنرالانو اپولودوتوس او مناندر د زیار نتیجه وه او مناندر د کابل په اوپیان کي زېږېدلی وو او اولادو ئې د ۱۰۰ ق م تر شاو خوا پوري په هند کي پاچهي کوله.

دیمتریوس د ۱۷۵ق م په شاو خوا کي له هند څخه باختر ته راوګرزېد او خپل دریم زوی پانتالئون Pantaleon ئې د اراکوزي او سیستان حکمران وټاکه او بل دوهم زوی ئې د باختر حکمران وو.

هغه وخت چي پانتالئون د اراکوزي حکمران مړ سو، ځای ئې د ده څلرم ورور اګاتوکلیس Agathocles ونیو (۱۹ لمبر عکس).

دیمتریوس او د ده پر ځای ناستو حکمرانانو پخپل قلمرو کي ډېري سکې وهلي دي او همدې پاچا د اراکوزي دیمترماس (کلات) او ایوتیدمیا (سیالکوټ) او د سند دیمتریاس (پټیاله) او ته اوفبنیا (د سند په لتا کي) ښارونه ودان کړه چي دوهم ښار د ده د پلار په نامه او څلرم ښار ئې د مور په نامه نومړی سوی دئ.

څنګه چي دیمتریوس د خپل ژوند په پای کي د خپلو لښکرو سره په هند کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیمیتریوس ۱۸–لمبر شکل

اگاتوکلیس ۱۹–لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشغول پاته سو نو ځکه په ۱۸۱ ق م کال د باختر له یونانیانو څخه یو سړی چي ایوکراتیدیس Eukratides نومېد په باختر کي پورته سو او د پاچهۍ اعلان ئې وکی، او سکه ئې ووهله، چي په هغه کي ئې ځان بازیاوزمیګالیوس (لوی پاچا = هندي مهاراجه) وباله (۲۰ عکس) او چي دیمتریوس د خپل تاج او تخت د بیرته نیولو له پاره زیار ویوست ځای ئې و نه نیو او مړ سو. ایوکراتیدیس په باختر کي د یوناني پاچهانو د دریمي سلسلې بنسټ کښېښود او تر ۱۸۶ق م پوري د آریانه د ختیځي سیمي د حکمران مناندر سره وجنګېد، څو چي ئې د آریانه ټوله خاوره ونیوله، خو د لمر لوېدیځي خوا څخه د پارت پاچا د ده د هیواد غربي ایالتونه ونیوله او هغه اختلاف چي د دیمتریوس او ایوا کراتیدیس د کورنیو تر منځ پیدا سوی وو، د باختر سلطنت کمزوری کی او د ۱۳۵ق م په شاوخوا کي د هغه سلطنت مرکز د هندوکش له شماله څخه کاپیسا ته رانقل کړه سو او هیلیوکلیس Heliokles د ایوکراتیدیس زوی چي د ۱۴۷ق م په شاوخوا کي پاچا سوی وو، د باختر وروستی یوناني پاچا ګڼل کېږي، چي د هندوکش د شمال د سیمو تر پرېښوولو وروسته ئې خپله پاچهي د ګندهارا د ولایت تر پایه یعني تر تکسیلا او جیلم پوري غځولي وه (۲۱ عکس).

تر هیلیوکلیس وروسته لسو تنو نورو د ده پر ځای ناستو حکمرانانو په کابل او ګندهارا او پنجاب کي حکمراني کړې ده چي د ۳۰ ق م په شاوخوا کي د کابل له وروستنیو یوناني پاچهانو څخه انتیال کیداس امین تاس – هرمایوس زیات شهرت لري (۲۲ – ۲۳ – ۲۴ عکسونه) او د باختر د یوناني پاچهانو د سقوط علت د ساکا او سیتي قبیلو منځته راتلل دي، چي دا پاچهي ئې د ق. م د لومړۍ پېړۍ په لومړۍ نیمايي کي پای ته ورسوله او په دې ترتیب د دوی واکمني تر دوه نیم سوو کالو وروسته ختمه سوه او په دې موده کي د دیودوتوس له وخته د ۱۰۰ ق م تر شاوخوا پوري د دوی ۳۶ پاچهانو او یوې ملکې په افغانستان او هند کي حکمراني کړې ده او یوناني فرهنګ او هنر ئې په آریانه او هند کي خپور کړی دئ، چي په دې موده کي د ارباب انواعو پرستنه او یوناني صنعت او افکار او فلسفه او ژبه او رسم الخط او نور فرهنګي مظاهر د آریانه په ټوله خاوره کي د محلي او بودايي فرهنګي عناصرو سره ګډ سوه او د یونانو باختري او ګریکو بودیک خاص فرهنګ منځته راغی چي د اسلام تر راتلو پوري ئې اغېزه درلوده.

د دانیل شلوم برژه (په افغانستان کي د لرغون پېژندني فرانسوی مشر) په قول د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایوکراتیدلیس ۲۰-لمبرعکس

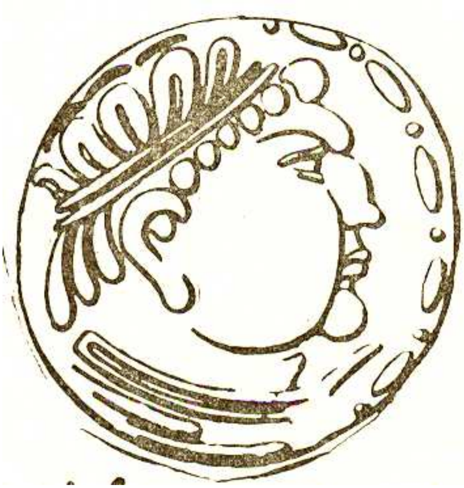

هیلیوکلیس ۲۱-لمبرعکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرمایوس
۲۲-لمبر شکل

میناندر
۲۳-لمبر شکل

انتیال کیداس
۲۲-لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیلنسم نفوذ په افغانستان کي تر اوومي پیړۍ پوري دوام درلود چي اثرونه ئې په دوه ډوله لیدل کېدای سي: لومړی د هنر له لاري او دوهم د رسم الخط له لاري. د اسلام تر راتلو دمخه په اوومه پیړۍ کي د دې هیواد هنر لا د گریکو بودیک د مشهور هنر یوه وروستنۍ څانگه وه. خو د رسم الخط په باب کي باید وویل سي: هغه وخت چي د چین نامتو زایر هیون تسنگ په ۶۳۰م کال یعني په عربو کي د اسلام د لمر راختو پر وخت له باختره تېرېدی، دلته د الفباء ۲۵ توري ول چي ۲۴ توري ئې بې شکه یوناني توري ول او یو د (ښ) بږغ ئې چي په پخوانۍ دري کي وو او په یوناني کي نه وو پر زیات کړی وو او هغه د PX توری یعني د ش + خ مجموعه توری = ښ دئ.

هغه دوې یوناني کتیبې چي په ۱۹۵۸ – او ۱۹۶۳م کلو په کندهار کي کشف سوي د اشوکا هغه اخلاقي موعظې دي چي په ټول هند کي په هندي ژبو کیندلي سوي دي، خو د دې کتیبو اهمیت په دې کي دئ چي د ارغنداو په ناوه کي آرامي ژبه او رسم الخط د اشوکا تر وختو د (۲۵۰ ق م شاوخوا) پوري ثابتوي او لکه چي یونان پېژندونکي پوهان وایي د دې دوو کتیبو یوناني متنونه د یوناني ادب ممتازي ټوټې دي او د ژبي د جوړښت له مخي د یوناني فیلسوفانو او خطیبانو لکه افلاطون او ارسطو د ژبي ساري گڼل کېږي او وینو چي د ق م د دریمي پیړۍ په کندهار کي د تفکر او لیکني ژبه همهغه ژبه ده چي په آتن یا د میلیت په ښارو کي رواج وه او حتی د کتیبو د کیندني ډول هم د یوناني کلتور یووالی ښیي او څرگندېږي چي دا ځای د یوه یوناني مؤرخ په قول د مسیحي عصر په شروع کي د یونانیانو ټاټوبی وو (د کندهار د کتیبې ۱۶ لمبر عکس ته دي رجوع وسي). سربېره پر دې تر ۱۹۶۱م کال وروسته فرانسوي لرغون پېژندونکو د یوه یوناني ښار (آی خانم = سپوږمۍ مخي مېرمن) په کنډوالو کي د همدې یوناني باختري مدنیت ډېر ښه آثار موندلي دي او دا ښار د افغانستان او شوروي اتحاد پر وېش د افغانستان د خاوري په هغه برخه کي پروت دئ چي هلته د آمو او کوکچې سیندونه سره گډېږي او ډېري کنډوالې لري، چي دا کنډوالې د دواړو سیندو پر غاړه پر دوو ټاکلو برخو وېشل سوي دي: یوې خوا ته یوه لوړه غونډۍ ده چي د جنوب له پلوه د کوکچې پر سیند حاکمه ده او د دې شل متري غونډۍ بلي خوا ته د آمو سیند بهېږي او هم د دې غونډۍ پر سر لوی استحکامات سته چي د دې ښار بالاحصار دئ او یو حصار ئې د برج او خندک سره د لېندۍ په شکل درلود او د ښار په منځ کي ئې له شمالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دروازې څخه د جنوبي دروازې خوا ته ۱٦۰۰متره واټن ایستل سوی وو چې کوڅې ئې هم لیده کېږي (۲۵ لمبر عکس – د ښار نقشه).

په دې لرغوني ښار کي ئې د مدنیت نخښې موندلي دي، چې هغه باید (د ګریکو باختري) خاص مدنیت په نامه یاد کړه سي، چې د مرکزي آسیا د صحرا نشینو د یرغل په سبب له منځه تللی دئ. خو کنډوالې د لوړي معمارۍ طرز رابښیي چې په پخو خښتو او ډبرینو ستنو د مرکزي لویې ماڼۍ ودانۍ جوړې سوې دي او دا ماڼۍ یو اوږد غولی لري او هم په ماڼۍ کي د شنې، ژړې، سرې او تورې رنګ آمېزۍ نخښې سته او هغه خښتې چې په دې ماڼۍ کي کار سوي دي هره ضلع ۴۵ سانتۍ او پنډوالی ئې له ۱۲ څخه تر ۱۵ سانتیو پوري دئ او د دې ښار اوبه د ویالې له لارې د کوڅو لوړو برخو او حتی بالاحصار ته رسېدلې چې د کوکچې د سیند له ۲۰ کیلومتره واټن څخه رابهیدلې او دې ښار درې برخې درلودلې، چې یوه برخه بالاحصار، بله برخه تر حصار راکښته او دریمه برخه ارګ دئ. په غربي جنوبي برخو کي د خلکو د اوسېدو ځای او د ورزش ودانۍ او مجسمه لاس ته راغلې ده، چې د کشف سوي کتیبې له مخي هغه یوه یوناني تریباه کوس نومي هرمس او هرکول وقف کړې وه.

بله لیکنه چې د دې ښار د خلکو د فکر او فلسفې ښکارندویه کېدای سي هغه د یوه یوناني (کي نه آس) د قبر د اوږده سندوخ کتیبه ده چې کلا ارګ دایي فرادیوس زوی په آی خانم کي پر هغه سندوخ کینلې او پر هغه قبر ئې ایښې ده او مفهوم ئې داسي دئ:

"په کوچنیوالي کي ښه روزنه واخله! په زلمیتوب کي خپلي غوښتني (خواهشات) اداره کړه! په پاخه سن کي سم کاره اوسه! په زوړوالي ښه ناصح سه! او د ژوندون په وروستیو ورځو کي پوه سه چې څنګه بې افسوسه مړ سې!".

او دا قیمت بها وجیزه د هغه وخت د خلکو د فکر او اخلاقو ښه ښکارندویه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

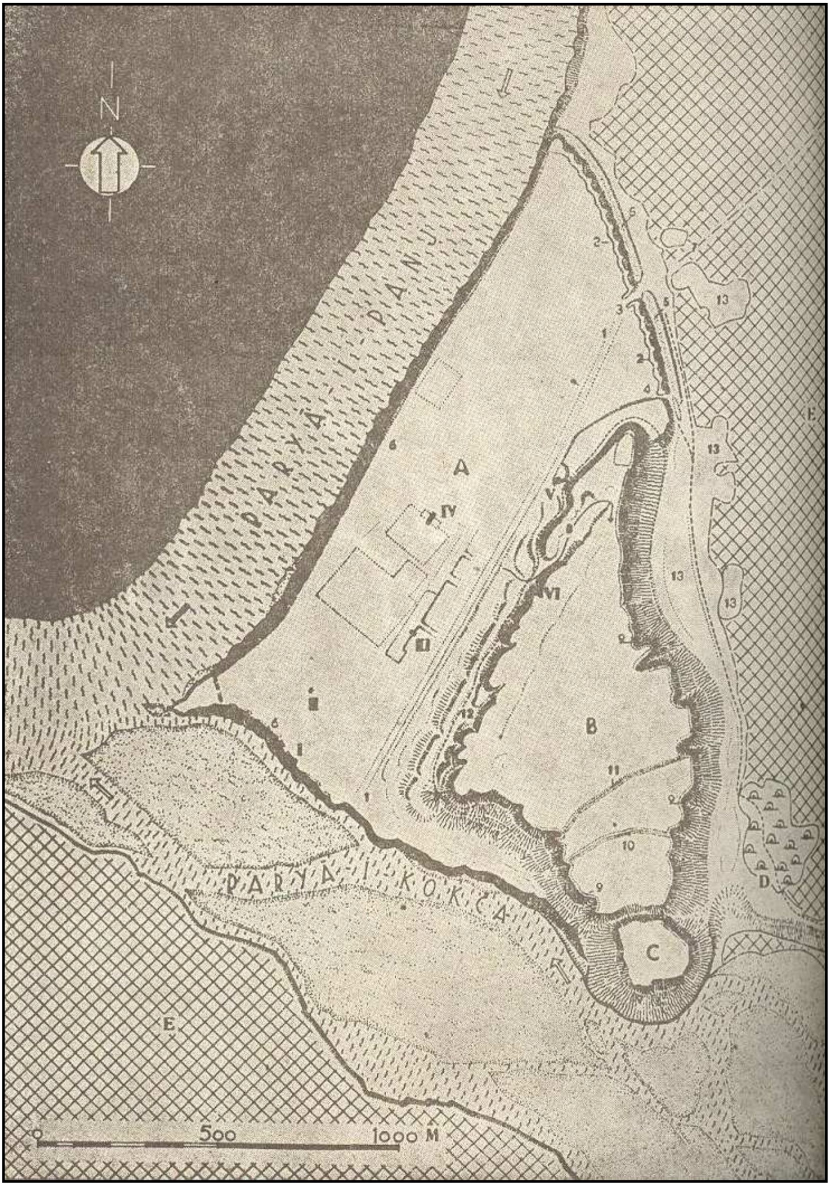

د آی خانم ښار نقشه، ۲۵ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آی خانم ښار د نقشې شرحه

A– سفلی ښار

B– علیا ښار

C– ارګ یا اګروپول

D– د آی خانم اوسنی کلی

E– کروندې

I – د سفلی ښار هغه ځای چې د کودرکو او خاورینو لوښو د پیدا کېدو اټکل پکښې سوی دئ.

II– هغه ځای چې د هستوګنې اټکل پکښې سوی دئ.

III– د پهره دار ځای اټکل سوی دئ.

IV– په پرویله (چهلستون) کې یو محل اټکل سوی دئ.

V– د تیاتر د محل ګومان پر سوی دئ.

VI– د علیا ښار یو ځای چې د کودرکو او خاورینو لوښو د پیدا کېدو په منظور اټکل سوی دئ.

۱– مرکزي جاده

۲– د سفلی ښار د شمال ختیځې برخې دېوال (کلا)

۳– د ښار لویه دروازه

۴– د ښار فرعي دروازه

۵– خندق (کنده)

٦– د سفلی ښار د کلا پاته برخې

۷– ۸– پخوانۍ لاره

۹– د سفلی او علیا ښارونو تر منځ د ګاډۍ لاره

۱۰– د عیال ښار کلا

۱۱– ۱۲– دېوال

۱۳– پخوانی کانال (مانده)

۱۴– د ښار څخه دباندې خرابې او ماڼتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساکان، پارتیان او پهلوایان

د هخامنشي پاچهانو په کتیبو کي ولیده سوه، چي د ساکه قبیلې د آمو ها غاړي ته د پامیر په شاوخوا کي د هومه راوړونکو یاد ګړندیو ساکانو په نومو د هغو پاچهانو تر اداري لاندي اوسېدلې او د پارت (خراسان) له لاري د زرنګه = درنګیانه مځکي ته راتېري سوې او خپل نوم ئې سکستان = سیستان ته ورکړی وو او هم ئې د هندوکش په شمالي سیمو او باختر کي ژوند کاوه چي بیا له دې ځایه د لمرلوېدو او لمرختو خوا ته خپرې سوې او د دوی پېښي د آریانه د تاریخ برخه ګڼل کېږي.

موسیوهاکن پخپل کتاب کي چي (په افغانستان کي د فرانسې د لس کلنو کیندنو نتیجه) نومېږي وایي: "صحرانشینه ساکان تر عمومي مهاجرت دمخه په باختر کي یونانیانو ته راتله او د سرتېرو په ډول نوکران کېدل او د دوی ځیني مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي ول، چي د هغو له جملې څخه هرایوس Heraius د یونانو باختري د وروستیو پاچهانو په تقلید سکه وهلې او دا سکه ئې هاکن په خلم کي موندلې وه. دا قبیلې له باختر څخه د هریرود ناوې او له هغه ځایه د هلمند او ارغنداو ناوو ته راشوه سولې او د پاچهی په جوړولو ئې لاس پوري کی چي د دوی د هیواد وېش د لمرختو پلو ته د بولان ها خوا ته د سند تر ناوې پوري هم رسېدلی وو او هغه ئې (کي – پن) (Ki – pin) بللی دئ او د ساکه له دې قبیلو څخه چي د ارغنداو کښته سند په ناوو کي اوسېدل یوه سړي چي مایوس Mayos نومېد د ۷۲ق م په شاوخوا کي د (بازیلیوزبازیلیون میګالیوس ملیوس) په عنوان یعني (لوی شهنشاه مایوس) سکه وهلې ده او د خپل هیواد وېش ئې تر تکسیلا پوري رسولی دئ، چي یوه کتیبه ئې په تکسیلا کي پر مسي غاب باندي کشف سوې ده او د (۷۸ ق م) نېټه لري، له دې څخه معلومېږي چي د ختیځ پنجاب د یوناني پاچهانو نفوذ د مایوس په لاس پرې سوی او پای ته رسېدلی دئ او اووه رازه سکې ئې په یوناني او خروشتهي لیکنو کشف سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر مايوس نامي وروسته د ده له پاتو کسانو څخه دوه نور هم د سکو له مخي پېژندل سوي چي يو ئې ازيس Azes (د ۵۰ ق م په شاوخوا کي) او بل ازيليسيس Azilises دئ. دوی په يوه عصر کي اوسېدل او د دواړو پر سکو باندي په يوناني خط (لوی شاهنشاه) ليکل سوی دئ. داسي سکې هم ليدلي سوي دي چي د دواړو پاچهانو نومونه يو په يوناني خط او بل په خروشتهي ليکل سوی دئ (۲۶ لمبر عکس دي وکتل سي).

هغه وخت چي دا گرزوندويي کوچي قبيلې د آمو د بهېدو جنوب ته د باختر په سيمو کي د پکهت = پښت او پښتنو سره گډي سوې د ساکه نوم ئې په دې پښتنو کي پرېښوو، چي په زابل او کابل کي د پښتنو د سهاک قبيله او په هلمند کي ساکزي (سگزي) تر اوسه د دې نامه ريښه لري او د دوی نوري قبيلې په خراسان کي د هريرود له ناوې څخه د خزر د بحيرې تر کڅو پوري د پارت په نامه مېشته سوې او د دوی مځکه هم د دوی په نامه ياده سوه، او څنگه چي له خپل اصلي ټاټوبي باختر څخه د هريرود ناوې ته تر دامغان (د خراسان وروسته برخه) پوري تللي وې نو ځکه د ژوستن په قول د پارت په نامه مشهوري سوې چي پارت په سکائي ژبه تبعيد سوي ته وايي او دوی هم له باختره هجرت کړی وو.

سراولف کرو انگرېز افغان پېژندونکی د گندهاره د ساکانو حکمرانانو په نومو کي د پښتو سره ډېر شباهتونه موندلي او ليکي چي د ساکي حکمرانانو نومونه پښتو ته نژدې دي: سپاله که دمه Spalaka-Dama (سپاله = سپاه) + (که – د تجليلي تصغير نخښه) + (دمه = جلال = برم) چي ټوله جمله د (مجلل سپاهي) په معنا ده.

بل نوم سپاله هوره Spala-Hura دئ: (سپاله = سپاه + هوره = اور) د اور د سپاهي يا د لمر د سپاهي او يا د روڼا د سپاهي په معنا.

همدا رنگه د چستنه Chastana نوم همدا د پښتنو (څښتن) د مالک او خاوند په معنا دئ.

او که موږ پارت = پارثهوه د ژوستن په قول (تبعيد سوی) او (مهجور) وبولو نو په پښتو کي ئې اوسنی شکل پردی Pradia يعني بېگانه او مهاجر دئ.

يا به د پښتو (پرته) Prata وي (د دريم حرف په زورکي) چي دغه هم د ليري معنا لري لکه چي وايي: له مخه مي پرته سه يعني ليري سه. يا پلانی پرتي وايي يعني له عقله ليري خبري کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موئس سکایی

لومړی ازیس

ازیلیسیس

۲٦ – لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسي ښکاري چي سيستان ته د ساکه قبيلو لومړني مهاجرتونه تر دې وختو ډېر پخوا پېښ سوي دي او د موسيوفوشه په قول لوی کوروش (د ۵۴۰ق م) د سيستان د نيولو په وخت کي دا (ساکان) د دوی د ښو خدمتو په سبب (ښه کړوني = نېکوکردار) وبلل (په يوناني ايويرگت Evergetes) او همدا خلک د (۳۳۰ ق م) په شاوخوا کي پر همدې مځکه اوسېدل چي سکندر هم دوی نازولي ول او ښه نرمه رويه ئې ورسره درلودله (د تمدن ايراني کتاب ته دي رجوع وسي).

د ۲۵ ق م په شاوخوا کي بلخي ارساس = ارشک = اشک د (فري ياپت) زوی د خپل وررو (تيرداد) سره د لمر لوېدو خوا ته ولاړ او د پارت يوناني حکمران فريکليس ئې وواژه او د اشکاني سلطنت بنسټ ئې کښېښوو، او په يوناني او خروشتهي دواړو ژبو ئې سکه ووهله او خپل ځان ئې بازيليوزبازيليون (شهنشاه) وباله، چي منځته راتله ئې د ۲۴۹ق م په شاوخوا کي او پايتخت ئې اوسني دامغان ته څېرمه وو او د اشکاني پاچهانو سلسله ده ته منسوب ده او دی د سترابو په قول تر دوو داخلي جنگو وروسته د خپل نېزه وال له لاسه ټپي سو او د هغه ټپ څخه په ۲۴۷ق م کال مړ سو او په ۲۴۸ق م کال د ده زوی تيرداد د دوهم اشک په نامه پر تخت کښېنوست او ښه غښتلی مدير پاچا وو، تر بابل پوري ئې فتح وکړه او د لمر ختو خوا ته د باختر شاوخوا ته ورسېد، خو د باختر يوناني پاچا دوهم ديودوتوس سره ئې د سيليوکي دولت په مقابل کي روغه وکړه او د يووالي لاس ئې ورکی، دی چي زوړ سو مړ سو او پاچهي ئې له ۲۴۸څخه تر ۲۱۴ق م پوري وه.

نور اشکاني نامتو پاچهان دا دي:

۳/ ارتبان: اردوان (۲۱۴ تر ۱۹۶ق م) د تيرداد زوی چي د ده په وختو کي دريم انتيوکوس پر پارت حمله وکړه او باختر ته راتېر سو.

۴/ فري ياپت د اردوان زوی (۱۹۶ تر ۱۸۱ ق م).

۵/ لومړی فرهاد د فري ياپت زوی (۱۸۱ تر ۱۷۴ ق م) د باختري ديمتريوس معاصر.

۶/ مهرداد د لومړي فرهاد ورور (۱۷۴ تر ۱۳۶ق م) لوی او هوښيار پاچا وو، چي د باختري يونانيانو غربي ولايتونه او مرو ئې ونيول، اراکوزي او کابل او سند ئې خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاس ته راوستل، او د پارت د هیواد وېش ئې د سند تر سینده ورساوه. خو سره له دې هم د ده حکومت مشروطه وو، د شورا دوه مجلسونه ئې درلودل چي د دوی پر غوښت ئې کار کاوه.

۷/ دوهم فرهاد د مهرداد زوی (۱۳۶ – ۱۲۷ق م) ده د ساکه قبیلې خپلې مرستي ته وبللې چي د انتیوکوس د یوناني دولت سره په جنګ کي د ده سره کومک وکي، خو ساکانو په چور او چپاو لاس پوري کی او فرهاد د دوی سره وجنګېد، څو چي فرهاد ووژل سو او پارتیانو ماته وکړه.

۸/ ارتبان (دوهم اردوان) (۱۲۷ – ۱۲۴ ق م) دی د دوهم فراد اکا او د فري یاپت زوی وو، چي د دوهم فرهاد تر مړیني وروسته د پارت پر تخت کښېنوست دی د تخاري خلکو سره چي د باختر یوه برخه وه ونښت او په یوه جنګ کي د لاس پر موټ ټپي او له هغه څخه مړ سو، او پارتیان تر شا سول او همدا وخت وو چي ساکانو درنګیانه (سیستان) ونیو او هغه ئې په خپل نامه سګستان (= معرب سجستان) وباله او حتی د کابل تر نیولو وروسته د هند خوا ته هم تېر سوه او هلته ئې د هندوساکه یا هندوسیتهین دولت جوړ کی. همدارنګه ګرزندو صحرایائي سپین پوستو آریائي قبیلو (هون) د شمال له خوا یرغل وکی او د ۱۲۷ ق م په شاوخوا کي ئې باختر او تخار ونیو او د هغه ځای یونان ئې لمرخاته جنوب د کابل او سند خوا ته پر شا وشړل، او دا ټولي صحرائي قبیلې (ساکه، تخار، هون) د شمالي آریائي خلکو څخه وې چي د ژړ پوستو له توکم (نژاد) څخه نه وې، بلکي د دوی ژبه، څهرې، بڼې ښېخي آریایي دي چي د تورفان کشف سوي آثار دا مطلب ښه څرګندوي.

۹/ دوهم مهرداد د ارتبان زوی (۱۲۴ – ۷۶ق م) لوی پاچا وو، چي پخپل ۴۸ کلني سلطنت کي پر ساکانو او سرکښو قبیلو باندي بریالی سو او د باختر او سیستان یوه برخه ئې ونیوله او د خپل سلطنت وېش ئې د همالیه غرو ته ورساوه.

خو لوی مهرداد د پارت د دولت پایتخت له خراسانه د دجلې غاړي ته یووی، او د ارمنستان او روم د دولت سره په جنګو بوخت پاته سو، نو ځکه تر هغه وروسته د پارت د دولت پېښي په آریانه اړه نه لري او زموږ د تاریخ برخه نه ده او د اشکانیانو له سلسلې څخه تر پنځمي میلادي پېړۍ پوري په ایران او ارمنستان او د لمر لوېدیځي آسیا په مختلفو برخو کي ډېر پاچهان پاچهي ته رسدلي دي، خو زموږ د هیواد او زموږ د هیواد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خلکو سره ئې اړه نه ده درلودلې، مګر دا چې څلرم اشک (څلرم فرهاد) په ۳۳ ق م کال ظلم او تېری وکی او خلکو پر هغه بلوا وکړه، دی د لمر ختو خوا ته وتښتېد او هغو ساکانو ته راغی چې په باختر او سیستان او رخج او نورو ځایو کې اوسېدل، او له دې ځایه بیرته خپل هیواد ته ولاړ.

د ساکانو او پارتیانو له ګډو څانګو څخه چې په جنوبي افغانستان او غربي هند کې ئې پاچهي کړې ده، یوه څانګه هم د پرتهوا = پهلوا څانګه ده چې د دې څانګې د سیاسي تشکیلاتو او ادارې لومړی ځای سګستان او اراکوزي یعني د هلمند او ارغنداو ناوه ده او د دې څانګې د خلکو واکمني د میلاد په لومړۍ پېړۍ کې تر تکسیلا پورې رسېده او هغه وخت چې اپولونیوس Apollonios په ۴۳ – ۴۴ م کال د تکسیلا د لیدو له پاره راغی هلته له دې خلکو څخه یوه یوویشت کلن پاچا د فراوتیس Phraotes (فرهاد) په نامه پاچهي کوله.

مګر د سیستان او اراکوزي د پهلوا د خپلواکو پاچهانو د سلسلې مؤسس ونونیس Vonones نومېده او په سکو کې د لوی شهنشاه په عنوان یاد سوی او د ۱۲۰ ق م په شاوخوا کې ئې پاچهي جوړه کړې ده او سکې ئې په یوناني او خروشتهي خط دي او څنګه چې پر ځینو سکو ئې د خپلوانو او تابعانو نومونه هم لیکل سوي لکه (سپه له هوره) Spalahora وړور ئې او سپه له ګادمه Spalagadma وراره ئې او سپه لي ریزا Spalirisa بل وړور ئې، نو ځکه ویل کېدای سي چې د ساکه پهلوا د کورنیو افرادو په دې خاوره کې یو بل ته سره نژدې په یوه عصر کې په ګډه حکمراني کوله او د ونونیس دا خپلوان د هیواد په مختلفو ځایو کې د ده نائب السلطنه ګان ول (د ۱۱۰ ق م په شاوخوا کې) (۲۷ عکس). د دې سلسلې بل لوی پاچا ګندوفاریس Gandophares یا اندوفریس دئ (۱۹ – ۴۸ م) دی په سکو کې شهنشاه – ژغورونکی، نه ماتېدونکی او دینداره معرفي سوی دئ او هم د پېښور د لمر ختیز شمال د تخت بایي په کتیبو کې (۱۰۳ م) ګودوهره Guduvhara هم دا پاچا ګڼل سوی دئ چې له سیستانه تر سند او پنجاب پورې واک درلود او ځینو مؤرخانو د اوسني کندهار نوم پخوانی ګندوفار ده ته منسوب بللی دئ چې په دې نامه کې د (فر) تاریخي کلمه د برم او جلال په معنا سته او معنا ئې (برم ګټونکی) دئ او که موږ دا نوم په پښتو واړوو نو (ګونده فر) د اساسي جلال او برم معنا ورکوي او موږ وینو چې د آریانه د کوشاني پاچهانو پر سکو ئې د (فر)

(c) ketabton.com: The Digital Library

توري هم ليکلي دي.

د لرغوني هند د سياسي تاريخ ليکونکي د تخت بايي د کتيبې له مخي د گندو فاريس د پاچهۍ وخت ۴۷ م کال ټاکلی دئ او وايي چي دا کال د مسيحي رواياتو سره هم سم دئ او په دې اساس نو دې پاچا مزدي (زردشتي) دين درلود، خو د حضرت مسيح شاگرد او په هند کي د هغه د دين مبلغ سنت توماس د ده دربار ته واستول سو او پاچا د مسيح دين ومانه چي په مسيحي روايتو کي د گندوفوروس په نامه ياد سوی دئ او له همدې سببه ده په ځينو سکو کي د خپل نامه سره د ديوه ورته Deva-Vrata صفت يعني دين دار هم ليکلی دئ.

د لرغوني هند په سياسي تاريخ کي ليکي چي: د گندوفاريس سره هم د ده ځيني خپلوانو په حکمراني کي گډون درلود، چي يو له هغو څخه د ده وراره ابداگاسيس Abdagases د افغانستان په جنوب کي، او له جنرالانو څخه ئې اسپاورمن Aspaverman او سسه (چچ) او له حکمرانانو څخه ئې سپيدنه Spedana او ستهوستره Satavastra په تکسيلا کي وو.

د گندوفاريس تر مړيني وروسته د ده ارت هيواد د ده د پر ځای ناستو کسانو تر منځ پر کوچنيو برخو وويشل سو (د ۵۰ م شاوخوا) چي د هغو له جملې څخه سنه باريس Sanabares په سيستان کي او پاکوريس Pakores او سسه په گنداره او لمر لوېديځ پنجاب کي حکمرانان ول، د دوی سکې په يوناني او خروشتي رسم الخطو له تکسيلا څخه لاس ته راغلي دي او د پهلوا له همدې شاهزادگانو څخه اورتاگنس هم د سکو له مخي پېژندل سوی دئ چي دی ئې همهغه گودا –گاد د گندو فاريس ورور بللی دئ، چي د ميلاد د لومړۍ پېړۍ په دوهمه نيمي کي ئې حکمراني کوله او د چارسدې په خروشتهي کتيبو کي ئې نوم (گادسا) دئ چي ځينو دا نوم د گندوفاريس د قبيلې نوم هم گڼلی دئ او په دې صورت کي نو د مهابڼ د لمنو د پښتنو (گدون) د قبيلې نوم هم را په يادوي چي د چچ (همهغه سسه) د مځکي په شمال کي پرته ده او عربي مؤرخانو دا نوم په (صصه) معرب کړی وو (۲۸ لمبر عکس ته دي رجوع وسي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سيالي ريرس ۲۷ –لمبر شكل

گندوفارس ۲۸ –لمبر شكل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوشانیان

د (۱٦٥ق م) په شاوخوا کي هغه قبیلې چي د آریایي ساکانو او سیتانو سره په وینه او توکم (نژاد) ګډي وې او د بڼې او څېرې او اوږدو پزو او نورو څرګندو او ژبنیو خصوصیتو له مخي د لمر ختیځ شمال له آریایي نژاد څخه ګڼلي کېږي او چینیانو دوی یوچي Yueh-Chi بللي دي له خپل پخواني ټاټوبي څخه چي د شرقي چین خوا ته وو راووتلې او د آمو د سیند شمالي سیمو ته راغلې، دوی د هغه ځای ساکان په باختر کي د آریانه لمر ختیځو سیمو او د هندوکش جنوب ته وشړل حتی تر (۱۲۷ق م) وروسته تر هنده پوري هم ترشا سول او ځای ئې یوچیانو ونیو.

په (۱۳۸ق م) کي چي د چین امپراتور ووتي Wou-ti (۱۴۰ – ۸۷ق م) د هیوانګ نو د قبیلو له یرغلو او حملو څخه وربېړده، نو خپل یو سفیر ئې د چانګ کین Tchang-kien په نامه یوچیانو ته واستاوه چي د ده سره مرسته وکي، خو هغو کومک ورنه کی او د دې سفیر په قول د آمو په جنوبي سیمو یعني باختر او بدخشان کي د تاهیا (تخار) خلک اوسېدل او د چین د یوه بل مؤرخ سیو – ماتسین Seu-Matsien (د ۹۰ ق م شاوخوا) له لیکني څخه هم څرګندېږي چي یوچیانو تر (۱۲۵ ق م) پوري لا د آمو په شمالي سیمو کي ژوند کاوه او د آمو جنوبي خوا ته لا را شوه سوي نه ول.

یوچي خلک د (۷۰ق م) په شاوخوا کي تر آمو راپوري وتل او د تخاریانو (تاهیا) په کومک ئې باختر ونیو او تر هغه وروسته د یوچي او تخار تر منځ ګډون راغی او یو غښتلی او ممتاز تکم (عرق) ئې منځته راووست چي د کوشي Kushi کوی شانګ = کوشان نامتو قبیله د دې خلکو له پنځګونو قبیلو څخه وه او د (کوچي) اوسنۍ کلمه په پښتو او دري دواړو ژبو کي د دې ریښې نمایندګي کوي. د چین د یوه مؤرخ د یادوني په اساس د کوشیانو مشر چي کیو – تسیو – کیو Kieu-Tsiu-Kiu نومېد د نورو څلورو قبیلو مشران ئې د ځان تابع کړه او پخپله دی (د کوی شانګ پاچا) په نامه وپېژانده سو او له همدې وخته د کوشان کلمې د یوچي ځای په تاریخ کي ونیو او د دې ټبر لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامتو پاچا د چين د ليکونکو په وينا همدا کيو – تسيو – کيو (= کوجوله کره کد فيزيس Kujula-kara-Kadphises (د ۴۰ م په شاوخوا کي) وو، چي پارتيا (خراسان) او کابل او کاپيسا ئې ونيول او د غزني په شاوخوا کي ئې د پوتا Pauta خلک هم د ځان تابع کړه چي د فرانسوي واله دوپوسن په قول دا خلک پښتانه ول.

دې کوشان شاه د خپلې پاچهۍ په اوږده موده کي وکولای سوه چي د يوناني او پارتي پاچهانو پايڅوړ (بقايا) له منځه يوسي او د آريانه په ټوله خاوره کي خپل نفوذ ټينګ کړي او د افغانستان د خورا ستري امپراتورۍ بنسټ کښېږدي. دی د ۷۸م په شاوخوا کي په ۸۰ کلنۍ کي تر ۳۸ کالو پاچهۍ وروسته مړ سوی دئ او تر اوسه پوري يوازي د ده رازراز مسي سکې پيدا سوي دي، چي يوناني او خروشتهي ليکني لري او د ده نوم په يوناني کي (کوزولاکده فيس) دئ چي د ده القاب ئې (ديندار، د آسمان زوی، شاهنشاه) ليکلي دي (۲۹ لمبر عکس دي وکتل سي).

د ستر کوشانشاه لومړی کده فيزيس تر مړيني وروسته ئې زوی دوهم ويمه کد فيزيس Wema-Kadphises د ۱۱۰ م تر شاوخوا پوري حکمراني وکړه او په ۸۰ کلنۍ کي وفات سو (۳۰ عکس) او دی لومړی کوشاني شهنشاه دئ چي د خپل هيواد ولېش ئې د لمر ختو خوا ته د ګنګا تر غاړو پوري رسولی وو. خو څنګه چي ئې د چين د پاچا دربار ته خپل استازی (سفير) واستاوه او د هغه لور ئې ځانته وغوښتله او دا غوښتنه ئې رد سوه نو په ۹۰ م کال ئې اويا زره سپاره د خپل نايب (سي Si) په مشرۍ د پامير له لاري لمر ختيځ چين ته د يرغل له پاره ولېږل چي له چيني جنرال پان – چاو څخه ئې ماته وکړه او د چين امپراتور Ho-Ti هو – تي ته ئې کلنګ (باج) ورکی. مګر تر هغه وروسته ئې د رومن د امپراتور سره خپل روابط ټينګ کړل او په ۹۹م کال ئې خپل نمايندګان د روما د امپراتور تراجان دربار ته استولي ول او د هغه هيواد سره ئې تجارتي او فرهنګي روابط درلودل چي د ده د عصر په سکو کي د رومن د سکو جوړولو د هنر پيښې (تقليد) څرګند دئ او پر هغو باندي د ستر کوشانشاه ديوه پوتره Deva-Putra يعني (خداوندزاده) القاب ليده کېږي چي د فغ پور (فغفور) د لقب معنا ده. د ده مړينه د ۱۱۰م کال په شاوخوا کي ګڼلې سوې ده او تر ده وروسته په تاريخ کي ۲۰ کاله خلا سته چي په دې موده کي له لرغوني آثارو او سکو څخه تر اوسه د يو پاچا وجود نه دئ څرګند سوی او ځيني د سوترميګاس (لوی ژغورونکي) سکې په دې خلا کي ځايوي، خو غالب

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورولاکده فیس ۲۹ –لمبر شکل

ویمه کدفیزیس ۳۰ –لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

اټکل دا دئ چي دا سړی په هند کي دويمه نايب السلطنه وو.

په هر صورت د لويو کوشانيانو شهنشاهي د ۱۲۵م يا د ۱۴۴م په شاوخوا کي يو چا ته ورسېدله چي کنيشکه Kanishka نومېد او ښايي چي کدفيزيس د کورنۍ سره ئې د خپلوۍ او خپښۍ روابط هم درلوده، خو دی د يو لوی کهول مؤسس دئ چي د ميلاد د دريمي پېړۍ تر منځ پوري ئې زموږ په هيواد کي پاچهي کړې او خپله واکمني ئې په هند کي هم پراخه کړې ده.

د کنيشکه د شهنشاهۍ مرکز په ژمي کي پوروشاپوره (پېښور) او په دوبي کي کاپيسه بگرام وو، چي د هيواد د لمر ختيځ وېش ئې د هند تر بنارس پوري رسېده او د لمر لوېدو خوا ته په پارت پوري نښتی وو او د شمال لوري ته ئې کاشغر او يارکند او ختن هم ونيول او د چين له امپراتوره ئې يرغمل واخيستل او بودايي دين ئې ومانه، او د آشوکا غوندي ئې د هغه دين تبليغ او خپرېدلو ته ملا وتړله او د بودائيانو څلرمه لويه ديني جرگه ئې چي پنځو سوو پوهانو پکښې برخه اخيستې وه د کشمير په سرينگر کي د هغو اختلافاتو د ليري کولو له پاره جوړه کړه چي د هغه دين د روحاني طبقو تر منځ پيدا سوي وه او څنگه چي په بودايي دين کي بدعتونه او فسادونه پېښ سوي ول او پر خپل اصالت پاته نه وو او هر پلو ته بېلي بېلي ډلي منځته راغلي وې نو په دې جرگه کي چي د کنيشکه د دربار پوهان او د گندهاره علماء هم پکښې ول او د اووم بودايي پېشوا د گندهاره د لوی عالم واسوميتره Vasumitra په مشرتوب جوړه سوې وه داسي فيصله وسوه چي د هينه يانه Hina-Yana (د کوچنۍ بگۍ – کوچني مذهب) لرغوني مذهب چي د بودا تر مړيني پنځه پېړۍ رواج وو تعديل او اصلاح سي او دا مذهب چي د سپېڅلي تقوا او د نفس د تهذيب سپارښتنه ئې کوله د مهايانه Maha-Yana په لوی مذهب تعديل سو، چي د ناگارجونه Nagarjuna نومي عالم له خوا ترتيب سوی وو. په بودايي لوی مذهب کي چي وروسته ئې په لمرختيځه آريانه کي هم رواج وموند د کوچني مذهب د اخلاقي سپېڅلو دساتيرو پر ځای داسي ښوول کېده چي يو سړی بايد د بوديستره Bodhisattra روښانه سوي راتلونکي بودا مقام ته لوړ سي او هم د بودا پښې يا نورو نخښو ښوولو پر ځای بايد د ده ټوله او بشپړه مجسمه لکه د آريانه نور ارباب انواع چي د يونانو باختري په صنعت کي رواج ول وپرستله سي او د هند د جنوبي ژبي (پالي) پر ځای دي د سنسکريت ژبه مذهبي ژبه سي او په همدې سبب پخوانی کوچنی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مذهب جنوبي مذهب، او مهايانه د شمال مذهب ګڼل کيږي او هغه وخت چې لوی کوشانشاه بودايي دين ومانه نو پر خپلو سکو ئې چې پخوا د آريانه نور ارباب انواع کښل د بودا بشپړ صورت وکښی او په دې صورت نو د لوی مذهب طرفدارانو وکولای سوه چې خپل ځانونه د کوچني مذهب څخه بېل کړي او په ماوراء الطبيعه مسئلو کې خپل عقايد او د بودائيت په عالم کې د ژوندانه دساتير خپاره او د خپلو نويو عقيدو تفسيرونه ترتيب کړي.

په هغه زمانه کې د کنيشکه تر دربار پرته بل داسي دربار چې په متبحرو پوهانو او عالمانو ډک وای نه سو پيدا کېدلای چې په هغه کې د لوی مذهب پر مؤسس ناګارجونه سربېره نور پوهان او دانشمندان هم ول لکه اسوه ګهوشا Asvaghosha د حماسياتو او هسکو ډرامو ليکونکی او د بوده چريته مؤلف او ساری پوتړه او پره کره نه او د طبي علومو ستر ليکونکی چره که او د دربار ديني مشاور پارسوا، او سنګهه رکشه او سدره سنه هغه مبلغ چې کنيشکه ئې بودايي دين ته واړاوه.

د کنيشګه په وختو کې د ده په تهول ارت هيواد کې خورا ډېر بودايي معبدونه او سنګهارامې ودانې سوې چې له هغې جملې څخه د هيون تسنګ په قول يو د (شا – لو – کيا) معبد وو چې چيني يرغملانو ودان کړی وو او په هغه کې ئې د مهاکاله د لوی بت په پښو کې خزانه هم ښخه کړې وه چې که دا سنګهارامه ورانه سي بيرته ئې په هغو پيسو ودانه کړي او اوس د دې لوی بودايي معبد آثار بګرام ته دوه کيلومتره ورځېرمه د شترک په لبوزي (پوزه شترک) کې ښکاره سوي او هلته انځور سوي ودانۍ او ښکلي مجسمې له مځکې راوتلي دي.

د دوهم لوی معبد آثار چې کنيشکه خپل د ژمي تاتوبی پېښور ته نژدې ودان کړی وو د شهرشاهي لمر ختيځ جنوب ته د ۱۵۰ فټه جګ معبد کنډوالې دي او هغه ئې په خورا عظمت د بودا د کچکول Patra-Chity د ساتني له پاره ودان کړی وو، د دې معبد په مربوطو ودانيو کې د اوو سوو په شاوخوا کې بودايي راهبان اوسېدل او د هيون تسنګ په قول دا کچکول وروسته کندهار ته وړل سوی وو (چې په ۱۳۰۴ش کال د کابل موزيم ته راوړل سو) او وايي چې د بودا دا کچکول په شپږمې ميلادي پېړۍ کې هغه وخت چې شاه کيپين (کابل) ګندهاره ونيو کندهار ته يووړه سو.

دې معبد ته نژدې سل فټه جګه د پيپل ونه ولاړه وه چې د هغه وخت د خلکو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقیده بودا د هغې وني تر سیوري لاندي کښېنستلی وو او همدلته ئې د بودایي دین د روزونکي شهنشاه کنیشکه د زیږېدو پېشگویي کړې وه. همدارنگه کنیشکه د دې مقدسي وني جنوب ته یوه لویه ستوپه جوړه کړه چي د فاهیان په قول د ۴۷۰فټو په شاوخوا کي لوړه وه او په قیمتي جواهرو ښکلې سوې وه، چي اوس ئې آثار د پېښور جنوب ته نیم میل لیري د (شاه جي دهیري) په شپږ گزه غولي کي پیدا سوي دي او دکتور سپونر په ۱۹۰۹م کال د هغې ستوپې له کنډوالې څخه یو فلزي انځور سوې سندوخچه کشف کړه، چي پر هغې د کنیشکه ولاړ تصویر کښل سوی وو او په سندوخچه کي د بودا مقدس آثار ول، چي د لارډ کرزن له خوا د برما بودایانو ته ورکړه سوه او د هغې سندوخچې یوه مهمه لیکنه داسي ترجمه سوې ده:

"د آگیسله Agisala خدمتگار د مهاسینه په سنگهارامه کي د کنیشکه د ویهارې د کار څارندوی". په هر صورت کنیشکه د افغانستان د کوشانیانو له سترو پاچهانو څخه دئ (۳۱ لمبر عکس ته دي رجوع وسي)، چي د ده د راتلو سره په دې خاوره کي د اداري یو مرکزي واک او د مدنیت او فکر پیدا کېده منځته راغله او څنگه چي د ده شهنشاهي ۲۲ کاله گټل سوې ده نو ځکه د ده مړینه د ۱۵۱م په شاوخوا کي اټکلېدای سي چي په دغه وخت کي به دی د ختن په سیمو او د چین او سغد تر منځ په غرو کي مړ وي.

د کنیشکه تر مړیني وروسته د ده هیواد د ده د زامنو تر منځ ووېشل سو او واسیشکه Vasishka زوی ئې چي د هند په ماتوره کي نایب السلطنه وو د ده پر ځای کښېنوست، که څه هم د ده کمه سکه لاس ته نه ده راغلې خو ماتوره ته نژدې په یوه کتیبه کي چي د کنیشکه د سلطنت په ۲۴ کال لیکلې سوې ده او هم په دوو نورو لیکنو کي چي د ده د جلوس په ۲۶ – ۲۹ کلو پوري اړه لري د ده د زوی نوم لیکل سوی دئ او له دې څخه څرگندېږي چي دی د ۱۴۵ څخه تر ۱۶۰م پوري په هند کي حکمران وو او زوی ئې هم د کنیشکه په نامه یادېده او ده ته ئې دوهم کنیشکه وایه او اباسیند ته نژدې د آریه کتیبه کي د ده نوم په څرگند ډول په خروشتهي رسم الخط (واجشکه بوتره کنیشکه) یعني واسیشکه د کنیشکه زوی لیکل سوی دئ.

همدارنگه کنیشکه یو بل زوی د هوویشکه Huvishka په نامه هم درلود چي د کنیشکه د جلوس د ۳۳ کال په شاوخوا کي د ده د شاهنشاهۍ د شرقي ولایت حکمران

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان مقتدر کوشاني امپراتور، کوشانشاه – ستر کنشکا

۳۱ – لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو، خو د جلوس د ۴۰ کال په شاوخوا کي (۱٦۹م) د مهاراجه دیوه پوتره (خداونده زاده شهنشاه) په نامه یاد سو او څرگنده ده چي تر دې دمخه ئې بشپړه خپلواکي نه درلوده، خو وروسته ئې سکه وهلې ده او داسي معلومېږي چي ده په هند کي او د ده وراره دوهم کنیشکه په آریانه کي پاچهي کوله، مگر د پاچهۍ په ۵۱ کال (د ۱۸۰م په شاوخوا کي) د هوویشکه نفوذ تر کابل پوري رسېده، لکه چي په هغه کتیبه کي چي د وردگو په خوات کي لاس ته راغلې ده دی د مهاراجه (شهنشاه) په عنوان باله سوی دئ او له بگرامه هم د ده ډېري سکې کشف سوي دي او په دې توگه د ده د هیواد وېش د لمر ختو خوا ته تر کشمیره او د هند تر ماتوره پوري رسېده او هم ده په ماتوره کي یو شاندار معبد په خپل نامه ودان کړی وو او هم د ده پر سکو په یوناني رسم الخط (شانن شا او ویشکي کوشان) یعني شاهنشاه هویشکه کوشان لیکل سوی او په کشمیر کي ئې د هوشکه پوره ښار ودان کړی دئ او د ده د مړیني کال ئې د ۱۸۲م په شاوخوا کي لیکلی دئ.

د دې کهول بل شهزاده واسوشکه Vasushka دئ چي په هندي آثارو کي ئې واسودیوه Vasu-Diva بللی دئ او ده په هند کي د ۱۸۲م په شاوخوا کي پاچهي کوله، خو آریانه ته ئې نفوذ نه وو رارسېدلی او پر سکه ئې په یوناني رسم الخط د (شاناناشا – یا شانن شاه = شهنشاه) عنوان سته او تر ده وروسته مو د دې کهول بل پاچا نه دئ پېژندلی.

د لویو کوشانیانو دوره د ۱۲۵م په شاوخوا کي د کنیشکه له جلوسه شروع او د ۲۵۰م په شاوخوا کي پرواسوشکه ختمېږي، چي په اټکلي ډول یوه پېړۍ او د پېړۍ ثلرمه سي. په دې دوره کي زموږ د هیواد ویدي او اوستایي لرغوني فکري او فرهنگي مبادي د هخامنشي، یوناني، هندي او بودایي مدنیتو د آثارو سره گډ سوي او د شمالي توراني آریائیانو د ساکانو او سیتي تهذیبي عناصر هم پکښې داخل سوي دي او یو ډېر غښتلی افغاني فرهنگ ئې منځته راووړ، چي د دین او پرستني له مخي ئې بشپړه آزادي درلودله، د مقدس اور د مزدیسنایي آتشکدو سره بودایي ستوپې ولاړي وې چي په هغو کي بودایي مقدس آثار او متبرکات نمانځل او ساتل کېده او هم یوناني او هندي ارباب انواع په معبدو کي او پر سکو باندي ول او سره له دې چي کنیشکه او زامن ئې د بودایي دین ټینگ روزونکي او نمانځونکي ول خو بیا هم د کوشانیو په ټول ارت هیواد کي د نورو ادیانو معبدونه او نمانځونکي هم ول. مثلاً د بغلان د مهادژ په معبد کي چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کشف سوي کتیبې له مخې د کنیشکه په وخت کې جوړ سوی او بیا د ۱۶۰م په شاوخوا کې یعنې د کنیشکه د جلوس د ۳۱ کال په پسرلي کې ئې ترمیم کړی دئ د مقدس اور او د زردشتي معبد آثار پیدا سوي دي او د هغه معبد ترمیم کوونکي نوکونزیکي نومېد او د ماریک Mariq له کورنۍ څخه وو او د فرانسوي محقق مریک په قول دا فامیلي نوم د دوو وروڼو د نامه سره د وردګو د خوات په خروشتهي کتیبه کې هم راغلی دئ، حال دا چې د بغلان د مهادړ په معبد کې د اور نمانځنې آثار او د خوات په کتیبه کې د بودایي دین نخښې ثرګندي دي او دا معبد د کنیشکه د جلوس په ۱۵ کال (د ۱۸۰م په شاوخوا کې) ودان سوی چې د دواړو تر منځ بس ۲۰ کاله فاصله راغلې ده.

په هغه عصر کې د دیني عقایدو د آزادۍ بل مهر دا دئ: په تکسیلا کې چې د بودایي تهذیب مرکز وو، د آتشکدې د ودانۍ دېوالونه سته چې ۱۵۸ فټه اوږدوالی او ۸۵ فټه پلنوالی لري او د ستنو د جوړښت او معمارۍ سلیقه ئې یوناني ده او دا ثرګندېږي د یونانیانو د باختري مدنیت تر خپرېدو وروسته جوړه سوې ده او پر دې سربېره هلته آتشکده، بودایي معبدونه او برهمني بودتون هم وو چې البته د هر دین پیروانو په آزادي سره د خپل دین مناسک پر ځای کول.

د ژبې او رسم الخط له مخې هم کوشاني فرهنګ ځکه غني وو، چې په سکو او د معبدو په کتیبو کې ئې یوناني او برهمني او خروشتهي رسم الخط استعمالاوه او بغلان د مهادړ په کتبیه کې په پخوانۍ تخاري دري ژبه داسي مطالب لیکل سوي دي چې پښتو ته ډېر نژدې دي، خو په خروشتهي رسم الخط کې ئې د سنسکریت او پراکریتو ژبې هم استعمالولې او همدا رنګه د هغه وخت په افغانستان کې د برهمني خط نخښې هم لیده کېږي او هغه رسم الخط چې د کوشانیانو په عصر کې د یوناني الفبا له تغیره منځ ته راغلی ځینو څېړونکو پوهانو هغه (یونانو کوشاني) خط بللی چې تر ۹ میلادي پېړۍ پوري لا وو او د کینهي خوا څخه ښي خوا ته لیکل کېده او (۲۵) توري ئې درلوده (۳۲ لمبر عکس دي وکتل سي).

په هغو اسنادو کې چې د بغلان د سره کوتل د کوشاني او کنیشکه (د ۱۳۰م د شاوخوا) د معبد له کیندنو څخه لاس ته راغلي داسي ثرګندېږي چې کوشانیانو د دې هیواد د افکارو او فرهنګ او صنعت په جوړښت کې چې هغه ته د ګریکو بودیک تر دورې وروسته د (افغاني فرهنګ) یوه ټاکلې او خاصه دوره ویل کېدای سي، ښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

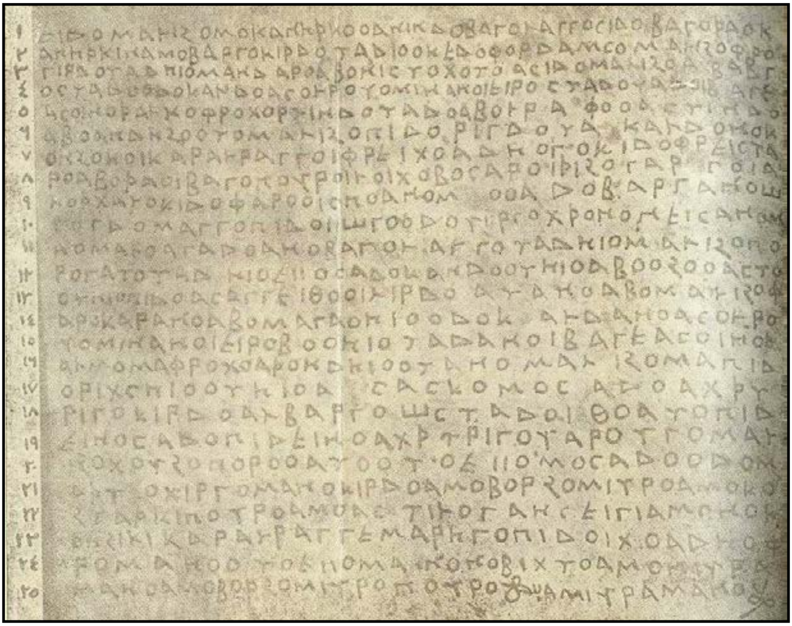

د کوشاني عصر ليکلې کتيبه، سرخ کوتل –بغلان

۳۳ –لمبر شکل

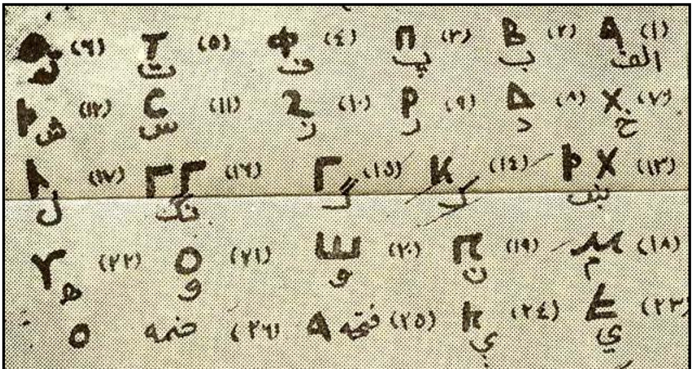

د تخاري دري ژبې توري، تر هغه ځايه چې د کوشاني ليکلو آثارو څخه تر لاسه سوي دي

۳۲ –لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارنامې څرګندي کړې دي، او له هغه جملې څخه د شاه پرستۍ مخصوص آيين دئ چي د بودايي او زردشتي (د مقدس اور) د افکارو پاتو عناصرو سره ئې پخپلو معبدو کي د پاچهانو مجسمې او بتان هم ايښي دي او موږ د دې آيين پايڅوړ (بقايا) د اسلامي دورې په سر کي د غزني د باميان د دروازې په مزګت کي ګورو چي د لويک د کهول وروستنی پاچا د خپل لوی نيکه لويک مجسمه د بت ماتوونکو مسلمانانو له بېري د سپينو زرو په تابوت کي ايښې او په هغه مزګت کي چي پخوا د شاه پرستۍ خاص معبد وو په ځکه کي ښخه کړې ده او دا مطلب د غزني په تاريخ کي راوړه سوی وو.

فرانسوي موسيو فوشه وايي چي: "کوشاني صنعت د دې دورې له ابتکارو څخه بلل کېدای سي، ځکه چي د دې دورې د ستوپو نوعيت د آشوکا د زمانې له ودانيو څخه په ډېره آساني بېلېږي او د آشوکا ستوپې د ايران د فلاټ لوړو ته نه دي راغلي، خو د کنيشکه او د ده پر ځای ناستو کسانو ستوپو په آسانۍ سره هند ته لاره پيدا کړې ده او حتی د نوي پايتخت پوروشاپوره (پېښور) د لمرخاته جنوب په شاوخوا کي د کوشان امپراتور خورا لوی بودتون ودان کړی دئ".

دکتور هرمان ګويتز چي د هند په باب کي د څېړنو المانی استاد دئ د کوشاني دورې د هنر په باره کي وايي:

"يوناني هنر د هندي هنرو شکل ته تغير ورکی او د ګندهارا د مدرسې د آرت بڼه ئې پيدا کړه، خو دې هنر ته بايد لږ د يوناني او بودايي طرز پراخوالی وويل سي، بلکي اصلاً د ايران د لمرختو خوا (آريانه) د طرز پراخوالی دئ چي ورسره سم ئې د شرق جنوب د ساکانو د قبيلو او کوشانيانو تر حکمرانۍ لاندي پراختيا موندلې ده او حتی تر ۳ – ۴ م پېړۍ پوري لکه د کشمير دهروان په معبدو کي چي ليده کېږي يو بېخي خالص هنر پاته سوی او د دې خلکو يرغل د يونان او بلخ او هند دولتونه له منځه وړي دي او داسي هنر ئې منځته راوړی دئ چي د ايران د فلات په لمرختيځ شمال اړه لري او د لمر لوېديځ ايران او هخامنشي له هنر څخه اخيستل سوی نه دئ".

په دې ډول نو د افغانستان د کوشاني دورې مدنيت د دې خاورې يو خاص تمدن او په دې هيواد کي زېږېدلی فرهنګ دئ چي د ودانۍ جوړولو، هيکل توږلو، مجسمه جوړولو، ژبې، سکې وهلو او کالو اغوستلو د هنرو له مخي بېخي افغاني خصوصيت لري، د مثال په توګه د دې پاچهانو پر سکو سره له دې چي په يوناني يا خروشتهي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هندي ژبو او رسم الخطو ليکني سوي دي خو بيا هم د دري تخاري ژبي کلمات چي د همدې او سنۍ ژبي مور ده هم ليده کېږي لکه شاه (= شاه) او شاناناشا (= شهنشاه) او فر (= برم او عظمت) چي د پخوانۍ دري ژبي کلمات دي او د کوشاني مدنيت ډېر ښه ښکارندوی د بغلان د نوشاد د مهادژ مندر (معبد) کنډوالې دي چي په سره کوتل کي له مځکي څخه راوتلي دي او د زردشت د مقدس اور د نمانځني خورا لوی ځای وو او هلته ليکني او مجسمې او سکې او د پخوانيو ودانيو او دوهې (آتشگاه) آثار کشف سوي دي.

په دې لرغوني معبد کي پر ډبره باندي ليکل سوی د يوه مضمون درې نسخې لاس ته راغلي، چي اصلي او يقيني نسخه ئې د معبد د پورتنيو کنډوالو له خاورو څخه راوايستله سوه او دا يوه هواره شاخه ده چي چپه اړخ ئې ۱۲۷ سانتي متره او راسته اړخ ئې ۱۱۰ او پورتنی اړخ ئې ۱۳۲ او لاندينی اړخ ئې ۱۲۵ سانتي متره دئ او پر هغې باندي (۲۵) ليکي چي (۹۴۷) شکسته يوناني توري او (۱۶۰) کلمې لري ليکلي سوي دي (۳۳ لمبر عکس دي وکتل سي).

د معبد په کښته پوړ کي ئې د يوه لوی څاه کنده موندلې ده چي دېوالونه ئې په منظم ډول په ډبرو راپورته سوي او د دېوال د دې ډبرو تر منځ د مسطحو ډبرو ټوټې پيدا سوي دي چي پر هري ټوټې په همهغه شکسته يوناني رسم الخط ليکني وې او څنګه چي د ډبرو دا ټوټې څنګ پر څنګ سره کښېښوولې سوې نو څرګنده سوه چي د دې ټوټو ليکني د ځينو کلمو په لږ املايي اختلاف همهغه د پورتنۍ شاځې مضمون وو او د ډبرو دا ټوټې ۲۱ ټوټې وې چي په مختلف بر او اوږدوالي د کتيبې دوهمه نسخه ځني جوړېږي او ۲۷ ليکي لري، چي د خط او املا د ښکلا له مخي دوهمه درجه ګڼل کېږي، خو دريمه نسخه د ډبرو پر ۳۲ ټوټو په (۲۷) ليکو کي ليکلې سوې ده، چي رسم الخط ئې ډېر بې تناسبه او ناوړه دئ او په املا کي هم ځيني کلمات د هغو دوو نورو نسخو سره توپير لري او دا چي دا (۵۳) ليک لرونکي د ډبرو ټوټې ئې ولي د څاه په دېوال کي کار کړي دي؟ د دې پوښتني جواب تر اوسه څرګند سوی نه دئ او دا درې سره نسخې د کابل په موزيم کي سته.

د کتيبې له مضمون څخه څرګندېږي چي د بګ لنګ (بغلان) اصلي باني کنيشکه وو (د ۱۳۰م په شاوخوا کي) او د دې نامتو راوبريمن بګ شاه (لوی پاچا) د بغلان ماليز

(c) ketabton.com: The Digital Library

(مهادژ او مندر) (معبد) ودان کړی وو، چي هغه ئې نوشاد هم باله، خو د کنیشکه تر مړیني وروسته (د ۱۵۱م په شاوخوا کي) د دې معبد اوبه وچي سوې، نو ځکه د مقدس اور نمانځونکي له دې ځایه ولاړه او معبد ئې پرېښوو، څو چي د کنیشکه د عهد د ۳۱ کال د پسرلي د حمل (نیسان) په میاشت (د ۱۶۰م په شاوخوا کي) هغه وخت چي شاه بغپور لویک بوسر د شپږو گرگ اروابناد (مرحوم) زوی د کوشاني شهنشاهۍ تر اثر لاندي په دې هیواد کي حکومت کاوه د هغه وخت یو سړی چي نوکونزوک نومېد او د خداوند او ایومن نو بخت (پاچا او د هغه د وزیر) په فرمان ئې د ماریگ د کورنۍ د کنارنگي منصب درلود او د نوموړي لویک بوسر له خوا فریستار آب (د اوبو رسولو مامور) وو، بگ لنگ ته راغی او د هغه نوشاد او مندر د بیرته ودانولو په غرض ئې څاه وکینده او د هغه بنسټ ئې په ډبرینو خښتو کښېښوو او په هغه پوري ئې یو ارت غولی هم ومښلاوه، چي تر اوبو پیدا کېدو وروسته د نوشاد معبد بیا استوگن او ودان سو، او د اور پرستونکي هلته راغونډ سول.

د کتیبې په پای کي څو تنو چي د هغه مندر په بیرته ودانولو کي ئې برخه اخیستې وه لاسلیک کړی دئ چي نومونه ئې دا دي:

بورزومهر، کوزگاشکي پور، نوکونزیکي کنارنگ ماریگ ایمن نوبخت، مهره من، بورزومهر پورا مهره من.

هغه ژبه چي په یوناني رسم الخط د دې مهمي تاریخي ډبري په لیکنه کي کار ځني اخیست سوی دئ بې له شکه د همدې اوسنۍ دري ژبي پخوانی شکل دئ چي د گډو تورو او گډ گرامر د استعمال له مخي د پښتنو سره خورا زیات نژدېوالی لري. د مثال په توگه: آب – فریستار آب (د اوبو رسولو مامور)، شا (شاه)، بگ لنگ (بغلان)، بگ شاه (لوی شاه)، مالیز (مهادژ)، انند (په پښتو کي د بهره ور په معنا)، ساد (څا)، ناموبرگ (نوموړی = نامور)، کرد (د کاف په زېر د کردن – کړني له مصدر څخه د ودانولو په معنا)، فروگرد (پوره کرد = پوره کړ، تمام کرد)، تادی (په پښتو کي د تلوار په معنا)، ستا د (د لومړي توري په سکون = ایستاد)، ایر (د آتشگاه په معنا چي په وزیري پښتو کي هم تر اوسه [ایر] د [اور] په معنا دئ او ایرې خاکستر ته وایي)، فري (فرا)، خودی (خدای)، بگ پوهر (فغفور)، الو (په پښتو کي اروا)، ایوگ او دوهیرس (= یودیرش)، نیسان (حمل)، ما (ماه = میاشت)، مال (په پښتو کي مهال د وخت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا دئ) کند (د کندن = کيندل مطلقه ماضي)، نوشال (نوشاد)، فرومان (د لومړي توري په سکون = فرمان).

د فرانسوي هيئت د کيندنو پوهان وايي چي: دا لوی او له برمه ډک معبد په وروسته زمانو کي د خورا مدهش اور لګېدو په اثر نړېدلی دئ لکه چي د ودانۍ په مرکزي شبستان او کوشکنو او برنډه کي د ايرو پنډې طبقې سته او هم د نوشاد په دواړو آتشکدو اصلي او فرعي کي د اور لګېدو نخښي ليدلي کېږي او بايد دا اور د (۲۴۰م) په شاوخوا کي د ساساني لومړي شاپور د فتوحاتو په وختو کي په قصدي او عمدي توګه لګېدلی وي.

د نوموړي کتيبې له کتني او څېړني څخه دې نتيجې ته رسېږو چي په لومړۍ او دوهمه ميلادي پېړۍ کي دري ژبه په همهغه لرغوني شکل په تخارستان او کوشاني دربار کي د ليکلو او دفتر ژبه وه، حال دا چي په همدغو وختو کي په لمر لوېديز او شمالي ايران کي په پهلوي ژبه خبري کېدلې او هم ديني او درباري ژبه وه. په يوه وخت او د شرق او غرب په دوو دربارو کي د دوو ژبو له دې نژدېوالي څخه پوهېږو چي دري ژبه له پهلوي ژبي څخه زېږېدلې نه ده او له غرب څخه شرق ته نه ده راغلې، بلکي د افغانستان وطني ژبه ده او د پښتو سره ئې ريښه يوه او نژدې ده.

څنګه چي د يوې ژبي د پيدايښت مرحلې په آني او ارتجالي توګه نه دي نو بايد وويل سي چي پخوانۍ دري ژبه د ساکانو او کوشانيانو تر مهاجرت دمخه هم په تخارستان کي وه، خو د يونانيانو د تسلط سره يوناني ژبه پر دمخه سوه او د سکندر د اخلافو د دربار او دفتر او سکې ژبه وه او هغه وخت شمالي آريايي نژاده قبيلې د آمو له سينده راپوري وتلې او په تخارستان او باختر کي مېشته سولې او بيا ئې ټوله آريانه تر لاس لاندي کړه، دغه وخت به نو دري ژبه د دربار او ليکني ژبه ګرځېدلې وي، چي همدا کتيبه د هغې رسمي موقعيت او شهرت ثابتوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کوشانیانو پایښوړ او د هپتالیانو منځته راتله

د کنیشکه پاته کسانو د ۲۲۵م تر شاوخوا پوري حکومت وکی او بودایي دین هم په دې دوو پېړیو کي ښځي رواج سو او زیات پر خپرېدو وو. خو د دې دین منفي او فنايي روحیې د کوشانیانو د عسکري توب او د هغه قوت سره جوړښت و نه کی چي د لښکرو پر موټو او فتوحاتو ئې تکیه درلوده او همدا روحیه د ساساني قواوو په مقابل کي د کوشانیانو د ماتي سبب سوه، ځکه نو خلک له دې دین څخه واوښتل او بیرته خپل برهمني دین ته وگرځېدل او حتی د اګني پورانه په قول هندو مفکرانو د کوشانیانو له پاره بودايي دین منل د هغو د پاچهۍ د زوال موجب بللی وو.

په ۲۲٦م کال اردشیر بایکان د ساسان لمسي په پارس کي یو ډېر غښتلی سلطنت جوړ کی او د ده تر مړیني وروسته ئې زوی شاپور په ۲۴۰م پر ځای کښېنوست او داسي معلومېږي چي د ساساني سلطنت وېش تر پېښوره رسېدلی او دا ښار اردشیر د ۲۳۰م په شاوخوا کي نیولی وو.

د شاپور په کتیبه کي چي د ۲٦۰ – ۲۷۳م تر منځ د پارس په نقش رستم کي کینلې سوې ده د پشکي باوره (پېښور) ښار د ساساني پاچهۍ شرقي وېش بلل سوی او هم د ابگان Abgan کلمه یاده سوې ده چي بې له همدې اوسني (افغان) څخه به بل څه نه وي. ځنگه چي دواسودیوه د ۲۲٦م کال کتیبه هم لاس ته راغلې او دا د هغه پر برهمنۍ دلالت کوي. نو څرگنده ده چي د کوشانیانو پایښوړ (بقایا) بیرته برهمني دین ته اوښتي ول او په همدې وختو کي ساساني نفوذ تر پېښوره رسېدلی وو چي د دوی په تعبیر هغه وخت ئې د افغانستان هغو سیمو ته چي تر ساساني نفوذ لاندي وې (کوشان شهر) وایه او د ۲٦۵م په شاوخوا کي دې ساساني حکومت تر هغه وخته دوام درلود چي سپینو هونانو له تخارستانه خپل فتوحات د هندوکش جنوب ته تر زابل او تر سند او کشمیره خپاره کړه.

مگر هغو شهزادگانو چي د کوشاني نسل پایښوړ ته منسوب ول د واسودیوه ۱۴۵ – ۱۷٦م تر عصر وروسته د آریانه په لیري غرو او رغو کي حکمراني کوله، چي ځینو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي دورې تر درو سوو کلو پورې هم په دې هيواد کې خپل موجوديت ساتلی وو او يوه له دوی څخه خپله لور دوهم ساساني هرمزد ته ۳۰۱ – ۳۰۹م ورماندينه کړې وه او د هندي منابعو سره سم ديوه پوتره، شاه شاهانو شاهي کوشاني خورا ښکلي سوغاتونه د هند سمودره گوپتا ته استولي ول (د ۳۲۵م په شاوخوا کې). د کوشاني پايڅوړ له دې شهزادگانو څخه يو شهزاده چې کيداره Kidara نومېد د څلرمي ميلادي پيړۍ په منځ کې پر گندهاره تر کشميره حکومت کاوه (۳۴ لمبر عکس)، چې په همدې نامه ځو نور کسان هم پېژندل سوي دي او د چيني منابعو په اساس د هغو پايتخت هم پېښور وو او دوی په چيني نامه (کي –نو –لو) بلل کېده او د ژوان ژوان د قبيلو سره ئې جگړه درلوده او له باختره وتلي په کابل او گندهاره کې ئې يو سلطنت جوړ کړی وو او د دوی په وختو کې د ښيښې جوړولو صنت د آريانه د سوداگرو په واسطه په چين کې ترقي کړې وه.

د کيداره له سکو څخه داسي څرگندېږي چې په لومړي سر کې تر ساساني اغېزې لاندي وو او وروسته خپلواک سوی دئ او د دې سلسلې دوهم پاچا (پيرو) نومېد چې د (کيداره) زوی وو او د ساساني واکمنۍ تر اغېزې لاندي ئې سکه وهله او د ده سکې په برهمي او پهلوي دواړو خطو سته او له دې څخه معلومېږي چې په همدې وختو کې د ساساني مدنيت نفوذ خپور سوی وو او د ساساني وخت پهلوي خط رواج درلود.

مارکوارټ الماني څېړونکي د رومن د يو منصبدار په حواله وايي چې: ساساني دوهم شاپور د ۳۵۰م او ۳۵۸م تر منځ د خيونيانو او کوشانيانو سره چې په کابل او زابل او تخار او باختر کې اوسېدل نښتي او جگړې کړي دي او د دې قبيلو مشر گورمباتس Grumbates وو چې شاپور په ۳۵۸ م کې ورسره روغه وکړه او دې قبيلو د رومنيانو په جگړه کې د شاپور سره مرسته کوله، او داسي اټکل کېدای سي چې د ۳۵٦م په شاوخوا کې کابل د شاپور لاس ته ورغلی وو، ځکه چې په همدې کال د کابل قاضي القضاة (سلوک) په تخت جمشيد کې يوه کتيبه ليکلې او په هغه کې دعا کوي چې شاپور دې کابل ته روغ رمټ راوگرځي او له دې څخه څرگندېږي چې په دې کال ساساني شاپور د گندهاره په ولايت کې د کيداريانو سره جنگېده چې دا سيمه ئې تر ۳۵٦م پخوا نيولې وه او کيداره په گندهاره کې سکه وهلې ده، چې د کنيشکه د عهد په ۲۳۹ کال د ۳٦۷م په شاوخوا کې وه.

د کيداريانو نفوذ تر تالقانه او مرو رود تر ناوې پورې رسېدلی وو چې په دې ځای

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي ئې د بهرام د زوی دوهم یزدګرد سره ۴۳۹ – ۴۵۷م چي ساساني پاچا وو، جګړه وکړه او شا ته ئې وشاړه او دا پاچا د خپل ژوند تر پایه په همدغه جګړه کي اخته پاته سو او تر ده وروسته ئې زوی پیروز (۴۵۹ – ۴۸۴م) زیار ویوست چي کیداریان د ځان تابع کي، خو دوی ورته ټینګ سوه، په دې وخت کي پاچهي کنګ خاس Kangkhas د کیداره زوی ته رسېدلې وه چي ساساني پاچا د خپلي خور د ورکړې سره هغه ته د روغي پېشنهاد وکی خو بریالی نه سو، او کنګخاس هم ګندهاره ته راوګرځېد او د کیداریانو پایتخت په اول کي کاپیسا وو چي بیا وروسته د نورو قبیلو د فشار په اغېزه پېښور ته یووړه سوه او د دوی د سپینو زرو او مسو سکې لاس ته راغلي دي چي د کیداره پر خول نوې میاشت لیده کېږي او ږیره نه لري، غوږوالي ئې په غوږ دي او په برهمي رسم الخط وربانديي (کیداره کوشان شاه) لیکلی دئ او د سکې پر بل مخ یوه آتشکده د دوو ساتندویو سره چي د هر یوه توره په لاس کي ده ښکارېږي.

د کیداري بل پاچا چي د ۳۷۵م په شاوخوا کي په پېښور کي د پاچهۍ پر تخت کښېنوست همهغه (پیرو) دئ چي د ده په سکه کي نیم تنه تصویر او د پاچهۍ د نخښي فیته د دوو ښکرو سره چي ښي او کیڼي خوا ته کاږه دي لیده کېږي، کوچني بریتونه لري او د ږیري په وربښتانو ئې مرغلري ځړېږي، غاړګۍ او غوږوالي لري او پر اوږو ئې دوپټه هم سته او په برهمي رسم الخط وربانديي (پیروشا) لیکلي دي او د سکې پر شا یوه آتشکده د دوو توره لرونکو ساتندویو سره لیده کېږي او د کیداریانو له ټولو کشف سوو سکو څخه څرګندېږي چي دوی بودایان نه ول، بلکي د اور پرستۍ دین ئې درلود او د (پیروشاه) له کلماتو څخه ښکاره ده چي د دوی ژبه همهغه د بغلان له معبد څخه د کشف سوي کتیبې پخوانۍ دري ژبه وه (۳۵ لمبر تصویرونه دي وکتل سي).

تر پیروشاه وروسته بل کیداري پاچا ورهران Varahran (بهراء) هم حکومت کړی دئ چي سکې ئې کټ مټ د پیروشاه سکو ته ورته دي او قوي احتمال دا دئ چي د بامیان شیران او د غرجستان شاران چي تر اسلامي عصره پوري ئې د افغانستان په زړه کي حکومت کړی دئ د همدې کیداري کهول پایڅوړ دي وي، چي ناصر خسرو قبادیاني هم د غزنویانو په عصر کي ویل:

استاده بد به بامیان شیری
بنشسته بعز در بشین شاری

(c) ketabton.com: The Digital Library

کيداره، دګنداري
خاندان مؤسس
۳۴-لمبر شکل

ورهران کيداري

شیر باميان
۳۵-لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

هپتالیان

د پنځمې میلادي پېړۍ په سر کې د کوشانیانو او کیداریانو پایښور خپل قوت د دوو لویو امپراتوریو تر منځ چې لمرخاته ته د هندي گوپتایانو امپراتوري او لمر لوېده ته د پارس د ساسانیانو شهنشاهي وه بایلود، خو د خپلې ازادۍ او ملي موقعیت د ساتنې له پاره ئې د دې دواړو قوتو تر منځ خپل موجودیت په غرو کې ساته.

د ۴۲۵م په شاوخوا کې د آریایي نژاد سپین رنگو قبیلو چې چینیانو (ئې تي –لي – دو) او یونانیانو او رومیانو افتهالیت Ephthalites یا خیونیت Chionites او پارسیانو خیون یا هون Hion یا Hun او په پهلوي او عربي او دري ژبو کې ئې هیتال یا هیطل یا هیفتال یا هیاطله او د سنسکریت په هندي منابعو کې ئې شوته هونه (سپین هونان) بللي دي، د مرکزي آسیا له مځکو څخه د هندوکش شمالي سیمو تخار او باختر ته د آمو تر سیند راپورې وتلې چې چینیان دوی له پردوهیونگ – نو څخه بېخي جلا بولي او هم بیزانسي مؤرخ پروکوپیوس ئې چې د هپتالیانو معاصر او په ۵۶۲م کال مړ دئ دوی په دې سبب له ژړپوستو وحشیانو څخه بېل بولي چې د دوی بڼه سپینه او هم تر هغو مهذب ول او حتی د چیني مؤرخانو په قول د دوی ژبه هم مغولي یا ترکي نه وه او ښایي چې د ترکي او آریانه له لهجو څخه یوه گډه ژبه وي چې د خان = هون نوم ئې له همدې گډون څخه اخیستی وي او اصلاً همهغه یو – چې دي.

دې هپتالي خلکو په ۳۶۰م کال له شماله د جنوب خوا ته حرکت کړی وو او څنگه چې کوشاني کیداریان د دوی د حملې په خطر پوه سوه نو د ساسانیانو څخه ئې مرسته وغوښتله خو ورته ټینگ نه سوه او څنگه چې وویل سوه د گنداره سیمو ته پر شا سول. خو هپتالیانو چې نوم ئې د بدخشان په یفتل او د غزني د چغتو په هفتاله کې تر اوسه پاته دئ تر ۴۲۵م پورې باختر تول ونیو او له دې ځایه ئې د لمرلوېدو خوا ته ساساني دولت ته خطر پېښ کی او د جنوب شرق پلو ته ئې د کابل او گندهاره او زابل سیمې ونیولې او د افغانستان غښتلي هپتالي دولت ئې جوړ کی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هپتالیان هم لکه کوشانیان او کیداریان او ساکیان د دې هیواد د نورو آریایي نژادو خلکو او پښتنو سره ګډ سول او څنګه چي دوی په خپله هم سپین نژاده آریائیان او آریایي ژبي او د آریایي فرهنګ خاونده ول نو په افغانسان کي ئې یو غښتلی او واکمن نژاد منځته راووست چي د دوی د پاچهانو جګي پزي او بڼې کټ مټ د پښتنو قبیلو زلمیانو ته ورته دي او د دې نامه ریښې په تاریخ کي په لاندي ډولو په مختلفو ژبو کي پاته دي، چي داسي اوښتني لري:

هپتل = افتهالیت (یوناني)

هبتل = ابدل

هوتل = اودل (پښتو)

هیتل = هیتال (دري) = اتل (پښتو)

هیطل (معرب) = هیطال

هیاطله (جمع معرب)

هفتلیان په ټول افغانستان کي له مرو څخه تر کشمیره خپاره سول او دلته ئې ډېر قوت وموند.

د ۵۱۵م په شاوخوا کي د هفتالیانو لویه امپراتوري پر دوې برخي ووېشله سوه، چي لمر ختیځه برخه ئې په هندا او ګندهارا کي وه او لمر لوېدیځه برخه ئې له کابله تر مرو او ګرګانه اوږده وه، چي د غربي هپتالي لښکرو لومړی نښته په ۴۲۷م کي د پارس د ساساني پاچا بهرام ګور سره وه او هپتالي خاقان د خپل دوه سوه پنځوس زره لښکر سره د مرغاب او مرو رود په سیمو کي د هغه سره وجنګېد، چي په دې جګړه کي ئې ماته وکړه او ووژل سو او بهرام ګور د هغه مرصع او زرین خول د آذربایجان آتشکدې ته اهداء کی او خپلورور نرسي ئې د غربي آریانه د سیمي نائب السلطنه وټاکه.

په ۴۳۸م کال د بهرام ګور زوی دوهم یزدګرد پر ساساني تخت کښېنوست او دی څو واره د هغو هفتالیانو سره چي د ګرګان د شمال په چول او په تالقان کي اوسېدل ونښت، خو په پای کي ئې ماته وکړه او په ۴۵۷م کال مړ سو او تر ده وروسته چي لومړی فېروز (۴۵۷ - ۴۸۴م) پاچا سو، د هیاطله وو مشرتوب هغه چا ته رسېدلی وو چي اخشونوار (خشنواز) یا اخشوان نومېد او دا وروستی کلمه تخاري کتبیو او سغدي متنو کي د پاچا په معنا ده. هپتالي (یفتلي) او ساساني دولتونه د خراسان په شمال کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره ونښتل چې په نتيجه کې فېروز مات سو او د تالقان سيمه ئې دوی ته پرېښووه او د اشخوان سره ئې تړون وکی چې د پارس دولت به تر دې وېش تېری نه کوي او تر دوو کالو پوري به پارس هپتاليانو ته خورا زيات کلنگ (خراج) ورکوي او د پارس د يدشاه زوی کواذ (قباد) به هم د يرغمل په توگه ورکي.

خو پېروز د دې تړون پر خلاف تر څه مودې وروسته پر هپتاليانو يرغل وکی او په دې حرکت کې شپهبد بهرام ورسره موافق نه وو هغه وو چې د پارس سپايان د خراسان د شمال په بيابانو کې تباه سول او پخپله پېروز هم ووژل سو (۴۸۴م) او لور ئې د اخشوان لاس ته ورغله چې هغه ئې ماندينه کړه او د هپتاليانو واکمني له مرو روده تر هراته خپره سوه او ساساني دولت ئې باج ته غاړه کښېښووه.

په دې توگه اخشوان وکولای سوه د آريانه د خاوري يووالی د هريرود له مجرا څخه د کابل او هلمند تر ناوو پوري ټينگ کړي او يو داسي غښتلی دولت منځته راولي چې د پارس ساسانيانو ئې خراج ته غاړه ايښې وي.

هغه وخت چې د هپتاليانو پاچهي په ټوله آريانه کي ټينگه سوه، د دوی قبيلې په زابل کي رايوځای سوې نو د زابلي پاچهانو په کتيبو کي هپتاليانو ځانته جابوله Jabula يا جيوولهJauvla يعني زابلي ويلي دي.

د پېروز تر وژلو وروسته ئې ورور ولاش (بلاش) پاچا سو، خو تر څلورو کالو وروسته د ده د وزير زرمهر په زيار د پاچهۍ له تخته راپرېووت او ړوند کړه سو او په ۴۸۸م کال کواذ (قباد) د پېروز زوی چې د شهزادگۍ په دوره کي د هپتاليانو سره د يرغمل په توگه پاته وو او د دوی سره ئې دوستانه روابط درلوده د ساسانيانو پر تخت کښېنوست او د ايران دولت هپتالي دولت ته خراج ورکاوه لکه چې د ولاش او کواذ او لومړي خسرو پر کشف سوو طلايي سکو باندي په کوشاني هپتالي رسم الخط ليکني سته او د مارکوارټ په قول (په ايران شهر ۶۲ کي) دا سکې خاص هپتاليانو ته د خراج د ورکولو له پاره وهلي کېدلې.

د هپتاليانو روابط د کواذ سره دوستانه ول او حتی هغه پېغله چي د هپتالي اخشوان له ملا او د پېروز د لور له نسه وه د کواذ ماندينه سوه، او څنگه چي د کواذ پاچهي مخالفو عناصرو وربړوله او دی ئې د مزدکي دين د منلو په سبب خلع کی او د ده ورور زمياسپ ئې په پاچهۍ ومانه نو کواذ د افغنستان هپتالي دولت ته پناه راوړه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۴۹۹م کال د هپتالي لښکر په مرسته بيرته د پارس پر تخت کښېنوست.

لوی هپتالي اخشوان تر ۴۶۰م وروسته د خپلي پاچهۍ په نيمي پړۍ کي چي (۴۰) ايالته ئې درلوده او د پارس له مځکو څخه نيولې د ختن او چين او هند پوري خپره وه د لمر لوېدو خوا ته ئې د ساسانيانو غبنتلې پاچهي تر لاس لاندي کړه او لمرخاته پلو ته ئې د هند گوپتايان پر سر ټکولي ول او ساساني پاچهان بلاش کواذ او نور ئې د ځان تابع کړي او خراج ئې څني اخيست، تر اخشوان وروسته هپتالي مشهور پاچا توره منه Turamana نومېد (توره من په پښتو د توري او من د کلمو څخه جوړ سوی چي توره د شمشېر په معنا او من د فاعليت توری دئ – تورمن يعني شمشيري) چي د هند نيولو ته ئې هڅه وکړه او د هندي گوپتا دولت ئې وربېړداوه او خپل هندي پايتخت ئې په سکه Sakala (د پنجاب په اوسني سيالکوټ) کي وټاکه.

په هند کي دوو کتيبو د دې هپتالي (زاولي) توره من نوم ياد کړی، يوې په سکهر او بلي په کور کي چي (مهاراجه توره منه ساه جاوله) يعني: "شهنشاه توره من زاولي" ئې بللی دئ او له دې کتيبې څخه څرگندېږي چي د ۵۰۰ م په شاوخوا کي د توره من د پاچهۍ په لومړيو کلو کي د ده واکمني په هند کي خپره سوې ده.

د توره من مړينه د ۵۲۰ م په شاوخوا کي اټکل سوې ده چي تر ده وروسته ئې زوی ميهيره کوله Mihirakula د زابلي هپتاليانو د شهنشاهۍ پر تخت کښېنوست او د ده د پاچهۍ په پنځلسم کال (د ۵۱۷م په شاوخوا کي) د ده نوم د هند د گواليار په کتيبه کي ياد سوی دئ او ده خپل فتوحات د هند تر منځه رسولي او نوم ئې خالص پښتو دئ: مير = لمر + کول = کهول (خاندان) يعني د لمر له کهوله چي د بدخشان په يوه خطي تذکره کي ئې نوم په دري مهرپور ترجمه سوی دئ او ده د هند محلي شهزادگان او د گوپتا د کورنۍ پايڅوړ د ځان تابع کړه او باج ئې څني اخيست او کشمير ئې ونيو. دی هغه پاچا دئ چي د کاسماس Cosmas په کتاب (۵۴۷م په شاوخوا کي) د گولاس Golloss په نامه ياد سوی دئ چي لښکرو ئې د دوو زرو جگړنو پيلانو سره پر هند يرغل کړی او بلخ او باميان او بادغيس ئې نظامي مرکزونه ول.

د ميهيره کوله پاچهۍ د ۵۴۲م تر شاوخوا پوري د هولناکو جگړو او وينو بهېدو سره دوام درلود او د هندي او چيني بودائيانو او د بيزانتي راهب په آثارو کي چي په دې عصر کي ئې شمالي هند ليدلی وو د ده د دې دهشت او وينو بهولو يادونه سوې ده، تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې حده چې د هند شهزادګانو لکه بهانه ګوپتا د بنګال محلي امير دګوپه راجه او نورو اميرانو سره لاس يو کی او په ۵۱۰م کال ئې په يوه سخته جګړه کې ميهيره کوله ته ماته ورکړه او د کشمير خوا ته ئې پر شا کی او تر هغه وروسته د ۵۲۸م په شاوخوا کې د مرکزي هند راجه واسودهارمن د نورو راجګانو په ملاتړ هپتالي لښکر له هنده ويوست، ځو چې په ۵۴۲م کال (يا د ۵۵۰م په شاوخوا کې) ميهيره کوله مړ سو او د ده نکلونه تر ډېرې زمانې پورې په کشمير کې پاته ول.

د ميهيره کوله تر مړينې وروسته هپتالي دولت کمزوری سو او د خسرو انوشروان (۵۳۱-۵۷۹م) په عصر کې ساساني لښکرو د لمر لوېدو له خوا او ترکي قبيلې د شمال له پلوه پر هپتاليانو يرغل وکی او په هغه جګړه کې چې دې متحدو قوتو په سغد کې د هپتاليانو سره وکړه په ۵۶۸م کال ئې دوی له پښو واچول چې فردوسي هم پخپله شاهنامه کې د هپتال د ماتې شرح راوړې ده او مراد همدا هپتاليان دي او په دې وخت کې وو چې هپتالي دولت رسماً سقوط وکی او په افغانستان کې د کوشاني، هپتالي او ترکي کورنيو محلي امارتونه تر اسلامي عصره پورې پاته سوه، چې وروسته به بيان سي.

د هپتاليانو د ژبې او فرهنګ آثار په افغاني ژبو پښتو - دري او نورو کې پاته دي چې له هغه جملې څخه د (خان) لقب تر اوسه پورې د هر افغان د نامه سره تړلی وو او په هند کې هر افغان په دې نامه يادېږي او تورخان او مهرګل هم په پښتنو کې ډېر مروج نومونه دي. همدارنګه د اولس (ملت) او جرګه (د شورا مجلس) او يرغل (ايلغار) لغتونه په پښتو او دري کې او د سهاک (= ساکه) او خلجي (=غلجي) او ابدالي (= هپتالي) او کشاڼي (= کوشاني) او ميرويس (= مهرويسه - مهره کوله = د لمر له کوله) او نور نومونه په افغانستان کې د ساکيانو او کوشانيانو او هپتاليانو له عصره پاته دي.

داسې څرګندېږي چې هپتاليان د بودايي دين پيروان نه ول او د خپلو فتوحاتو په وختو کې ئې ډېر بودايي معبدونه وران کړي او د هغه دين پيروان ئې ووژل او هغه وخت چې هيون تسنګ په ۹ هـ کال کې افغانستان ته راغی، د ګندهاره په ولايت کې ئې ډېر خلک او شهزادګان وليدل چې د خپلو معبدو په ترميم اخته ول او دا بودايي معبدونه د ده تر ارتګ دمخه وران سوي ول، کله چې په ۵۲۰ م سانګ - يون چيني زاير ماوراء النهر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ورسېد هلته ئې وليده چي هپتالي پاچا د كراستي تر كږدۍ لاندي د سرو زرو پر تخت ناست او د خپلو ځلوښنتو هيوادو سوغاتونه ئې منل او د هندوكش په جنوب كي د بودا د دين دښمن او ورانوونكى مهره كوله وو.

د هپتاليانو پر سكو چي له هډې، كابل، غوربند او نورو ځايو څخه كشف سوي د دوى د پاچهانو څېرې د جگو پزو او غاړگيو او د مرغلرو د غوږوواليو او تاجو سره ښكاري چي د كوچيانو بڼو ته ورته دي او هم يوناني، پهلوي، سنسكريت ليكني ورباندي سته د سكې پر بل مخ د آتشكدې شكل د دوو نېزه لرونكو ساتندويو سره ليده كېږي، او له دې څخه پخپله څرگندېږي چي دوى آتشكدې او رڼا ته احترام درلود او څنگه چي په دې وختو كي د سوريا (لمر) د معابدو آثار د خيرخانې په كوتل كي هم كشف سوي دي او د زور (سور) او زون لوى معبد د هلمند ها خوا ته په زمينداور كي د اسلامي فتوحاتو تر عصره پوري هم وو نو ويل كېداى سي چي هپتاليانو نور او رڼا څخه په اور او څه په لمر كي نمانځله او پرستش ئې كاوه او بودائيت ئې له منځه وړى (۱۵ لمبر عكس دي وكتل سي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کې

د میلادي اوومې پېړۍ په لومړۍ نیمايي کې چې د اسلام لمر د بطحا له ځنډې څخه راڅرک وهل، د افغانستان هیواد د محلي حکمرانانو تر اداري او د شرقي او غربي ادیانو تر اغېزې لاندې وو. د هیواد لمر لوېدیځه سیمه سیستان، هرات او د هغو شاوخوا د ساسانیانو د دورې تر سیاسي او اداري او دیني نفوذ لاندې وه چې ژبه ئې پهلوي او دین ئې زردشتي وو. خو په مرکزي غریزه سیمه او زابلستان او د کابل د سیند د ناوې په ګندهارا او د ارغنداو او ترنک په ناوو کې د هندوکش د غرو تر لمنو او د هغه شمال ته او د سند تر غاړو پورې د کوشانیانو او یفتلیانو د پایڅوړ د داخلي حکمرانانو کورنیو او د دې هیواد نورو خلکو حکومت کاوه، چې بودایي او برهمني دینونه ئې درلوده او د دوی ثقافت او دین او آئین ښځې محلي بڼه موندلې وه او داسې ښکاري چې د میلادي پېړیو له سره څخه په دې هیواد کې د عقیدې او پرستش آزادي وه او هرې خوا ته د راز راز دیانتو معبدونه ودان ول او په میلادي لومړنیو پنځو پېړیو کې د ګریکو بودیک صنعت او مدنیت او ګډ تمدن او ادیان د خپل تقاطع او ښتون په ځای کې یعنې د تکسیلا او د هلمند د ناوې د سیمو تر منځ او شمالاً تر بلخ او تخارستان پورې موجود ول او د افغانستان خلکو د دې ګډ مدنیت په پیدا کولو کې لاس درلود او تر اوومې پېړۍ او د اسلام د دین تر راتلو پورې په هیواد کې بودایي، زردشتي، لمرپرستي، شیوائي، مسیحي، نسطوري دیانتو او د ځینو ارباب انواعو محلي معبودانو پرستلو او نمانځلو رواج درلود.

د هغې زمانې مروج رسم الخطونه خروشتهي، پهلوي، شره داناګري، سنسکریت، یوناني ول، چې د دې هر یوه رسم الخط نخښې له مځکې څخه راوتلې دي.

د همدغه عصر له ژبو څخه دري (تخاري)، پښتو، پهلوي او پراکریت ژبې وې چې د هغو د تاریخي روایاتو او آثارو د کتنې له مخې ئې په افغانستان کې څرک موندلای سو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیون تسنګ ګرزندوی او چیني بودایي زایر چي په ۹ هـ کال افغانستان ته راغلی وو، د دې هیواد د شرقي او شمالي سیمو د خلکو اجتماعي او سیاسي او فکري اوضاع په تفصیل سره لیکي او وایي چي: په دې سیمو کي د بودایي د لوی مذهب او کوچني مذهب د دواړو پیروان خورا زیات ول او په زیاتو ښارو کي د دې دوو مذهبو معبدونه ودان ول، هري سیمي یو حکمران درلود چي د عدم مرکزیت او تشتت په سبب او د ملوک الطوایفی د اغېزې له کبله د دې سیمو اجتماعي، سیاسي، اقتصادي، فکري اوضاع چنداني ښه نه وه او په دیني چارو کي اوهام او خرافات ګډ سوي ول.

هیون تسنګ د پېښور، هډې، لغمان، کاپیسا، بامیان، غزنه، بلخ او د هندوکش د نورو شمالي ښارو د بودایي معبدو په تفصیل سره نوم اخلي، حال دا چي په ۲۴ هـ کال چي له هنده بیرته راګرځېد د کاپیسا د جنوب په ۲۳ میلي کي ئې د ارونا په غره کي د آسماني روح (سونا) معبد لیدلی او وایي چي دا معبد د زابلستان سوناګیر ته وړل سوی وو او دا همهغه د زمینداور زور (زون) د غره بودتون (پرستشګاه) وو چي د البلاذري په قول په ۳۰ هـ کال د اسلامي فاتح عبدالرحمن بن سمره له خوا تسخیر او د سرو زرو بت ئې د یاقوتي سترګو سره مات کړه سوی وو.

د دې دورې بل مشهور بودتون د کابل د شاه بهار بودتون وو چي هیون تسنګ د کابل د شمال د یو ښو شاهي معبدو یادونه کړې ده او د کابلستان یو لوی بودتون غالباً د هندوکش د اوسنی شیبر په شاوخوا کي وو (شیبر هم د شابهار مخفف دئ) چي عرب مؤرخ یعقوبي هغه د غوربند او د بامیان د سرخ پد (سارخود) په سلسله کي یاد کړی او وایي چي په ۱۷۶ هـ کال د فضل بن یحیی برمکي له خوا تسخیر او بت ئې وسوځل سو.

د دې دورې د معلوماتو مهمه چینه د چیني بودایي زایرانو لیکني دي چي د بودایي بودتونو (معابدو) د زیارت له پاره راتله او له هغه جملې څخه په ۳۹۹ م کال شي فاهیان او په ۵۱۷ – ۵۱۸ م کال سونګ ین او (له ۶۲۹ څخه تر ۶۴۵ م) هیون تسنګ او په ۶۶۰ م کي وانک هیون – تسو سفیر او په ۶۶۴ م کي هیون تچاو او په ۷۵۱ کي ووکنګ د افغانستان ځکه لیدلې ده او ښه معلومات ئې راټول کړي او لیکلي دي.

هیون تسنګ چي د هجري د لومړنۍ پېړۍ په لومړۍ نیمایي کي د افغانستان د ښارو اوضاع په دقت او بصیرت سره لیکلې په هر ولایت کي ئې له ملوک طوایف څخه د یوه پاچا او د کشتریانو له طبقې څخه یو لښکر ښوولی دئ او تر هغه وروسته د عربو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مؤرخانو او جغرافیا لیکونکي هم وایي چي په هره سیمه کي په بېل نامه حکمرانان ول چي له هغې جملې څخه دي: سجستان شاه، مروشاه، قفص شاه، مکران شاه، کابلان شاه، قیقان شاه، داوران شاه، قشمیران شاه، نخشبان شاه، کنارنشاپور، د مرو ماهویه، د سرخس راذویه، د ابیورد بهمنه، د نسا ابراز، د غرجستان برازینده، د مرو رود کیلان، د زابلستان فیروز، ترمزشاه، شېر بامیان، د سغد فیروز، د فرغانې اخشید، ریوشار، گوزگان خذاه، ختلان شاه یا شیرختلان، بخارا خداه، د سمرقند طرخان، د سیستان او رخج او داور رتبیل، د هرات او پوشنگ او بادغیس برازان، د ماوراء النهر کوشان شاه، د غرجستان شار، د بادغیس او تخار نیزک، د تخار یبغو، د سور او غور جهان پهلوان، د غزنه او گردیز لویک، چي فردوسي د مهراب کابلي او سام او زال زابلي د کهول خواږه نکلونه لري.

د غزنه لویکان لرغوني کهول وو، چي د یوه نیکه نوم ئې د بغلان په ډبرینه لیکنه کي لویک بوسر راغلی دئ او د ۱٦۰م په شاوخوا کي د کوشانیانو فریستار آب (د اوبو رسولو وزیر) وو او د دې کهول پایځوړ په گردېز او د غزنه په دربار کي د یعقوب لیث او سلطان مسعود تر وختو موجود وو[1].

بل مشهور کهول د زابلي رتبیلانو دئ چي د کابلشاهانو سره ئې خپلوي او خېښي درلوده او پر زابل ئې له غزنه څخه تر سیستانه حکومت کاوه او د بیهقي په قول شهرستان رتبیل د ارغنداو پر غاړه په کوهک کي وو چي د ډبرلیکونو او عربو او هندي او چیني مؤرخانو د یادوني له مخي د دې کهول ډېر شاهان پېژندل سوي دي او دوی افغانستان ته د اسلامي لښکرو د راتگ پر وخت د اعرابو سره جگړې او مقاومتونه وکړه، څو چي د ۲۵۸هـ په شاوخوا کي د یعقوب لیث صفاري له خوا له منځه ولاړه.

بل غښتلی او نامتو کهول د کابل شاهانو وو، چي په لومړۍ اسلامي پېړۍ او د عربو د فتوحاتو په وختو کي ئې له کابله تر پنجابه حکم کاوه او د البیروني په قول د برهتگین له اولادې څخه دئ چي د دې کهول د وروستني پاچا لکتورمان د پاچهۍ په وخت کي د هغه وزیر کلر د دوی تاج او تخت ونیوه او سامند او کملو او بهیم او جیپال او انندپال او تروجنپال د ده له اولادې څخه برهمني پاچهان دي.

---

[1] د تفصیل له پاره دي افغانستان بعد از اسلام ۱/ ۳۱ او رسالۀ لویکان غزنه د کابل چاپ ته رجوع وسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د البیروني پر روایت سربېره د کابلشاهانو ځیني نومونه د دوی له هغو سکو څخه چي لاس ته راغلي ثرگندېږي لکه خودویه که، سپاله پتي، پدمه، ونکه دیوا. د تاریخ سیستان مؤلف د ۳٦هـ په شاوخوا کي د کابلشاهانو د دوو نورو پاچهانو نومونه یادوي چي لوی کابلشاه د کوچني کابلشاه تر ماتي وروسته د عبدالرحمن ابن سمره په مقابل کي مقاومت کاوه او ۲۸ زره وسله وال او پیل لرونکی لښکر ئې درلود.

الیعقوبي عربي مؤرخ د یوه کابلشاه خنجل نوم اخلي، چي د المهدي عباسي خلیفه د ۱٦۴هـ په شاوخوا کي معاصر وو، مگر له مسکوکاتو څخه ښکاري چي په کابل او گندهاراه کي تر کشمیره یوې کورنۍ د خنجل په نامه حکومت کاوه، چي د دوی نومونه پر مسکوکاتو باندي د خنگل له کورنۍ څخه لیکل سوي دي او دا د کابلشاهانو یوه کورنۍ وه چي د نامه اصل ئې خان + کهول = خانگل = خنجل وو او دا نوم په هندي رسم الخط خن خیله = خان خیل دئ، چي له کابله تر کشمیره پسله ۵٦۵م څخه د دوی شاهي وه او د غزنویانو تر عصره پوري پنځه پېړۍ ئې دوام وکی.

دغه کابلشاهان د اسلامي فتوحاتو پر وخت له کابله پېښور او ویهند او تکسیلا ته پر شا سول او سلطان محمود دوی د اباسین د غاړي له ویهنده هم وایستل او په ۲۹۰هـ کال د سوات او مردان مځکي هم د کشمیر پاچا گوپاله ورمن ځني ونیولې او د دوی پاته سرې تر ۴۹۰هـ پوري په کشمیر کي شاهي پوتره (شهزادگان) بلل کېده او کله چي موږ په تاریخ کي د دوی نومونه او یادوني شمېرو نو ئې عدد تر (۲۰) پوري رسېږي[1].

له دې مقامي پاچهانو څخه بله کورنۍ د ترکي خاقان ده چي د چیني نوشتو سره سم دوی له ٦۲۰ م څخه تر ٦۳۰م پوري کابل او گندهارا او د هندوکش شمالي سیمي ونیولې، په اصل کي هم دوی د دغو سیمو خلک ول چي ترکشاهي کورنۍ ئې بولي، دوی له ساساني پاچهانو سره په ۵٦۹م او ۵۸۹م او ٦۱٦م جنگونه وکړل او تر سغد پوري سیمي د دوی وې.

له ترکشاهانو څخه په تاریخ کي د نیزک او شاد او جبغویه د کورنیو نومونه له گندهارا او تخارستانه تر بادغیس پوري یاد سوي دي او تگین شاهان هم له دوی څخه ښکاري.

له ٦۵۱ تر ۷۰۹م پوري یوه مشهوره ترکي کورنۍ د نیزک طرخان په نامه د

---

[1] د تفصیل له پاره وگورئ: راجه ترنگیني ۸/ ۳۳۳۰، افغانستان بعد از اسلام ۱/ ۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان په تاریخ کي یادېږي چي د دوی مسکوکات ډېر په غزني او د کابل په شمالي سیمو کي پیدا سوي دي او پاچهي ئې تر مرو او بادغیسه رسېده او په ۹۱هـ کال یوه آخرني نیزک قنیبه عربي فاتح سره سخت جنگونه کړي دي.

د دې کورنۍ سکې د نیزک شاه Nycky-mlk په نامه سته چي دغه نوم پوهانو نېکي ملک هم ویلی دئ، خو صحیح به نیچکي – نیزکي وي[1]. په چیني منابعو کي دا نوم نو – سي No-Se دئ چي د کاپیسه پادشاه وو او په ۷۱۹م ئې یو وفد د چین دربار ته واستاوه او داسي ښکاري چي دغه کورنۍ د (۱۰۰هـ) په شاوخوا کي د اسلامي فتوحاتو سره ختمه سوې وي.

هم له دغو ترکشاهانو څخه یوه سکه د تگین خراسان شاه په نامه سته چي په ۷۰۵ یا ۷۲۵م کال وهله سوې ده او دا هغه پاچا دئ چي په چیني نوشتو کي هو – سن – تي کین – شاهي راغلی دئ او دی په ۷۱۹م د کي – پن پاچا سوی وو او ښایي چي د کندهار د ارغنداو په ناوه کي تگین اباد ښار هم ده ودان کړی وي چي اوس وران سوی او نامعلوم دئ.

د بامیان شیران هم د دې عصر مقامي شاهان دي چي په ۹هـ کال د هیون تسنگ د سفر پر وخت هم دلې حکمرانان ول او لومړی شېربامیان د منصور عباسي خلیفه په وخت کي (۱۳٦ – ۱۵۸هـ) مسلمان سو او د ده زوی حسن د ۱۷٦هـ په شاوخوا کي د بامیان حکمران وو، چي په عربي تاریخو کي ئې یادونه سوې ده. دغسي هم په غرجستان (غرستان) کي د شار کورنۍ مقتدر حکمرانان ول، د فریغونیانو کورنۍ په جوزجان کي او آل بانیجور په تخارستان کي او د اندراب او چغانیان امیران د یادولو وړ دي، چي د کوشاني هپتالي یا ترکي کورنیو څخه د اسلام په لمړیو درو پېړیو کي پاته ول.

د روزگان په درهٔ شالي کي د هغه ځای د زاول شاه نوشتې پر ډبرو باندي په یوناني خط او قدیمه دري پاته دي چي په دغه ځای کي د زاول شاهانو حکمراني راښیي او داسي ښکاري چي د کوشانیانو او هپتالیانو تر امپراتورۍ وروسته د دغو کورنیو پاته شهزادگان د مملکت په هره خوا کي د هغو ځایو د شهزادگانو په نامه پاته ول، لکه چي د غزني په جغتو کي د دې ځای د شاه پورویمه شاه الغ یو ډبرلیک په یوناني خط سته او هم د وزیرستان په ټوچي کي یو بل ډبرلیک سته چي د گومل بغپور (شهزاده) هلته یو

---

[1] اکتاانتیکوا – هنگري ۱۹٦۹م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوی معبد د نوبخت بهار په نامه په ۲۴۹هـ ۸٦۲م جوړ کړی وو. دغه د گومل شهزاده په دري ژبه (ماه شاه) نومېد، چي په سنسکریت ئې نوم چندره بهوپه وو (چندره = ماه + بهوپه = شاه). دا گومل بغپور په سنسکریت نوشته کي کهوجنه پتره یعني د کوشان زوی بلل سوی دئ چي ځان ئې د کوشانیانو له لمسو څخه گاڼه.

په هم دغه ټوچي کي یوه بله لیکلې ډبره هم په یوناني خط پیدا سوې ده چي په ۲۵۱هـ ۸٦۵م یعني تر پخواني ډبرلیک دري کاله پس یوه بل کوشان گومل بغپور خاقان خپل هلته یو ساهوسرای (سوداگرخانه) جوړه کړې وه او له دې کورنۍ څخه د لویکانو په نامه د سلطان محمود تر وخته پوري لا هم ډېر مشاهیر په گردېز او غزني کي پاته ول چي د سلطان محمود د دربار سیاسي خلک او سفیران ول[1].

عربي مؤرخ الیعقوبي یو کابلشاه د خنجل په نامه یادوي، چي د ۱٦۴هـ په شاوخوا کي د المهدي بن منصور عباسي معاصر وو.

دا کابلشاهان د کابل تر پرېښودو وروسته د اسلامي فتوحاتو په اثر د پېښور، ویهند، تکسیلا او پنجاب خوا ته پر شا سول او سلطان محمود دوی د سند د سیند له غاړي ویهند څخه شا ته وشړل او د ۲۹۰هـ په شاوخوا کي د کشمیر پاچا گوپاله ورمن هم د سوات د پېښور د شمال د مردان ملکي له دوی څخه ونیولې او د دوی پایځوړ تر ۴۹۰هـ پوري په کشمیر کي د شاهي پوتره (شهزاده) په نامه اوسېدل[2].

په همدې دوره کي د افغاني محلي امیرانو یوه کورنۍ د نپکي ملکا = نپکي شاهانو په نامه هم د هغو سکو له مخي پېژندل سوې ده چي له غزنه څخه لاس ته راغلي دي او د یفتلي او کوشاني محلي امیرانو پایځوړ به وي.

د هندوکش په شمال کي هم ځیني پاچهان د تگینانو په نامه ول، چي نیزک او شاد او جبغویه له تخارستانه تر بادغیسه حکومت کاوه او عربي مؤرخان په ۹۱هـ کال د عربي فاتح قتیبه په مقابل کي د نیزک سخت مقاومت په تفصیل سره راوړی دئ.

---

[1] د دغو کورنیو د تشریح له پاره دغه کتابونه وگورئ: افغانستان بعد از اسلام د حبیبي لیک، هفت کتیبهٔ قدیم د حبیبي لیک، تاریخ افغانستان دوهم ټوک د کهزاد لیک، یک تحقیق نوین دربارهٔ کابلشاهان، د حبیبي لیک، بقایای حکمرانان کوشانی در افغانستان د حبیبي لیک، هپتالیت او خیونیت په فرانسوي د گیرشمن لیک.

[2] راجه ترنگیني ۸/ ۳۳۳۰ د تفصیل له پاره دي افغانستان بعد از اسلام ته رجوع وسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د باميان شيران هم د دې عصر حکمرانه کورنۍ وه چي تر ۹ هـ وروسته د هيون تسنگ د سفر په وختو کي او بيا ورپسې په ۱٦۴هـ کال ئې هم حکمراني درلودله او په غور کي هم د سوريانو کهول چي د هغې سيمي ځايي خلک ول حکومت کاوه، چي سوري ماهوي د ۳۵هـ په شاوخوا کي د حضرت علي معاصر وو او د ۳٦هـ په شاوخوا کي شنسب د خرنک زوی او د ۱۳۰هـ په شاوخوا کي امير پولاد او له ۱۳۹ څخه تر ۱۵۴هـ پوري جهان پهلوان امير کروړ د امير پولاد زوی او د ۱٦۰هـ په شاوخوا کي امير ناصر د امير کروړ زوی او د ۱۷۰هـ په شاوخوا کي اميربنجی د نهاران زوی او د ۲۵۳هـ په شاوخوا کي امير سوري د محمد زوی د دې کهول له قدماوو څخه بلل سوي دي[1] او د غور د پاچهانو کورنۍ هم دې کهول ته منسوب ده.

په دې توگه د افغانستان خلکو د اسلام د پيدايښت په وخت کي د دغو پاچهانو تر حکمرانۍ لاندي د گڼو اديانو، افکارو او فرهنگو تر منځ تيت و پرک ژوند کاوه، که څه هم د دوی ديني ژوندون وروست او په چټياتو ککړ وو، خو د خپلي ملي بنې او آزادۍ او فرهنگ سره ئې مينه او علاقه درلوده.

---

[1] د دې کورنۍ تفصيل په افغانستان بعد از اسلام ۱/ ۱۰۹، او طبقات ناصري او تاريخ فرشته کي وگورئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغاني فرهنګ تاريخي مبادي

تر اسلام دمخه او وروسته

دا عنوان د تاريخ له مخې خوندور تحليل او په زړه پورې شرحه لري. په دې معنا چې موږ ټول هغه فکري او مدني حرکتونه چې د تاريخ په لمنه کې د افغانستان په خاوره کې راغلي دي (افغاني فرهنګ) بولو او دا فرهنګ د افغانستان د تاريخ له لرغونيو وختو يعني د ۱۴۰۰ق م په شاوخوا کې له ويدي دورې څخه شروع او بيا تر هغه وروسته د اوستا په دوره کې يعني د ۱۲۰۰ق م په شاوخوا کې ادامه لري او په دې دوره کې دئ چې آريائي خلک په بلخ کې له بدوي او کوچيتوب له ژونده ښاري ژوند او مدنيت ته رسيږي او زره تشتره (زردشت) په همدې هيواد کې د مزديسنا د دين او د ژوند د درو بنسټو: "ښه انګېرل، ښه کول، ښه ويل" په تبليغ خوله پورې کوي او د پيشداديانو او کيان شاهي کورنۍ د انساني مدنيت په زانګو ښکلي بخدي کې د خپل سلطنت او شاهي برم (فر) بنسټ ږدي.

تر دې وروسته زموږ د هيواد په لمر لوېديځو سيمو کې د آريايي خلکو هخامنشانو او اشکانيانو او ساسانيانو مدنيتونه منځته راځي او خپل خاص او فرهنګي مبادي په دې سيمو کې هم خپروي څو چې د هخامنشي دورې په پای کې يوناني لوی سکندر له ۳۳۱ څخه تر ۳۲۳ ق م پورې د ايران له لارې پر افغانستان يرغل کوي او دا فتح د يوناني ژبې، ادارې، سياست، هنر، رسم الخط او نورو فرهنګي مظاهرو اغېزه افغانستان ته راننه باسي او په ۲۵۰ ق م کال د يودوت په باختر کې د يوناني باختري سلطنت بنسټ ږدي چې د ميلادي عصر تر سره ئې دوام وکی او د افغانستان د يوناني و باختري د خاص فرهنګ او مدنيت په جوړښت کې ئې چې لرغوني ويدي او اوستايي ريښې ئې درلودلې څرګنده اغېزه وکړه.

په دوهمه ميلادي پېړۍ کې د افغانستان کوشاني لوی پاچا کنشکا د لويو کوشانيانو د سلسلې بنسټ کښېښود او د بودايي دين په منلو او خپرولو او تبليغولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئې د افغانستان مدنيت او فرهنګ ته يوه خاصه بڼه او مرتبه ورکړه.

د کانيشکا پايتخت په دوبي کي د کابل په شمال کي کاپيسا او په ژمي کي پېښور او ده د مهايانه بودايي لوی مذهب په ټول افغانستان او د آمو په شمالي سيمو او هند کي رواج کی او لويه کوشاني شهنشاهي ئې جوړه کړه.

د کوشانيانو په دوره کي چي تر څلرمي ميلادي پېړۍ پوري ئې دوام درلود د افغانستان د داخلي مدنيت او فرهنګ خاصه بڼه له يوې خوا د زردشتي له پخوانيو وطني عناصرو څخه او له بلي خوا د هندي له بودايي آثارو او يوناني مواريثو څخه جوړه سوې وه.

له هغو اسنادو څخه چي په دې وروستيو وختو کي د بغلان د سره کوتل د کوشاني معبد له کيندنو څخه لاس ته راغلي داسي څرګنديږي چي کوشانيانو د دې هيواد د خاصو افکارو او فرهنګ په پيدايښت کي چي وروسته ورته د ګريکو بوديک په نامه يوه خاصه افغاني دوره ويل کېدای سي څرګندي کارنامې پای ته رسولي دي.

فرانسوي لرغون پېژاند او څېړونکي موسيوفوشه کوشاني صنعت د کوشاني دورې له ابتکاراتو څخه بللي او وايي: د دې دورې د ستوپو ډول د آشوکا د زمانې له ودانيو څخه په ډېري آسانۍ بېلېدای سي، که وغواړو چي دا نوی سبک د اروپا د مذهبي ودانيو سره بيان کړو بايد ووايو چي د آشوکا سبک (په فرانسه کي له ۱۰ پېړۍ څخه تر ۱۲ پوري) د ستوپو رومي سبک او د کانيشکا سبک د ګوتيک سبک دئ چي په فرانسه کي له ۱۲ پېړۍ څخه تر ۱۵ ميلادي پېړۍ پوري موجود وو. د آشوکا ستوپې د ايران فلات ته هيڅ وخت نه دي راغلي، خو د کانيشکا او د هغه پر ځای ناستو پاچهانو ستوپې په ډېري آسانۍ سره هند ته لار موندلې ده او حتی د کوشان امپراتور د نوي پايتخت پوروشاپوره (اوسني پېښور) جنوب شرقي خوا ته خورا لوی بودتون (معبد) ودان کړی دئ.

دې بودتون څو واره اور اخيستی وو او اوس يوه کنډواله ده. خو موږ د چيني مسافرانو د يادداشتو د لوستلو په نتيجه کي وکولای سوه اصلي خطونه ئې وپېژنو، چي د دې کنډوالې په آثارو کي د معجزې په توګه د بودايي له مقدسو شيانو څخه يو شی چي د کانيشکا تصوير او لاسليک ورباندي سته راپاته او کشف سوی دئ.

آلماني دکتر هرمان ګويتزچي د هند په باره کي د څېړنو استاد دی د کوشاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دورې د هنر په باب کي وايي: يوناني هنر په هندي هنر و د شکل په بدلون شروع وکړه او د گندهارا بڼه ئې وموندله، خو ډېر څېړونکي په دې عقيده دي چي نوموړی سبک بايد د يوناني او بودايي طرز پراخوالي ته لږ منسوب وباله سي بلکي دا د آريانا د شرق (يعني افغانستان) د هغه طرز پراختيا ده چي د جنوب شرق د سکايانو او کوشان د قبيلو تر واکمنۍ لاندي خپور سوی دئ او په دې ډول په کشمير کي د گوپتا تر دورې (۳ – ۴ ميلادي پېړۍ) پوري لکه چي دهروان د بودايي بودتونو (معبدو) له کنډوالو څخه څرگندېږي يو ښځي خالص هنر پر ځای پاته سو او د دې خلکو يرغل د يونان او بلخ او د يونان او هند دولتونه له منځه يووړه او هند ته ئې تازه عناصر راوستل چي نور ئې نو په غربي ايران او د هخامنشي په نفوذ اړه نه درلوده او د ايران د فلات په شمال پوري تړلی وو (ميراث ايران: ۱۵۳).

د کوشاني دورې کلتور او تمدن او هنر د خپل بشپړتوب او انحطاط مرتبې تېري کړې او د اسلامي دورې تر شروع او د عربو د لښکرو تر نفوذ پوري راورسېدل چي بيا ئې په اسلامي لومړۍ پېړۍ او د ٦٥٠م په شاوخوا کي خپل ځای يو بل گډ مدنيت او فرهنگ ته پرېښو، چي هغه ته د افغانستان د لومړۍ اسلامي دورې فرهنگ وايو.

اسلامي او عربي عناصر چي د قبل الاسلام په پخواني مدنيت او فرهنگ کي ورگډ سوه هغو ته ئې ښځي يوه نوې تازه بڼه ورکړه چي وروسته بيا دوی د همدې خراسان او افغانستان له خاوري څخه د شمال او لمرختو خوا ته تر چين او هند پوري خپاره سول.

په همدې سبب د افغانستان خاوره د جغرافي اقليم او وضع له مخي بايد په پخوانيو پېړيو او وختو کي د گډو سوو فرهنگو د پيدايښت ځای وباله سي او له همدې جهته پروفيسور تاينبي د تاريخ انگرېز فيلسوف پخپل نوي کتاب کي چي (د اکسوس او جمنا تر منځ) نومېږي دې نتيجې ته رسېدلی چي د افغانستان خاوره يو Round-About يعني د فرهنگو د انشعاب ټکی او د تشعشع مرکز او څلورلاری وو، چي د څو زرو کالو په تېرېدو ئې څه چي ئې پخپله درلوده او څه چي له دباندي ورته رارسېدلي ول خپل شاوخوا هند، ايران، ماوراء النهر او مرکزي آسيا ته خپاره کړي دي.

د اسلام د لومړۍ پېړۍ په لومړۍ څلرمه (د ۲۴ھ) په شاوخوا کي د عربي بريااليو لښکرو فتوحات د خراسان او مرو تر منځ له سيستانه د ارغنداو تر ناوې پوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

رارسېدلي ول او همدا وخت دئ چي افغانستان په تېره بيا په جنوبي جبهه کي د اسلامي بريالیو عسکرو او د عربي نوي دين او افکارو او ثقافت او ژبي د تېرېدو لاره وګرزېده او دا ټول فرهنګي مهم عناصر په افغانستان کي دوې پېړۍ د پخوانۍ تهذيبي او ثقافتي بنې سره ګډ سوه او بيا په ګډه د (سند) د مهران تر څنډو پوري پر مخ ولاړه او دا مطلب له هغي ليکني څخه ثابتېږي چي په عربي او سنسکريت ژبو پر يوه ډبره ليکل سوې او دا ډبره د شمالي وزيرستان په توچي کي لاس ته راغلې ده چي د ليکني نېټه ئې د (۲۴۳هـ = ۸۵۷م) د جمادی الاولی مياشت ده.

د توچي ناوه له غزني او ګرديز څخه د هند خوا ته د فاتحانو او د تجارتي کاروانو د تېرېدو لاره وه او معلومه ده چي اسلامي ژبه او ثقافت د (۲۰۰هـ = ۸۱۵م) په شاوخوا کي هغه ځای ته رسېدلی وو.

اسلامي فرهنګ خاص عربي عناصر درلوده چي د خلفاء راشدينو او امويانو په وختو کي پر همهغو خالصو عربي مباديو باندي بنا سوی وو او مهم اجزا ئې داسي ول: خالص عربي عنعنات او د ود و دستور، او د قرآن او د اسلام د حضرت پيغمبر ښوونې چي توحيد او ښه اخلاق او د افرادو او ټولني اجتماعي فرايض ئې څرګندول. دريم هغه نوی عناصر چي مسلمانانو د مصر او روم او پارس او خراسان څخه د لښکرکښيو او سوداګريو او ادبي او فرهنګي روابطو په ترڅ کي اخيستي ول او په تېره بيا تر ۱۳۲هـ کال وروسته چي د امويانو د واک کمبله ټوله سوه او خراسانيانو په بغداد کي د آل عباس خلافت جوړ کی او له دې انقلابي حرکت سره اسلامي فرهنګ ځانته نوې بڼه ومونده او د عباسيانو د دورې په مدنيت او فرهنګ کي ډېر خراساني عناصر ننوتل او ډېر ژر ئې په ډېر قوت د خراسان ټولو فرهنګي او فکري او عقلي مباديو ته په عربي ثقافت کي ځای ورکی.

دا وخت په افغانستان کي يو خاص اسلامي افغاني فرهنګ تشکيل سو، يعني تر اسلام د دمخه دورو د فرهنګ پر پخوانيو مباديو اوس يوه نوې مبدا زياته سوه او هغه د قرآن او اسلام اغېزه وه چي د افغانستان له هيواده د مدنيتو د يوې ګذرګاه په توګه د هند او ماوراء النهر او چين خوا ته هم تېره سوه.

اوس خراساني اسلامي فرهنګ يوه خاصه بڼه موندلې وه په دې معنا چي خراسانيانو د خپلو فرهنګي پخوانيو عنعناتو سره سره د اسلامي مدنيت مبادي هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

منلي ول، دې خراسانيانو د خراسان او د عباسي خلافت سياسي او اجتماعي او اداري او علمي مرکزو ته په تېره بيا بغداد ته مخه وکړه او په ټولو فرهنگي برخو کې ئې ښه ځرگند فعاليت وکی. د بلخ د برمکيانو نامتو کهول چې د خراساني او افغاني فرهنگ په زانگو کې روزل سوی وو په عباسي هيواد کې د ادارې او علم او فرهنگ واگې په لاس کې ونيولې او د دې خلکو په زيار اسلامي نقلي او عقلي علومو رونق وموند او د خراسان مشهور ښارونه له نيشاپور او مرو څخه نيولې تر هرات او زرنج او بلخ او بست او بغشور او نورو پوري د اسلامي علومو او افکارو او فرهنگ د روزني ځايونه وگرځېده، ډېر خراساني موالي عربي کورنيو ته ننوتل او خپل افکار او ثقافتي روايتونه ئې د عربو دنيا ته نقل کړه او د خراساني او عجمي فرهنگ اغېزه د بغداد د عباسيانو په دربار او د عباسي ارت هيواد په نورو ښارو کې تر دې درجې وه چې ځينو خلفاوو خراساني ښځي په نکاح کړې او د بغداد د څو تنو غښتلو خلفاوو مندي له همدې خلکو څخه وې.

اسلامي خراساني فرهنگ چې په همدې افغاني ښارو او خراسان کې روزل سوی وو دوني وده وموندله او دومره لوړ سو چې حتی عربي ژبو شاعرانو هم خراساني مضامين او افکار او کلمات خپلې ژبې ته ور ننه ايستل او څنگه چې خراسان د منځنۍ آسيا پر څلور لاري پروت وو نو له غربه شرق ته او له شرقه غرب ته د افکارو د انتقال ځای وگرځېد، مثلاً ابن نديم د سمنيه (بودائيانو) او د هغو د پېشوا بوذاسف د حالاتو د بيانولو په وخت کې له يوه کتابه نقل کوي چې هغه يوه خراساني ليکلی وو او له دې څخه هم ځرگندېږي خراسانيان او د افغانستان او د هغه د گاونډيو خاورو خلک عربو ته د هندي افکارو د وړلو وسيله وه. ځکه نو بايد په لنډه توگه وويل سي چې زموږ په دې هيواد کې تل افغاني فرهنگ موجود وو که څه هم د زمانې په تېرېدو سره ئې بڼې او صبغې تغير کړی دئ خو د دې گذرگاه افکارو او اندېښنو او مدنيت تل خپل افغاني هويت تشخص ساتلی دئ (د دې مخ مربوطي نقشې ته دي رجوع وسي، ۳۶ لمبر).

مأخذونه:

افغانستان بعد از اسلام لومړی ټوک، آريانا انتيکوا، تاريخ افغانستان لومړی او دوهم ټوک، تاريخ افغانستان (د سرپرسي سايکس)، پټانان (د اولف کيرو)، خروشتهي کتيبې (د ستين کونو)، مادر زبان دری.

(c) ketabton.com: The Digital Library

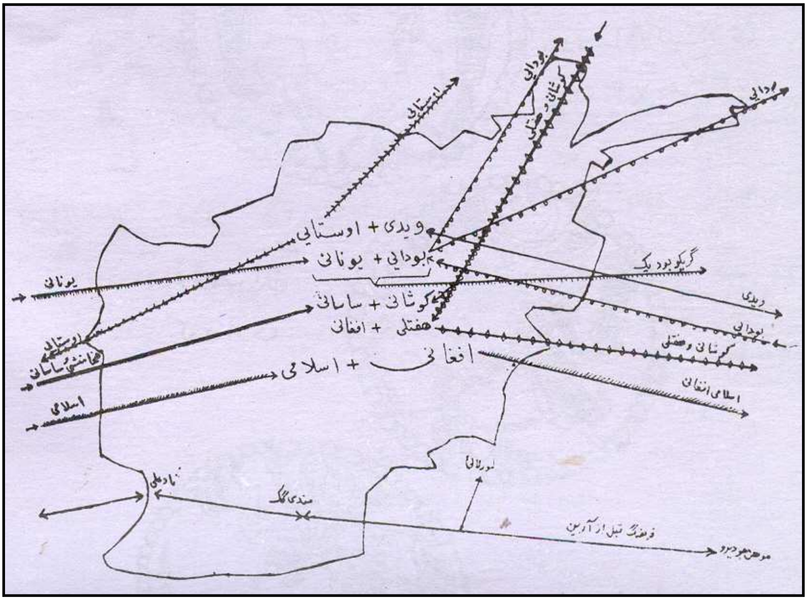

له ډېر پخوا څخه د اسلام تر نشره پورې د افغانستان څخه او افغانستان ته د فرهنګ څپې

۳٦-لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان او ایران تاریخي سنې
د بخدي پیشدادي لرغونې دوره

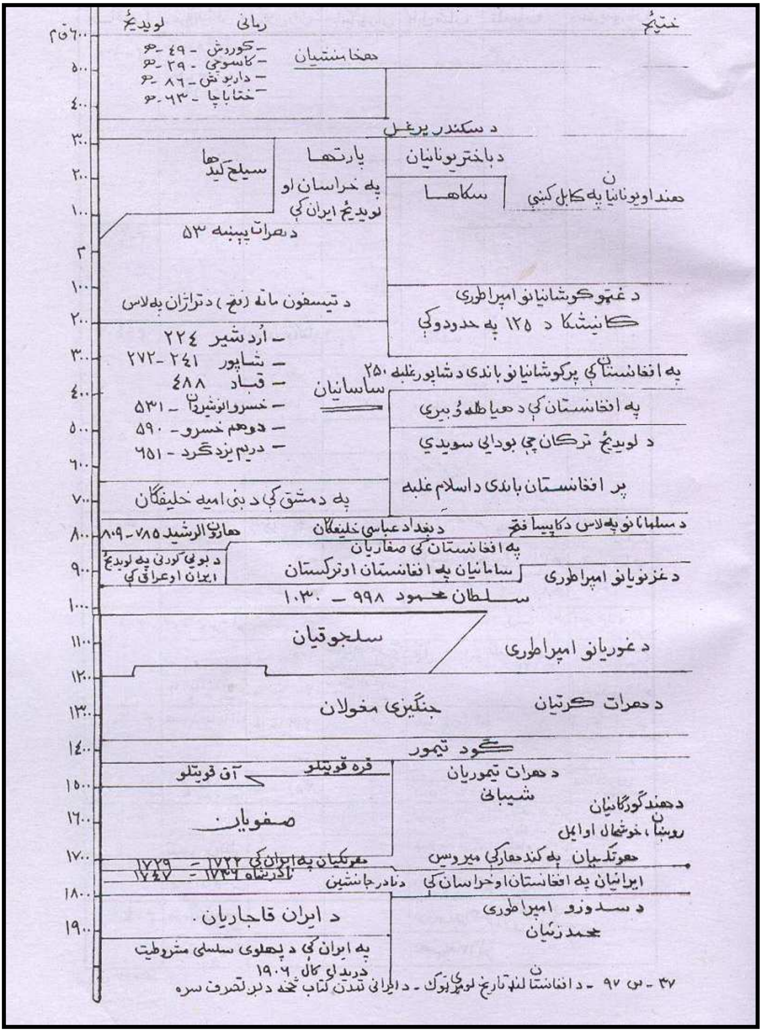

۳۷ - لمبر جدول

دافغانستان دحکمدارانو په هکله دسنواتو مقایسوی خرگندونه داسلام دظهور په حدود

سالها	دغرنی لویکان	رتبیلان زابل	دبامیان زمویان	کابل شان	تگنیان	دغور سوریان
۱۰۰-م	شیر وگرگ ۱۰۰-م لویک نوسر ۱۹۰-م			برهمتگین		
۲۰۰-م						
				شصت پشت (البیرونی)		
۳۰۰-م						
۴۰۰-م		فیروز بن کنایر ؟		کنگ		
				خودوبه کله		
				سپالپتی		
۵۰۰-م				پدمنه		
				وکه او پوا		
					تونکیه بانو	
۱-هـ		رتبیل ۳۰هـ		کابلشاه ۳۶هـ	نادرشاه ۹هـ	ماهوی الکبر ۳۳هـ
		〃 ۶۰هـ		کابل شاه ۲۶هـ	تیزک ۳۱هـ	? ۳۶هـ
		〃 منتظم ۱۰۰هـ			? ۸۰هـ	
۱۰۰-هـ	وکوین ۱۰۰هـ	رتبیل پیروز ۱۲۰			تیزک معاصر ابومسلم ۱۳۰هـ	امیر پولاد ۱۳۰هـ
		〃 〃 ۱۶۳	شیر معاصر منصور و مسلم ۱۲۰هـ	خنجل ۱۶۲هـ	تگین او وکونک ۱۲۳هـ	امیر کروړ ۱۳۹هـ
	خانان (ملاقران) ۳۰۴هـ	〃 〃 ۲۰۰	حسن بن کبیر ۱۲۶هـ			امیرناصر ۱۶۰هـ
۲۰۰-هـ	محمد بن خانان	〃 〃 ۲۳۰		لکتورمان ۲۰۰هـ		امیر یحیی ۱۷۰هـ
		〃 〃 ۲۵۰		کملر ۲۵۰هـ		
	افلح بن محمد ۲۸۰هـ	〃 〃 ۲۵۸		سامنتد ۲۸۰هـ کملو ۲۹۱هـ		امیر سوری ۲۵۲هـ
۳۰۰-هـ				لحجیم ۳۲۰هـ	الپتگین ۳۵۲هـ اسحاق ۳۵۵هـ	
	منصور بن افلح			جیپرملا ۳۵۰هـ	بوتگین ۳۶۵هـ پیریتگین ۳۶۷هـ	
	ابوعلی (ابوبکر)			انندپاله ۳۶۲هـ	سبکتگین ۳۶۶هـ	
۴۰۰-م	مرسل بن منصور ۴۰۰هـ			تروجنپاله ۴۱۰هـ	تربتگین زابل او غزنی ۳۷۰هـ	
	سعد بن مرسل ۵۵۰			بهیم پاله ۴۱۷هـ		

۳۸ –لمبر جدول

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه:

افغانستان ته د اسلام راتګ

او د خلفاوو دوره

د اسلام له پيدا ايښت څخه لا د يوې پيړۍ څلرمه برخه تېره سوې نه وه او ستر خليفه حضرت عمر د اسلامي خلافت پر مسند ناست وو، چې د عربو زړه ور او جهان نيوونکی لښکر د پارس د ساسانيانو زړه شهنشاهي له ښنو واچوله او ساساني وروستنی پاچا دريم يزدګرد د جلولا تر جګړې (۱٦ھ کال) او د نهاوند تر جنګ (۲۰ھ کال) وروسته خراسان ته راغی او د ماوراء النهر له خاقان څخه ئې مرسته وغوښتله خو څه کومک ئې و نه ليد.

د اسلام خليفه حضرت عمر، احنف د قيس زوی په يزدګرد پسې وګوماره او احنف د خراسان مځکه په روغه ونيوله. دا وخت د افغانستان د لمر لوېديځو سيمو او غور ساتندوی په مرو کې ماهوی سوري وو، چې د فردوسي او طبري په قول د خراسان حکمران ګڼل کېده. د عربو حکمدار احنف چې په يزدګرد پسې وو او يزدګرد په مرو کې ماهوی سوري ته پناه يووړه نو ماهوی د ماورای آمويه د حکمدارانو سره د يزدګرد د روابطو د ټينګېدو څخه وبېرېده او يزدګرد ئې د يوه ژرندګري په لاس وواژه (۳۱ ھ – ٦۵۱م) او خپله حکمراني ئې د فردوسي په قول تر بلخ او هرات او بخارا پوري پراخه کړه او د ده د لښکر سپه سالار کرسيون بخارا ونيوه او دا سوري کورنۍ د محلي اميرانو خورا نامتو کهول دئ. خو احنف، ماهوي سوري هم له خراسان او مرو څخه د جيحون ها خوا ته وشاړه او د ژوند تر پايه د مروالرود په څلور فرسنګۍ کې ئې د خلافت له خوا د خراسان پر يوه برخه حکمداري کوله، مګر د ماهوی د ماتي سره د سوري اميرانو کهول له منځه ولاړ، چې وروسته به ئې مفصل ذکر راسي.

د جنوب له خوا هم د عربو بريالی لښکر د البلاذري په قول د خراسان تر دروازو

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبسین (د طبس تر کلا او د کرین تر کلا) پوري رسېدلی وو چي د افغانستان د اوسني گرمسیر په غربي سرحد پوري نښتی دئ او د هغه لښکر مشر عبدالله د بدیل خزاعي زوی وو.

د فاروقي عهد په پای کي (۲۲ – ۲۳هـ کال) د عربو د لښکر یوې برخي د عبدالله بن عامر په مشرۍ د کرمان تر نیولو وروسته پر سجستان (سیستان) باندي هم یرغل وکی او د سیستان ساتندوی د زرنگ (معرب ئې زرنج) په ښار کي چي د سیستان مرکز وو ځان کلابند کی، مگر څنگه چي د اسلام لښکر د کندهار او هند (سند) تر شاوخوا پوري پر مخ ولاړ، نو ځکه د زرنگ ساتندوی روغه وکړه، او زرنگ د مسلمانانو لاس ته ورغی او هغه لښکر چي له سیستانه د شرق خوا ته پر مخ تللی وو، د ارغنداو په ناوه کي د رتبیل د لښکر سره (چي دمخه ئې یادونه سوې ده) ونښت او هغه ئې وواژه، چي البلاذري ئې د هیواد ارتوالی د (هیاطله) په نامه تر هراته یادوي (۲۴هـ – ۶۳۳م).

عثماني خلافت

(۲۵–۳۵هـ)

په عثماني وخت کي تر (۲۵هـ) کال وروسته اسلامي فتوحات د افغانستان په خاوره کي پر مخ ولاړه او د عربو د لښکر مشر عبدالله بن عامر تر کابله ورسېد او دا ښار ئې کلابند کی او تر سختي جگړې وروسته ئې ونیو خو د کابل خلکو د عربو د لښکر تر تگ وروسته بیا د خپلواکۍ بیرغ پورته کی او تر نورو پنځو کالو پوري ئې د محلي پاچهانو تر واکمنۍ لاندي خپلواک ژوند کاوه.

د حضرت عثمان له خوا احنف د قیس زوی په مرو کي تر هراته او خبیب د قرة الیربوعي زوی په بلخ او تخارستان کي او عبدالله د عمیر لیثي زوی په سیستان کي حکمرانان ول، چي په ټول افغانستان کي د عربو د لښکرو پر خلاف بلوا شروع سوه، خو په کابل کي د سیستان حکمران یاغیان له منځه یووړه او کابل ئې بیا ونیو او مجاشع د مسعود زوی چي د کرمان حکمدار وو د قفص (د کوچ = کفچ او اوسني کوچي) قبیلو او د افغانستان د جنوب دگرمسیر د بلوڅو سره ونښت او تر خونړیو جگړو وروسته ئې هغه تابع کړه (د ۲۹هـ = ۶۴۹م شاوخوا). د شمالي له خوا هم احنف د قیس زوی او د هغه ملگرو (تر ۳۲ هـ = ۶۵۳ع) کال پوري ټول بلخ او تخارستان تر سمنگان پوري له

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاغیانو پاک کی او ډېره موده ئې په بلخ او مرو الرود او گوزگانان او تالقان (د افغانستان په شمالي ولایاتو) کې جگړې وکړې او په همدې کال ئې د مروالرود د محلي شهزاده بازان سره چې د دېرش زره لښکر په ملاتړ جنگېده په قصر احنف کې جگړه وکړه او هغه ئې له منځه یووړ او هم خالد د عبدالله زوی هرات او بادغیس او غور او خراسان ونیول او د سرخس محلي ساتندوی راذویه پناه وغوښته او د هرات او بادغیس او فوشنج د اسلامي حکمدار سره تر جزئې او یو میلیون درهمو منلو وروسته ئې روغه وکړه او هم په (۳۲هـ) کال کې هراتي قارن د څلوېښتو زرو تنو سره د عربو پر خلاف پورته سو، خو دا سړی هم د نیشاپور د عربي حکمران عبدالله د خازم د زوی له خوا تر سختو جگړو وروسته پر سر وټکول سو.

د (۳۰هـ = ٦٥٠م) کال په شاوخوا کې د خلیفه له خوا ربیع د زیاد زوی سیستان ته راغی او د پهره (فهرج)، زالق (جالق) تر نیولو وروسته تر هلمند پوریووت او د زرنج درې میلۍ ته ئې په (زوشت) کې سخته جگړه وکړه او د سیستان ساتندوی یا دهقان اپرویز (یا ایران د رستم زوی) د روغي له لاري ور وړاندي سو، او زرنج ئې مسلمانانو ته وسپاره، خو ربیع پر مخ ولاړ او د سنا رود او قرنین پوري ئې د رستم د آس آخورو ونیول او همداسې تر خواش (خاشرود) او بست پوري ورسېد، مگر سیستانیان تر هغه وخته تابع ول چې ربیع هلته وو، دوه کاله وروسته چې له هغه ځایه ووت، د سیستان خلک بیا وښورېدل او د ربیع نایب چې په زرنج کې وو له هغه ځایه دباندې وشاړه، ځکه نو د خلافت له خوا دا وار د پیغمبر ﷺ له نامتو اصحابو څخه یو تن چې عبدالرحمن رضي الله عنه د سمره زوی نومېد د حسن بصري او ډېرو فقهاوو سره زرنج ته واستول سو او ده په (۳۳هـ = ٦٥۳م) کال کې هغه ښار بند کی او د هغه ځای ساتندوی اپرویز (ایران) اطاعت ته غاړه کښېښووه او دوه ملیونه درهمه او دوه زره نابالغه مریان ئې ومنل، عبدالرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو لاس پوري کی، خو په دې کې وخت د حضرت عثمان د شهادت خبر سیستان ته ورسېد، نو عبدالرحمن له خپلې خوا امیر د احمر زوی په زرنج کې پرېښوو او پخپله د بصرې خوا ته ولاړ، دا وخت د سیستان خلکو بیا د عبدالرحمن له غیابه گټه واخیسته او پر امیر ئې بلوا وکړه او دی ئې له هغه ځایه وشاړه او په دې توگه سیستانیانو بیا وکولای سوه چې د عربي حاکمانو د اطاعت له کړۍ څخه خپلې غاړې وباسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د علي رضي الله عنه د خلافت وخت

(۳۵–۴۰هـ)

حضرت علي رضي الله عنه په خپل خلافت کي عبدالرحمن د جروالطايي زوی د سیستان حاکم وټاکه او په (۳٦هـ = ٦۵٦م) کال ئې سیستان ته واستاوه، چي دا سړی په یوه جګړه کي چي د حسکه بن عتاب سره ئې وکړه ووژل سو او عبدالله د عباس زوی چي د بصرې والي وو څلور زره تنه لښکر د ربعي بن کاس عنبري په مشرتوب د ابن عتاب د سرکوبۍ له پاره راولېږه.

ربعي بن عتاب ئې وواژه او سیستان ئې ونیو او د ثاغر بن دعور او حارث بن مره په مشرتوب تر قیقان (د بلوڅو اوسنی کلات) پوري پر مخ ولاړه.

شلو زرو قیقانانو سخته جګړه وکړه او تر خونړیو جګړو او کلابندۍ وروسته په داسي حال کي چي په زرو تنه ئې د مسلمانانو په لاس کي بندیان ول نور تیت او پرک سول (۳۸ هـ = ٦۵۸م کال) په ۳٦هـ کال د عربو یو لښکر د عبدالرحمن بن سمره په مشرتوب د سیستان او ارغنداو د ناوې له لاري پر مخ ولاړ او کابل ئې ونیو، په دې جګړه کي پخپله کابلشاه ګډون درلود، خو په پای کي ئې د عربو لښکر ته ځان وسپاره.

همدا راز د حضرت علي رضي الله عنه د خلافت په وخت کي د مرو ساتندوی ماهوي کوفې ته ولاړ او د اطاعت غاړه ئې کښېښووه، حضرت علي رضي الله عنه ده ته فرمان ورکی چي: د خراسان دهقانان او ده سالاران دي ده ته جزیه ورکي، خو خراسانیانو بلوا وکړه څو چي جعده د هبیرهٔ مخزومي زوی (چي مور ئې هاني د ابو طالب لور وه) د دوی د سرکوبۍ له پاره راغی، مګر دې سړي هم خراسان فتح نه کړای سو.

اموي دوره

(۴۱–۱۳۲هـ)

په (۴۰هـ = ٦٦۰ع) کال چي حضرت معاویه د ابو سفیان زوی د حجاز له بني امیه څخه پر اسلامي هیواد بری ومومند نو ده اسلامي لښکر د خراسان شمالي او جنوبي خواوو ته پر دوو جبهو راوخوځاوه، په شمالي جبهه کي د هرات خوا ته قیس بن الهیثم سلمی بادغیس او فوشنج ونیول بلخ ته ورسېد او د هغه ځای د نوبهار بودتون (معبد)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئې وران کې او د ده تر لاس لاندې حاکم عطا خشک د بلخ پر درو سيندو ئې درې پلونه جوړ کړه، چې د عطا په پلو مشهور ول او تر هغه وروسته تر ۴۵ هـ = ۶۶۵ع کال پورې د بلخ په شاوخوا کې عبدالله د خازم زوی او په هرات او بادغيس او فوشنج او قادس کې نافع د خالد زوی او په تالقان او فارياب او مروالرود کې قيس د الهيثم زوی او په مرو کې امير د احمر زوی او د خراسان په نورو برخو کې حکم د عمرالغفاري زوی د اموي دربار له خوا اميران ول او په ۵۱ هـ = ۶۷۱ع) کال چې ربيع د زياد حارثي زوی د خراسان والي سو، پنځوس زره عرب ئې د آمو پر دې غاړه ميشته کړه او تر هغه وروسته سعيد د عثمان رضي الله عنه زوی د خراسان والي وټاکه سو، چې د عربو لښکر ئې د لومړي ځل له پاره د آمو پورې غاړې ته وخوځول او تر سعيد وروسته عبدالرحمن د زياد زوی د خراسان حکمران سو چې د معاويه تر مړينې پورې همدلته وو.

د معاويه تر مړينې وروسته د يزيد له خوا اسلم د زياد زوی د خراسان په اميرۍ وګومارل سو او ده د يزيد تر مړينې وروسته مهلب د خراسان امير کی، خو چې دی له دې ځايه ووت خلکو پر مهلب بلوا وکړه، ځکه نو سليمان د يزيد زوی پر مرو او تالقان او ګوزګان او عبدالله د خازم زوی د خراسان پر نورو برخو اميري وموندله. خو په دې وخت کې د عربو مشرانو تر منځ شخړه پېښه سوه او عبدالله خپل زوی موسی پر خپل ځای کښېناوه او پخپله ده په هرات کې بني ربيعه او بني تميم کلابند کړه او تر يوه کال جګړې وروسته چې اته زره تنه ووژل سوه هرات ئې په زور ونيو او خپل زوی ته ئې وسپاره (تر ۶۴ هـ = ۶۸۳م وروسته). عبدالله د خازم زوی د عبدالملک اموي تر وختو پورې په خراسان کې پاته سو او په (۷۲هـ = ۶۹۱م) کال وکيع د عميره زوی د خليفه له خوا وګومارل سو چې عبدالله ووژني، ده د عبدالله سر پرې کی او پر خراسان مسلط سو، مګر په (۷۸ هـ = ۶۹۷م) کال خراسان د عراق د والي حجاج له خوا مهلب ته وسپاره سو او مهلب تر مروالرود راتېر سو تر بلخه پر مخ ولاړ او له هغه ځايه تر آمو پورې ووت او تر دوو کالو پورې په ماوراءالنهر کې په جګړه بوخت وو او بيا بيرته بلخ ته راوګرځېد.

په ۸۲هـ کال چې مهلب د مروالرود په زاغول کې مړ سو حجاج د ده زوی يزيد بن مهلب د خراسان په حکمرانۍ وګوماره او تر هغه وروسته ئې ورور مفضل د ابي صفره زوی د خراسان امير وو او ده په ۸۵ هـ = ۷۰۳م کال بادغيس ونيو، او په ۸۶ هـ = ۷۰۵ع کال د عربو نامتو بريالی قتيبه د مسلم زوی له سيستانه راوګرځېد او حجاج خليفه

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالملک ته واسطه سو څو چي قتیبه ئې د خراسان حکمران وټاکه، قتیبه مرو ته راغی او له هغه ځایه ئې بلخ او تالقان او تخارستان فتح کړه او له بلخ څخه ئې ډېر مریان ونیول او تر هغه وروسته ئې په ماوراء النهر کي په خپلو فتوحاتو لاس پوري کی. قتیبه خراسان او تخارستان او بلخ د خپلو لويو لښکري سوقیاتو مرکز وټاکه او هر وخت چي د ماوراء النهر له پرله پسې یرغلو څخه راګرځېد په بلخ او مرو او خراسان کي ئې خپل قوت نوی کاوه (۸٦ تر ۹٦هـ پوري) قتیبه کلک او کروړ سړی وو، چي د خراسان په ولایت کي ئې د تخارستان تر پایه پوري ټول مخالف عناصر د ۵۳ زرو تنو لښکر په واسطه له پښو واچول او پر سر ئې وټکول، د افغانستان د شمالي سیمو له مدافعینو څخه یو هم بادغیسی نېزک دئ چي د تخارستان د ییغو امیر له خوا حکمران وو (۸۴هـ). دی څه وخت د آمویه د دواړو غاړو په فتوحاتو کي د قتیبه ملګری وو خو چي د بلخ نوبهار ته ورسېد د خپلواکۍ بیرغ ئې پورته کی او د بلخ او مروالرود او تالقان او پاریاب (اوسنۍ میمنه) او ګوزګانان (اوسنی سرپل) خلک ئې د قتیبه پر خلاف پر ځان راټول کړه او له کابلشاه څخه ئې هم د مرستي وعده واخیسته.

قتیبه د دا بل کال (۹۱هـ) په پسرلي کي له بلخ څخه پر تخارستان یرغل وکی او په تالقان کي ئې د نېزک د لښکر سره جګړه وکړه، نېزک ماته وکړه او قتیبه د ده لښکر پوپنا کی او د نیزک ملګري ئې تر څلورو فرسخو پوري په دار وځړول، او د نیزک دوه زامن ئې ووژل، پخپله نېزک په بغلان کي خپل مرکز ته راغی او قتیبه سمنګان ونیو او تر دوو میاشتو ئې نیزک په (دژکزر) کي کلابند کی، خو وئې نه نیولای سو، څو چي په پای کي ئې سلیم نامی د روغي له پاره نېزک ته ولېږه او نېزک ئې په بې ځایه وعدو قتیبه ته بوت، خو قتیبه نېزک او د ده دوه ورېرونه سول او عثمان سره له ۱۲ زرو ملګرو ووژل او په دې توګه ئې د افغانستان ټول شمالي ولایات له اغتشاشه پاک کړه (۹۱ هـ = ۷۰۹م). خو قتیبه د اموي سلطنت د مرکز او ولید بن عبدالملک مخالف سو او په خراسان کي ئې په بغاوت لاس پوري کی. اموي دربار تر ډېر زیار وروسته دی د خپل لښکر د یوه مشر وکیع نامي په واسطه وواژه (۹٦ هـ = ۷۱۴م) تر قتیبه وروسته تر ډېري مودې پوري څه مهمه پېښه و نه سوه، خو خلګ تل د بني امیه مخالف ول او غوښتل ئې چي خلافت بیرته آل رسالت ته په لاس ورسي، څنګه چي بني امیه د بني هاشم او د امامت له کورنۍ سره دښمني درلوده، ځکه نو حضرت یحیی د زید زوی (د علي ﷺ له اولادې) له کوفې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځخه د بلخ په نیت راوخوځېد، د بلخ امیر چي د اموي دربار ګومارلی سړی او نوم ئې عقیل د مفضل زوی وو دی ونیو او بندي ئې کی، خو په دې وخت کي (۱۰۵ھ = ۷۲۳ع) اموي هشام مړ سو، او ولید د یزید زوی د خراسان امیر نصر سیار ته لیک واستاوه چي یحیی ایله کي، مګر یحیی تر ایله کېدو وروسته په ګوزګانان کي د اویا تنو سره د اموي ګومارل سوو کسانو په لاس کښېووت او تر یوې سختي جګړې وروسته شهید سو (د ۱۲۵ھ د برات میاشت) او د ده مړی د ابو مسلم تر منځ ته راتلو پوري په دار وو.

د (۱۰۷ھ = ۷۲۵ع) تر شاوخوا پوري له نورو پېښو ځخه په غور او غرجستان کي د خراسان د عربي حکمران اسد د عبدالله د زوی پرمختګ او د غرجستان د محلي حکمدار (نمرون) او د غور د خلکو سره د ده جګړه وه، چي په دې جګړه کي د دې سیمي ښور ښت آرام او نمرون ئې د اسلام په دین کي داخل کی.

خو په جنوبي جبهه کي:

په (۴۳ ھ = ٦٦٣ع) کال معاویه بیا عبدالرحمن بن سمره د دوهم ځل له پاره د سیستان د حکمدار په حیث راواستاوه او نوموړی تر ۴۴ھ کال پوري د دې سیمي ټولي ناآرامۍ آرامي کړې او تر هغه وروسته د بست او کش (د کندهار کشک نخود) او داور (هلمند پر غاړه زمینداور) او رخج (اراخوزیا، د ارغنداو د ناوې) خوا ته پر مخ ولاړ او د زور غره ته (د زمینداور او غور تر منځ) او د هغه ځای لوی بودتون ته ورسېد او هغه لوی د سرو زرو بت چي سترګي ئې د یاقوت وې د عبدالرحمن په لاس مات کړه سو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنک ناوې ته تر غزني او کابل پوري ولاړ او دا ښار ئې تر کلابندۍ وروسته د منجنیق د ډبرو په ویشتو ونیو او تر ځه مودې هلته پاته سو. په دې جګړو کي په ۴۴ھ کال یو فاضل صحابي ابو رفاعه عبدالله عدوي تمیم د اسید زوی (او په بل روایت ابو قتادة العدوی) په کابل کي شهید سو، چي قبر ئې په کابل کي مشهور دئ.

په همدې کال ابن سمره یو لښکر د فارس الفرسان مهلب د ابي صفره د زوی په مشرتوب شرقي ولایاتو ته وګوماره، مهلب له کابله پېښور ته پر مخ ولاړ او کابلشاه ئې چي په لار کي ئې د اوو ژنده پیلو په قوت (چي د هر پیل سره ځلور زره سپاره ول) شخصاً دفاع کوله مات کی او بنه او لاهور ئې د سند د سیند راسته غاړې ته د مردان په ناوه کي ونیول، بیا نو عبدالرحمن، مهلب د سپه سالارۍ په منصب سرلوړی کی او ده د سند ها

(c) ketabton.com: The Digital Library

غاړي ته ګام واخیست او تر ملتان تېر سو ، قنداییل (ګندهابهیل د بلوچستان د کلات په شاوخوا کي د قصدار په پنځه فرسخي کي پروت دئ) او قیقان (کلات) ئې ونیول او دا د خیبر ها خوا ته د کابل له لاري د عربو لومړی لښکر کښني وه.

په ۴٦ هـ کال ربیع الحارثي د سیستان والي سو او په ۴٦ هـ کي ئې پر بست او رخج (رخذ) یرغل وکی او د رتبیل (د زابلستان د پاچا) سره ونښت، او هغه ئې مات کی. ربیع په زابلستان او د ارغنداو په ناوه او سیستان کي د خراج او محاسبې دېوان جوړ کی او دا هیواد ئې د حسن بصري په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانینو لاندي راووست، تر هغه وروسته په ۵۱ هـ = ٦۷۱ ع کي عبدالله د ابي بکرة زوی سیستان ته راغی او د هغه ځای د ګبرګانو (زردشتیانو) سره ونښت او بیا تر بست او رخج او کابل پوري پر مخ ولاړ او د رتبیل سره ئې جګړه وکړه او په دوه ملیونه درهمه ئې ورسره روغه وکړه او رتبیل ورتسلیم سو ، دی بیرته سیستان ته ولاړ.

په ۵۹ هـ = ٦۷۹ ع کال د معاویه له خوا عباد د زیاد زوی د سیستان حکمران وټاکل سو ، دی هم له هلمنده تېر او تر کندهار او کابله ورسېد او دا عباد د معاویه د وختو تر پایه د سیستان حکمران وو ، هغه وخت چي یزید د شاهۍ پر تخت کښېنوست عباد د ۲۰ ملیونه درهمو او نورو مالو سره چي د کابل له غنایمو څخه ئې د سیستان په خزانه کي راټول کړي ول، بصرې ته ولاړ او د ٦۲ هـ = ٦۸۱ ع کال په لومړیو میاشتو کي یزید د زیاد زوی د سیستان په امیرۍ او ابو عبیده د زیاد زوی ئې په سپاه سالارۍ وګومارل سوه او سیستان ته راغله، په دې وخت کي بیا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرۍ پر عربي ګومارل سوو بلوا وکړه او د خپلواکۍ د بیرته اخیستلو له پاره پاڅېدل، یزید او ابو عبیده پر کابل یرغل وکی خو د ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او پخپله یزید د ډېرو مسلمانانو سره ووژل سو او سپه سالار ابو عبیده په کابل کي بندي سو ، نو ځکه د اموي له درباره طلحة الطلحات او ورور ئې عمر د سیستان د تنظیم له پاره راغله او د عربو هر یو سردار د افغانستان د یوې یوې غربي ناحیې واګي په لاس کي واخیستلې او هغه وخت چي مروان الحکم په شام کي د اموي پاچهۍ پر تخت کښېنوست، عبدالعزیز د عبدالله عامر زوی ئې چي د پلار او نیکه څخه ئې د سیستان په چارو کي تجربه درلوده د سیستان حکمران کی او ده تر ٦۴ هـ وروسته په سیستان کي د طلحه لښکر راغونډ کی او څنګه چي د افغانستان خلکو د عربي حکمرانانو له اطاعت

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه غاړه غړولې وه نو د بست او کابل خوا ته ئې مخه کړه او د زابل د پاچا رتبیل سره بیا ونښت او هغه ئې مات کی او د کابل او زابل تر نیولو وروسته د ډېرو ولجو او زیاتو مریانو سره سیستان ته راوګرځېد او دی تر ۷۲ هـ = ٦۹۲ع کال او اموي عبدالملک تر وختو پوري په سیستان کي امیر پاته سو، څو چي عبدالملک په همدې کال حجاج د سیستان امیر وټاکه او حجاج له خپلي خوا امیه د عبدالله زوی سیستان ته واستاوه، ده په ۷۴هـ کال پر بست یرغل وکی او د زابل د پاچا رتبیل سره ئې جګړه وکړه او دی ئې په یو خروار زرو او دوه میلیونو درهمو مجبور کی او هم ئې له هغه څخه د ځان له پاره درې سوه زره درهمه واخیستل، په ۷۵ هـ = ٦۹۴م کال کي عبدالملک اموي عبدالله د سیستان له امیری څخه معزول کی او د ده پر ځای ئې موسی د طلحه زوی واستاوه، خو څنګه چي د سیستان چاري ګډي وډي سوي، بیا همهغه عبیدالله د ابي بکره زوی (عبیده بن بکره) چي د سیستان په چارو ښه خبر وو د نیمروز چارو ته وګومارل سو. ده په ۷۸هـ کال یو لوی لښکر د حریش بن بسطام په سپه سالاری سیستان ته راووست او د زرنج ښار ئې ونیو او د بکوا د دښت له لاري ئې پر بست او زابل او کابل یرغل وکی، خو رتبیل دا لښکر له منځه یووړی او د جیش الفنا په نامه یاد سو، او عبیدالله ئې د ۷۰۰ زرو درهمو په ورکولو مجبور کی او روغه ئې ورسره وکړه (۷۹هـ). څنګه چي عبیدالله د دې ماتي له ویره په بست کي مړ سو نو د ده زوی بوبر دعه د رتبیل سره ونښت او له هغه څخه ئې ۷۰۰ زره درهمه واخیسته او سیستان ته ولاړ او له هغې خوا حجاج لس زره مجهز سپاره (جیش الطواویس) د عبدالرحمن بن اشعث په امیري په ۸۰ هـ = ۷۰۰م کال سیستان ته راولېږل.

عبدالرحمن چي سیستان ته راورسېد، د خوارجو ستر سالار همیان د عدی زوی د غښتلي لښکر سره په سیستان کي له ده سره جګړه وکړه، خو همیان مات سو او عبدالرحمن د خوارجو زیات مشران ووژل او بیا ئې پر بست حمله وکړه او تر هغه وروسته ئې د زابل د رتبیل سره سخت جنګ وکی او د زیاتو اولجو سره سیستان ته ولاړ او څنګه چي عبدالرحمن ته په سیستان او زابل او کابل او سند کي لوی قوت په لاس ورغی نو یاغي سو او د حجاج سره د جنګ له پاره عراق ته ولاړ (۸۲هـ). خو ماته ئې وکړه او بیرته د سیستان زرنج ته راغی، په دې وخت کي حجاج د شمالي خراسان امیر مهلب ته لیک واستاوه او هغه مفضل د لوی لښکر سره د عبدالرحمن د سر کوټلو له پاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

وگوماره، عبدالرحمن له سیستان څخه د بست خوا ته پر شا سو، او د مفضل لښکر ورپسې ولاړ او د بست او رخد تر منځ ئې سخته جګړه وکړه، عبدالرحمن مات سو او د زابلستان رتبیل ته ئې پناه یووړه، خو حجاج، عماره بن تمیم رتبیل ته استازی واستاوه او ټول مالي تکلیفونه ئې هغه ته وبخښل او د تل له پاره ئې د دوستۍ وعده ورکړه. رتبیل عبدالرحمن او د هغه ملګری ابوالعنبر ئې ونیول او غوښتل ئې چي د حجاج استازي ته ئې وسپاري، خو هغو دواړو ځانونه له بامه راواچول او مړه سول. دا پېښې د کندهار د ارغنداو د ناوې په رخج (رخد) کي تر (۸۴ – ۸۵ھ) کال پوري پېښې سوې.

تر دې وروسته په ۸٦ ھ = ۷۰۵ع کال مسمع د مالک زوی سیستان ته وګومارل سو، ده د ابو خلده خارجي سره جګړې وکړې او هغه ئې ونیو، خو څنګه چي مسمع په همدې کال مړ سو د ده پر ځای قتیبه د مسلم زوی راغی او چي قتیبه شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعث د بشر زوی ئې په سیستان کي پرېښوو، ده په ۸۸ ھ = ۷۰٦ع کال په بست کي د رتبیل سره جګړه وکړه او تر ده وروسته عمرو د مسلم زوی (د قتیبه ورور) همدغه کار تکرار کی او په اته سوه زره درهمه ئې روغه وکړه، څو کاله وروسته په ۹۴ھ کي قتیبه د مسلم زوی له خراسانه سیستان ته مخه وکړه او رتبیل له ده څخه وبېرېد او د کاله ئې یو میلیون درهمه خراج ومانه.

تر دې وروسته تر ۱۰۸ھ = ۷۲٦ع کال پوري یو شمېر کسان د سیستان په امیرۍ وټاکل سوه خو تر سیستان پر مخ نه ولاړه، د هشام اموي په وخت کي اصفح د عبدالله زوی د محمد بن جحش په سپه سالارۍ دلته راغی، دی په ۱۰۹ھ کال له سیستانه ووت او د زابلي رتبیل سره ئې سختي جګړې وکړې، چي په هغو کي پخپله اصفح او نور ډېر مسلمانان ووژل سوه او تر هغه وروسته په سیستان کي د عربي قبیلو تر منځ نزاع ولوېده او تر ۱۳۰ھ = ۷۴۷ع پوري ئې دوام وکی او د اموي دولت له مرکزه هم ډېر خلک د دې ځای د امیرانو په صفت راغله او دا دوره په سیستان کي د اموي دولت تر سقوطه په کورنیو جنګو کي تېره سوه، مګر اسلامي لښکرو د دریاب له لاري د سند پر مځکه یرغل وکی او د اموي په عصر کي ئې تر ۹٦ ھ = ۷۱۴ع کال پوري د هغه ځای مشهور ښارونه لکه ارماییل، دیبل، نیرون، سیوستان، اشبهار، برهمن آباد، ارور (روهړی) بابیه، ملتان او نور د لوی فاتح محمد بن قاسم په مشرۍ ونیول او تر هغه وروسته هم د سند مځکه د ملتان تر پایه او د پېښور تر شاوخوا پوري د اسلامي سالارانو تر امیري

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاندي پاته سوه او په دې توگه مسلمانانو د افغانستان د جبهې شا ته هم خپلو فتوحاتو ته دوام ورکړی وو، خو لکه پورته چې مو ولیدل د افغانستان خلکو له مرو او سیستان څخه نیولې تر کابل او پېښور پوري څه دپاسه یو سل کاله د عربو د بریالیو لښکرو په مقابل کي مقاومت وکی او دا غرونه تل د خونړیو جگړو ډگر وو او هغه وخت چې رتابله او کابلشاهانو په زابل او کابل کي د عربي بریالیو څخه ماته کوله، د جبهې شاته یعني گردیز او پېښور او ویهند ته پناه وړه او د خپل قوت تر نوي کولو وروسته ئې بیرته پر کابل او زابل یرغل کاوه او د عربو ساخلوگان ئې پوپنا کول، څو چې یوه پېړۍ په دې گیرودار کي تېره سوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کي په ډېره مړانه له خپلي خپلواکۍ څخه دفاع وکړه، خو د اسلام دین ئې هم ورو ورو ومانه، په دې وختو کي د گندهارا ولایت له کابله تر پېښور او ویهند، کندر، سند او تکسیلا پوري د گریکو بودیک د مدنیت او صنعت مرکز وو او په دې هیواد کي بودایي او برهمني لوی بودتونونه (معابد) موجود ول.

مآخذ: د البلاذري فتوح البلدان، طبري، چچ نامه، تاریخ سیستان، الاصابه، افغانستان به یک نظر، جغرافیای تاریخی ایران، دائرة المعارف اسلامی فتوحات عرب در آسیای میانه، خلافت د میور په قلم، معجم الانساب زمباور، تاریخ یعقوبی، د ابن اثیر الکامل، د یعقوبي البلدان، د گردیزي زین الاخبار، مجمل فصیحی، سی –یو –کي د هیون تسنگ، راجه ترنگیني د کلهنه، د ایلیت د هند تاریخ، د افغانستان ۱ –۲، کتاب الهند، مروج الذهب، مادر زبان دری، طبقات ناصری، د ندوی د سند تاریخ.

د عباسیانو زمانه

(۱۳۲ – ۲۰۵هـ)

په افغانستان کي د راشده خلافت او د اموي امارت یو سل او دېرش کاله اسلامي دوره په کشمکش او جگړو تېره سوه او د دې هیواد خلک لومړی د عربي دولت د سیاسي او لښکري واک د خپرېدو سره مخالف ول او دوهم دا چې د بني هاشم او بني امیه تر منځ په اختلاف کي د آل هاشم پر خوا ول او وروسته تر هغو چې اسلام ئې ومانه او وسله ئې له لاسه کښېښووه تل ئې دا فرصت لټاوه چې خلافت دي بیرته بني هاشم ته ورکړه سي او د دې انقلاب په ترڅ کي ئې زیار ویوست چې خپله خپلواکي او واکمني بیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټينگه کړي او د همدې مقصد له پاره د خراسان يو نامتو نوميالی عبدالرحمن مشهور په ابومسلم مروزي (چي په ۱۰۰هـ کي زېږېدلی) د بنداد هرمز د زوی له مرو څخه درې فرسخه ليري د ماخان له خلکو څخه د دې بلني مخکښ (پيشوا) سو او په (۱۲۴هـ = ۷۴۱ع) کال په ۲۳ کلنۍ کي کوفې ته ولاړ او په مکه کي ئې د امام ابراهيم عباسي سره وکتل، او خلک ئې د آل عباس د بلني تايدولو ته راوبلل چي له هغه سفره بيرته وطن ته راغی، په ۱۲۹ هـ = ۷۴۹ع کال ئې د افغانستان په شمالي سيمو کي له مرو څخه نيولې تر تخارستان پوري خلک پر ځان راټول کړه او د آل عباس خلافت ئې اعلان کی او تور بيرغ ئې چي د دې بلني نخښه وه ورپاوه او پخپله لښکري چونۍ کي ئې د لوی اور لمبې پورته کړې، او خپل ځان ئې د (شهنشاه) په لقب ياد کی. د خراسان د اموي حکمران نصر د سيار د زوی او ابو مسلم تر منځ سخته دښمني پېښه سوه او مروان اموي په (۱۳۱ هـ = ۷۴۸ع) کال د امام ابراهيم سر د آهکو په بنۍ کي وپېچه او هغه ئې وواژه او ورور ئې عبدالله سفاح کوفې ته وتښتېد، خو ابو مسلم تر خراسان پر مخ ولاړ او د خراساني لښکرو سره په کوفه ورننوت او په ۱۳۲هـ کال ئې د کوفې په مسجد جامع کي د عباسي عبدالله سفاح په نامه خطبه وويله او د امويانو د دولت له منځه تله ئې اعلان کړه او د دې مهم کار او د آل عباس د خلافت تر بنسټ ايښوولو وروسته بيرته مرو ته راغی. ده تر (۱۳۵هـ = ۷۵۲ع) پوري خراسان منظم کی او ماوراء النهر ئې هم ونيو او په ۱۳٦هـ کال په ډېر شاهانه جبروت او برم مکې ته رهي سو، خو د سفاح ورور خليفه منصور دوانيقي د ابومسلم له ستر شخصيت څخه وبېرېد او دی ئې په (۱۳۷هـ = ۷۵۵م) کال په ۳۷ کلنۍ وواژه او خراسان ئې د عباسيانو په امپراتورۍ کي دننه وساته. خو په همدې کال د ابو مسلم د سکروټو له ډک نغري څخه بيا لمبې پورته سوې او د هرات د لمر لوېدو خوا ته د اهرواته له کلي څخه زردشتي فيروز سنباد د سلو زرو تنو لښکرو سره د ابو مسلم د خون او د خپلي خپلواکۍ د اخيستلو له پاره د عباسيانو پر ضد پورته سو او د تاري د غرب او تبرستان خوا ته پر مخ ولاړ، عباسي خليفه منصور، جهور د مرارعجلي زوی د ده جنگ ته د لوی لښکري قوت سره راواستاوه او سنباد په دې جگړه کي د خپلو شپېتو زرو پيروانو سره ووژل سو، د خراسانيانو بله هڅه په ۱۴۱هـ کال د برازبنده په مشرۍ تر سپين بيرغ لاندي وه، چي خليفه منصور خپل زوی المهدي د هغه دفع ته وگوماره، او د برازبنده قواوي ئې له منځه يووړې او پخپله ئې هغه د جگړې په ډگر کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وواژه او دا ماته د ۱۴۲ھ کال د ربیع الاول په ٦ د دوشنبې په ورځ وه.

په (۱۴۴ ھ = ۷٦۱ع) کال د بست او کندهار خلک هم د منصور پر خلاف وښورېدل او د سیستان د حکمران زهیر د محمدازدي د زوی سره ئې سخته جګړه وکړه او بیا په ۱۵۰ ھ = ۷٦۷ع کال د استاد سیس هروي له بادغیسه د حریش سیستاني په ملاتړ پاڅېد، خلیفه ۲۴ زره تنه لښکر د خازم بن خزیمه سره د دوی مقابلې ته را واستول، و عمرو او ابي عون د قتیبه زامنو هم د خلیفه په امر له تخارستانه پر دوی یرغل وکی او د (۷۰ زرو) په شاوخوا کي ئې د سیس پیروان ووژل او پخپله دی ئې بندي کی چي په بغداد کي ووژل سو، او د ده لور (مرجیله) هارون وکړه چي د مامون مور وه، په ۱۵۱ھ کال د زرنج ښار هم بلوا وکړه او د سیستان خلک د خپلو محلي مشرانو محمد د شداد د زوی او آذرویه د مرزبان زردشتي د زوی په مشرۍ د خلیفه منصور پر ضد وجنګېدل او د سیستان والي یزید د منصور خلیفه زوی ئې مغلوب کی، تر هغه وروسته په ۱٦۱ھ = ۷۷۷م کال یو بل سړی مشهور په مقنع د هاشم بن حکیم په نامه د مرو له دیه کازه څخه پورته سو او په هرات او بادغیس او مرو کي ئې د سپین کالیو (سپید جامګان) په نامه یوه ډله پر ځان راټوله کړه او تر آمو ها خوا ته پوري وتل او همهلته د خپلو (۳۰ زرو) تنو سره د عباسیانو د لښکرو له خوا پوپنا سول (۱٦۳ھ) او هم د (۱٦۰ ھ = ۷۷٦م) په شاوخوا کي په خراسان کي یوسف البرم پورته سو او په میمنه او مرغاب او پوشنج کي ئې د بلوا بیرغ ورپاوه، خو په یوه جګړه کي د خراسان د حکمدار یزید بن مزید له خوا بندي او په بغداد کي ووژل سو.

د سیستان په جبهه کي د سفاح په وختو کي یوه بستي سړي چي بوعاصم نومېد د سیستان امیر سو، دا وخت د عباسي دربار له خوا سلیمان کندي له خراسانه راغی او بوعاصم ئې له منځه یووی او په بست کي ئې هم د رتبیل سره جګړه وکړه او هغه ئې مات کی (۱۳۸ھ = ۷۷۵ع)، خو بیا د سیستان خلک د حضین بن رقاد په مشرۍ په (۱۴۱ھ = ۷۵۸ع) کال کي بلوا وکړه، چي لومړی د عباسي منصور له خوا هنادي السری وو تر هغه وروسته په (۱۴٦ھ = ۷٦۳ع) کي د المهدي ماما یزید د منصور زوی د سیستان د حکمران په حیث راغی، خو تر څو مودې وروسته بیرته ولاړ او د ده پر ځای په (۱۵۱ھ = ۷٦۸ع) کال معن د زایده زوی سیستان ته راغی او تر رخج (د ارغنداو تر ناوې) پر مخ ولاړ او په هغه جګړه کي چي د رتبیل سره ئې وکړه د هغه زوم ئې چي (ماوند یا ماوید)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومېد د دېرشو زرو تنو لښکرو سره بندي ونيو او بغداد ته ئې واستاوه، خو په ۱۵۲هـ کال د سيستان خلکو د معن نس ثيري کې، په دې وخت کې په سيستان کې د خوارجو ښورښت ډېر شدت درلود او په ۱۵۹ هـ = ۷۷۵ع کال د حمزه د مالک زوی د مهدي خليفه له خوا سيستان ته راغی او سيستانی خارجي نوح ئې له پښو واچاوه، د سيستان له نورو مهمو پېښو څخه د تميم د سعيد د زوی اميري وه، چې دمهدي له درباره په (۱٦۹هـ = ۷۸۵ع) کال سيستان ته راغی او د بست او رخج خوا ته ئې لښکر ويوست او د رتبيل سره ئې جګړه وکړه او د هغه ورور ئې بندي کی او عراق ته ئې واستاوه.

خو د هارون الرشيد په وختو کې له (۱۷۱هـ = ۷۸۷ع) کال څخه جعفر د محمد طوسي زوی او تر هغه وروسته عباس د جعفر زوی په (۱۷۳هـ) کال د خراسان حکمرانان ول او بيا په (۱۷۴هـ) کال خالد الغطريف او په ۱۷٦هـ کال حمزه د مالک زوی د خراسان په اميرۍ وټاکل سوه او په (۱۷۷هـ) کال فضل د يحيی برمکي بلخي زوی د بغداد د دربار له خوا د خراسان حکمران سو او په دې ځای کې ئې يو غښتلی لښکر د خراسان د لښکر په نامه جوړ کی، چې شمېر ئې يو نيم ميليون تنو ته رسېده او ډېر نفوذ ئې پيدا کی، او په (۱۷۹هـ = ۷۹۵ع) کال له خراسانه بغداد ته وګرزېد، دی د خراسان د خلکو په قوت د عباسي د دربار له سپين روبو نوميالیو څخه سو او همدا د بلخي برمکيانو نامتو کورنۍ د يحيی بن خالد برمکي له اولادې څخه وه، چې د هارون الرشيد په وختو کې ئې دوه زامن فضل او جعفر په عباسي دربار کې وزارت ته ورسېدل، خو په پای کې د خلافت دربار د دوی له ډېر نفوذ څخه وېرېده او څنګه چې خراسانيانو تل د خپلې خپلواکۍ د اخيستلو له پاره هڅې کولې، ځکه هارون الرشيد دا ستره کورنۍ چې د عباسي دولت ټول واک ئې په لاس کې اخيستی وو د قتل عام په واسطه پوپنا کړه (۱۸۷هـ = ۸۰۳ع). د فضل برمکي تر امارت وروسته علي د عيسی زوی او ماهان نمسي په ۱۸۰هـ کال او بيا هرثمه د اعين زوی په ۱۹۱هـ کال او عباس د جعفر زوی په ۱۹۳هـ کال د خراسان اميران ول، خو په سيستان کې د هارون د جلوس په کال بلوا وسوه، او کثير د سالم زوی د هغه ځای عربي حکمران بغداد ته وتښتېد، تر هغه وروسته عثمان د عماره زوی سيستان د ځان تابع کی، او د رتبيل سره ئې په رخج کې جګړه وکړه، او د بشر د فرقد د زوی او د سيستاني حصين سره چې د خپلو سپرو سره په بست او سيستان کې ياغي سوي ول سختې جګړې وکړې او تر هغه وروسته په (۱۷٦هـ = ۷۹۲ع) کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

داود د بشر سیستاني زوی د سیستان امیر سو او د خلافت دربار مجبور سو چي د سیستان د ښورښتو د آرامولو له پاره پخپله له سیستاني لیاقت څخه کار واخلي، داود لومړی حصین له منځه واخیست، او سیستان ئې آرام کی خو د دې له پاره چي داود په نیمروز کي نفوذ پیدا نه کي ژر ئې موقوفه کی او د ده پر ځای په ۱۷۸ھ کال یزید د جریر زوی د سیستان په حکمراني وګومارل سو، دې سرې پر زابل او کابل یرغل وکی او تر هغه وروسته په ۱۸۲ھ کال د سیستان حکمران عیسی نامي تر کابله پر مخ ولاړ.

د دې عصر له خورا مهمو پېښو څخه یوه هم دا ده چي په ۱۸۲ھ کال په سیستان کي یو نامتو پهلوان چي امیرحمزه د عبدالله سیستاني زوی (د زوطهماسپ له نسله) وو، میدان ته راووت. دې نابغ او اتل شخصیت د خراسان د پخوانیو آزادۍ غوښتونکو او استقلال طلبو نومیالیو په پیروۍ په سیمه کي د آزادۍ ولوله توده کړه او عیسی د علی زوی د هارون الرشید حکمران ئې وشاړه او پر زرنج ئې بری وموند او په عیسی پسي تر هرات او پوشنج پوري پر مخ ولاړ، خو عیسی بیرته دی د سیستان خوا ته پر شا کی، حمزه په نیمروز کي تازه قوت واخیست او بیا ئې پر نشاپور یرغل وکی او سختي جګړې ئې وکړې او په ۱۸۸ھ کال بیرته سیستان ته وګرزېد. څنګه چي د دې نیمروزي پهلوان میدان ته راتله د عباسیانو د واکمنۍ بنسټ رېږدولی وو، او خراسانیانو او نیمروزیانو بیا د خپلواکۍ غوښتلو آسمان لړزوونکي نارې پورته کړي وې، ځکه په (۱۹۳ھ = ۸۰۸ع) کال خلیفه هارون الرشید پخپله خراسان ته راغی او حمزه د دېرش زره جرار لښکر سره د نشاپور خوا ته وخوځېد، خو څنګه چي د ۱۹۳ھ کال د دوهمي خور په میاشت خلیفه د خراسان په طوس کي مړ سو، حمزه د عباسیانو د ویر ژړلو پاته کسانو سره جګړه و نه کړه او بیرته سیستان ته ولاړ او د بلوچستان او سند خوا ته ئې مارش وکی او په ډېرو فتوحاتو بریالی سو او په (۱۹۹ھ = ۸۱۴ع) کال له دې سفره بیرته راغی او په ۲۱۳ھ کال ووژل سو. خو د ده د مړاني او پهلوانۍ نکلونه تر ډېرو پېړیو پوري د خلکو په خولو کي ول او د ملي پهلوان په حیث پېژاند کېده او د ده په پیروۍ حرب د عمیده زوی له بسته پاڅېد، دی د سیستان د خاش له خلکو څخه وو او تر ۹۹ھ پوري ئې د عباسي حکمرانانو سره جګړې وکړې او د آزادۍ غوښتلو نغری ئې تود وساته او تر هغه وروسته عباسي حاکمان سیستان ته راتله، خو حقیقي واک د آل طاهر په لاس کي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مگر د افغانستان له هغو واکمنو کورنیو څخه چي د آل عباس د خلافت په جوړښت کي ئې د ابو مسلم خراساني سره ملگري وکړه د غور د سوريانو کورنۍ وه، چي د ماهوي د همهغه کهول پايځوړ وو چي دمخه ئې يادونه وسوه، له دې کهاله څخه د امويانو د دورې په پای کي شنسب د خرنک زوی د غور په غرو کي امارت درلود، او زوی ئې امير پولاد د (۱۳۰ هـ = ۷۴۷ع) په شاوخوا کي د خراسان په هڅو کي د ابو مسلم پرخوا وو، چي تفصيل به ئې د غوريانو د حالاتو په شرح کي راوړه سي.

ماخذ: طبري، البلاذري، تاريخ سيستان، طبقات ناصري، پټه خزانه، يعقوبي، تاريخ برامکه، البرامکه، انسيکلوپيډی اسلامی، ابن اثير، مروج الذهب، معجم الانساب، زين الاخبار گرديزی، افغانستان بعد از اسلام – لومړی ټوک، الکامل ابن اثير، مجمل فصيحی، ابن خلدون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اموي او عباسي دوره کي

د افغانستان اجتماعي او مدني احوال

لکه په تېرو فصلو کي چي مو وويل د خلفای راشدينو او امويانو په وختو کي ځو ځو واره د خراسان خلکو له هرات او مرو او سيستان څخه نيولې تر زابل او کابل او تخارستان پوري د عربو د سياسي واک د خپرېدو پر خلاف وښورېدل، برهمني کابلشاهانو او رتبيلانو حتی تر هجرت وروسته د ۱۸۰ کالو په شاوخوا کي هم په کابل او زابل کي مقاومت کاوه او د بودايي او برهمني مدنيت اغېزه په کابل او زابل او تخارستان او بلخ کي پاته وه او د افغانستان د هيواد په لمر لوېديځو سيمو لکه سيستان او هرات او گوزگانان او مرو کي هم د زردشتي ثقافت نخښي ليدلي کېدلې.

خو د خلکو مقاومت که بودايي ول او که زردشتي ډېر کلک او سخت وو او د دې هيواد خلکو نه غوښته چي د نورو د اطاعت رسۍ په غاړه کي پرېږدي. د امويانو په وخت کي د خراسان مشرانو دې مقاومت ته اسلامي بڼه ورکړه. په دې معنا چي د امويانو د امپراتورۍ برخلاف ئې د آل هاشم په طرفدارۍ وسلې ته لاس واچاوه او خراسان د آل هاشم د پناه غوښتونکو ټاټوبی سو. خو دا نکته بايد هېره نه سي چي دې مقاومت که څه هم د هاشميانو د طرفدارۍ بڼه پيدا کړې وه مگر په حقيقت کي د دې خلکو د خپلواکۍ غوښتنو پر پټ حس ولاړ وو او دليل ئې دا دئ چي همدې خلکو د امويانو د امپراتورۍ بنسټ له بېخه ويوست او د عباسيانو د امپراتورۍ بنسټ هم د خراسانيانو په لاس کېښېښود سو او يو مسلم خراساني ابراهيم امام او سفاح د بغداد منبر او تخت ته ورسول، خو څنگه چي ومو ليدل په خراسان کي پرله پسې ښورښتونه او اضطرابونه آرام نه سوه او خراسانيان لکه چي د امويانو سره جنگېدلي ول د آل عباس سره ئې جگړه وکړه او د خپلواکۍ د گټلو له پاره په دې هيواد کي ملي پهلوانان پيدا سوي دي او که د امويانو سره د خراسانيانو جگړې يوازي د آل هاشم په طرفدارۍ پوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

تړلي وای نو په بغداد کي د آل هاشم او عباسيانو تر استقرار وروسته بايد په دې هيواد کي د خونړيو جګړو د اورلمبې مړې سوي وای.

خو خراسانيانو او د افغانستان خلکو يو وخت له پخوانيو اديانو څخه د دفاع په نامه او بل وخت د شعوبيه په نوم او کله د آل هاشم د دوستۍ په نامه او يو زمانه بيا د خوارجو او نورو په نامه يوازي يو مقصد پر مخ بېوه چي هغه د پردۍ سلطې له منځه وړل او د خپلواکۍ ګټل وه، چي وروسته ئې د آل طاهر او آل سامان او نورو محلي واکمنانو په واسطه هغه ستر مقصد لاس ته راووست.

د افغانستان د خلکو له پاره دا دوه سوه کلنۍ جګړه ګټوره وه، په دې معنا چي د اسلام دين ئې د هغه د نوي ترقۍ خوځښونکي روح سره ومانه، خو د پرله پسې جهاد په نتيجه کي د محلي حکومتو خاوندان هم سوه او خراساني ثقافت ئې د اسلامي او عربي رواياتو سره ګډ کی او راتلونکي وخت ته د اسلام د خپرولو او دفاع له پاره قوي او غښتلي عناصر سول. حال دا چي پخواني دينونه ئې زاړه سوي او له خرافاتو او اوهامو ډک ول او په هغه عصر کي ورځني ګټه اخيستل ممکن نه وو.

په لومړيو دوه سوه هجري کلو کي د اسلام ديانت د زردشتي او بودايي او برهمني اديانو ځای په افغانستان کي ونيو او عربي ژبه هم د خپل رسم الخط سره په ټول افغانستان کي خپره سوه او تر دوه نيم سوه کالو پوري هم د افغانستان په لمر ختيځو سيمو کي د سنسکريت ژبه او رسم الخط د عربي کوفي ليک سره يو ځای موجود ول، لکه چي هغه ډېره پخوانۍ کتيبه چي په توچي (لمر ختيځ افغانستان) کي (۲۴۳ هـ = ۸۵۷ع – جمادی الاولی) پر يوه ډبره لاس ته راغلې په عربي او سنسکريت دواړو ژبو ده او اوس د پېښور په موزيم کي خوندي ده.

په خراسان او هرات او سيستان کي هم پهلوي ژبي خپل ځای په همدې وخت کي دري ژبي ته پرېښوو او اسلامي علومو تفسير، حديث، رجال او سير هم په افغانستان کي رواج وموند او په زرنج او بلخ او هرات او مرو او نورو کي لويي اسلامي مدرسې منځ ته راغلې او هم لوی اسلامي پوهان او نامتو زاهدان لکه امام اعظم ابو حنيفه د ثابت زوی او د زوطي نمسی (د کابل د شمال) او ابن المبارک مروزي او محمد د کرام سيستاني زوی (د کرامي مذهب مؤسس)، او ابراهيم بن طهمان باشاني (هراتي) محدث او ابو اسحق ابراهيم بن يعقوب جوزجاني محدث او ابراهيم ادهم بلخي صوفي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ابو سلیمان موسی جوزجاني حنفي فقیه او ابراهیم بن رستم مروي د بو حنیفه له ملګرو څخه او ابو داود سجستاني د مشهور سنن خاوند او ابو حاتم سهل بن محمد سیستاني محدث او ابو جعفر بلخي منجم او ابو قتیبه مروزي مؤرخ، او بشار بن برد تخارستاني عربي شاعر او علي بن الجهم خراساني عربي شاعر او نور له دې هیواده پاڅېدل او د عباسي خلافت دربار ته عجمي مدنیت، آداب او د ادارې اصول هم د خراسان خلکو لکه برمکیان او نورو یووړه او د عربي ژبې کلمات په دري ژبه ګډ او دا اوسنۍ پارسي ځني جوړه سوه او په دې مځکه کې عربي او خراساني ګډ مدنیت منځته راغی او یو زیات شمېر بریالي عربان د دې مځکې په لویو ښارو کې لکه هرات او زرنج او بلخ او مرو او نورو کې مېشته سول او په دې توګه د افغانستان د آریایي نژاد سره د عربي (سامي) نسل ګډون او په دې هیواد کې د عربي آدابو او دود او دستور خپرېدل شروع سوه، د دې ځای پر اوسېدونکو عربانو سربېره خورا ډېر عربي وسله وال عسکر هم په خراسان کې په جګړه اخته ول، چې د ابن اثیر په قول د اموي په وختو کې د قتیبه په مشرۍ نه زره د بصرې خلک، لس زره د بکر له ټبره او لس زره د تمیم له قبیلې څخه او څلور زره له عبد قیسه او لس زره له ازد څخه او اووه زره د کوفې له خلکو ول، چې ټول له اووه څلوېښت زره خالص عربي نژاده لښکر او اووه زره هم موالي د حیان بنطي تر مشرۍ لاندې ول، قتیبه له وطني خلکو څخه هم تل لښکر جوړاوه، لکه چې د خراسان له خلکو څخه ئې هم له لسو څخه نیولې تر شلو زرو تنو پورې لښکر راغونډ کړی وو چې د عربي لښکرو سره ئې خدمت کاوه، او له دې څخه ګرګندېږي چې په خراسان کې د عربي دولت وسله وال عسکر تر سلو زرو زیات نه ول او همدې شمېر اسلامي فتوحات په ماوراء النهر کې د چین تر حدودو پورې رسولي ول.

په اموي او عباسي عصر کې اسلامي فتوحات د سند او غربي هند زیاترو ښارو ته رسېدلي ول، ځکه نو د هند زیاتره پیداوار لکه دواوې او عقاقیر او اودلي شیان او هندي مصنوعات د ملتان او دیبل او منصوره او ویهند او ارور (رهري) او قندابیل (ګنداوې) او قزدار (اوسنی خضدار) او د توران او د سند د ناوې د نورو ودانو ښارو له تجارتي مرکزو څخه له کشمیره نیولې د (سند) د مهران د سیند تر مجری پورې د زابل او سیستان او هرات له لارې ایران او عراق او عربي متمدنو ښارو ته لکه بغداد او دمشق او نورو ته د تجارت په توګه وړل کېده او د اصطخري او ابن حوقل په وینا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قزدار او مکران او توران (اوسني بلوچستان) د فانیذ (سپیني شکري) تجارت په ټول خراسان او عراق کي کېده او لکه البشاري مقدسي چي وايي په توران کي د دانه داري سپیني شکري د اعلی ډول لویي کارخانې وې، همدا راز د پنجاب تجارتي کاروانونه د اوسني پښتونستان له لاري کابل او غزنه او خراسان او بخارا او ماوراء النهر ته هم تله او له هغې خوا ئې چیني مالونه هند ته وړه. د خراسان او مرو وریښمین ټوکران د تجارت مشهور مالونه ول چي کاروانونه به ئې چین ته هم تله او د هید په وینا دې تجارت په عباسي عصر کي بشپړه پراختیا موندلې وه، چي هندي لوښي او د خراسان وسپنه او د هند او سند عود او قرنفل او نارکیل او د سپېنسو کالي او پیلان د افغانستان له لاري د عربي هیواد لمر لوېدیځو سیمو ته وړل کېده، ځنګه چي په خراسان کي د اسلامي حکومت د ټینګښت په سبب امنیت ټینګ وو نو ځکه د سامانیانو په ښارو کي د چین تجارت هم زیات سو او هم له بلي خوا ځنګه چي د سلطان محمود فتوحاتو د هند ارت هیواد د عربي هیوادو سره ونښلاوه نو د منځنۍ آسیا د هیوادو او ټول خراسان تجارتي اوضاع هم څرګند پرمختګ وکی.

ابو زید سیرافي وايي چي: له هندوستانه پرله پسې کاروانونه خراسان ته او له هغه ځایه هند ته ځي او راځي، د دې لویو کاروانو لار پر زابلستان ده چي له همدې ځایه قزدار او کیزکان (قلات) او مکران ته تله، او د شال (کویته) او بولان د درې او سیبۍ (سیوۍ) له لاري ئې د سند سره تجارت کاوه او د ابن اثیر په قول د هرات اودلو شیانو ډېر شهرت درلود، چي په همدې سبب ئې په عربي ژبه د هراتي کالو سوداګر ته (هراء) وایه او هغه وخت چي مقریزي د مصر د مشهورو منسوجاتو د ډولو نومونه اخلي یوه ټوټه د خراساني ټوټې په نامه هم د هغو ښکلو زربفتو او مخملو او نورو ټوټو په ردیف کي یادوي او له دې ځخه څرګندېږي چي په مصر کي عربي صنعتګرانو هم په همغه خراساني نامه او جنسیت د خراساني منسوجاتو تقلید کاوه.

د جوزجاني په قول: بلهاري هم د هند له تجارتي مرکزو څخه وو، چي هلته د هند او خراسان سوداګر اوسېدل او د مشکو سوداګري ئې مشهوره وه او همدا راز جلوت او بلوت او لمغان او دینور او ویهند د هند او خراسان تجارتي مرکزونه ول، چي د لومړي یاد سوي ښار تجارتي مالونه ګنی (نیشکر) او غوايي او پسونه او د وروستي یاد سوي ښار تجارتي مالونه مشک او مرغلري او ګران قیمته کالي ول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو د حدودالعالم د مؤلف جوزجاني په قول خراسان یو ودان او د نعمتو ډک ملک وو چي د سرو او سپینو زرو او جواهرو کانونه پکښې ول او د اسانو او جامو او پېروژو او داروگانو او ورېښمو او مالوچو د پیدا کېدو ځای او تجارتي لوی مرکز ئې نیشاپور وو، خو د خراسان د ښارو نامتو پیداوار دا ول: له هراته کرباس او شیرخشت او دوښا، له مالن څخه طایفي وڅکي (مویز)، له کروخه کشمش، له مرو څخه اعلی مالوچ (پنبه) او قزین جامونه او سرکه، له گوزگانان څخه ښه آسان او کراستي او د آس تانگونه او زیلو او پلاس، له تالقانه وڅکي او کراسته، له کندرمه کراسته، له بلخه ترنج او نارنج او گنی (نیشکر) او نیلوفر، له تخارستانه پسونه او غله او راز راز مېوې، له سمنگانه (اوسني ایبکه) وڅکي او مېوه، له بنجهیره (اوسني پنجشېره) سره زر او سپین زر، له غوره پرده او زغره او ډال او ښه وسله، له سیستانه فرشونه او زیلو او خرما او انکوزه، له بسته (د هند لوی تجارتي مرکز) وچي مېوې او خمتا (کرباس) او صابون، له درغشه (زمینداور) زعفران، له بدخشانه سپین زر او سره زر او بیجاده او لاجورد.

الماني فون کریمر وایي چي: د شبرقان (اوسنی شبورغان) توري د عباسیانو په هیواد کي ډېري مشهوري وې او د هندي تورو (مهند) تجارت هم له دې لاري کېده، د تالقان کراستي او نور د اوارېدو وړین شیانو او قالینو شهرت درلود او د هغه ځای تاوده اودلي شیان په تېره بیا چوخه او پټو ډېر مستعمل ول، هغه لوی ښارونه چي په خراسان او سیستان او زابل کي د تجارت مرکزونه ول د دې هیواد د کرهڼي او تجارت او صنعت پر پرمختگ دلالت کوي.

تر کمه ځایه چي د تاریخ له پاڼو څرگندېږي د بغداد اموي او د آل عباس دولت له دې سیمو څخه دا لاندي عایدات د خراج، جزیې، زکاة، د غنایمو د خمس او د دولتي مځکو د عایداتو او عشور په نامه درلودل:

د جهشیاري او ابن خلدون په قول:

له خراسانه: (۲۸۰۰۰۰۰) درهمه، (۲۰۰۰) د زرو ټوټې، (۴۰۰۰) غاتري، (۱۰۰۰) مریان، (۲۰۰۰۰) کالي، (۳۰۰۰۰) رطله هریړه.

له سیستانه: (۴۰۰۰۰۰) درهمه، (۳۰۰) کالي، (۲۰) زره رطله فانیذ (سپینه شکره).

له توران او مکران څخه: (۴۰۰۰۰۰) درهمه، خو د قدامه بن جعفر په قول د روغي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وخت کي د عباسي دولت عايدات په دې توګه ول:

له خراسانه: (۳۷۰۰۰۰۰۰) درهمه.

له سيستانه: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه.

له توران او مکران څخه: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه. خو د سيستان د تاريخ مؤلف تر اسلام وروسته د سيستان عمل د پخوانۍ روغي په اساس داسي ليکي:

د سيستان له کورتانو: بست، رخد، کابل، زابل، نوزاد، زمينداور، اسفزار، خجستان، زر زر درهمه (يو مليون).

د خراسان عمل د اسلام د حد تر پايه د ۲۰۰هـ په شاوخوا کي: اته دېرش مليونه درهمه.

بيا همدا مؤلف د سيستان د خراج په شرح کي وايي چي: د سيستان ټوله ماليه (۵۳۹۷۰۰۰) درهمه دي، چي له هغې جملې څخه (۸۵۰۰۰) درهمه خالص عايدات او جزيه، او پاته (۵۳۱۲۰۰۰) درهمه د خراج ډولونه دي.

خو ابن خرداذبه د (۲۳۲هـ) په شاوخوا کي له معتبرو رسمي اسنادو څخه مهم معلومات راټول کړي دي چي د خلافت اداري او مالياتي نظام همغه وو، چي په خراسان کي تر اسلام د مخه رواج درلود.

د طلا پيسې دينار وې، چي ۲۵، ۴ طلا ئې درلوده او د سپينو زرو پيسې درهم وې چي ۹۷، ۲ سپين زر ئې درلوده. په جنسي مالياتو کي کيلي رواج وو، چي کر (د لومړي توري په پېښ) ئې ورته ويل او د شپږ خروارو سره برابر وو.

ابن خرداذبه د خلافت د شرقي مځکو حاصلات داسي ليکي:

سيستان: (۶۷۷۶۰۰۰) درهمه.

رخج او زابلستان او زمينداور تر تخارستان پوري (۱۴۷۰۰۰) درهمه.

سرخس: (۳۰۷۴۰۰) درهمه.

مرو شاهجان: (۱۱۴۷۰۰۰) درهمه.

مرو رود: (۴۲۰۴۰۰) درهمه.

بادغيس: (۴۴۰۰۰۰) درهمه.

هرات او اسفزار او کنج رستاق: (۱۱۵۹۰۰۰) درهمه.

پوشنګ: (۵۵۹۳۵۰) درهمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تالقان د مروالرود او بلخ ترمنځ: (۲۱۳۰۰) درهمه.

غرجستان د هرات او مرو رود او غزنه ترمنځ:

(۱۰۰۰۰۰) درهمه او دوه زره پسونه.

د تخارستان سیمي د بلخ او جیحون ترمنځ:

زم: (۱۰٦٦۰۰) درهمه.

فاریاب: (۵۵۰۰۰) درهمه.

قبروغن (قته غن؟): (۴۰۰۰) درهمه.

کوزگانان: (۱۵۴۰۰۰) درهمه.

بونذه: (۲۰۰۰) درهمه.

برمخان او بنجار: (۲۰٦۵۰۰) درهمه.

ختلان او بلخ او غرونه ئې: (۱۹۳۳۰۰) درهمه.

مندجان: (۲۰۰۰) درهمه.

خلم: (۱۲۳۰۰) درهمه.

روب او سمنگان: (۱۲٦۰۰) درهمه.

بامیان: (۵۰۰۰) درهمه.

کابل: (۲۰۰۰۵۰۰) درهمه نغد او دوه زره مینځي د شپږ سوه زرو درهمو په قیمت).

ریوشاران: (۱۰۰۰۰) درهمه.

مکران: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه.

شغنان: (۴۰۰۰۰) درهمه.

وخان: (۲۰۰۰۰) درهمه.

کست (خوست): (۱۰۰۰۰) درهمه.

اخرون: (۳۲۰۰۰) درهمه.

په دي عایداتو کي هغه پیسې چي له جزیې څخه لاس ته ورتلې له هندوانو او بې له اسلامه د نورو آسماني ادیانو له خاوندانو څخه اخیستلي کېدې، او د امام ابو یوسف رحمة الله علیه په قول په خراسان کي د هر یوه سړي پر سر درې دیناره ټاکل سوي ول، چي بېوزلي او غریبان پکښې شامل نه ول او دا مبلغ د اموي عبدالملک په وختو کي ټاکل سوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو، خو د خراج په ډول کې د مقریزي په قول په اموي عصر کي له تاکستاني یو جریب څخه لس درهمه او له نخلستان څخه اته درهمه او د ګنیو (نیشکر) له کښت څخه شپږ درهمه او له مېوه لرونکي مځکي څخه پنځه درهمه او د غنمو د کښت له مځکو څخه څلور درهمه او د اوربشو له مځکي څخه دوه درهمه اخیستل کېدل.

اوس موږ له پورتنیو تاریخي کتنو څخه یوه نتیجه راباسو، او هغه دا چي د خراسان له مځکو څخه له نیشاپوره نیولې د سند تر سینده او له جیحونه تر بحیرهٔ عرب پوري د عربي دولت ټوله مالي عواید د قدامه او د سیستان د تاریخ د نامعلوم مؤلف په قول د ۴۴ ملیونو درهمو په شاوخوا کي او د ابن خرداذبه په قول د ۴۵ ملیونو درهمو په شاوخوا کي ول او که د مقریزي د قول په اساس د هرو لسو درهمو وزن له ٦ څخه تر ۷ مثقالو پوري سپین زر وګڼو او هر مثقال پنځه افغانۍ قیمت ولري نو ټوله به ۲۲۵ ملیونو افغانیو په شاوخوا کي وګڼل سي.

د عربي دولتو د مالي درامد په باب کي راز راز معلومات سته، خو د مصارفو څخه ئې خبر نه یو، یوازي د سیستان د تاریخ نامعلومه مؤلف په سیستان کي د دولت د مصارفو یو دقیق فهرست لیکلی دئ چي له هغه څخه په هغه وخت کي د حکومت د مصارفو ډولونه او اندازه معلومېدای سي، او موږ هغه راوړو څو چي د عربي حکومت د ولایاتو په یوه ولایت کي د دولتي عوایدو او مصارفو څه نه څه یوه کوچنۍ موازنه د اوسني عصر د مروجو بودجو پر اساس لاس ته راسي:

نوموړی مؤلف د سیستان د خراج عمل د (۵۳۹۷۰۰۰) درهمو په شاوخوا کي لیکي او مصارف ئې داسي بیانوي:

خاص د سلطان له پاره: (۲۰۰۰۰۰۰) درهمه.

د تیموق؟ جوړول: (۲۰۰۰۰۰) درهمه (بنایي چي د هلمند د رود بند وي).

د باړې جوړول: (۱۲۰۰۰) درهمه (د ښار د کلا جوړول مقصد دي).

د نورو کلاوو جوړول: (۵۰۰۰۰) درهمه.

د بندیانو له پاره: (۳۰۰۰۰) درهمه.

په جامع جومات کي د روژې مصارف: (۳۰۰۰۰) درهمه (هر قاري او د مسجد خادم ته د روژې په میاشت ۲۰ درهمه).

د مؤذنانو له پاره: (۲۰۰۰۰) درهمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر کال کې د سلو مريانو آزادول: (۵۰۰ درهمه).

د روغتون له پاره: (۱۰۰۰۰) درهمه.

د بندو ترړل: (۲۵۰۰۰) درهمه.

د شرط (پوليس) له پاره: (۲۵۰۰۰) درهمه.

د خراج د بندار (د ماليې رئيس) او د هغه د منشيانو له پاره: (۵۰۰۰۰) درهمه.

د صاحب مظالم (عدليه) له پاره: (۲۰۰۰۰) درهمه.

د ريگو او شگو د ترلو له پاره: (۳۰۰۰۰) درهمه.

پرت (د رودو د خاورين بند له پاره): (۵۰۰۰۰) درهمه.

د هلمند د پلو، لارو او کښتو د ويالو له پاره (۳۰۰۰۰) درهمه.

پر پورتنيو ټاکل سوو مصارفو سربېره د سيستان د تاريخ مؤلف دا اشاره هم کوي چي نور پاته عايدات ئې د ابناء سبيل او ضعيفانو او غريبانو د کالو او نفقې او نورو هغو مصارفو له پاره سپمول او ساتل چي د والي په اختيار ول.

سربېره پر هغو سکو چي په اموي او عباسي دولتو کي د خلفاوو په نامه په ټولو اسلامي ولاياتو کي وهلي کېدلې په خراسان کي د سند تر سينده د پخوانيو غير اسلامي دولتو ځيني سکې هم رايجي وې او کله هم د گندهارا او پنجاب او باختر د ساساني پاچهانو يا بودايي شاهانو پر پخوانيو سکو د خليفه نوم او کلمۀ طيبه هم وهل کېده.

د خلافت واليان چي خراسان ته راتله دوی حق درلود چي په خپل نامه سکه ووهي. لکه حميد د قحبه زوی (د ۱۵۱ ه په شاوخوا کي) او عبدالملک د يزيد زوی (د ۱۵۹ه په شاوخوا کي) او جعفر د محمد زوی (د ۱۷۱ه په شاوخوا کي)، او علي د عيسی زوی (د ۱۸۰ ه په شاوخوا کي) او هرثمه د اعين زوی (د ۱۹۱ه په شاوخوا کي) او غسان د عباد زوی (د ۲۰۲ه په شاوخوا کي).

د بغداد د عباسيانو د وخت هغه واليان ول چي په نيشاپور کي ئې په خپلو نومو سکې وهلي دي، چي نومونه ئې سته او هم ابو مسلم خراساني د (۱۳۲ه په حدودو کي) د ابو مسلم عبدالرحمن بن مسلم په نامه په مرو کي سکه وهلې ده چي تر اوسه سته.

د اسلامي لښکرو د فتوحاتو سره سم طبعاً د عربي دولت سکې په ټولو مفتوحه هيوادو کي رواج سوې او لکه مقريزي چي ليکي په اسلامي عصر کي حضرت عمر

(c) ketabton.com: The Digital Library

فاورق ﷺ د لومړي ځل له پاره د (ساساني) کسروي درهمو په وزن او شکل او صورت سکې خپرې کړې او پر هغو باندي ئې لااله الا الله وحده و محمد رسول الله وليکه، د دې درهمو وزن هر لس درهمه شپږ مثقاله سپين زر او حضرت عثمان ﷺ پر هغو باندي الله اکبر وليکه، د امير معاويه په وخت کي زياد د ابو سفيان زوی په بصره او کوفه کي داسي درهمونه رواج کړل چي هرو لسو درهمو ئې اووه مثقاله سپين زر وزن درلود او پر هغه سکه چي په دمشق کي د امير معاويه له خوا وهلې سوې د داسي انسان بڼه ليده کېږي چي توره ئې په غاړه ده، په اموي عصر کي مصعب د زبير زوی هم په عراق کي د اموي درهمو پر اساس سکه ووهله او عبدالملک اموي هم په عراق کي د حجاج په ذريعه مصورو درهمونو رواج درلود چي د هر درهم وزن شپږ دانگ (دوانيق) وو او پر هغو باندي ئې قل هو الله احد هم ليکلې وه.

تر (۲۰۰هـ) وروسته په خراسان کي د دې ځای د داخلي پاچهانو سلسله منځ ته راغله، او د خراسان پاچهانو لکه طاهريانو او سامانيانو او صفاريانو او غزنويانو چي د عباسي خليفه گانو معاصران ول، يوه په نشاپور، طوس، هرات، زرنج، بست، غزنه، بخارا، سمرقند، مرو، بلخ، ري او د خپلو هيوادو په نورو ښارو کي دارالضرب درلود او د سپينو او سرو زرو سکې ئې په کوفي رسم الخط رواج کړي وې چي د پاچا او خليفه دواړه نومونه ورباندي وهل کېده، د سلطان محمود ځيني سکې د سنسکريت په رسم الخط وهلي سوي دي او ښايي چي دا سکې د هند په هغو ښارو کي وهلي سوي وي چي سلطان محمود فتح کړي ول.

د اصطخري او ابن حوقل په وينا د افغانستان په لمرختيځو سيمو کي تر سنده پوري يوه سکه د قنهري قنهريات (گندهاري) په نامه وه چي د کابل او راولپنډۍ تر منځ (گندهارا) ته منسوبه وه او اسماعيليه او لوديه حکمرانانو په ملتان کي وهلې وه، دا سکه د عراقي پنځو درهمو سره برابره وه، او همدا شان د خالصو سرو زرو سکه د هندي درو درهمو سره مساوي وه.

لکه مقدسي چي اشاره کوي په منصوره او ملتان او کندهار او توران کي د (من) تول د مکي منه سره يو وو او بلي پيمانې ته ئې (کيجي) ويل چي په کيج او توران کي ئې تول د څلوېښتو منو سره برابر وو.

خو د اموي هيواد سياسي وېش داسي وو چي: د خراسان او ماوراء النهر ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفتوحه مځکو تر کابل او پنجاب او سنده په عراق عجم پوري اړه درلوده، او د عراق د والي له خوا دوه تنه غلامان را استول کېده چې د يوه مرکز د خراسان له پاره مرو او بل مرکز د کابل او پنجاب او سند له پاره وو، خو دې وېش په عباسي دوره کې چې په افغانستان کې اسلامي فتوحات پراخ سوه تغير وموند او پر څو نورو مهمو او اساسي ولايتو وويشل سو: لومړی د خراسان ولايت چې له مرو او هرات څخه تر بلخ او تخارستان پوري پروت وو (۳۹ - د خراسان نقشه دې وکتله سي).

دوهم د سجستان ولايت چې تر کابله پوري رسېده.

دريم د توران ولايت چې تر مکران او سند پوري رسېده او په دې ولايتو کې مالي نظام او د ماليو د اخيستلو دفترونه د هغه وخت د خاصو اداري اصطلاحاتو سره موجود ول او خوارزمي په دې باب کې يوه ګټوره شرح ليکلې ده او د مځکو خراج ئې هم پر درې ډوله:

لومړی محاسبه (نغدي يا جنسي).

دوهم مقاسمه (پر پيداوار ماليه).

دريم مقاطعه (هغه ماليه چې د حکومت او جاګيردار تر منځ ټاکله کېده) حکومت ته ورکاوه او په ټولو ولاياتو کې د خراج (ماليا تو) او بريد (پوسته) او جيوش (عسکر) او نفقاتو دېوانونه او رسايل (مکاتبات) او صدقات او مصادرات او اوقاف او روانب (تنخواه) شرط (پيولس)، قضا (عدل) او نور موجود ول او د ابن خلدون په قول کاتب مهمه عهده درلوده چې د عربي حکمدارانو خاص باوري سړی او صاحب السر وو او څو تنه ئې په يوه وخت کې دې کار ته ګومارل، رسمي فرمانونه او اسناد ټول د کاتبانو له خوا ليکل کېده او استول کېده او هغه کار چې نن ئې وزير او سکرتري کوي هغه وخت کاتبانو ته سپارل کېده، تر کاتب وروسته حاجب د وزير دربار وظيفه درلودله، چې زياتي چاري د حاجب په واسطه اجرا کېدلې، او عساکر چې د ديوان الجند يا ديوان الجيش له خوا اداره کېدل عموماً د الفرسان (سپاره) او الرجاله (پلي) پر ټولګيو وېشلي سوي او وسله ئې توري، زغره، خول، نېزه، غشی، لېندی، منجنيق، دبابه او ضبور (يو ډول ټانک) ول، د عسکرو کالي کميس او لنډ پرتوګ او څپلۍ (لکه د غرو د پښتنو کالي) ول او د لښکر کتارونه پر پنځه ډوله ول:

لومړی قلب (منځ): چې په هغه کې لوی مشر او قايد وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

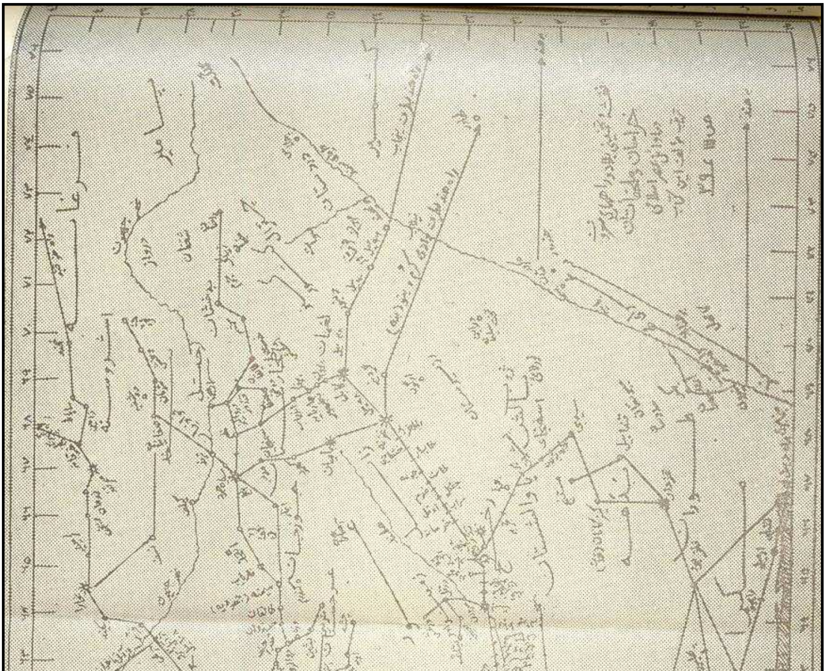

۳۹ –لمبر نقشه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم میمنه (ښی خوا).

دریم میسره (کیڼه خوا).

څلرم کتیبه یا مقدمه (دمخه خوا) له بریالیو سپرو.

پنځم ساقه تر لښکر وروسته او د لښکرو مشران هم زیاتره عربان وو.

خود قضا نظام:

په اموي عصر کي داسي وو، چي:

د صحابه وو او تابعینو، عالمان او صالحان د خلیفه له حضوره او یا د ولایت د حکمرانانو له خوا په مهمو ښارو او مرکزو کي د قاضیانو په حیث مقررېدل او دې قاضیانو د قرآن او سنت او اجماع او قیاس یعني د څلور گونو ادله وو سره سم د خلکو تر منځ شخړي حلولې او په خپل اجتهاد کي آزاد او د شریعت د احکامو په نافذولو کي د امیرانو د سیاست له اغېزې څخه خپلواک ول او د خلیفه عمر بن عبدالعزیز رحمه الله په قول ئې دا پنځه صفات (پوهه، بې تمه والی، زغم [حلم]، په آئیمه پسي اقتدا او د پوهي او رایي د خاوند سره گډون) درلود او پر مدونو سجلو ئې د قضا فیصلې لیکلې او ځینو قاضیانو د حکومت تنخا نه اخیستله او هغه چا چي اخیستله د کاله تر زرو دینارو او د میاشتي تر لسو دیناو پوري رسېدل. همدا راز د امر معروف او نهي منکر او د تول او وزن او د بازار د معاملو د نگرانۍ او د دیني احکامو د تبلیغ له پاره محتسبان مقرر ول او په تېره بیا عربي پوهان او د امت صالحان د اسلام د دین د تبلیغ له پاره د خراسان مفتوحه هیوادو او په هغو پوري تړلو سیمو ته راتله، لکه چي د ۴۷هـ په شاوخوا کي ربیع الحارثي عربي حکمران په سیستان او زابلستان کي د حسن بصري (د خپل وخت د لوی عالم) په مرسته اسلامي قوانین نافذ کړي ول.

مأخذونه:

حدودالعالم، د السیایي تاریخ الاسلام – عربي – دري ټوکه، البشاري اصطخري، د البلاذري فتوح، کتاب الوزراء والکتاب، د ابن خلدون مقدمه، د سیرافي سفرنامه، د اموي عصر د تجارت تاریخ، ابن حوقل، حضارة الاسلام کتاب الخراج ابن قدامه، کتاب الهند والسند، د امیر علي مختصر تاریخ عرب، فتوحات عرب در آسیای میانه، الکامل ابن اثیر، تاریخ ادبیات فارسی د صفا، د ابن ندیم الفهرست، د پېښور د

(c) ketabton.com: The Digital Library

موزيم کتيبې، تاريخ سيستان، تاريخ تمدن ايران ساسانی د نفيسي، د امام ابو يوسف کتاب الخراج، د خلفاوو په عصر کي د مشرق تهذيب (اردو)، معجم الانساب زمباور، طبقات ناصرى، مفاتيح العلوم، تاريخ التمدن الاسلامی د جرجي زيدان، تهذيب و تمدن اسلامی – درې ټوکه – اردو، نفوذ الاسلاميه د مقريزي، شرق در تحت ادارهٔ خلافت، تاريخ عرب د حتی، د گوستاولوبون تاريخ تمدن عرب.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريمه برخه:

اسلامي خپلواکه دوره

طاهريان

(۲۰۵-۲۵۹هـ)

د دې کهول لومړی سړی طاهر د حسين زوی د مصعب نمسی د رزيق کړوسی او د ماهان کوسی دئ چې د پوشنګ (د هرات لمر لوېدو خوا ته ننني زنده جان) له مقتدرو کورنيو څخه وو. مصعب د رزيق زوی د بلاغت او ادب له نامتو پوهانو څخه تېر سوی چې د عباسيانو په وخت کې د پوشنګ حاکم وو او تر هغه وروسته ئې زوی حسين ته د (۱۸۰هـ = ۷۹۶ع) په شاوخوا کې د پوشنج حکومت ورسېد، حسين چې په ۱۵۹هـ کال په پوشنج کې زېږېدلی وو او د آل عباس له درباره د شام او بغداد حکمراني هم ورسپارل سوې وه په ۱۹۹هـ کال مړ سو او د ده زوی طاهر د خراسان له آزادي غوښتونکو زړورانو څخه منځته راغی او په اسلامي خراسان کې ئې د لومړي ملي حکومت بنسټ کښېښوو او د خپلواکۍ د لاري د هغو تېرو فداکارانو ستر مقصد د همدې ننګيالي په مړانه سر ته ورسېد چې دوه سوه کاله ئې د دې ستر مقصد له پاره زيار ويوست، په دې تفصيل:

د هارون الرشيد تر مړيني وروسته د ده د دوو زامنو امين او مامون تر منځ اختلاف پيدا سو او امين چې په بغداد کې خليفه سوی وو علي د ماهان زوی ئې د ۶۰ زرو تنو لښکرو سره د خپل ورور جنګ ته واستاوه (۱۹۸هـ)، مگر مامون چې په خراسان کې وو څلور خراساني لښکر د همدې طاهر پوشنجي په مشرۍ ولېږل او د بغداد د لښکر مشر علي د طاهر په لاس ووژل سو او د امين لښکر ماته وکړه، طاهر پر بغداد يرغل وکی او د امين سر ئې پرې کی او مامون ئې د بغداد پر تخت کښېناوه او ستر برم ئې وموند، چې د دې خدمتو په عوض کې لومړی د شام حکومت او د بغداد کوټوالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسپارله سوه او بیا د خراسان حکمراني د ذوالیمنین د لقب سره ورکړه سوه (۱۹۹هـ = ۸۱۴م).

طاهر چي خراسان ته راورسېد لومړی ئې د خراسان د مرکزیت په ټینګښت او د اداري په یووالي کي زیار ویوست او په دوو درو کالو کي ئې کرمان، سیستان، هرات، نشاپور، مرو، جوزجان، بلخ او تخارستان په خپل مرکز پوري وتړل او له دې مهمو فتوحاتو څخه تر (۲۰۵هـ = ۸۲۰ع) پوري فارغه سو او د خپلواکۍ نقشه ئې طرح کړه او خراسانیانو ته ئې د زاړه برم نکلونه وکړه، وروسته تر هغه چي د ولایاتو له مرکز څخه ډاډه سو او د خراسان خلک ئې پر ځان راټول کړه د (۲۰۷هـ = ۸۲۲ع) کال د ځلرمي خور پر ۲۴ د جمعې په ورځ ئې د خراسان د خپلواکۍ اعلان وکی او د جمعې په خطبه کي ئې د مامون نوم یاد نه کی.

دا تاریخي ورځ د خراسان په تاریخ کي لومړی ورځ ده چي د آزادۍ ګټلو په لار کي د دې سیمي د خلکو د دوو پېړیو تر زیار وروسته د دوی آرزو تر سره سوه او په خراسان کي د ملي حکومت لومړی بنسټ د طاهر پوشنجي په لاس کښېښوو سو خو له بده مرغه دا زړور او آزادي غوښتونکی طاهر په همدې شپه وفات سو او د ده زوی طلحه چي یو فاضل سړی او د پلار له خوا د سیستان امارت ورسپارل سوی وو د پلار د خپلواکۍ پر مسند کښېنوست او شپږ کاله ئې په عدالت حکومت وکی او خلک ئې وروزل او د بغداد د خلافت دربار هم د ده حکومت په رسمیت وپېژاند او د خراسان د خپلواکۍ غوښتونکو خلکو له هیجان څخه وبېرېد.

طلحه په (۲۱۳هـ = ۸۲۸ع) کال په سیستان کي د خارجي حمزه سره ونښت خو په همدې کال دا فاضل، متدین او عادل امیر مړ سو او ورور ئې عبدالله د طاهر زوی (په ۱۸۲هـ کي زېږېدلی) چي څه موده په شام او مصر کي حکمران وو او تر هغه وروسته ئې د بغداد د دربار له خوا په پارس کي د بابک خرمي پر خلاف جنګېده، امیر سو او د بغداد دربار دی رسماً د خراسان امیر وپېژاند، د عبدالله روابط د بغداد د دربار سره ډېر صمیمانه ول او تل د خلافت د دښمنانو سره جنګېده او د عربي دولت خطرناک عناصر ئې له منځه یوړه. لکه په (۲۱۹هـ = ۸۳۴ع) کال چي ئې په تالقان کي امامزاده محمد د قاسم زوی بندي کی او خلیفه ته ئې واستاوه او په (۲۲۴هـ = ۸۳۵ع) کي ئې مازیار د قارن زوی د طبرستان حکمران ته د خلافت په طرفدارۍ ماته ورکړه او د ده حکمدارانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سیستان کې څو واره د هغه ولایت ښورښونه آرام کړه. عبدالله اووه لس کاله پر ټول خراسان او د افغانستان پر لمر لوېدیځو سیمو حکومت وکی او په ۲۳۰هـ = ۸۴۴ع کال مړ سو. دی هم ادیب او عالم او عمران خوښوونکی پاچا وو او د ده په وختو کې په (۲۲۴هـ = ۸۳۸ع) کال په خراسان کې خورا مدهشه زلزله وسوه او په (۲۲۰هـ = ۸۳۵ع) کال په سیستان کې سخته وچ کالي راغله او د هلمند اوبه وچې سوې وې.

تر عبدالله وروسته ئې زوی دوهم طاهر تر ۱۸ کالو پورې حکومت وکی، د ده په وخت کې د سیستان خلک د صالح د نضر زوی او یقعوب لیث په مشرۍ پورته سول او د آل صفار د امارت بنسټ کښېښوو سو، په دې معنا چې د طاهر له خوا ابراهیم د حضین زوی د سیستان حکمران وو، ابراهیم خپل نا اهله زوی احمد نامی د بست والي وټاکه، احمد د عثمان بن نصر او احمد بستي او بشار بستي سره چې د هغه ولایت نامتو کسان ول ونښت، د بست او سیستان خلکو له طاهریانو څخه مخ وگرزاوه، او په ۲۳۸هـ کال ئې په بست کې د صالح سره بیعت وکی او په دې بحران او فتور کې یعقوب لیث صفاري قوت وموند او په (۲۴٦هـ = ۸٦۰ع) کال ئې سیستان د طاهر له واکمنۍ څخه ویوست او پخپله طاهر په (۲۴۸هـ = ۸٦۲ع) کال مړ سو.

د طاهریانو کهول د بغداد د خلافت د مرکز سره دوستانه روابط ساتل او د دوی درباري او ادبي ژبه عربي وه او په افغانستان کې ئې د زردشتي دین د پایڅوړ پر خلاف زیار ویوست، لکه په (۲۱۳هـ = ۸۲۸ع) کال چې عبدالله زردشتي کتابونه وسوځل، دا دي د افغانستان د طاهریانو نومونه:

۱. طاهر د حسین پوشنجي زوی (۲۰۵ – ۲۰۷هـ)*
۲. طلحه د طاهر زوی (۲۰۷ – ۲۱۳هـ)*
۳. عبدالله د طاهر زوی (۲۱۳ – ۲۳۰هـ)*
۴. دوهم طاهر د عبدالله زوی (۲۳۰ – ۲۴۸هـ)*
۵. محمد د دوهم طاهر زوی (۲۴۸ – ۲۵۹هـ)
٦. دریم طاهر محمد (۲۹۵هـ)

نوټ:

الف: د طاهریانو د ټول کهول شجره د دې مخ مخامخ ته ۴۰ لمبر ده.

ب: *دا نخښه د هغو پاچهانو د نومو سره ایښوولې سوې ده چې سکې ئې سته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مأخذونه:

طبري، زين الاخبار، تاريخ سيستان، روضة الصفا، ابن اثير، طبقات ناصري، تاريخ ايران دورۀ طاهريان، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب زمباور، تاريخ ادبيات ايران د دوکتور صفا، تاريخ اجتماعی ايران، تاريخ ادبيات فارسی د سعيد نفيسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طاهریان پوشنګي (۲۰۵ - ۲۵۹هـ)

۴۰ - لمبر

حسین (مړ ۱۹۹هـ) بن مصعب بن رزیق بن ماهان پوشنګی (ابن خلکان ۱/ ۲۷۵) زریق اسعد بن بادان بن مای خسرو بن بهرام

- حسن (مړ ۲۳۱هـ - طبرستان) (۲۲۴ - ۲۳۱هـ)
- ۱ - لومړی طاهر (متولد ۱۵۹هـ مړ ۲۰۷) والی شام (۱۹۸هـ سلطنت ۲۰۵هـ)
  - ۳ - عبدالله (۲۱۳ - ۲۳۰) (متولد ۱۸۲/ والي شام ۲۰۶/ والی مصر ۲۱۰هـ) دوهمه برخه وګورئ)
  - ۲ - طلحه (۲۰۷ - ۲۱۳)
    - محمد (ری ۲۵۰هـ)
  - علي (۲۱۳هـ)
- ابراهیم (د پارس والي) (۲۳۲ - ۲۳۶هـ)
  - اسماعیل
    - حسین (۲۵۰هـ)
  - اسحق (د بغداد والي - ۲۱۴هـ) (۲۱۰ - ۲۳۶هـ)
    - محمد (د بغداد والي - ۲۳۵هـ)
  - محمد (د بغداد والي)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

طاهريان پوښتګي (۲۰۵ - ۲۵۹هـ)

۴۰ – لمبر

- عبدالله (۲۱۳ – ۲۳۰هـ)
  - سليمان (طبرستان – ۲۴۸هـ) بغداد ۲۵۵ هـ – مړ ۲۶۵هـ
  - طلحه (نشاپور – ۲۴۸هـ)
    - محمد
      - ابراهيم (مرو ۲۶۸ له خجستاني ښخه ماته ۲۷۸هـ)
    - منصور (مرو – سرخس ۲۴۸هـ)
  - حسين (هراة – ۲۴۸هـ)
  - مسعب (بادغيس – ۲۵۸هـ)
  - دوهم طاهر (۲۳۰ – ۲۴۸هـ)
    - حسين (خراسان – ۲۶۱هـ)
    - ۵ – محمد (۲۴۸ – ۲۵۹هـ) متوفی ۲۶۹هـ (د بغداد حاکم ۲۳۷هـ)
      - احمد (خوارزم – ۲۶۷هـ)
      - ۶ – دريم طاهر (نشاپور – ۲۵۹ – ۲۸۲هـ)
  - ابو احمد عبيدالله (متولد ۲۳۳هـ مړ ۳۰۰هـ – والي بغداد ۲۶۵هـ)
    - محمد (د بغداد نائب – ۲۶۹هـ)
  - محمد (بغداد ۲۳۷هـ حرمين ۲۴۸ – ۲۵۳هـ)
    - طاهر (بغداد – ۲۵۳هـ)

مأخـــذونه: طبري، ابن اثير، د اســـلام دائرة المـــعارف، ابن خلـــكان، طبقات ناصري، دول اسلاميه: ۱۷۲، معجم الانساب، زامباور: ۲/ ۳۰۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

صفاریان

(۲۴۷ – ۳۹۳هـ)

د امویانو او عباسیانو په وختو کي سیستان تل د سیاسي هیجانو مرکز وو او په تېره بیا د خوارجو فرقې په دې ولایت کي مرکز نیولی وو او د عیارانو (د فتوت د خاوندانو) ډلي چي د ننني سیاسي او اجتماعي پارټیو په شان یوه ډله وه، هم په سیستان کي قوت وموند، له دې ډلي څخه یو سیستاني مېړه چي د لیث زوی یعقوب وو او د سیستان د قرنین په کلي کي زېږېدلی منځته راووت او د خپل ورور عمرو لیث سره د سیستان د حکمران صالح د نضر د زوی په خدمت کي داخل سو او د درهم بن نضر سره (د ابن خلکان په قول درهم د حسین زوی د مطوعه زعیم) چي د صالح له خوا د سیستان حکمدار وو، سپه سالار وو، یعقوب زړور او داعیه طلبه سړی وو او غوښته ئې په خراسان او سیستان کي یو غښتلی حکومت جوړ کی، ځکه چي په دې وخت کي طاهریان کمزوري سوي ول او د بغداد د مقتدر خلافت سره ئې د مقاومت توان نه درلود. هغه وو چي یعقوب د (۲۴۷هـ = ٨٦١ع) کال د محرمي په ۲۵ د دوشنبې په ورځ د خپلو وسله والو عیارانو په مرسته درهم بن نضر او خوارجو ته ماته ورکړه او د سیستان له خلکو ئې بیعت واخیست، صالح له زاول شاه رتبیل څخه مرسته وغوښته خو یعقوب رتبیل وواژه او بست ئې ونیو، په دې جگړه کي شپږ زره تنه ووژل سوه او دېرش زره بندیان او خورا ډېر پیلان او زیات غنیمت مالونه د یعقوب لاس ته ورغلل، صالح د نضر زوی د والشتان (د کندهار د شمال) خوا ته پر شا سو، او زابل ته ئې پناه یووړه، خو په پای کي د یعقوب لاس ته ورغی او په بندیخانه کي ووژل سو. په دې جگړه کي د رتبیل ورور او خپلوان د بندیانو په توگه سیستان ته بوتلل سوه (۲۵۱هـ = ٨٦٥ع) او په همدې کال کي ئې عمار خارجي د سیستان په نیشک کي قلع کی او په ۲۵۲هـ کي صالح بن حجر د رتبیل د کاکا زوی د رخج په کوهڅ (کوهک) کي یاغي سو، یعقوب هغه تر ۲۵۳هـ پوري وواژه او په همدې کال ئې والشتان او زمینداور او بست هم تصفیه کړه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تګین آباد (اوسني کندهار ته نژدې) امیر ئې وواهه او تر هغه وروسته په هرات کې د طاهریانو د حکمران سره ونښت او هرات ئې هم ونیو، او د (۲۵۴هـ) په شاوخوا کې ئې کرمان هم لاس ته راووست او په ۲۵۷هـ کال بیا ئې د رتبیل د زوی سره چې له زندانه تښتېدلی وو په رخج کې جګړه وکړه، خو د رتبیل زوی کابل ته وتښتېد، څو چې په ۲۵۸هـ کال یعقوب رخج او زابل او د (کندهار) پنجوايي ونیول او د ګردېز پر کلا ئې چې د ابو منصور افلح د محمد د زوی او د لویکي خاقان د نمسي په لاس کې وه یرغل وکی، افلح د کاله لس زره درمه خراج ومانه او یعقوب له هغه ځایه بامیان او تخارستان او بلخ ونیو، پر کابلشاه په قهر سو او پیروزوند (د کندهار په شاوخوا کې) او بست ئې ونیول، سیستان ته ولاړ او له هغې سکې څخه چې په (۲۶۰هـ = ۸۷۲ع) کې ئې په پنج هیر (د کابل په شمال کې اوسنی پنجشېر) کې وهلې وه څرګندېږي چې ټول کابلستان ئې نیولی وو.

په ۲۵۹هـ کال یعقوب د خارجي عبدالرحمن د سرکوبۍ له پاره د هرات کروخ ته ولاړ او هغه ولایت ئې تصفیه کی، په همدې کال عبدالله د محمد زوی او د صالح سګزي نمسی (اوس هم د سیستان په شاوخوا کې د پښتنو یوه طایفه ساګزي نومېږي) د یعقوب پر خلاف په سیستان کې پورته سو، خو یعقوب مات کی او د نیشاپور خوا ته وتښتېد او آل طاهر ته ورغی، یعقوب ورپسې سو آل طاهر او سګزی ئې له منځه یووړه (۲۵۹هـ تر ۲۶۳هـ پورې) او څنګه چې ابن خلکان وایي: د شاوخوا ټول ملکان لکه د ملتان ملک، د رخج ملک، د طبسین ملک، د زابلستان ملک، د سند او مکران ملکان ئې د ځان تابع کړه.

تر هغه وروسته یعقوب په پارس کې جګړې وکړې او د (۲۶۵هـ = ۸۷۸ع) کال د شوال پر ۱۴ د دوشنبې په ورځ تر ۱۷ کالو پاچهۍ وروسته د قولنج په ناروغۍ مړ سو.

په اسلامي دوره کې یعقوب لومړنی عادل، واکمن او بخښونکی حکمران وو، چې د افغانستان ټول هیواد ئې د آمو له سینده تر سیستان او مکرانه او له بادغیسه او مرو او هراته تر کابل او ګردېز او زابلستانه ونیو او د عسکرو او وسلو په تنظیم او د خزانو په ډکولو کې ئې زیار ویوست، ځکه نو مسعودي دی د جهان له سترو پاچهانو څخه ګڼلی او یو لوی فصل ئې د ده د ښه سیاست او ښه تدبیر په ستاینه کې لیکلی دئ او وایي چې: د ده په لښکر کې پنځه زره بختي اوښان او لس زره صفاري غاتري وې او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده تر مړيني وروسته د سيستان په خزانه کي پنځوس مليونه درهمه او اتيا مليونه ديناره ول، ده پخپل عجمي نژاد وياړل او په هغه منظوم ليک کي چي د بغداد خليفه المعتمد ته ئې ولېږه د عباسيانو کهول ته ئې اخطار ورکی چي له دې هيواده ووزي، او که نه وي د توري او قلم په زور به وايستل سي.

لنډه ئې دا چي د يعقوب تر مړيني وروسته عمرو ليث د ده ورور ئې پر ځای کښېنوست او د خلافت دربار هم هغه د خراسان او سيستان او فارس او کرمان او هند او سند او ماوراء النهر په پاچهي ومانه او په اولو وختو کي د ده سياسي مناسبات د عباسيانو سره دوستانه ول، خو تر لږې مودې وروسته المعتمد خليفه د ده عزل اعلان او د ده قلع او لعن ئې د خراسان د يوې ډلي حاجيانو په مخ کي بيان کی.

د (۲۲۶هـ = ۸۷۹ع) کال په شاوخوا کي د طاهري پاچهانو د اميرانو له پايڅوړ ښخه يو سړي په خراسان کي شورش وکی او دا سړی احمد د خجستاني عبدالله زوی وو او د هرات او سيستان تر حدودو پوري پر مخ ولاړ. خو عمرو ليث هغه مات کی (۲۶۷هـ = ۸۸۰ع) او تر دې وروسته رافع د هرثمه زوی چي د ابن خلکان په قول د معتمد خليفه له خوا لمسېده په خراسان کي د عمرو پر خلاف پورته سو او هرات او فراه ئې ونيول او د عمرو له ليري والي ښخه ئې چي په فارس او عراق کي جنګېده استفاده وکړه، خو بيا هم عمرو پر هغه بری وموند او رافع ماوراء النهر ته ولاړ او له ساساني پاچا نصر بن احمد ښخه ئې مرسته وغوښتله او د خراسانيانو زيات ياغيان د ده ملګري سول، خو عمرو دی له خراسانه تر خوارزم پوري پر شا وشاړه او هلته په (۲۸۳هـ = ۸۹۶ع) کال د عمرو ليث د حکمران محمد بن عمرو خوارزمي په لاس ووژل سو. د خراسان تر تصفيې وروسته محمد بن حمدان د عمرو ليث له خوا د زابلستان والي سو او برد عالي د غزني عامل وو، په دې وخت کي د ګندهارا دوو تنو پاچهانو ناسد او المان (کذا په تاريخ سيستان کي) پر غزني حمله وکړه، حال دا چي عمرو ليث په بلخ کي د (۷۰) زرو نيزه دارو سپرو په مرسته د ساماني اسماعيل بن احمد د لښکر سره په مقابله بوخت وو او په (۲۷۸هـ = ۹۰۰ع) کال په يوه جګړه کي ګرفتار او بغداد ته واستول سو، ځو چي هلته د (۲۸۹هـ = ۹۰۱ع) په شاوخوا کي ووژل سو. عمرو هم عادل او عمران خوښوونکی پاچا وو، چي زر رباطونه او پنځه سوه جامع مسجدونه او يو زيات شمېر پلونه او لاري ئې جوړي کړې او د ابن خلکان په قول د هيواد د چارو په ښه تدبير او ښه سياست کي ئې ساری نه درلود او

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ابن اثیر چي ئې ثرګندوي د خپل هیواد او د خپل لښکر او د لښکر د افسرانو په احوال ډېر ښه خبر وو او هیڅا نه سوای کولای چي د عمرو بې اجازې څا ته سزا ورکي.

تر عمرو لیث وروسته د صفاریانو دولت کمزوری سو او بلخي سامانیانو پر شمالي افغانستان او هرات باندي د سیستان تر حدودو بری وموند او د صفاریانو پاته کسان تر څه مودې پوري په سیستان کي حکمرانان ول، لکه په (۲۸۹هـ = ۹۰۳ع) کال چي د عمرو نمسیانو طاهر د محمد زوی او د هغه ورور یعقوب د امارت خاوندان ول او یو څه موده په فارس کي په جنګ اخته ول، او په (۲۹۱هـ = ۹۰۳ع) کال تر بست او رخج پوري پر مخ ولاړه ثو چي په (۲۹۶هـ = ۹۰۸ع) کال لیث د علي زوی د لیث نمسی له دې کهوله میدان ته راووت او طاهر او یعقوب ئې د عمرولیث د مریي سبکري په کومک ونیول او بغداد ته ئې واستول، او پخپله د (شیرلباده) په نامه پر سیستان امیر سو، او تر بست او کش او فراه پوري خطبه د ده په نامه وویله سوه، لیث خپل ورور معدل زابلستان ته واستاوه او په (۲۹۷هـ = ۹۰۹ع) کال ئې تر بست او رخج (رخد) او کابل پوري مال واخیست او په ۲۹۸هـ کال ئې په بست کي پخپل نامه سکه ووهله.

خو په آخر کي لیث په (۲۹۸هـ = ۹۱۰ع) کال په یوه جګړه کي د سبکري په لاس چي د المقتدر خلیفه له خوا ئې ملاتړ سوی وو ورغی او په بغداد کي بندي سو او د سیستان خلکو له دې کورنۍ ثخه علي یا ابو علي محمد د محمد د زوی او د لومړي لیث د نمسي سره په ۲۹۸هـ کال بیعت وکی او تر بست او غزني او کابل پوري ئې هم د ده په نامه خطبه وویله، خو محمد د سیستان ساماني حکمران مات کی او بست ته ولاړ ثو چي د ساماني احمد د اسمعیل د زوی لښکریانو دی په ۲۹۸هـ کال په رخج کي ونیو او بست ته ئې راووست او دی ئې د نوموړي سبکري سره بغداد ته واستاوه، او د همدې کال په پای کي د سیستان خطبه پر آل سامان وویله سوه او د صفاریانو کورنۍ پای ته ورسېده. خو په ۲۹۹هـ کال د سیستان خلکو د ساماني حکمران منصور اسحق په مقابل کي بلوا وکړه او ابو حفص عمرو د یعقوب زوی د محمد نمسي او عمرو لیث کړوسي د صفاري کورنۍ لس کلن هلک ئې میدان ته راویوست او د مولی سندلي په مشرۍ ئې چي د صفاریانو له موالیو ثخه وو ساماني حکمران ونیو او د سیستان د عیارانو په مرسته ئې د نوموړي ابو حفص په نامه خطبه وویله. خو ساماني دربار حسین د علي مروزي زوی سیستان ته ولېږه او بو منصور جیهاني د سامانیانو وزیر بیا سیستان تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمینداور او زابلستان پوري تصفیه کی (۳۰۳هـ = ۹۱۵ع). په دې توګه د ساماني دربار امیرانو تر رخج او ارغنداو تر ناوې سیمي ونیولې او د طراییل (ښایي چي د رتاییل مصحف وي) د پخواني زمامدارانو پایڅوړ ئې په زابلستان کي له پښو واچاوه، په (۳۱۰هـ = ۹۲۲ع) کال احمد د قدام زوی او عزیز د عبدالله زوی د سیستان امیران ول، چي په ۳۱۱هـ کال بیا د سیستان خلک وپارېدل او امیر ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف نمسی او د لیث کړوسی ئې د صفاریانو له کورنۍ څخه راویوست او د سیستان د امیرۍ واګي ئې وروسپارلې او په رخد کي هم خطبه د ده په نامه وویله سوه، د ده له خوا بیا حمک د رخج او محمد د بست حکمرانان وټاکل سوه او هیواد ئې تر رخج او د هرات تر شاوخوا پوري ونیو او تر (۳۵۲هـ = ۹۶۳ع) کال پوري ئې خپلواک حکومت کاوه او د ښو اخلاقو خاوند او مدبر سړی وو، د ده د حکومت ورځي تر څلوېښتو کالو پوري په سیستان کي ډېري ښې تېري سوې څو په پای کي په ۲۵۲هـ کال په سیستان کي ووژل سو او تر ده وروسته ئې زوی امیر خلف بانو پر ځای کښېنوست، خو د ده او د امیر طاهر بوعلي تر منځ چي د یعقوب لیث د نیکه د ورور له اولادې څخه وو د سیستان پر امارت اختلاف پیدا سو، او چي نوموړی طاهر په (۳۵۹هـ = ۹۶۹ع) کي مړ سو، زوی ئې امیر حسین د امیر خلف بانو سره جنګېده او په ۳۷۳هـ کال ئې له امیر سبکتګین څخه چي غزنه ئې تر بست پوري نیولی وو کومک وغوښت، خو امیر سبکتګین خلف ته مرسته ورکړه او په همدې کال ئې په منځ کي روغه وسوه، حسین چي مړ سو د سیستان امارت امیر خلف ته پاته سو، ده تر (۳۹۰هـ = ۹۹۹ع) پوري ښه خپلواک حکومت وکی، څنګه چي په همدې وختو کي سلطان محمود له غزني څخه د سیستان امارت تهدیداوه، ځکه نو خلف د هغه اطاعت ومانه چي له کاله به د غزني خزانې ته سل زره دیناره ورکوي.

خو سلطان محمود سیستان له خپله هیواده جلا پرې نه ښو او په (۳۹۳هـ = ۱۰۰۲ع) کال ئې پر هغه مځکه یرغل وکی او خلف ئې د سپهبد په طاق کي کلابند کی، دی سلطان ته ورغی خو سلطان دی د خراسان ګوزګانان ته تبعید کی او سیستان د آل سبکتګین د پاچهۍ برخه سوه او د همدې خلف بانو له نسله د (۸۸۵هـ = ۱۴۸۰ع) تر شاوخوا او حتی د صفویانو تر وختو پوري په سیستان کي محلي امیران د ملوکو په نامه موجود ول چي په سیستان کي ئې د غزنویانو او نورو تر اطاعت لاندي حکمداري کوله.

په افغانستان کي صفاري ملوک د اسلامي دورې لومړنی علم دوسته، عمران

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوښوونکي او عادل پاچهان ول، چي په هيواد کي ئې سياسي او ديني يووالی راووست، د همدې صفاريانو په وختو کي دري ژبه درباري او ادبي ژبه سوه او محمد بن وصيف سگزي لومړی دري قصيده د صفاري پاچا په ستاينه کي وويله او هم په دې زمانه کي د افغانستان لمر ختيځي سيمي لکه کابل او گرديز د کابل شاهانو له لاسه ووتل او له افغانستانه د رتبيلانو او کابلشاهانو کمبله ټوله سوه.

د صفاريانو او د سيستان د ملوکو بشپړه شجره د دې مخ مخامخ ده – ۴۱ لمبر.

۱. يعقوب د ليث زوی (۲۴۷ – ۲٦۵هـ)*

۲. عمرو د ليث زوی (۲٦۵ – ۲۸۷هـ) وژل ئې په بغداد کي ۲۸۹هـ*

۳. طاهر د محمد زوی د عمروليث نمسی او ورورئې يعقوب د (۲۸۹ – ۲۹٦هـ) *

۴. ليث د علي زوی د لومړي ليث نمسی (مشهور په شيرلباده) (۲۹٦ – ۲۹۸هـ) *

۵. ابو علي معدل د علي زوی د لومړي ليث نمسی (۲۹۹هـ)

٦. ابو حفص عمرو د يعقوب زوی د محمد نمسی او د عمروليث کړوسی (۳۰۰هـ)

۷. امير ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف نمسي د ليث کړوسی (۳۱۱ – ۳۵۲هـ)*

۸. ابو احمد خلف بن احمد (د ۳۴۴هـ شاو خوا – مړ په ۳۹۹هـ) ابن بانو *

۹. امير طاهر بو علي د محمد زوی د طاهر نمسی (د مور له خوا صفاري) (۳۵۲هـ – ۳۵۹هـ)

۱۰. امير حسين د طاهر زوی (۳۵۹ – ۳۷۳هـ)

۱۱. بهاء الدين طاهر د نصر زوی د احمد نمسی (۴۸۰هـ)

۱۲. تاج الدين نصر د طاهر زوی د محمد نمسی (د ۴۸۲هـ په شاو خوا کي مړ په ۵۵۹)*

۱۳. شمس الدين ابو الفتح احمد د نصر زوی (۵۵۹هـ)

۱۴. عزالملوک محمد د نصر زوی ؟

۱۵. تاج الدين حرب د محمد زوی (۵٦۲ – ٦۱۲هـ)*

۱٦. شمس الدين يمين الدوله بهرامشاه د عثمان زوی (٦۱۲هـ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۷. تاج الدین نصر د بهرامشاه زوی (٦۱۸هـ)*
۱۸. رکن الدین ابو منصور د بهرامشاه زوی (٦۱۸هـ)*
۱۹. شهاب الدین محمود د عثمان زوی (٦۱۹هـ)
۲۰. علي د عثمان زوی (٦۲۲هـ)
۲۱. شمس الدین علي د مسعود زوی د خلف نمسی د مهربان کړوسی د طاهر کوسی (٦۲٦هـ)
۲۲. نصرالدین د ابو الفتح زوی د مسعود نمسی (٦۵۲هـ)*
۲۳. شاه نصرت د نصرالدین زوی (۷۲۸هـ)
۲۴. قطب الدین محمود رکن الدین د محمود زوی (۷۳۱هـ)*
۲۵. تاج الدین د محمد زوی (۷۴۷هـ)
۲٦. سلطان محمود د شاه علي زوی (۷۴۷هـ)
۲۷. عزالدین د رکن الدین محمود زوی (۷۳۳هـ)*
۲۸. قطب الدین د عزالدین زوی (۷۸۴هـ)
۲۹. شاه شاهان تاج الدین د قطب الدین زوی (۷۸۸هـ)
۳۰. قطب الدین د تاج الدین زوی د قطب الدین نمسی (۷۸۸هـ)*
۳۱. شاه شاهان شمس الدین د قطب زوی (۸۲۲هـ)*
۳۲. نظام الدین یحیی د شمس الدین زوی (۸۴۲هـ)
۳۳. شمس الدین محمد د یحیی زوی (۸۸۵هـ)
۳۴. سلطان محمود؟
۳۵. امیر محمد مبارزالدین (د ۸۴۵هـ شاوخوا)
۳٦. قطب الدین علي (۸۲۲–۸۴۲هـ)
۳۷. شاه حسین د ملک غیاث الدین محمد زوی د احیاء الملوک مؤلف په (۱۰۲۷هـ) کي.

مأخذونه:

گردیزي، تاریخ سیستان، تاریخ ادبیات د براون، طبقات سلاطین اسلام، ابن اثیر، طبري، طبقات ناصري، ابن خلکان، تاریخ الاسلام السیاسي، مروج الذهب،

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ عرب، روضة الصفا، لب التواریخ، گزیده، معجم البلدان، معجم الادباء، تاریخ تمدن اسلام جرجي زیدان، احیاء الملوک د تهران چاپ، تاریخ ادبیات د دکتور صفا، تاریخ ادبیات فارسي د سعید نفیسي، په سیستان کي د صفاریانو د ماڼیو د کنډوالو منظر (۴۲لمبر عکس).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی برخه

صفاریان سیستانی (۲۵۴ - ۸۸۵هـ)

۴۱ - لمبر

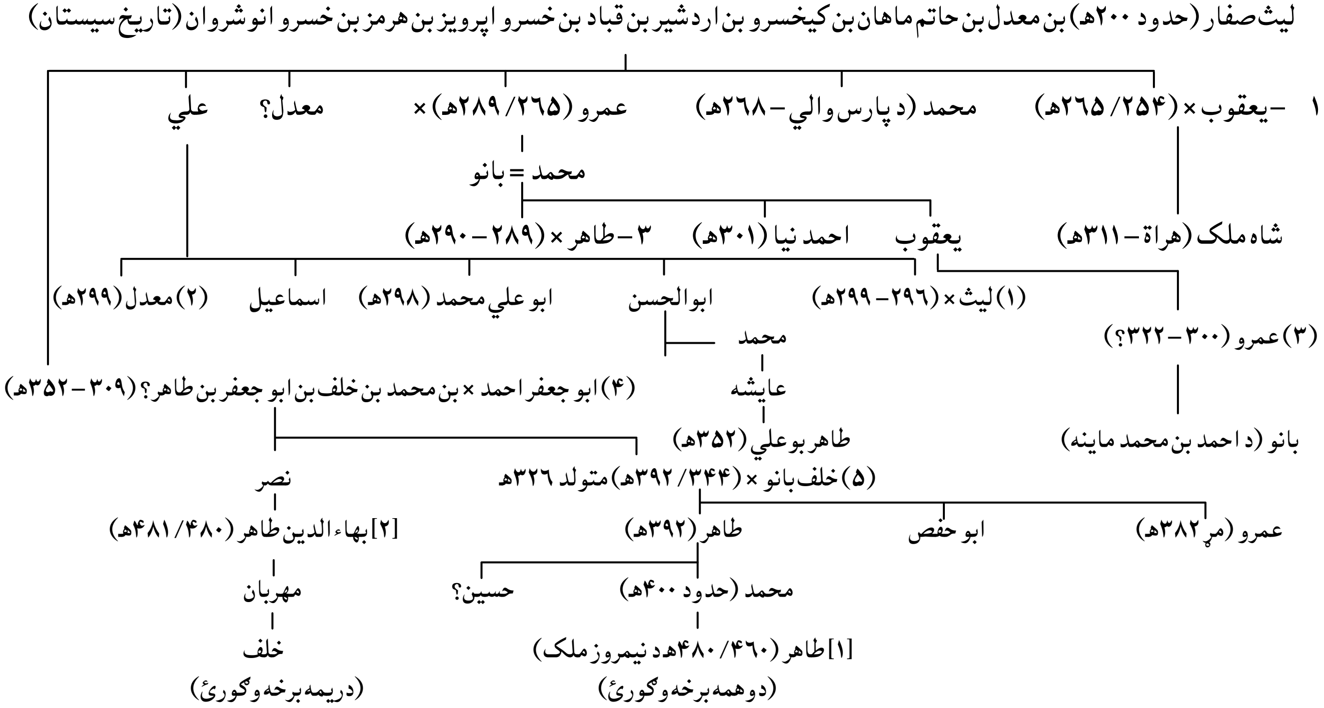

(c) ketabton.com: The Digital Library

صفاريان سيستاني (۲۵۴–۸۸۵هـ)

- [۱] طاهر
  - [۴] تاج الدين ابوالفضل نصر × (۴۸۲–۵۵۹هـ)
    - فلان (؟)
      - عمر نوحي
    - [۵] شمس الدين ابوالفتح محمد (احمد) ۵۵۹هـ – د اتلسو ورونو لرونکی
    - [۶] عزالملوک محمد (حدود ۵۶۰هـ)
      - [۷] محمد تاج حرب × (۵۶۲–۶۱۲هـ)
        - [۱۲] امير علي (۶۲۰هـ)
        - ابوالمظفر حرب (۶۱۹هـ)
        - ناصرالدين عثمان (مړ – ۶۰۴هـ)
          - [۸] شمس الدين يمين الدوله بهرامشاه (۶۱۲–۶۱۸هـ)
            - [۹] نصرة الدين يا تاج الدين نصربهرامشاه × (۶۱۸هـ)
            - [۱۰] رکن الدين ابو منصور × (۶۱۸هـ)
          - ملکشاه
          - [۱۱] شهاب الدين محمود (۶۱۹–۶۲۲هـ)
          - علاء الدين احمد (مقتول ۶۲۰هـ)
  - [۳] فلان؟ (۴۸۱هـ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریمه برخه — **صفاریان سیستاني (۲۵۴-۸۸۵هـ)** — **۴۱ - لمبر**

خلف

شجاع الدین نصر سپه سالار | مسعود

۱- شمس الدین علي (۶۲۶-۶۹۴؟) | ابو الفتح مبارز الدین (۶۳۶هـ)

۲- نصیر الدین محمد × (۶۵۲-۷۲۶؟)

۳- نصرة الدین (۷۲۸هـ) | رکن الدین محمود (۷۰۰هـ) | شاه علي

۶- سلطان محمود (۷۵۱-۷۵۳هـ)

۴- قطب الدین محمد × (۷۳۱-۷۴۷هـ) | ۷- عزالدین × (۷۵۳-۷۸۴هـ)

۵- تاج الدین (۷۴۷-۷۵۱هـ) | ۸- دوهم قطب الدین (۷۸۴-۷۸۸هـ)

۹- شاه شاهان تاج الدین (۷۸۸-۸۰۵هـ) | ۱۱- شاه شاهان شمس الدین × (۸۲۲-۸۴۲هـ)

۱۰- قطب الدین × (د ۸۱۰ هـ حدود) | ۱۲- نظام الدین یحیی (۸۴۲-۸۸۵هـ)

۱۳- شمس الدین محمود (۸۸۵؟)

د درو سرو برخو ماخذونه: ابن اثیر، طبقات ناصري، د اسلام دائرة المعارف، تاریخ یمینی، میر خوند، تاریخ سلاجقه، خاندانهای اسلامی بارتولد، نولدکی، سخاو، جستی، دول اسلامیه ۱۷۵، معجم الانساب، ۲/ ۳۰۲، تاریخ سیستان، احیاء الملوک.

(c) ketabton.com: The Digital Library

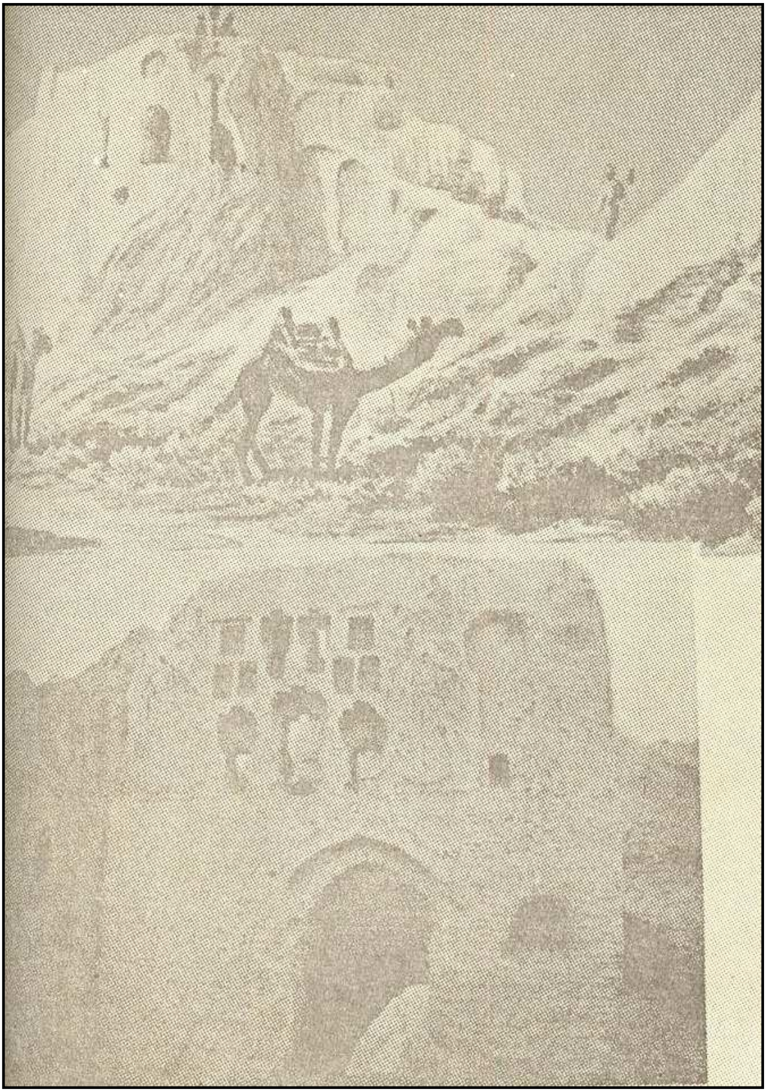

د سیستان د صفاریانو د ودانیو دوې منظرې، ۴۲ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

سامانیان

(۲۷۹-۳۸۹هـ)

د سامانیانو کورنۍ د (سامان خداء) له اولادې څخه وه او سامان خداء یو نجیب سړی وو چې د بلخ په کلیوالي سیمو کي حکمران او په دین زردشتي وو. دی د گردیزي په وینا د (۱۹۷هـ = ۸۱۲ع) په شاوخوا کي د مامون الرشید پر لاس مسلمان سو او اسد د سامان زوی د مامون حضور ته لار پیدا کړه. دې اسد څلور زامن درلوده: نوح، احمد، یحیی، الیاس، چې د خراسان د حکمران غسان د عباد د زوی له خوا سمرقند او سغد نوح ته او فرغانه احمد ته او چاچ او اسروشنه یحیی ته او هرات الیاس ته وسپارل سو. د احمد بن سامان زوی چې امیر نصر نومېد په (۲۶۱هـ = ۸۷۴ع) کال د معتمد خلیفه له خوا د ماوراء النهر په امارت وپېژاند سو، ده د بخارا حکومت خپل ورور اسماعیل د احمد زوی ته پرېښوو، څو چې په (۲۷۵هـ = ۸۸۸ع) کال په بخارا کي د دوو ورونو تر منځ سخته جگړه پېښه سوه او نصر د اسماعیل د زوی په لاس ورغی او سمرقند ته واستول سو او په (۲۷۹هـ = ۸۹۲ع) کال مړ سو او ټول ماوراء النهر او خراسان د اسمعیل په لاس کښېووت او د معتضد او مکتفی خلیفه گانو دربار هم دی رسماً په پاچهي وپېژاند. دی د آل سامان د سلسلې مؤسس دئ چې په (۲۸۷هـ = ۹۰۰ع) کال ئې قوت وموند او د بغداد د خلافت دربار هم دی د سیستان د آل صفار په مقابل کي چې د خپلواکۍ ږغ ئې تر خولې یوست تقویه کی او په همدې کال ئې په بلخ کي صفاري عمرولیث بندي کی او شمالي او غربي افغانستان ئې له تخارستانه تر مرو او هرات او د ایران شمال او ماوراء النهر هیوادونه ئې د ساماني هیواد ضمیمه کړه او د مجمل فصیحي په قول د هند پر ځینو لمر لوېدیځو سیمو هم د اسمعیل لاس بر سوی وو، چې بنایي د فصیحي مقصد گندهارا وي. محمد د محمد زوی د عبدالله بلعمي نمسی په دري ژبه د تاریخ طبري مترجم د دې پاچا فاضل وزیر وو، اسمعیل په (۲۹۵هـ = ۹۰۷ع) کال وفات سو (د اسمعیل ساماني د قبر عکس – ۴۳ لمبر). د اسماعیل تر مړیني

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بخارا کي د اسماعيل ساماني مقبره، ۴۳ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته ئې زوی احمد پر ځای کښېنوست، دی په (۲۹۷هـ = ۹۰۹ع) کال هرات ته راغی او حسين د علي مروزي زوی ئې سيستان ته ولېږه، څو چې صفاري حکمرانان معدل او بوعلي چې تر بست او رخجه پورې ئې لاسونه اوږده سوي ول له منځه يووړه او سيستان ئې منصور د ساماني اسحاق زوی ته ورکی، خو د سيستان خلکو لکه دمخه چې وويل سوه د سندلي په مشرۍ هغه ونيوی (۳۰۰هـ = ۹۱۲ع).

احمد په ۳۰۱هـ کال د خپلو مريانو په لاس ووژل سو او خلکو د هغه اته کلن زوی نصر بن احمد پر تخت کښېناوه، او د هيواد چاري د هغه پوه وزير ابو عبدالله محمد د احمد الجيهاني زوی اداره کولې.

په (۳۰۲هـ = ۹۱۴ع) کال په خراسان کي منصور د ساماني اسحاق زوی ياغي سو او له سيستان او هراته حسين علي مروزي هم ورسره يو ځای سو.

خو له ساماني درباره سپه سالار احمد د سهل زوی هرات ته راغی، څنګه چي منصور په نيشاپور کي مړ سو، حسين په (۳۰٦هـ = ۹۱۸ع) کال تر سختو جګړو وروسته تسليم او عفو سو. د نصر په وخت کي لکه چي دمخه وليکل سوه د سيستان ولايت د ساماني محلي حکمرانانو او اميرانو تر منځ لاس په لاس ګرزېده، د دې عصر نوري پېښې د افغانستان په تاريخ اړه نه لري.

نصر په (۳۳۱هـ = ۹۴۲ع) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړ سو، او لومړی نوح د ده زوی پر ساماني تخت کښېنوست.

د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سيمو او خراسان کي د بوعلي چغاني د محتاج د زوی چې د هغو سيمو حکمران وو ياغي کېدل وه او د ختلان د امير په مرسته ئې په بلخ او ګوزګانان او سمنګان او تخارستان کي لښکر راغونډ کی خو د امير نوح لښکر ماته ورکړه او په (۳۴۱هـ = ۹۵۲ع) کال بيا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند سو. نوح په (۳۴۳هـ = ۹۵۴ع) کال مړ سو او زوی ئې لومړی عبدالملک پر تخت کښېنوست. د ده په وخت کي په (۳۴۵هـ = ۹۵٦ع) کال ابوالحسن سيمجور د خراسان په سپه سالارۍ وټاکل سو، خو له هغه څخه خلکو شکايت وکی او په عوض کي ئې ابو منصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹هـ = ۹٦۰ع) او تر هغه وروسته هم الپتګين حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالارۍ وګومارل سو او ابو علي محمد بلعمي د هغه ځای حکمران وو او د ابن مسکويه په قول

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بوعلي محتاج له منځه وړلو له پاره بکر د مالک زوی وټاکل سو ، چي هغه له خراسانه ورک کي، بکر هم هغه د خراسان تر پایه وځغلاوه، څو چي لومړی عبدالملک په (۳۵۰هـ = ۹۶۱ع) کال مړ سو ، او ورور ئې منصور د لومړي نوح زوی د ده پر ځای کښېنوست. د ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدارۍ او د الپتګین د مخنیوي له پاره وګوماره. دا سړی په (۳۵۰هـ = ۹۶۱ع) کال له نیشاپوره پر شا سو، بلخ او خلم او تخارستان او غزنه ته راغلی او د غزنوي دولت بنسټ ئې کښېښوو.

په (۳۵۳هـ = ۹۶۴ع) کال سرهنګ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولک په حصار کي یاغي سو ، د ابوالحسن سیمجور له خوا چي د خراسان حکمران وو بوجعفر نامی د هغه د مخنیوي له پاره وګوماره سو ، چي د تولک تر حصار نیولو وروسته ئې د غور ځیني کلاوي هم ونیولې. د منصور په عصر کي د سیستان حکمران خلف د احمد زوی هم د ساماني دولت له خوا تقویه سو ، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کي د سامانیانو له اطاعته سر ورغړاوه او منصور د هغه سره اووه کاله جنګ وکی، چي په نتیجه کي ئې روغه ورسره وکړه (۳۷۳هـ). خو همدا پېښي د ابن اثیر په قول د ساماني دولت د کمزورتیا سبب سوې او د شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په باب کي توزنه هیله پیدا سوه.

منصور په (۳۶۶هـ = ۹۷۶ع) کال مړ سو او پر ځای ئې دوهم نوح د منصور زوی کښېنوست، د ده په عصر کي د ده تر مړیني (۳۷۸هـ = ۹۸۸ع) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور اړه درلودله، دا وخت الپتګین له دنیا تللی او د هغه ځای ئې زوی سبکتګین د غزني د چارو واګي په لاس کي نیولي وې او ابو علي سیمجور چي د خپل پلار ابوالحسن تر مړیني وروسته ئې خراسان تر لاس لاندي وو د بلخ د حکمران فایق خاصه سره ئې لاس یو کی او پر خپل سر سو ، نو د دوی د سرټکولو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یو سړی چي ابوالعباس تاش نومېد خراسان ته واستاوه او له سبکتګینه ئې مرسته وغوښتله، سبکتګین د خپل زوی محمود سره د دوهم نوح ملاتړ ته ورغی او په (۳۸۴هـ = ۹۹۴ع) کال ئې د هرات ښار ته نژدې ابوعلي مات کی او هغه د دیملیانو دربار ته پناه یووړه او دوهم امیر نوح سبکتګین ته د (ناصرالدین) لقب ورکی او د خراسان د حکمدار په حیث ئې تر غزنه او کابل او بلخ پوري وپېژاند او د هغه زوی محمود ئې د (سیف الدوله) په لقب د نشاپور حکمدار وټاکه. دوهم امیر نوح او

(c) ketabton.com: The Digital Library

سبکتگین دواړه په (۳۸۷هـ) کال مړه سول او دوهم منصور د دوهم نوح نابالغه زوی پر سامانې تخت کښېنول سو، خو د آل سامان د کهول د نظام رسۍ وشلېدله او ایلک خان بخارا ونیوله او بکتوزن دوهم منصور ړوند کی (۳۸۹هـ = ۹۹۸ع) او ورور ئې دوهم عبدالملک د دوهم نوح زوی پر تخت کښېناوه. خو سلطان محمود د هغه ړانده پاچا د کسات اخیستلو له پاره مرو ته ولاړ او په پای کې ئې د بکتوز او فایق سره داسې وکړه چې: هرات او بلخ (یعني افغانستان تر کابله) دې د محمود وي او نیشاپور او مرو دې د دوی. محمود په (۳۸۹هـ) کال له دې جنګه راوګرزېد او په همدې کال ایلک خان بخارا ونیوله، او دوهم سامانې عبدالملک ئې په اوزګند کې بندي کی او همهلته ئې وواژه. ابو نصر ابراهیم منتصر د دوهم نوح زوی د سامانیانو وروستنی شهزاده په ډېر زړورتوب د محمود د ورور نصر او ایلک سره جنګ کاوه څو په پای کې د محمود په تحریک په (۳۹۵هـ = ۱۰۰۱ع) کال ووژل سو او د سامانیانو د سلسلې کمبله ټوله سوه.

د دې عصر له علمي او اداري نومیالیو څخه دوه نامتو وزیران یو محمد د احمد جیهاني زوی (د ورکې جغرافیا ټولوونکی) او بل محمد د محمد بلعمي زوی (په دري ژبه د طبري د تاریخ مترجم) او د دري له پخوانیو شاعرانو څخه هم ابو شکور بلخي او رودکي او دقیقي بلخي او ابو محمد هاشم (په بست کې د پښتو شاعر چې په ۲۹۷هـ کې مړ دئ) او نور ول.

د سامانیانو په عصر کې د اسلام دین او اسلامي مدنیت د عربي ژبې او ادب سره تر کابله راورسېدلی وو، خو د هیواد په لمر ختیځو سرحدو کې لکه ننګرهار، لغمان، د کونړ درې، د خوست او منګل غرونه پر خپلو پخوانیو ادیانو او ژبو او مدنیت پاته ول او دري ادبیاتو ښه وده وکړه (د آل سامان شجره په ۴۴ لمبر کې).

۱. لومړی نصر د احمد سامانې زوی (۲۶۱ – ۲۷۹هـ)
۲. اسمعیل د احمد زوی (۲۷۹ – ۲۹۵هـ)*
۳. احمد د اسمعیل زوی (۲۹۵ – ۳۰۱هـ)*
۴. دوهم نصر د احمد زوی (۳۰۱ – ۳۳۱هـ)*
۵. لومړی نوح د نصر زوی (۳۳۱ – ۳۴۳هـ)*
۶. لومړی عبدالملک د نوح زوی (۳۴۳ – ۳۵۰هـ)*
۷. لومړی منصور د نوح زوی (۳۵۰ – ۳۶۶هـ)*

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸. دوهم نوح د منصور زوی (۳۸۷ – ۳۸۷هـ)*
۹. دوهم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷ – ۳۸۹هـ)*
۱۰. دوهم عبدالملک د دوهم نوح زوی (۳۸۹هـ)*
۱۱. ابو ابراهیم منتصر د دوهم نوح زوی (۳۹۰هـ) د ده تر وژلو پوري په (۳۹۵هـ) کي.

مأخذونه:

گرديزي، ابن اثير، طبقات ناصري، دائرة المعارف اسلامی، تاريخ سيستان، تجارب الامم، تاريخ الاسلام السياسي، مختصر تاريخ ايران د پاول هورن، روضة الصفا، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب د زمباور، تاريخ بخارا، لب التواريخ، تاريخ يميني، ترکستان د بارتولد، حبيب السير.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه

سامانیان ۲۹۱ - ۳۸۹هـ

۴۴ - لمبر

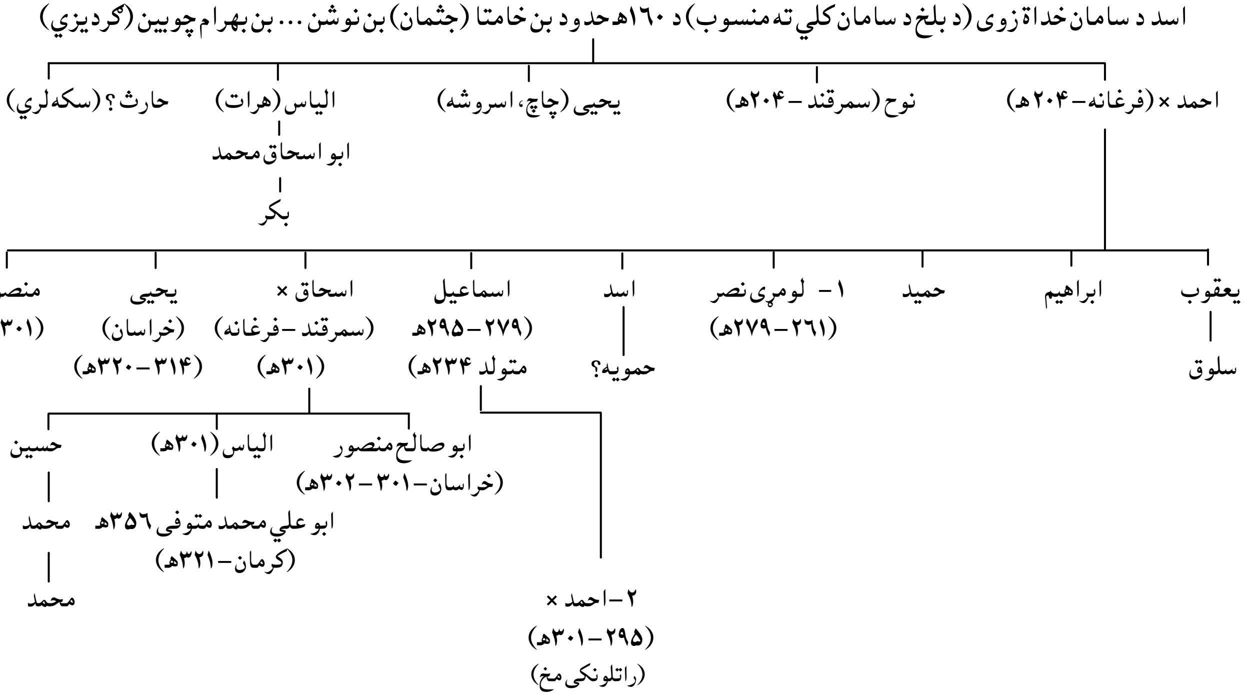

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

سامانیان

۴۴ – لمبر

۲ – احمد

× یحیی (په خراسان کي ولاړ سو – ۳۱۸)
۴ – دوهم نصر (۳۰۱ – ۳۳۱هـ)
ابراهیم (په ۳۳۷هـ ړوند کړه سو)
منصور (۳۱۷هـ)

ابو جعفر محمد (ړوند کړه سو ۳۲۰هـ)
۵ – لومړی نوح (۳۳۱ – ۳۴۳ هـ)
اسماعیل (بخارا)
احمد

٦ – لومړی عبدالملک × (۳۴۳ – ۳۵۰هـ)
۷ – لومړی منصور × (۳۵۰هـ – ۳٦٦هـ)
محمد

نصر (د یوې ورځي پاچا) (۳۵۰هـ)
ابو زکریا یحیی (۳۸۹هـ)
۸ – دوهم نوح × (۳٦٦ – ۳۸۷هـ)
ابو سلیمان (۳۸۹هـ)

ابو ابراهیم اسماعیل (۳۸۹هـ)
ابو یعقوب (۳۸۹هـ)
۹ – × دوهم منصور (۳۸۱ – ۳۸۹هـ)
۱۰ – عبدالملک ثانی (۳۸۹هـ)
ابراهیم المنتصر (مړ – ۳۹۵هـ)

مأخذ: یمیني، د اسلام دائرة المعارف، طبقات ناصری، میر خوند، ترکستان بارتولد، نامهای ایرانی، زین الاخبار، دول اسلامیه ۱۷۷، معجم زامباور ۲/ ۳۰۸هـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتانه حکمرانان

(د ۳۰۰ هـ شاوخوا)

له هغه ډېر پخواني کهول څخه چي د کسي (سليمان) په غره او د غور په غرو او د هغو سيمو په شاوخوا کي ئې په پښتنو کي حکمراني او لارښوونه کوله د کيس عبدالرشيد پښتون (پټهان) درې زامن مشهور دي چي: غرغښت او بېټنی او سړبن نومېدل. د دې پښتانه کهول په باب کي ډېري محلي افسانې ستهٔ، خو هغه څه چي د پښتنو پخواني مؤرخ سليمان ماکو د (٦١٢ هـ = ١٢١٥) په شاوخوا کي پخپله تذکره کي ليکلي او تر هغه وروسته نورو مؤرخانو لکه ابوالفضل علامي په آئين اکبري کي (١٠٠٦هـ = ١٥٩٧ع) او اخون درويزه (چي په ١٠٤٨هـ = ١٦٢٨ع کي مړ دئ) په تذکرة الابرار او مخزن اسلام کي او نعمت الله هروي په مخزن افغاني کي (١٠١٨هـ = ١٦٠٩ع) او شيخ امام الدين خليل (چي په ١٠٦٠هـ کي مړ دئ) په تاريخ افغاني کي تائيد کړي دي او تاريخي حقايق دي له هغو څخه څرگندېږي چي دې درو وروڼو د (٢٥٠ تر ٣٠٠هـ پوري) په افغانستان کي د غور له غرو څخه د سليمان تر غره پوري واکمني (فرمانروايي) او روحاني او قبيلوي نفوذ درلود او د شيخ بېټني ځيني پښتو مناجاتونه په پښتو ادبياتو کي منقول او په لاس کي سته او تر هغه وروسته د سړبن زوی خرښبون د سليمان له غره څخه د غلځو د کلات د غونډان تر غره پوري واک او اقتدار درلود او په (٤١١هـ = ١٠٢٠ع) کال د سليمان د غره په جنوبي لمنه مرغه کي وفات سو، همدارنگه اسمعيل د بېټني زوی د سليمان په غره کي واکمني او روحاني نفوذ درلود او د ده د اقتدار لمنه د سليمان د غره لمر لوېديځ پلو ته له وازي خوا څخه تر غزني پوري رسېدله، او له دې دوو تنو څخه هم د پښتو پخواني اشعار رانقل سوي دي (د ٤٠٠ هـ = ١٠٠٩ع په شاوخوا کي). د خرښبون درې زامن: کند، زمند او کاسي د پښتنو د ټبرو نوميالي نيکه گان دي، چي د دوی د اولاد سلسله په افغاني نسب نامو کي شرح سوې ده.

دا هم بايد پټ پاته نه سي چي خرښبوني پښتانه د افغانستان په لمر لوېديځو سيمو کي خپاره واره ول، لکه عبدالرزاق سمرقندي چي په غزنين او برمل کي د (افغان

(c) ketabton.com: The Digital Library

خرشواني) په نامه د هغو یادونه کوي او دا د (۸۲۰هـ) په شاوخوا کې وه (مطلع سعدين د دوهم ټوک لومړی برخه، ۳۵۹ مخ د لاهور چاپ).

د افغاني انسابو په کتابو کي دا دري وروڼه غرغښت، بېټني او سړه بن د پښتنو د ټبرو د سلسلې سرونه ګڼل سوي دي چي په دې ځای کي د دوی د نسب د شجرې مهمي څانګي لیکل کېږي (۴۵ لمبر د نسب شجره دي وکتل سي).

په پښتني نسب نامه کي د کرلاڼ = کرلاڼي یوه بله څانګه هم سته چي دوی له هغو درو نورو څانګو سره خپلوي لري او سوچه پښتانه دي.

د پښتنو روایات خو په دې څانګو کي تر اسلامي دورې دمخه نه دي، مګر تاسي ولیدل چي د پښت = پخت = پښتون او افغان ذکر په قدیمو کتابو او تاریخو کي له درو څلورو زرو کالو را په دې خوا راغلی دئ، نو ځکه موږ د هغو قدیمو اسنادو څخه داسي ویلای سوای چي پښتانه قبایل د دې هیواد پخواني اوسېدونکي دي چي په وروستیو زمانو کي له دوی سره نور آریایي قبایل هم ګډ سوي دي، مګر هغه ټول د دوی په مدنیت او ملي جوړښت کي داسي ویلي سوي دي چي اوس ئې بېلونه نه سي کېدای او یو ملت ځني جوړ سوی دئ.

مأخذونه:

د سلیمان ماکو تذکرة الاولیاء، پښتانه شعراء لومړی ټوک، ائین اکبري، مخزن افغاني، تذکرة الابرار د دروېزه، پټه خزانه، د پښتو د ادبیاتو تاریخ ۲ ټوک، مطلع سعدین ۲ ټوک، حیات افغاني، شوکت افغاني، صولت افغاني، خورشید جهان، د سراولف کیرو پټانان، د صوبهٔ سرحد او بلوچستان ګزټیر، افغانستان ګزټیر، تاریخ سلطاني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کیس (پښتون)

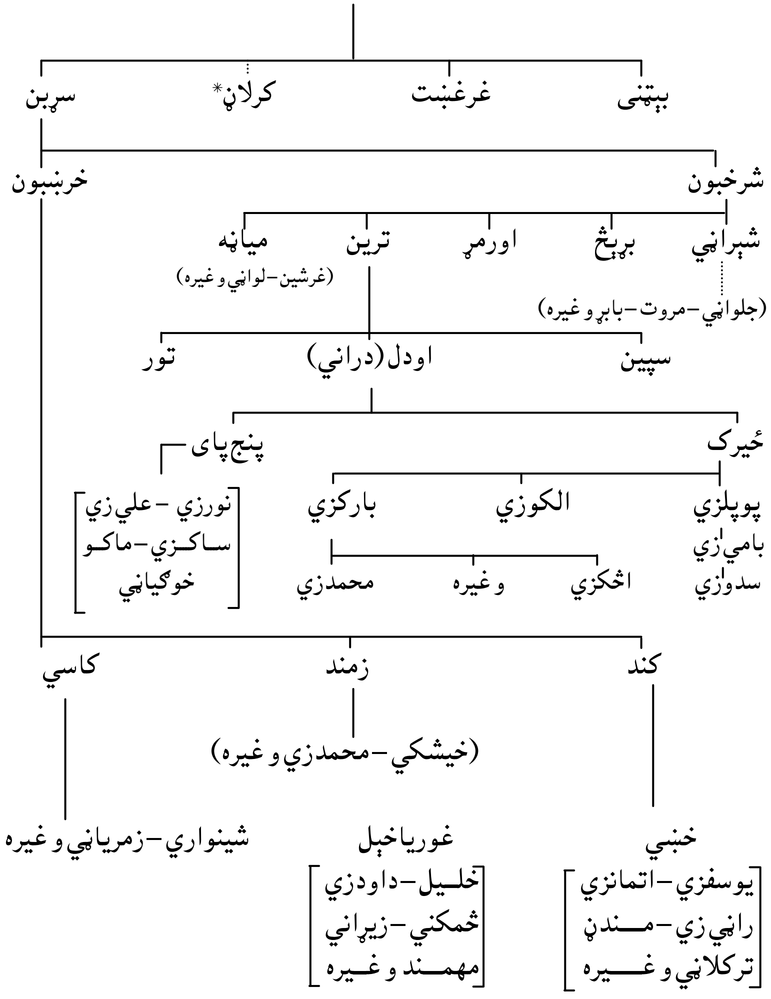

* د بیټني، غرغښت او کرلاني تفصیل په راتلونکي مخ کي وګورئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۵ – لمبر

دوهمه برخه

کیس

- **بېټني**
  - ټول غلجي قومونه: سهاک – تره کي – سلیمانخېل – توخي – هوتک – اکاخېل – ناسر – خروټي – بختیار – احمدزي – تري – دوتاڼي–تاړن–لودي–نیازي–سور–سرواڼي
- **غرغښت**
  - مندو
  - بابی
  - داني
    - کاکړ – ناغر – پنۍ – داوي
    - داوي: (دُومړ–هُمړ–خوندي و غیره)
    - ګدون–موسی خېل–صافي–مشواڼي
- **کرلاڼي**
  - ککي – دلازاک – منګل – توري – هنی – وردګ – اورکزی – اپریدي–خټک–یشتک–بولاق–ځدراڼ–وزیر–مسید–دوړ–ستریاڼي–ګاړي–بنګښ–بنوڅي.

ماخذ: مخزن افغاني–حیات افغاني–شوکت افغاني صولت افغاني–آیین اکبري–تذکرهٔ سلیمان ماکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

فریغونیان

(د ۲۵۰ تر ۴۱۰ هـ شا وخوا)

دې کهول د سامانیانو او غزنویانو په وختو کې په گوزگانان کې حکمراني درلوده او د دواړو سلطنتي کورنیو سره ئې دوستانه روابط ساتل او علم روزونکي او صلح خوښووني پوهان پاچهان ول. د دوی د حکومت شمالي وېش د آمو سیند او جنوبي وېش ئې غرستان او غور او تالقان (د کروان رباط ته نژدې) د زمینداور او هلمند تر شاوخوا پورې رسېده، چې په غور کې هم د فریغونیانو تر لاس لاندې یو حکمران ناست وو او غورشاه نومېد، پخپله گوزگانان د سرپل شاوخوا ته ویل کېده، او دا کهول تر اسلام دمخه د (گوزگان خداة) د پاچهانو له نسله وو چې د فریغون په رباط ئې اړه درلوده او دا رباط د مقدسي په وینا د اندخو د (اوسني اندخوی) او کرکې څخه د یوې ورځې د لارې واټن وو او د افریغ کلمه د دې هیواد په لرغونیو نومو کې تر خوارزمه لیده کېږي، خو پخپله د فریغون د دې کهول د سلسلې د مشر په باب کې څه معلومات نه لرو. بې له دې چې د العتبي په قول د دریمي هجري پېړۍ په شاوخوا کې د افریغون رباط ته نژدې اوسېد، مگر د ده زوی احمد بن فریغون د اسلامي دورې په تاریخ کې د دې کهول لومړی سړی دئ چې موږ ئې پېژنو، نرشخي وايي:

په (۲۸۷هـ = ۹۰۰ع) کال چې امیر اسمعیل ساماني د عمرولیث صفاري سره جنگېده امیر احمد فریغوني د عمرولیث له خوا هم د بلخ حکمران وپېژانده سو. قابوسنامه دی د آسانو د ډېرو گلو خاوند گڼي چې د ورځې ئې زر ارزق بهاڼان راوړه او دا خبره مبالغه نه ده، ځکه چې د دې سیمو خلک تر اوسه د آسانو په گلو ساتلو او روزلو مشهور دي.

د دې کهول یو بل حکمدار ابوالحارث محمد د احمد زوی دئ چې موږ هغه د دري ژبې د پخواني جغرافي کتاب حدودالعالم له مخي پېژنو، دی علم دوسته حکمران وو او دا کتاب په (۳۷۲هـ = ۹۸۲ع) کال ده ته وړاندې سوی وو او د دې کورنۍ د ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقتدار په وخت کي حکمران وو او اصطخري د (۳۴۰هـ = ۹۵۱ع) په شاوخوا کي هغه یاد کړی دئ او د بارتولد په وینا په (۳۶۵هـ = ۹۷۵ع) کال ئې خپله لور ساماني زلمي پاچا نوح د منصور زوی ته ورکړه او د العتبي په قول تر (۳۸۰هـ = ۹۹۰ع) کال وروسته نوح د منصور زوی دی د فایق جګړې ته راوغوښت خو ماته ئې وکړه. ابن اثیر وایي چي په (۳۸۳هـ) کال نوح له خراسانه ګوزګانان ته راغی او ابوالحارث ورسره یو ځای سو او په ۳۸۵هـ کال چي سبکتګین د فایق سره جنګېده ابوالحارث د سبکتګین د ملاتړ له پاره هرات ته راغی او د العتبي په قول ئې په همدې وختو کي خپله بله لور د سبکتګین زوی محمود ته ورکړه او د سبکتګین یوه لور ئې خپل زوی ابوالنصر احمد د محمد زوی ته په نکاح کړه او په (۳۸۶هـ = ۹۹۶ع) کال چي سبکتګین مړ سو همدې ابوالحارث د محمود او د هغه د ورور اسمعیل تر منځ روغه وکړه او د محمود سره غزني ته ولاړ او په (۳۸۹هـ = ۹۹۸ع) کال محمود د اسمعیل نیول هم ابوالحارث ته وسپاره او دا د تاریخ په پاڼو کي د ابوالحارث وروستنۍ یادونه ده.

العتبي په (۳۹۴هـ = ۱۰۰۳ع) کال د فریغون بن محمد په نامه یو تن یادوي چي محمود هغه له بلخ څخه چي وروستنی ساماني شهزاده منتصر پسي د اندخود او مرورود خوا ته استولی وو خو د ده پوره احوال لاس ته رانغی، مګر د دې کورنۍ یو بل سړی ابو نصر احمد د محمد ابوالحارث زوی دئ چي د العتبي او ګردیزي په وینا د ګوزګانان وو، په (۳۹۸هـ = ۱۰۰۷ع) کال په هغه جګړه کي چي د قراخانیان او د محمود د ورور تر منځ په پل چرخیان کي وسوه د محمودي لښکر د منځ (قلب) مشر وو او په (۴۱۰هـ = ۱۰۱۰ع) کال مړ سو. بیهقي د (۴۱۰هـ = ۱۰۱۰ع) کال په پېښو کي لیکي چي په همدې کال محمود د غور جنګو ته ولاړ، خو د ده شهزاده ګان مسعود او محمد په ځورلس کلنۍ کي په زمینداور کي د امیر فریغون ګوزګانان د زوی حسن نامي سره اوښېدل، څنګه چي په همدې کال امیر ابوالحارث مړ وو، ځکه نو د ده زلمي زوی حسن د سبکتګین د لور له نسه د ګوزګانان د تاج و تخت نامزد وو، خو دا په یقین معلومه نه ده چي دا حسن د همهغه فریغون بن محمد زوی وو یا د ابو نصر؟ مګر په دې خبر یو چي سلطان محمود د العتبي او عوفي په قول د ابو نصر فریغوني لور خپل زوی محمد ته وکړه او د ګوزګانان ولایت ئې بیرته ابو نصر ته ورکی او ابو محمد حسن د مهران زوی ئې د هغه ځای د چارو په کفالت د ده سره وګوماره، ګواکي د ګوزګان سیمه په (۴۰۸هـ =

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰۱۷ع) کال بشپړه د غزنویانو تر واکمني لاندي راغلې وه او ناصر خسرو علوي په دې بیت کي ورته اشاره کړې ده:

کجاست آنکه فریغونیان زهیبت او
زدست خویش بدادند گوزگانان را

په دې توگه نو د فریغونیانو کهول د افغانستان د لمر لوېدیځو شمالي سیمو محلي پاچهان ول، چي په عدالت او نېکنامي او د علومو په روزنه ئې شهرت درلود او د فریغون په دربار کي نامتو پوهان او لیکونکي روزل سوي دي چي له هغې جملې څخه دي: بدیع الزمان همداني، ابوالفتح بستي، د مفاتیح العلوم خاوند خوارزمي او د حدود العالم نامعلوم مؤلف.

د دې کهول نومیالي:

۱. امیر فریغون (۲۵۰هـ)
۲. امیر احمد د فریغون زوی (۲۷۹ – د ۳۳۷هـ حدود)
۳. ابو حارث محمد د احمد زوی (۳۳۷ – ۳۸۹هـ)
۴. فریغون د محمد زوی (د ۳۹۴هـ شاوخوا)
۵. ابو نصر احمد د محمد زوی (۳۹۰ – ۴۱۰هـ)*
۶. حسن د ابو نصر زوی؟ (۴۱۰هـ)

مأخذونه:

العتبي، گردیزي، اصطخري، نرشخي، مقدسي، بیهقي، قابوسنامه، عوفي، ابن اثیر، مینورسکي د حدود العالم پر حواشي، د بارتولد جغرافیای تاریخی ایران، معجم الانساب، د مینورسکي مقالې د لندن چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ملتان لودیان

(د ۳۷۰ – ۴۰۱ هـ شاوخوا)

د (۳٦٦ هـ = ۹۷٦ع) په شاوخوا کې سبکتگین په غزني کې د واک خاوند سو او ساماني حکمداران بې واکه او کمزوري سوه ځکه نو د افغانستان ښارونه له تخارستان او بلخه تر گوزگانان او هرات او سیستان او بست او کابل تر گردېز پوري د غزني په پایتخت پوري وتړل سوه (۳٦۸هـ = ۹۷۸ع).
په دې وخت کې د افغانستان لمر ختیځو سیمو تر ماورای سند او ملتانه د ملتان د لودیانو په نامتو کهول پوري اړه درلوده او له لاهوره تر خیبره جیه پاله کابلشاه حکم کاوه. هغه وخت چې سبکتگین پر کابل او ننگرهار یرغل وکی جیه پاله مخې ته ورغی او د غزنه په شاوخوا کې ئې ورسره جگړه وکړه او مات سو او د جگړې د تاوان تر ورکولو وروسته بیرته لاهور ته وگرزېد او د قنوج، ډهلي، اجمیر او کالنجر راجه گان ئې د ځان ملگري کړه د یو لک چمتو سپرو سره تر خیبر راتېر سو او د کابل د سیند پر غاړه لغمان ته راورسېد. سبکتگین د هغه سره جنگ وکی او په زرو خلک ئې ځني ووژل او نور ئې پر شا وشړل او د سند تر سینده پسي ولاړ او په پېښور کې ئې خپل یو امیر د دوو زرو سپرو سره پرېښووه او پخپله غزني ته راغی (۳۸۱ هـ = ۹۹۱ع). په دې وخت کې ملتان د لودي شیخ حمید په لاس کي وو چې لودي د پښتنو یو نامتو ټبر دئ او دې لودیانو چې د سبکتگین واک ورځ په ورځ پر زیاتېدو ولید د هغه سره ئې روغه وکړه او چې جیه پاله ماته وکړه شیخ حمید په ملتان کې پر خپل حال پاته سو او د سبکتگین سره ئې تړون وکی (۳۸۲هـ) او د ده وراره شیخ رضي په اخبار اللودي کې د احمد لودي په قول د پښتو ژبې له شاعرانو څخه وو، چې د حمید لودي په وختو کې ئې د پښتنو په غرو (سلیمان غره) کې د اسلام تبلیغ کاوه او له دې څخه څرگندېږي چې د سند او غزني تر منځ ځینو پښتنو لا تر دغه وخته د اسلام دین منلی نه وو، لکه چې په ۳۸۲هـ کال د جغرافیای حدود العالم لیکونکی د قندهار ښار (د اندس پر غاړه) د برهمنانو او بتانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

او لغمان د بودتونو (بتکدو) او بنیهار (بنیر) د بت پرستو هندوانو او افغانانو ځایونه بولي، حال دا چي په همدې وخت کي بست او غور او رخد اسلامي ښارونه ول او کابل یو داسي ښار وو چي نیمی ئې مسلمانان او نیمی ئې هندوان ول.

د شیخ حمید د مړیني خبر په تاریخ کي نسته خو دوني ښکاري چي په ملتان کي د ده واکمني د سند تر غاړو د سلیمان تر غره پوري محصوره وه او لاهور تر تکسیلا او ویهند او تر قندهاره (د سند د سیند پر غاړه) په جیه پاله پوري اړه درلوده، خو په (۳۹۲هـ = ۱۰۰۱ع) کال محمود ویهند ونیو او په (۳۹۶هـ = ۱۰۰۵ع) کال چي ئې پر ملتان لومړی یرغل وکی د ملتان حکمران ابوالفتح داود د نصر زوی وو، نو څرګنده سوه چي نصر د شیخ حمید زوی د لودیانو دوهم حکمران د (۳۹۰هـ = ۹۹۹ع) په شاوخوا کي حکومت کاوه او دی تر حمید وروسته د هغه پر ځای کښېنوست او د غزنویانو سره د لودیانو د کورنۍ په سیاسي رقابت کي د سلطان محمود له خوا په بده عقیده او د اسمعیلي ملاحده و دین ته په ګروهېدلو متهم سوی وو. مګر د پښتو له وطني ماخذو لکه پټه خزانه او د ده له پښتو شعر څخه څرګندېږي چي دا اتهام غلط وو او دی ملحد او بې دینه نه وو.

ابوالفتح داود تر نصر وروسته د ملتان تخت ته ورسېد او په (۳۹۵هـ = ۱۰۰۴ع) کال سلطان محمود د بهاتیه پر حکمران (بجي راو) باندي یرغل وکی، داود څه اعتنا ورته و نه کړه، ځکه نو په دا بل کال محمود د تازه دمه لښکر سره د ننګرهار له لاري ورغی، لومړی ئې راجه انند پاله په پېښور کي مات کی او بیا ملتان ته ورسېد او تر اوو ورځو کلابندۍ وروسته داود لودي د کاله دوه لکه او په بل روایت دوه کروړه درهمه خراج ومانه او شل زره درهمه ئې هم د جګړې تاوان ورکی او د محمود سره ئې د روغي تړون وتاړه او تر (۴۰۱هـ = ۱۰۱۰ع) کال پوري ئې پر ملتان او د افغانستان پر لمر ختیځو سیمو حکومت وکی، څو چي په همدې کال محمود پر ملتان حمله وکړه او هغه ئې ونیو او (د کندهار د شمال) د غورک په کلا کي ئې بندي کی او هملته مړ سو. د داود په مړیني که څه هم د پخوانیو لودیانو کهول له منځه ولاړ، د داود اولاده تر هغه وروسته هم په ملتان کي وه او د فخر مدبر په قول د داود زوی شیخ د سلطان مسعود تر مړیني وروسته په ملتان کي بلوا وکړه، چي د سلطان مودود له خوا یو لښکر د لوی حاجب احمد محمد او فقیه سلیطي په سپه سالارۍ د ده د سرکوټلو له پاره وګومارل سو، څنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي لښکر د وايوه کلا ته ورسېد نو موړي شيخ د خپلو ملګرو سره منصوره ته ولاړ او د غزني لښکريانو ملتان ونيو او دا په ملتان کي د لودي کهاله د پايښوړ وروستنی يادونه ده.

دا کهول په هند کي د اسلامي او افغاني ثقافت لومړنی ممثل دئ او د دې کهاله دوه تنه شيخ رضي او د حميد وراره او نصر د حميد زوی د پښتو ژبي شاعران ول او د دوی شعرونه او د ژوند پېښي د پښتنو شاعرانو تذکرې پټې خزانې د شيخ احمد ابن سعيد اللودي د کتاب اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي (٦٨٦هـ = ١٢٨٧ع) په حواله راوړي دي او فرشتې هم د هغو افغانيت ليکلی دئ او موږ وينو چي لوديانو په (۸۵۵هـ) کال بيا د بهلول لودي په مشرۍ په هند کي د سلطنت دوهمه کورنۍ جوړه کړې ده او يو سل کاله ئې حکومت کړی دئ (۹۳۲هـ). خو د لوديانو لومړی کهول د افغانستان په تاريخ اړه لري او د بهلول کورنۍ په هند کي پاچهي کړې ده.

د لومړي کهاله نوميالي:

۱. شيخ حميد لودي (د ۳۷۰هـ شاوخوا)
۲. شيخ رضي د حميد وراره (د ۳۸۰هـ شاوخوا)
۳. نصر د حميد زوی (د ۳۹۰هـ شاوخوا)
۴. ابوالفتح داود د نصر زوی (۳۹۵ – ۴۰۱هـ)
۵. شيخ ... د داود زوی (د ۴۳۲هـ شاوخوا)

مأخذونه:

تعلقات هند و عرب، زين الاخبار، د پښتو د ادبياتو تاريخ ۲ ټوک، شوکت افغاني، تاريخ يميني، فرشته، طبقات اکبري، حدودالعالم، تاريخ سند، ابن اثير، حيات افغاني، خورشيد جهان، پټه خزانه، آداب الحرب.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تخارستان آل باینجور

(۲۳۲ – ۳۷۲هـ)

دې سلسلې امیرانو په تخارستان او بلخ او خلم او ترمذ او اندراب او پنجهیر او بامیان او وخش کي حکمراني کوله او هغه باینجور ته منسوب دي چي د عباسي خلیفه گانو منصور او مهدي معاصر وو او غالباً به تر اسلام دمخه د تگین شاهانو پایڅوړ وي.

له هغې جملې څخه:

*۱/ داود د الیاس زوی چي د ۲۳۲ هـ په شاوخوا کي ئې سکه وهلې ده او په ۲۵۸هـ کال یعقوب لیث صفاري له ده څخه بلخ ونیو. دی له ۲۳۳ کال څخه تر ۲۵۸هـ پوري د بلخ حکمران وو او په ۲۵۹هـ کال مړ سو.

*۲/ ابو داود محمد د احمد زوی او د باینجور نمسی، چي د ۲٦۰هـ په شاوخوا کي ئې سکه وهلې ده. دی له ۲٦۰ کال څخه تر ۲٦۵هـ پوري د بلخ او تر ۲۷۹هـ پوري د تخار او جوزجان او ختلان او ترمذ حکمران وو.

*۳/ ابو جعفر احمد د محمد زوی او د احمد نمسی چي د ۲۷۹هـ له شاوخوا څخه حکمران وو او په ۲۸۸هـ کال ئې په اندراب کي سکه وهلې ده.

*۴/ جعفر د احمد زوی او د محمد نمسی چي تر ۳۱۰هـ وروسته ئې حکومت کاوه او په ۳۱۰، ۳۱۲، ۳۱۳ هـ ئې په ختل کي سکه وهلې ده چي اوس هم سته.

۵/ احمد د جعفر زوی او د احمد نمسی چي د ۳۷۲هـ په شاوخوا کي حکمران وو او د گردیزي په قول د چغانیانو د ابي علي احمد د محتاج د زوی له ملگرو څخه وو.

د دې کورنۍ ځیني نور کسان هم حکمرانان ول، لکه داود د باینجور زوی چي په ۳۰٦هـ کال د بصرې عامل وو او هاشم د باینجور زوی چي د وخش او هلاورد حکمران وو او په ۲۴۳هـ کي مړ دئ او بیگ د عباس زوی او د باینجور نمسی د ختل خاوند او حارث چي له ۲۷۲ څخه تر ۲۹۳هـ پوري د ختل حکمران وو او سکه ئې هم وهلې ده او

(c) ketabton.com: The Digital Library

داود د ابو داود زوی او د عباس نمسی چي د **۲۷۲**هـ په شاوخوا کي ژوندی وو او حاتم د داود زوی او د باینجور نمسی چي د **۲۵۱**هـ په شاوخوا کي د جوزکرمان حاکم وو، او الیاس د هاشم زوی چي په ۲۱۱هـ کال د مصر سرلښکر وو.

اوس د دې کورنۍ د نسب شجره وګورئ (۴۶ لمبر).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۶ - لمبر

د باینجور کورنۍ

- باینجور (۱۴۰هـ حدود)
  - داود ۲۰۶هـ (د بصرې حاکم
    - حاتم (۲۵۱ هـ)
  - عباس؟
    - بیګ (ختل)
      - اسد
        - حارث د ختل او اندیجارغ حکمران (۲۷۲ – ۲۹۲ هـ)
    - ابو داود
      - داود (حدود ۲۷۲هـ)
  - احمد
    - × ۲ – ابو داود محمد (بلخ ۲۶۰ – ۲۶۵هـ تخار تا ترمذ ۲۷۹هـ)
      - × ۳ – ابو جعفر احمد (په اندراب کې سکه ووهله ۲۸۸هـ)
        - ۴ – جعفر (په ختل کې سکه ووهله ۳۱۰ تر ۳۱۳هـ)
          - ۵ – احمد (ختل، حدود ۳۷۲هـ)
  - هاشم (مړ ۲۴۳هـ) (د وخش حکمران
    - الیاس د مصر سپه سالار ۲۱۱هـ
      - × ۱ – داود (بلخ ۲۳۲ – ۲۵۸هـ) (مړ ۲۵۹هـ)

(**مأخذ**: معجم الانساب زامباور ۳۰۷)

× د سکې خاوند پاچا

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غرستان شاران

(۲۸۹ - ۵۵۰هـ)

لکه مارکوارت چي په ايرانشهر کي څرګنده کړې ده د (شار) کلمه د (شير) او (شاه) سره شريکه ريښه لري او دا د مرکزي افغانستان د سيمي د يو شمېر حکمرانانو لقب وو چي د دوی د حکمرانۍ سيمي د لمرختو خوا ته د باميان د شيرانو د هيواد ګاونډی وو او لکه د دې کتاب په لومړيو بحثو کي چي مو وويل دا شاهي کهولونه د دې هيواد د هپتالي کوشاني عناصرو پايڅوړ دي او د حکمرانۍ مرکز ئې په بشين کي وو چي شورمين او بغشور هم د هغه ځای ښارونه ول او د دې هيواد اصل نوم په اوستايي تلفظ (غرستانه) او په طبقات ناصري کي هم (غرستان) (په پښتو غر + ستان) دئ. او فردوسي ئې په شاهنامه کي د (غرچګان) په نامه يادوي او معرب ئې غرجستان يا غرشستان دئ. د دې سيمي شاران حکمرانان په نياو (عدل) او داد مشهور ول او ناصر خسرو قبادياني په دې بيت کي د دې کورنيو او د دوی د حکمرانۍ د مرکزو داسي يادونه کړې ده:

استاده بدبه باميان شيری

بنشسته بعز دربشين شاری[۱۲]

داسي معلومېږي چي د غرستان شاران تر اسلام دمخه هم د دې سيمي حکمرانان ول او د دوی د نيکه ګانو يو تصوير چي لاس ته راغلی دئ کټ مټ د هپتالي (هياطله = هون) د پاچهانو ښو او څهرو ته ورته دئ.

په اسلامي عصر کي د غرستان د شارانو يادونه د سلطان محمود د فتوحاتو او د غزني د سلطنت تر اداري لاندي د هيواد د اداري تمرکز سره منځته راځي، چي يو له دې غرستاني شارانو څخه (شار رشيد) په ۳۸۰هـ کال د سلطان محمود سياسي مشرتوب او

---

[۱۲] د ناصر خسرو په ديوان ۴۶۸ مخ کي دا بيت غلط چاپ سوی، دلته سم سو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هیواد اداري توحید ته غاړه ایښې وه. بل شا ابو نصر محمد د اسد زوی دئ چې په ۴۰۵هـ کال سلطان محمود بندي کی او په ۴۰٦ کال په هرات کې مړ سو.

۳/ شارشاه ابو محمد د محمد زوی وو چې د پلار په ژوند د پلار پر ځای کښېنوست او د سلطان محمود او ابوعلي سیمجور سره وجنګېد او تر ۴۰٦هـ کال پخوا مړ سو.

۴/ شار اردشیر.

۵/ شار ابراهیم د اردشیر زوی.

٦/ شارشاه د ابراهیم زوی چې لور ئې حور ملکه د سلطان حسین جهانسوز غوري ماندینه وه.

هغو شارانو چې د سلطان محمود تر وخت وروسته تېر سوي دي د غزنه او غور تر مرکزي سلطې لاندي ژوند کاوه، خو پوهان او علم پالونکي خلک ول.

مأخذونه:

ابن اثیر، تاریخي یمیني عتبي، دایرة المعارف اسلامي، د غرجستان ماده، نامهای ایرانی یوستی، روضة الصفا، تاریخ ګزیده، معجم الانساب زمباور، ابن خرداذبه ۳۹، معجم البلدان ۳/ ۷۸۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اندراب امیران

دا امیران هم د هپتالي کوشانیانو د پخوانیو حکمرانانو له پایښور ښخه ښکاري چي په اسلامي عصر کي ئې اسلام منلی او د اندراب په غرو کي پاته سوي دي او ښنګه چي د دوی د حکمرانۍ سیمه د دشوار ګذارو غرو په منځ کي وه نو ځکه د جهانګیرانو له تسلط خوندي پاته ول.

له دې امیرانو ښخه یوازي د دوو تنو نومونه د دوی له سکو ښخه لاس ته راغلي دي او دا سکې د ارمیتاژ په موزه کي سته:

*۱/ مکتوم د حرب زوی (د ۳۵۹ ه په شاو خوا کي)

*۲/ سهلان د مکتوم زوی (د ۳۶۵ له شاو خوا ښخه تر ۳۷۴ ه پوري)

مأخذونه:

معجم الانساب زمباور، د مارکوف د ارمیتاژ فهرست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چغانیان امیران - آل محتاج

چغان (معرب ئې صغان) د آمو ها خوا ته یو ځای دئ چي اوس د شوروي تاجکستان د جمهوریت جنوبي برخه ده. په دې ځای کي له پخوانیو زمانو څخه یوه سلطنتي کهول د (چغان خدات) په نامه حکومت کاوه چي له آریایي تاجیکو عناصرو څخه وو او د اسلامي دریمي پېړۍ په سر کي امیر محتاج نامي هلته حکمران او چغان خدات ته منسوب وو، چي تر هغه وروسته ئې کورنۍ په تاریخ کي د (آل محتاج) په نامه مشهوره سوه او له دې کورنۍ څخه عادلان او پوهان امیران منځ ته راووتل او د سامانیانو او غزنویانو په وختو کي ئې د آمو د سیند پر دواړو غاړو او بلخ او تخار باندي د هندوکش تر شمالي لمنو پوري حکومت کړی دئ. د محتاج پلار دا یادونه چي احمد نومېد د یاقوت په معجم الادباء کي راغلې ده او ژوند ئې په ۲۵۰هـ کي اټکل کېدای سي. د دې کورنۍ نور کسان دا دي:

۱/ له محتاجه یو زوی د ابو سعد مظفر په نامه پاته سو چي د ۳۰۰هـ په شاوخوا کي ئې ژوند او حکومت کاوه او زوی ئې ابوبکر محمد بن مظفر د ساماني نصر بن احمد د دربار امیر او په ۳۲۱هـ کال د خراسان او د خراسان د ټولو عسکرو سپه سالار وو او تر هغه دمخه د ۲۹۸هـ په محرمه کي د اسمعیل ساماني د زوی احمد له درباره د سیستان د فتح له پاره استول سوی وو او بیا په گرگان کي حاکم سو، په خراسان کي د ده د حکمرانۍ ورځي له ۳۲۱هـ کاله د ده د مړیني تر کال ۳۲۹هـ پوري وې. دې سړي د خراسان په پېښو کي تل د یوه غښتلي او اغېزه ناک حکمران په حیث لاس درلود او په چغانیان کي ښخ دئ.

۲/ ابو علي د محمد زوی او د مظفر نمسی چي په ۳۲۷هـ کال د پلار د ناروغۍ په وخت کي د خراسان سپه سالار او حکمران وو او په ۳۲۹هـ کال په جرجان او ري کي د ماکان بن کاکي سره وجنگېد او هغه ئې وواژه، خو په ۳۳۳هـ کال چي د امیر نوح بن نصر ساماني د دربار له خوا د خراسان له حکمرانۍ څخه معزول سو نو سر ئې له اطاعته

(c) ketabton.com: The Digital Library

وغړاوه او نوح ئې خلع کی او پخپله ئې د خراسان د چارو واګې په لاس کې ونيولې او د ژوند تر پايه ئې د سامانيانو له دربار سره اخ او ډب درلود، څو چې د ۳۴۴ هـ کال د برات پر ۲۹ مه مړ او په چغانيان کې ښخ سو.

۳/ ابو العباس فضل د محمد زوی او د مظفر نمسی په ۳۳۳ هـ کال د خپل ورور ابو علي له خوا د بلاد جبل (عراق عجم) په حکومت مامور سو او تر هغه وروسته د ساماني عسکرو لوی سپه سالار وو، چې د خپل ورور سره ئې هم جنګونه وکړه او په ۳۳۶ هـ کال په بخارا کې بندي سو.

۴/ ابو المظفر عبدالله د احمد زوی د محمد بن مظفر نمسی چې تر ۳۳۷ هـ وروسته د ساماني امير نوح په دربار کې د رهين په توګه اوسېده، او په ۳۴۰ هـ کال له آسه ولوېد مړ سو او په چغانيان کې ښخ دئ.

۵/ ابو منصور د احمد زوی د محمد نمسی چې په ۳۴۰ هـ کال د چغانيان د حکمرانۍ نايب وو.

۶/ ابو المظفر طاهر د فضل زوی د محمد نمسی د مظفر کړوسی د چغانيان والي او ادب پالونکی سړی وو. منجيک ترمذي د ده له ستايونکو (مداحانو) څخه وو او په ۳۷۷ هـ مړ دئ.

*۷/ فخرالدوله ابو المظفر احمد د محمد زوی ادب پالونکی والي او د دقيقي او فرخي ممدوح وو، چې د فرخي د داغګاه مشهوره قصيده "تا پرند نيلګون بر روی پوشد مرغزار" د ده په ستاينه کې ده او سکه ئې هم وهلې وه.

د آل محتاج اميرانو عموماً د ساسانيانو او غزنويانو د سلطنتي کورنيو سره خپل ښه روابط ساتل او د هغو د ساتني او حمايې په سيوري کې ئې د هندوکش د شمالي ولاياتو حکمراني له بدخشان او تخاره نيولې تر بلخ او جوزجان پوري کوله او دا کورنۍ د دري ادب له پالونکو څخه ګڼله کېږي (د نسب شجره دي وکتل سي – ۴۷ لمبر).

مأخذونه:

تعليقات چهار مقاله د دوکتور معين، معجم الانساب زمباور، ابن اثير، تاريخ يميني، معجم الادباء، رودکي د سعيد نفيسي، ابن خلدون، روضة الصفا، دايرة المعارف اسلامي، ديوان فرخي، د عروضي سمرقندي چهارمقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۷-لمبر

د چغانیان د محتاج کورنۍ

چغان خدات

مظفر

ابوبکر محمد (مړ ۳۲۹هـ)

ابوالعباس (۳۳۳هـ)

×ابو علي احمد (مړ ۳۴۴هـ)

ابو منصور
(د چغانیان حکمران ۳۴۰هـ)

ابوالمظفر
(مړ ۳۴۰هـ)

مأخذونه: د زمباور معجم ۳۱۰، د الکامل او د بارتولد د ترکستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمجوریان

د سیمجور کلمه د یوستي په قول په (نامهای ایرانی) کي د زرین گورخر (سیم + خر) په معنا دئ او دا د خراسان د یوه سردار ابو عمران سیمجور نوم دئ چي د ساماني اسمعیل د احمد زوی په دربار کي ئې د سرمنشي (دولت دار) وظیفه درلوده (۲۸۷ھ)، نو ځکه ئې دی (دواتي) باله چي د خراسان یوه لویه کورنۍ وه.

۱/ ابو عمران سیمجور دواتي په ۲۹۸ھ کال د ساماني اسمعیل د زوی احمد له درباره د سیستان په حکمراني وگومارل سو، خو یو کال وروسته (۳۰۱ھ) سیستانیانو د نصر بن احمد سره مخالفت وکی او سیمجور له هغه ځایه ووت.

په ۳۱۴ھ کال چي امیر نصر د احمد زوی ري ونیو د هغه ځای حکومت ئې سیمجور ته ورکی او دی د خپل وخت له زړه ورانو او لښکرکشانو څخه وو، چي په ۳۱۶ھ کال د خراسان په څنډو کي د ابوالحسن د ناصر اطروش د زوی سره هم جنگېدلی دئ.

۲/ ابو علي ابراهیم د سیمجور زوی تر خپل پلار وروسته د مرو او هرات او نیشاپور او قهستان حاکم وو (۳۳۳ – ۳۳۵ھ) او نوح د نصر زوی د ابو علي احمد چغاني تر عزل وروسته د خراسان په حکمرانۍ وټاکه او څه موده هم د گرگان والي وو او په ۳۳۶ھ کي مړ دئ.

*۳/ ابوالحسن محمد د ابراهیم زوی او د سیمجور نمسی د پلار تر مړیني وروسته د خراسان سپه سالار او لقب ئې ناصرالدوله وو او په ۳۵۶ھ کال د یوه لښکر سره د ري نیولو ته وگومارل سو او د ۳۷۸ھ کال په ذیحجه کي مړ دئ.

*۴/ ابو علي محمد مظفر د محمد زوی د ابراهیم نمسی د پلار تر مړیني وروسته د هغه پر ځای کنبېنوست او حاجب الباب وو. څه موده هم د پلار په ژوند کي د هرات حاکم وو، خو تر هغه وروسته په نیشاپور کي د خراسان واکدار او سپه سالار وټاکل سو. سکه ئې هم وهلې ده او د خپلواکۍ دعوه ئې کوله، څو چي د بلخ د حکمران سره ئې لاس

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو کی او د ساماني امیر نوح په مقابل کي یاغیان سول، خو امیر سبکتگین او زوی ئې محمود د دوی سره وجنگېدل او د ۳۸۴هـ کال د روژې په ۱۵ ورځ ئې په طوس کي دوی مات کړه، ابو علي خوارزم ته وتښتېد او هلته د ۳۸٦هـ کال په روژه کي ونیول سو او په پای کي ئې سبکتگین ته په لاس ورکی او د گردېز په کلا کي بندي وو، ځو چي په ۳۸۸هـ کال مړ سو.

۵/ ابوالقاسم د محمد زوی او د ابراهیم نمسی: د هرات والي وو او په ۳۸٦هـ کال نیشاپور ته ولاړ او د سبکتگین د دربار د خلکو سره یو ځای سو او د قهستان حکمراني ئې وموندله او د ټیټوالي او پاسوالي تر لیدو وروسته د ساماني منتصر سره یو ځای سو (۳۹۱هـ) او په سرخس کي ئې د سبکتگین د زوی نصر سره جگړه وکړه او ونیول سو او غزنه ته ئې واستاوه.

٦/ ابوالحسن د ابو علي سیمجوري زوی: په ۳۸۵هـ کال چي ئې پلار مغلوب سو دی ري ته ولاړ، خو په نیشاپور کي د امیر محمود لاس ته ورغی او غزني ته واستول سو او په گردېز کي بندي وو.

ابوسهل د ابوالقاسم علي زوی او د محمد نمسی: د ۳۸۸هـ په شاوخوا کي ئې ژوند کاوه.

د دې کورنۍ نومیالیو په خراسان کي د ساماني د وخت او د غزنوي دورې د ابتدا په پېښو کي لویه برخه درلودله او ډېره موده ئې په بشپړ قوت او خپلواکي حکومت کړی دئ او کله ئې هم د پاچا په عنوان سکه وهلې ده، چي د ابوالحسن محمد ناصرالدوله سکه سته چي له ۳۷۲هـ څخه ئې تر ۳۷۷هـ پوري حکومت کړی دئ او یوه لور ئې د نوح بن منصور ساماني پاچا ماندینه وه. همدارنگه ابو علي محمد مظفر عمادالدوله (۳۷۷ – ۳۸۷هـ) هم سکه وهلې وه او خپلواکي ئې درلوده (۴۸ لمبر د نسب پاڼه دي وکتل سي).

مأخذونه:

الکامل، تاریخ یمیني، طبقات ناصري، نامنامۀ یوستی، د بارتولد ترکستان، د زمباور معجم: ۳۱۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۸ - لمبر

سیمجوریان

ابو عمر سیمجور دواتي حکمران سیستان

۱-ابو علي ابراهیم (۳۳۳-۳۳۶هـ)

× ۲-ابوالحسن محمد ناصرالدوله
۳۷۲-۳۷۷ هـ

لور
(د دوهم نوح ساماني مایننه)

۴-ابوالقاسم علي
(په قهستان کي)

× ۳-ابو علي محمد مظفر
(عمادالدوله (۳۷۷-۳۸۷هـ)

۵-ابوالحسن

مراجع: الکامل، تاریخ یمیني، طبقات ناصري،
نامهاي ایرانی، ترکستان بارتولد، معجم زامباور ۳۱۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزنویان

(۵۸۳-۳۵۱)

د سامانیانو په یادونه کي مو ولوستل چي په (۳۴۹ هـ = ۹۶۰م) کال د ساماني لومړي عبدالملک له درباره امیر حاجب الپتګین د خراسان په سپه سالارۍ ګومارل سوی وو، خو د عبدالملک تر مړیني وروسته الپتګین د ساماني نوح له زوی منصور څخه سر واخیست او غزنه او زابلستان ته ولاړ (۳۵۰هـ). په دې وخت کي د غزنه د شاوخوا حکمران د لویک له کورنۍ څخه یو سړی وو چي د دې کورنۍ یادونه د کتاب په سر کي تېره سوه او ښايي چي د افغانستان د هپتالي کوشانو د امیرانو پایڅوړ وي، ځکه چي پخپله الپتګین او د هغه پر ځای کښېنستلي کسان چي د نومو په پای کي ئې د (تګین) کلمه راغلې ده هم د تګین شاهي سلطنتي کهول ته منسوب دي چي یو ګډ افغاني او ترکي عنصر دئ او د چیني ګرزندوی وکونګ Wou-Kong په شهادت د ۷۶۰ع کال په شاوخوا کي ئې د افغانستان پر لمر ختیځو او د هندوکش پر جنوب حکمراني کوله او د تګین آباد ښار د دوی په نامه د محمود د اخلافو تر وخت پوري هم د اوسني کندهار لمر لوېديځ شمال ته ولاړ وو او سکې ئې چي د اسلامي عصر په اوایلو پوري اړه لري د هندوکش په شاوخوا کي پیدا کېږي.

په هر حال الپتګین غزنه له لویک (انوک) څخه لاس ته راووست (۳۵۱هـ) او تر خپلي مړیني پوري ئې یو کال پر غزني او زابلستان حکومت وکی او په ۳۵۲هـ کال په غزني کي مړ سو او اسحاق زوی ئې پر ځای کښېنوست.

په دې وخت کي بیا امیر لویک د غزني د نیولو په غرض راغی اسحاق بخارا ته منډه کړه او د منصور بن نوح څخه ئې مرسته وغوښتله او بیرته ئې غزني ونیو او تر درو کالو حکمرانۍ وروسته په (۳۵۵ هـ = ۹۶۵ع) کال مړ سو. تر الپتګین وروسته د ده یو ملګری چي ښه پرهېزګاره، مبارز او عادل سړی وو او بلکاتګین نومېد (په غالب اټکل به همهغو افغاني تګین شاهانو ته منسوب وي) د ده پر ځای کښېنوست، دی لس کاله په

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزني کي امير وو او د ۳۵۹هـ په شاوخوا کي ئې په غزني کي سکه وهلې ده او د ۳٦۵هـ په شاوخوا کي د گردېز په کلابندي کي مړ سو او امير پيري تگين چي يو مفسد سړی او د الپتگين ملگری وو پر غزني مستولي سو، خلک له هغه څخه خوابدي او په عذاب سول، نو د غزني او گردېز پخوانی امير لويک ئې راوباله، لويک د کابلشاه د زوی په مرسته (د کابل جنوبي خوا ته د لوگر) د څرخ پر شاوخوا يرغل وکی. امير سبکتگين (د الپتگين زوم او ملگری) هغه مات کړه او لس پيلان ئې څني ونيول او غزني ته راغی، څنگه چي د غزني خلک د پير تگين له ظلمه په عذاب سوي ول نو په اتفاق ئې امير سبکتگين د جوق قرابجکم زوی او د قرارسلان نمسی (غالباً تگين شاهيانو ته منسوب) ئې د غزنه په امارت ومانه (د ۳٦٦ هـ = ۹۷٦ع کال د شعبان ۲۷).

امير سبکتگين نوی مسلمان سوی او زړور سړی وو او د نظام الملک په قول په سياست نامه کي او د حمدالله په وينا په تاريخ گزيده کي ده د زاول د يوه مشر لور غوښتې وه او څنگه چي له دې لاري د پښتنو زوم سوی وو ځکه نو د ده په لښکر کي ټول پښتانه جنگېدل او بست او قصدار (بلوچستان د کلات جنوب ته اوسنی خضدار) او زميندا ور او باميان او تخارستان او غور او زابلستان او کابل ئې چي د قراتگين نامي د گومارل سوو کسانو په لاس کي ول ونيول او د کابل شمالي خوا ته په پروان کي ئې سکه ووهله او لکه چي مو د لوديانو په حالاتو کي وويل په لغمان کي ئې د کابل د سيند پر غاړه د ويهند د جيپاله کابل شاه سره جگړه وکړه او د هغه سل زره لښکر ئې مات کی او لغمان ئې تر پېښوره ونيو او د هغه سيمو خلکو ته ئې د اسلام د دين تبليغ وکاوه (۳۸۱ هـ = ۹۹۱م). په دې جگړو کي سبکتگين ته ډېره ولجه په لاس ورغله او ډېر غښتلی سو او د عتبي او ابن اثير په قول افاغنه او خلج (نني غلجيان) تر هغه وروسته د ده تابع سول.

د سبکتگين له نورو مهمو کارو څخه لکه د دوهم ساماني نوح په حالاتو کي چي مو وويل د هرات په جگړه کي (۳۸۴هـ = ۹۹۴م) د سبکتگين او د هغه د زوی محمود مرسته ده، چي په نتيجه کي د ساماني دربار مخالفان له پښو ولوېدل، دا نوميالی، عادل او زړور او ربنتين پاچا تر ۲۱ کالو حکمرانۍ وروسته په ۵٦ کلنۍ په ۳۸۷هـ کال د بلخ او باميان تر منځ د مدرموی په کلي کي مړ او په غزني کي ښخ سو. حال دا چي د آمو له سينده تر قصدار (بلوچستان) پوري او د سند له سينده تر نيشاپور او سيستان پوري ئې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غزنه تر مرکزیت لاندي یو هیواد تشکیل کړی وو او د وطني کورنیو محلي حکمرانان لکه په سیستان کي د صفاریانو وروسته پاته کسانو او په گوزگان کي د آل فریغون امیرانو د هیواد په لمرخاته کي د ملتان لودي پاچهانو ئې مشرتوب منلی وو.

د امیر سبکتگین تر مړیني وروسته د ده د شپږو زامنو له جملې څخه اسمعیل غزني ته راغی او د ده پر ځای کښېنوست. خو څنگه چي ئې کفایت نه درلود شورشیانو سر واخیست او د ده مشر ورور امیر محمود چي په نیشاپور کي د خراسان حکمران وو په همدې کال ۳۸۷ه له خراسانه لښکر راووست او د غزنین په وره کي ئې د خپل ورور سره جگړه وکړه، څنگه چي د محمود مور زاولۍ وه او فردوسي هم هغه زابلۍ بللې ده (خجسته درگه محمود زابلی دریاست) نو د زابل د خلکو په کومک ئې اسمعیل او د هغه لښکر مات کی او اسمعیل تراوو میاشتو پاچهۍ وروسته په زندان کي مړ سو.

محمود چي غزنه ونیو د بلخ خوا ته ئې مخه کړه او په همدې کال ئې شمالي افغانستان هم ونیو او په بلخ کي د پاچهۍ پر تخت کښېنوست او د مرو خوا ته پر مخ ولاړ، چي د نوح د زوی عبدالملک سره جگړه وکړي، خو په پای کي ئې روغه ورسره وکړه او له ساماني درباره محمود د خراسان په پاچهي له تخارستانه تر بلخ او هراته وپېژاند سوه (۳۸۸ه = ۹۹۸ع)، او هغه وخت چي ئې وغوښته له مرو څخه بلخ ته راوگرزي د بغداد د خلیفه القادر بالله له خوا د عهد او لوا خلعت ورته راورسېد او د ده پاچهۍ پر خراسان باندي رسماً د (یمین الدوله او امین المله ولی امیرالمؤمنین) د القابو سره تصدیق سوه (د ۳۸۹ه = ۹۹۸م دیقعده). امیر محمود په سکو کي د نظام الدین او ملک الممالک او ملوک الملوک په القابو هم یاد سوی او فردوسي دی (شاه) او العتبي ئې احیاناً (سلطان) لیکي او د غزنوي دورې نور مؤرخین لکه بیهقي او گردیزي ورته (امیر) وایي، خو نظام الملک په سیاست نامه او ابن اثیر په الکامل او منهاج سراج په طبقات ناصري کي ویلي دي چي: محمود لومړی وار د (سلطان) په لقب ملقب سو او د مجمل التواریخ والقصص (د تهران چاپ) د مؤلف په قول دا لقب محمود د امیر خلف صفاري له قوله واخیست او هغه وخت چي خلف وویل محمود سلطان دئ تر هغه وروسته محمود په دې لقب مشهور سو (۴۰۶مخ).

که څه هم دا لقب د ده او د ده د اخلافو پر سکو نسته او لومړی وار د ابراهیم غزنوي پر سکه وهل سوی چي په (۴۵۱ه = ۱۰۵۹م) کال پر تخت کښېنوست خو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزني کي د سلطان محمود د قبر پر شناخته په کوفي غوندي پخواني ليک د ده د مړيني ورځو ته نژدې ليکلي سوي دي: "الامير الاجل السيد نظام الدين ابی القاسم محمود بن سبکتگين" او دا ټينګ سند ډېر پخوانی دئ.

سلطان محمود په ۳۸۹هـ کال د ساماني منصور او عبدالملک خاصه اميران يکتوزون او فايق او وروستنی ساماني شهزاده المنتصر ئې لکه چي د مخه وليکل سوه مغلوب کړه او په نورپاته ژوند کي د (۳۹۲هـ او ۴۱۶هـ) تر منځ ئې اووه لس واره پر هند لوی او کوچني يرغلونه وکړه او له (۳۹۰هـ څخه تر ۳۹۲هـ) پوري ئې د ويهند په ولايت (د اټک پر غاړه اوسنی هونډ) او لغمان او پېښور کي د جيپاله سره وجنګېد او پېښور ئې ونيو او د (غازي) په لقب مشهور سو.

په ۳۹۳ هـ ۱۰۰۲م کال ئې د احمد صفاري زوی خلف لکه د صفاريانو په احوال کي چي تېر سوه ونيو او سيستان ئې قبجي حاجب او کدخدای بوعلي شاد ته وسپاره، خو بوبکر عبدالله چي د خلف د لور نبيره وو او بوالحسن حاجب پر دوی بلوا وکړه څو سلطان په ۳۹۴هـ کال بيا سيستان ته راغی او هغه بلوا ئې سره کړه.

په ۳۹۶هـ = ۱۰۰۵ م کال د سند تر سيند پوريووت او لکه د لوديانو په بحث کي چي وويل سوه ملتان ئې ونيو او په (۳۹۷هـ = ۱۰۰۶م) کال ئې د ترکستان ايلک خان چي پر بلخ او هرات ئې تر نيشاپوره قبضه کړې وه مات کی او په ۳۹۹هـ = ۱۰۰۸م کال ئې د هند راجګان په ويهند کي د اننده پاله سره مات کړه او د ۴۰۲ – ۴۰۳هـ تر منځ ئې په پنجاب او کشمير کي فتوحات وکړه او په ۴۰۳هـ = ۱۰۱۲م کي ئې غرجستان (د غور شمال ته) هم ونيو او د بيهقي په قول ئې په (۴۰۵هـ = ۱۰۱۴ع) کال د بست له لاري پر غور يرغل وکی او د غور حکمران امير محمد سوري د لسو زرو تنو لښکر سره د آهنګران په کلا کي کلابند او بندي سو او د (۴۰۷هـ = ۱۰۱۶ع) په شاوخوا کي ئې پر پنجاب او کشمير حملې وکړې او يو کال وروسته د خوارزم خلکو پر مامون خوارزمشاه (د سلطان محمود د خور پر مېړه) بلوا وکړه او هغه ئې وواژه خو محمود خوارزم ونيو او التونتاش ئې هلته ودراوه (۴۰۸هـ). په (۴۰۹ – ۴۱۰هـ) کال ئې په هند کي قنوج او د ګنګ کښونه د ډېرو بنديانو او ولجو سره ونيو او د درو مليونو درهمو سره غزني ته راغی او د ابن اثير په قول په لاره کي د افغانانو سره ونښت ځکه چي دوی تل د هند او غزنه په لاره کي د محمود مخه نيوله. په (۴۱۱هـ = ۱۰۲۰م) کال د غور فتح او په ۴۱۲هـ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کشمیر د لوهرکوټ د حصار محاصره او په ۴۱۳هـ کي د ګواليار او کالنجرو او په ۴۱۴هـ د سليمان د غرو او پښتنو فتوحات بشپړ سول او په (۴۱۵ – ۴۱۶هـ) کال ماوراء النهر ته ولاړ او د بلخ او د آمو د غاړي اميران ئې د ځان تابع کړه او د کاشغري قدرخان سره ئې تړون وتاړه او څلور زره سلجوقيان ئې خراسان ته راوستل. په ۴۱۶هـ کي محمود د جنوبي هند د کاتيا وار پر سومنات حمله وکړه او د هغه ځای مشهور بودتون (معبد) ئې وران کی او ډېره ولجه ئې لاس ته ورغله او ګجرات ئې هم ونيو.

د محمود وروستنی يرغل په (۴۱۸هـ = ۱۰۲۸م) کال د ملتان د جتانو د طايفې د تأديب له پاره وو او په خپل ژوند کي پر دې بريالی سو چي له اصفهانه نيولې تر عراق او همدان او طبرستانه او د لمر ختو خوا ته د ګنګا تر څنډو او شمالاً تر خوارزمه، او جنوباً د بلوچستان تر کڅو او کاتياوار پوري ئې يوه لويه شهنشاهي جوړه کړه او خپل زوی مسعود ئې په اصفهان کي کښېناوه (۴۲۰هـ = ۱۰۲۹م) او دا لوی هيواد ئې له ګنګا څخه د دجلې او فرات تر کڅو (سواحلو) پوري د غزنه د مرکزيت تر اداې لاندي راووست او په آسيا کي ئې خورا لويه امپراتوري جوړه کړه. ده په غزنه، پروان، نشاپور، هرات، جوزجان، بلخ، ولوالج (تخارستان)، لاهور (د محمود پور په نامه) او د هيواد په نورو ښارو کي سکه ووهله او دربار ئې تل د دري سترو شاعرانو لکه فردوسي، فرخي، منوچهري، عنصري او لويو پوهانو لکه البيروني او ابن سينا او ثعالبي او خمار او العتبي او نورو د ټولېدو ځای وو. دی ستر، باکفايته، زړور، سخي او د جهانداری په چارو پوه پاچا وو، چي د العتبي په قول ئې د ترکي او افغاني او تاجيکو او غلجو (غلجو چي د اصطخري او ياقوت په وينا په خراسان او سيستان او کابل کي اوسېدل) او هندو عناصرو څخه ګډ لوی لښکر جوړ کړی او د افغانانو طايفې ئې د غور په غرو او د سليمان په غره او سپين غره او نورو کي د ځان تابع او په اسلام ئې مشرفي کړې او د ابن اثير په وينا د معتزله او باطنيه او جهميه او مشبهه او روافضو فرقې ئې ويستلې او کتابونه ئې وروسوځل. د ابن خلکان په قول ده هر کال په هند کي غزا پر ځان فرض کړې وه او په مذهب شافعي وو او ابن خلکان د امام الحرمين عبدالملک جويني (د سلطان معاصر) له کتابه چي مغيث الخلق فی اختيار الاحق نومېږي نقل کوي چي: محمود د امام ابو حنيفه په مذهب وو او د حديثو سره ئې خورا زياته مينه درلودله، او تل به ئې هغه د لويو شيخانو څخه اورېده. خو د قفال مروزي نامتو شافعي په تلقين د امام

(c) ketabton.com: The Digital Library

شافعي مذهب ته راواوښت.

لنډه دا چي سلطان محمود کروړ او زړور پاچا وو او د ابن اثیر په قول ښه مخ او جذابه بڼه ئې درلوده، سترګي ئې کوچنۍ او وربښتان ئې سره ول او د ابن خلکان په وینا د ۳۶۱ه کال د عاشورا په شپه زیږیدلی وو او د آسیا په زړه کي د یو لوی دولت تر جوړولو وروسته د سل په ناروغۍ اخته سو او په ٦١ کلنۍ کي تر ۳۳ کالو پاچهۍ وروسته د (۴۲۱ه – ۱۰۳۰م) کال د دوهمي خور (ربیع الاخر) پر ۲۳مه د پنجشنبې په ورځ مړ او د غزنه په فیروزه ماڼۍ کي ښخ سو. اوس که څه هم په غزني کي د فېروزه ماڼۍ څه اثر نسته خو یوازي د سلطان د مزار شناخته (ډبرینه لوحه) پاته ده او پر هغې ئې په کوفي غوندي لیک داسي لیکلي دي:

"غفراناً من الله الامیر الاجل السید نظام الدین ابی القاسم محمود بن سبکتګین غفرله، توفی رحمة الله علیه و نور حفرته و بیض وجهه عشیة یوم الحمیر لسبع یقین من شهر ربیع الاخر سنه احدی و عشرین و اربعمائة".

هغه کوچنۍ ګنبده چي نن د سلطان پر مزار ودانه ده په ۱۳۲۴ه ق کال د امیر حبیب الله خان په امر جوړه سوې ده (۴۹ – ۵۰ عکسونه).

تر محمود وروسته ئې زوی محمد له ګوزګانان څخه راغی او په غزني کي د پلار پر ځای کښېنوست او خپل اکا امیر یوسف د سبکتګین زوی ئې خپل سپه سالار او خواجه ابو سهل احمد حمدوي ئې وزیر او علي قریب ئې لوی حاجب وټاکه، خو تر ۵۰ ورځو وروسته ابو النجم امیر ایاز ایماق او علي دایه له غزني څخه د دې له پاره راووتل چي د سلطان مشر زوی امیر مسعود ته چي په ري او اصفهان کي حکمران وو ورسي او هغه د خلکو له خوا غزني ته راوبولي. محمد د هندوانو د لښکر سپه سالار سوند هرای په هغو پسي وګماره، خو د سرای مریانو سوندهرای وواژه او په نشاپور کي امیر مسعود ته ورغلل، په دې وخت کي د بغداد خلیفه القادربالله د امارت لوا او عهد د مرسل بن منصور بن افلح ګردیزي په لاس امیر مسعود ته ولېږل، او ده ته ئې د اسلامي دایرة المعارف په قول د ناصرالدین الله او حافظ عبادالله او ظهیر خلیفة الله لقب ورکی، چي ابن اثیر دا لقب سید الملوک او السلاطین هم لیکلی دئ او په دې صورت ئې مسعود رسماً د خراسان پاچا وپېژاند.

امیر مسعود له هراته بست ته راغی او محمد له غزنه څخه تګین آباد (د هلمند او

(c) ketabton.com: The Digital Library

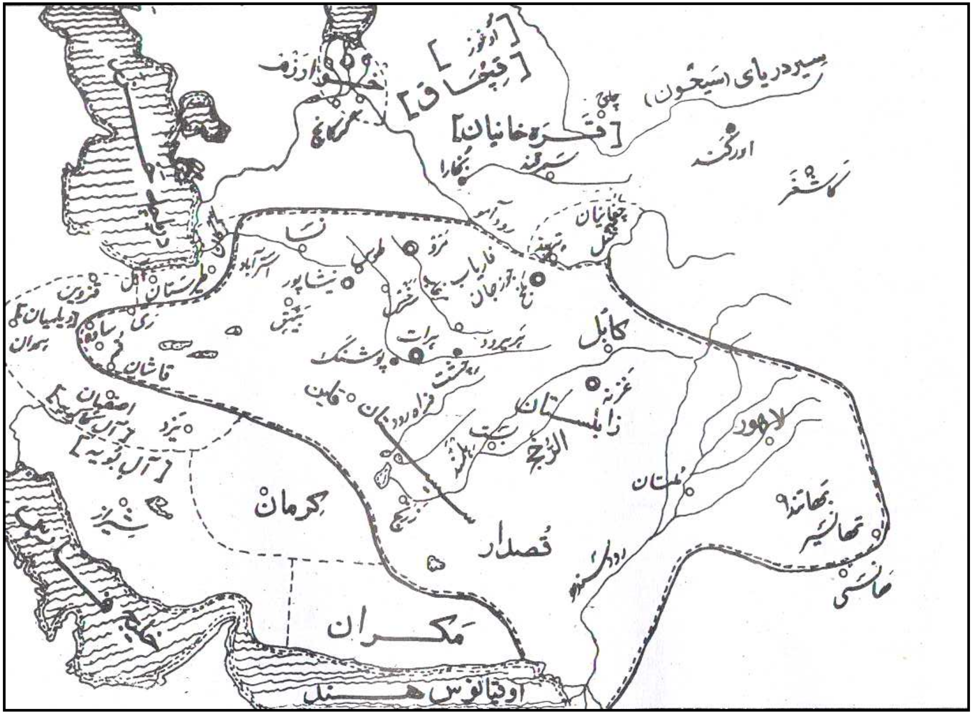

د سلطنت حدود
محروسه مځکې
مشهور ښارونه

د غزنویانو د سلطنت نقشه – ۱۰۳۰ م. د غزنویانو له کتاب څخه – د ۱۹۶۳ د ایدنبرګ چاپ – ۴۹ – لمبر نقشه

(c) ketabton.com: The Digital Library

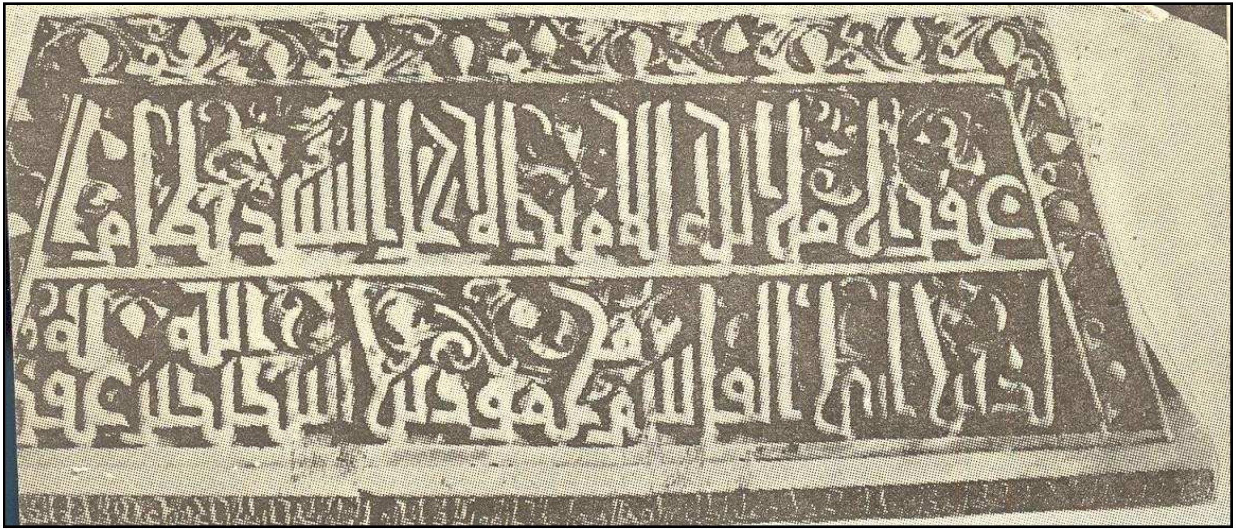

په غزني کي د سلطان محمود قبر او د هغه کتيبه ۵۰ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارغنداو تر منځ) لښکر راووست، خو تر اوو میاشتو پاچهۍ وروسته امیر یوسف او علي قریب هغه په تګین آباد کي ونیو او ړوند ئې کی او امیر مسعود ئې د هغه پر ځای کښېناوه (د ۴۲۱هـ د کوچني اختر میاشت).

سلطان مسعود خواجه احمد د حسن میمندي زوی (چي په ۴۲۴هـ کي مړ دئ) د هند له زندانه راویوست او هغه ئې خپل وزیر کی او حسن میکالي (وزیر مشهور په امیر حسنک) ئې د قرمطي والي په تور په بلخ کي غرغره کی او د محمود له خزانه داره چي احمدینا لتګین نومېد خورا ډېر مال واخیست او دی ئې هند ته واستاوه او په ۴۲۲هـ کال ئې کرمان او مکران ونیول او په ۴۲۳هـ = ۱۰۳۱م کال هرات ته ولاړ او سپه سالار عبدوس ئې د خراسان د ترکمانانو د فساد د مخنیوي له پاره وګوماره او په ۴۲۴هـ کال ئې د کشمیر پر سرستي لښکر ویوست او په ۴۲۵ هـ = ۱۰۳۳م کال ئې پر آمل او ساري او طبرستان بری وموند، او امیر بکتغدی ئې د لوی لښکر سره د خراسان د شمالي ډاګو د ترکمانانو د مخنیوي له پاره واستاوه، خو ناکامه راوګرزېد، او په (۴۲۶هـ = ۱۰۳۴م) کال ئې یو لښکر د هندو سپهسالار تلک د جهلن د زوی په مشري د احمدینا لتګین د مقابلې له پاره چي په هند کي یاغي سوی وو ولېږه، احمد مات سو او منصوره ته وتښتېد او د سند په اوبو کي ډوب سو (۴۲۷هـ = ۱۰۵۳م) او په همدې کال ئې پر هانسي او د هند پر نورو کلاوو یرغل وکی، تر فتوحاتو وروسته ئې خپل زوی امیر مجدد په لاهور کي حکمران پرېښوو او تر (۴۲۸هـ = ۱۰۳۶م) پوري بیرته غزني ته راغی.

څنګه چي په خراسان کي سلجوقي ترکمانانو تل فتنې جوړولې ځکه نو په همدې کال ئې د بلخ له لاري ماوراء النهر ته مخه وکړه، خو پر بلخ باندي داود ترکمان یرغل وکی او چي امیر مسعود بلخ ته ورسېد داود مرو ته پر شا سو او په ۴۲۹هـ کال ئې په ګوزګانانو کي مسعود علي کندزی له پښو واچاوه او ځیني سلجوقیان ئې د ځړ د ځایو په ورکولو راضي کړه او د ځینو سره ئې په ۴۳۰هـ کال په شمالي سیمو کي جګړه وکړه او تر (۴۳۱هـ = ۱۰۳۹م) کاله د هرات او غور له لاري غزني ته راغی او لوی حاجب سباشي او حاجب بکتغدی چي په دې جګړو کي ئې نافرماني کړې وه مصادره او په هند کي معزول کړه. په دې وخت کي د سلجوقي میکائیل زامنو طغرل او چغري بیګ خراسان له نشاپوره تر هرات او بلخ او سیستان پوري ونیو او مسعود ئې د مرو او سرخس تر منځ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دندانقان په جګړه کي مات کی او په ۴۳۱هـ کال مسعود خپله وروستنۍ سکه ووهله چي تر هغه وروسته په ۴۳۳هـ کال سلجوقي طغرل په هغه ښار کي سکه وهلې ده.

امیر مسعود چي د هیواد په اوضاع کي ګډوډي ولیدله، خپل زوی مودود ئې په غزنه کي پرېښو او پخپله د محمودي خزانو او لښکر او د خپل ړانده ورور محمد سره ئې هندوستان ته مخه کړه خو په ماریګله (د اوسني حسن ابدال په شرقي برخه) کي د ده لښکریانو پر ده بلوا وکړه او ړوند امیر محمد ئې خپل پاچا وټاکه، او امیر مسعود ئې د ګیري (ګهري) په کلا کي بندي کی او بیا ئې د طاهر بن محمد په واسطه وواژه (د ۴۳۲هـ = ۱۰۴۰م کال د جمادی الاولی ۱۱).

په دې وخت کي امیر مودود په غزنه کي پر تخت کښېنوست او د خپل لښکر سره ئې هندوستان ته مخه وکړه او د ننګرهار په دنپور (اوسني جلال آباد ته نژدې = د بابر په آدینه پور) کي د خپل اکا محمد د لښکر سره ونښت او د خپل پلار وژونکي ئې که ترک ول که تاجیک ول ووژل او هم ئې محمد د هغه د زوی طاهر سره ونیو او وئې وژل (۴۳۲هـ) او هلته ئې یو ښار د (فتح آباد) په نامه ودان کی چي تر اوسه په همدې نامه پاته دئ.

سلطان مودود د سلجوقي ترکانو سره چي نفوذ ئې ورځ په ورځ په ماوراء النهر او خراسان کي زیاتېده د دوستانه روابطو په ټینګولو کي زیار یوست، او د جغري بیګ لور ئې وکړه، خو سره له هغه هم د هغه له شره خوندي پاته نه سو او له همدې سببه غزنویانو تر خراسان پر خپلو هندي مستملکاتو باور پیدا کی او دا کار لومړی د مودود په سکو کي لیده کېږي، چي پر خپله سکه ئې د سیوا Siva د غوايي صورت د سري سمنته دیوه Sri Samanta Diva د لیکني (کتیبې) سره نقش کړی وو چي دا رویه د ویهند د کابل شاهانو له سکو څخه اخیسته سوې وه. مودود تر ۹ کالو پاچهۍ وروسته په ۳۹ کلنۍ (۴۴۱هـ = ۱۰۴۹م) کال مړ سو، او د غزني پاچهي تر دوو میاشتو پوري د امیر مودود د زوی دوهم مسعود او اکا ئې علي د لومړي مسعود د زوی په نامه وه، څو چي د سلطان محمود زوی عبدالرشید پر دوی غالب سو او په همهغه کال ۴۴۱هـ کي د غزني پر تخت کښېنوست.

خو سلجوقي داود چي د خراسان حکمدار وو د سیستان له لاري پر بست او زمینداور یرغل وکی او زوی ئې الپ ارسلان له تخارستانه پر غزنه راغی، مګر د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالرشید د لښکر سالار چي طغرل نومېد او د سلطان محمود له مریانو څخه وو، الپ ارسلان د خمار په دره کي (ښايي د اوسني میدان په کهنه خمار کي) مات کی، او هم ئې په بست کي داود ته ماته ورکړه او په سیستان کي ئې د داود اکا ییغو هم مات کی او وروسته بیا غزنه ته راغی، عبدالرشید ئې د آل محمود د ځینو شهزادګانو سره وواژه (د ۴۴۳هـ = ۱۰۵۰م شاوخوا). خو د غزنه خلکو پر طغرل بلوا وکړه او نوشتګین نامي دی وواژه او سلطان فرخزاد د مسعود زوی او د محمود نمسی ئې د غزنه پر تخت کښېناوه (۴۴۴هـ). ده د زابلستان د خلکو له اوږو څخه د درنو مالیو بار ایسته کی، ځکه نو په خلکو کي محبوب سو، فرخزاد د هیواد اداره لوی حاجب خرخیز ته وسپارله او دې حاجب د سلجوقیانو د مقابلې له پاره لوی لښکر خراسان ته ولېږه، او د ابن اثیر په قول په زیاتو جګړو کي بریالی سو. خو د فرخزاد ځینو مخالفینو دسیسه جوړه کړه او غوښته ئې دی په حمام کي ووژني، مګر په ۴۵۰هـ کال د خپلو ملګرو په مرسته له دې مهلکې څخه وژغورل سو، او تر اوو کالو پاچهی وروسته د ۴۵۱هـ کال د صفر په میاشت کي مړ سو او ورور ئې ابراهیم د مسعود زوی پاچهی ته ورسېد. ده د سلجوقي داود او الپ ارسلان سره روغه وکړه او د افغانستان لمر ختیځي برخي تر لاهور پوري د ده په لاس کي پاته سوې او څو واره ئې هند ته لښکر ویوست، او د خیرآباد او ایمن آباد کلاوي او ډېر مسجدونه او مدرسې او ماڼۍ ئې وداني کړې او ۴۲ کاله ئې په آرامي او هوسایي سره حکومت وکی او په ۴۹۲هـ = ۱۰۹۸م کال په شپېته کلنۍ مړ سو او زوی ئې علاء الدین دریم مسعود د ده پر ځای کښېنوست او امیر عضدالدوله ته ئې د هند امارت ورکی او څنګه چي د سلطان سنجر خور مهد عراق ئې ماندینه وه نو ځکه ئې د سلجوقیانو سره روغه او دوستي درلوده او په همدې سبب ئې د هند فتوحاتو ته توجه وکړه، څو چي د ده سپه سالار طغاتګین په هندوستان کي د ګنګ تر اوبو پوریووت.

سلطان ابراهیم د (۵۰۹هـ = ۱۱۱۵م) کال په شاوخوا کي وفات سو، او زوی ئې ارسلان شاه په غزنه کي پر تخت کښېنوست، او خپل ورور شیرزاد ئې وواژه او خپله میره ئې چي د لوی سلطان سنجر خور وه توهین کړه، ځکه نو د ده بل ورور بهرامشاه له ده څخه د سنجر دربار ته وتښتېد، سنجر د بهرامشاه سره مرسته وکړه څو چي په غزني کي ئې ارسلانشاه مات کی او هندوستان ته ئې په تېښته مجبور کی او همهلته په ۵۱۱هـ = ۱۱۷م کال مړ سو او د ده پر ځای بهرامشاه د سلجوقي سنجر په ملاتړ پر تخت کښېنوست

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خپله سکه ئې د سلطان سنجر په نامه ووهله، ده هندوستان ته لښکر ویوست او په (۵۱۲هـ = ۱۱۱۸م) کال ئې په ملتان کې محمد باهیلم د لسو زامنو سره له منځه یووړ او په سوالک ئې د ناگور کلا جوړه کړه.

هغه وخت چې غزني ته راغی د سلطان علاء الدین جهانسوز غوري سره په جگړه اخته سو او په هغه جگړه کې د ده زوی دولتشاه ووژل سو او پخپله بهرامشاه هندوستان ته پرشا سو او غزنه د غوریانو لاس ته ورغی. خو چې غوریان بیرته وگرځېده دی غزنه ته راغی او په (۵۵۲هـ = ۱۱۵۷م) کال مړ سو او تر ده وروسته خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ – ۵۵۷هـ) او خسرو ملک د خسروشاه زوی (۵۵۷ – ۵۸۳هـ) په غزنه او لاهور کې پر تخت کښېناستل، خو خسرو له غزانو څخه ماته وکړه او غزانو غزنه ونیو او دی لاهور ته ولاړ او بیا په ۵۸۳هـ کال سلطان معزالدین محمد سام غوري په لاهور کې خسرو ونیو او د غرجستان د بلوران په کلا کې ئې بندي کی او په ۵۸۷هـ کال ئې وواژه او د ده د مړیني سره د غزنویانو د آل سبکتگین د کهول کمبله ټوله سوه.

د غزنویان دولت په افغانستان او ایران او هندوستان او ماوراء النهر کې د دجلې له کڅو (سواحلو) څخه تر گنگ پوري دوې پیړۍ دوام وکی او غزنه او بلخ او لاهور او بست ئې پایتختونه ول. په دې عصر کې اسلامي مدنیت او دري ژبې ډېره ترقي وکړه، په هیواد کې د اسلام دین بشپړ خپور سو او هند هم د هغه په تورو روښانه سو او د هیواد له لمرخاته څخه د کابل شاهۍ د حکومت او دیانت نخښې ورکې سوې او د غزنویانو نامتو وزیران ابوالعباس اسفرایني، احمد بن حسن میمندي، حسن بن محمد میکالي، خواجه عبدالصمد خواجه طاهر مستوفي او نور ول او د افغانستان او هندوستان او ماوراء النهر او ایران ښارونه ودان ول او تجارت ئې ښه رونق درلود. نامتو پوهان او لیکونکي ئې البیروني، ابن سینا، ابوالفتح بستي، ثعالبي، عبدالجبار العتبي، بونصر مشکان، ابوالفضل بیهقي، د کلیه او دمنه خاوند نصرالله، ابو منصور موفق هروي (د کتاب الابنیه عن حقایق الادویه لیکونکی)، عبدالحی گردیزي، د آداب الحرب والشجاعه لیکونکی فخر مدبر مبارکشاه، د کشف المحجوب لیکونکی او نامتو صوفي ابوالحسن هجویري غزنوي دي.

له شاعرانو څخه: فردوسي، فرخي، عنصري، عسجدي، منوچهري، سنایي، مسعود سعد سلمان، ناصر خسرو بلخي، اسد طوسي، سید حسن غزنوي، ابوالفرج

(c) ketabton.com: The Digital Library

روني، مختاري غزنوي د دې عصر نوميالي تېر سوي دي.

په آسيا کي د غزنويانو دربار د شاعرانو او عالمانو او د فن د خاوندانو د پالني ځای وو، او پخپله سلطان محمود عالم او اديب پالونکی پاچا وو، ځيني پوهان په فقه کي يو کتاب ده ته نسبتوي او د ده ځيني اشعار او قطعات رانقلوي د غزنويانو په عصر کي نفيسه صنايع او د عمران فن هم د ستايلو وړ ترقي کړې وه، که څه هم د تاتار يرغل د افغانستان په لويو ښارو کي د صنعت ټول پايڅوړ (بقايا) له منځه وړي دي خو د عمراني او د ډېرو توړلو او خطاطی له صنعت څخه د سبکتگين او سلطان محمود قبرونه او د غزني دوه څلي او د دريم مسعود د ماڼۍ کنډوالې په غزني کي د زمانې له لاس وهلو څخه خوندي پاته دي، او د بست د ښار د لښکرگاه د آثارو له بقاياوو څخه چي په ۱۹۵۰م کال په افغانستان کي د فرانسوي لرغون پېژندونکو له خوا کيندلي سوي د هغه ځای پر دېوالو ئې د رنگينه نقاشيو هنري نخښې موندلي دي چي د غزنوي دورې د هنر او صنايعو طراوت ځني ښکارېږي.

په غزنوي دوره کي د هيواد اداره په ولاياتو کي د حکمرانانو په واسطه کېدله چي د غزني د پاچهانو د دربار له خوا د ملکي او لښکري چارو له پاره له سپه سالارانو او د دربار له لويو حاجبانو او يا شهزادگانو او د پاچا له خپلوانو څخه گومارل کېده او د غزني د پاچهۍ په مرکز کي به د بيهقي په قول يو د دېوان وزير او لوی خواجه (د ماليې د وزير او صدراعظم په حيث) او يو دېوان عرض (د سپه سالار تر امر لاندي د حرب د وزارت د چارو له پاره) او يو د رسالت ديوان (د لوی دبير تر امر لاندي د پاچهۍ د ليکنو دفتر د چارو له پاره) او يو د وکالت دېوان (د لوی حاجب تر امر لاندي د دربار د وزارت د چارو له پاره) وو او هم د پاچهۍ په دربار کي ځيني مشران د (نديم، وزير، خازن او کوتوال) په نامه ول او څنگه چي هيواد په خپل مرکز پوري نښتی او امنيت هم ټينگ وو، نو ځکه د دولتي ماليو زياتوالی هم يقيني دئ او څنگه چي مو د عباسي دورې د اوايلو د مؤرخانو په قول د خراسان ماليات په متوسط ډول د (۴۵) مليونو په شاوخوا کي واټکلول اوس هم کولای سو په همدې مېچ (مقياس) د ټول خراسان او د غزنه او زابل او تخارستان او پېښور او لاهور او ملتان او سند او ماوراء النهر او خوارزم د ولاياتو عايدات د غزني دولت په خزانه کي تر سل مليونو درهمو زيات واټکلو، البته هغه زياتي ولجې او ډېر جواهر او سره زر چي د هندوستان په جگړو کي لاس ته راتله له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

حسابه مستثنی دي.

صاحب برید (د ډاګ چلوونکی) او د جاسوسۍ دېوان، او سالار (د لښکر مشر) او کوتوال (د پولیسو مشر او د ښار د کلا ساتندوی) په زیاتو لویو ښارو کې د حکومت چاري اجراء کولې او عدلي چاري قاضي ته سپارلي سوي وې، لکه چي د محمود په عصر کي قاضي ابوالحسن د قاضي ابو محمد الفزاري له پارس څخه د رسول په ډول غزنه ته راغی او سلطان چي د ده علمي مقام او د ده پرهېزګاري او ورع ولیده د غزنه قضائې ده ته ورکړه او د هغه اولاده تر ډېرو وختو پوري په هغه پایتخت کي قاضیان ول.

خو د غزنویانو سیاسي روابط د بغداد د خلافت د دربار او د ماوراء النهر د خانانو سره تل دوستانه ول او تل د خلافت رسل (سفیران) او د ماوراء النهر امیران د غزنه د پاچهانو دربار ته راتله، او د رسولدار (د تشریفاتو د رئیس) له خوا په ډېر احترام ورته هرکلی وایه کېده. د غزنوي دولت په مامورینو کي د غزنوي تر پاچهۍ لاندي ټول خلک شامل ول، او حتی د غزنه د دربار په لویو لښکري خلکو او نظامي منصبدارانو کي هندوان هم ول او هم د غزنه په لښکر کي ډېر زیات پښتانه ول چي د هند په فتوحاتو کې لویه برخه درلوده.

د غزنه پاچهان:

۱. *امیر الپتګین (۳۵۱ – ۳۵۲ھ)
۲. امیر اسحاق د الپتګین زوی (۳۵۲ – ۳۵۵ھ)
۳. امیر بلکاتګین (۳۵۵ – ۳۶۵ھ)
۴. امیر پیري تګین (۳۶۵ – ۳۶۶ھ)
۵. *امیر سبکتګین (۳۶۶ – ۳۸۷ھ)
۶. *امیر اسماعیل د سبکتګین زوی (۳۸۷ھ)
۷. *سلطان محمود د سبکتګین زوی (۳۸۷ – ۴۲۱ھ)
۸. *امیر محمد د محمود زوی (۴۲۱ھ)
۹. *سلطان مسعود د محمود زوی (۴۲۱ – ۴۳۲ھ)
۱۰. محمد – دوهم وار (۴۳۲ھ)
۱۱. *سلطان مودود د مسعود زوی (۴۳۲ – ۴۴۱ھ)
۱۲. *دوهم مسعود د مودود زوی (۴۴۱ھ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳. علي د لومړي مسعود زوی (۴۴۱هـ)
۱۴. *عبدالرشید د محمود زوی (۴۴۱ – ۴۴۴هـ)
۱۵. طغرل (د محمود مریی) (۴۴۴هـ)
۱۶. *فرخزاد د لومړي مسعود زوی (۴۴۴ – ۴۵۱هـ)
۱۷. *سلطان ابراهیم د لومړي مسعود زوی (۴۵۱ – ۴۹۲هـ)
۱۸. *علاءالدین دریم مسعود (۴۹۲ – ۵۰۹هـ)
۱۹. شیرزاد د دریم مسعود زوی (۵۰۹هـ)
۲۰. *ارسلان شاه د دریم مسعود زوی (۵۰۹ – ۵۱۱هـ)
۲۱. *بهرامشاه د دریم مسعود زوی (۵۱۱ – ۵۵۲هـ)
۲۲. *خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ – ۵۵۷هـ)
۲۳. *خسرو ملک د خسروشاه زوی (۵۵۷ – ۵۸۳هـ)، (۵۱ لمبر شجرې او ۵۸ نقشې ته دي رجوع وسي).

مأخذونه:

تاریخ سیستان، بیهقي، طبقات ناصري، ابن اثیر، طبقات سلاطین اسلام، گردیزي، العتبي، پاول هورن مختصر تاریخ ایران، آداب الحرب، دائرة المعارف اسلامي، تاریخ ایران رازي، راهنمای افغانستان، سیاست نامه، ابن خلکان، ابن خلدون، تجارب الامم، فرشته، روضة الصفا، حبیب السیر، تاریخ گزیده، مجمل التواریخ والقصص، تاریخ الاسلام السیاسي، تاریخ الاسلام ذهبي، مجلهٔ آریانا، لباب الالباب، معجم الانساب، زمباور، د سراولف کیرو پټانز، اخبارالدولة السلجوقیه، راحة الصدور، افغانستان بعد از اسلام – لومړی ټوک، مادر زبان دری، فتوح السلاطین، غزنویان بوسورت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه

غزنویان (۳۵۱ - ۵۸۲هـ)

۵۱ - لمبر

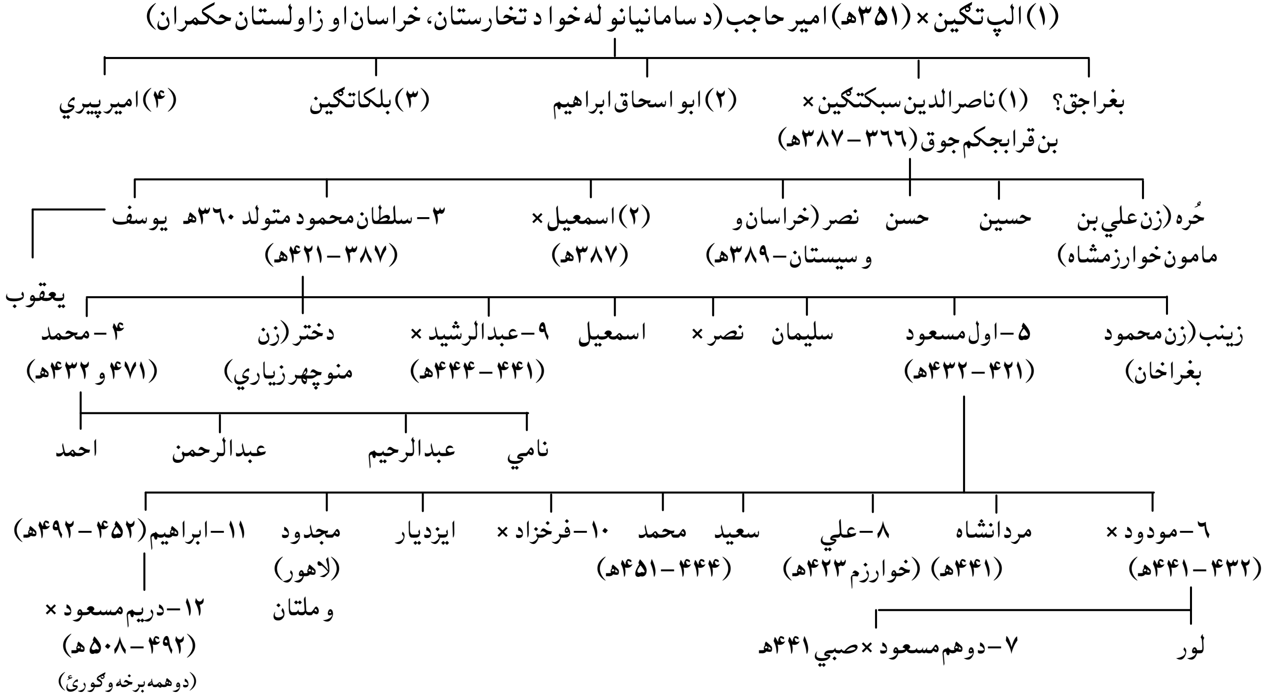

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

غزنویان (۳۵۱ - ۵۸۲هـ)

۵۱ - لمبر

دریم مسعود (د ۳۹ ورونو لرونکی)

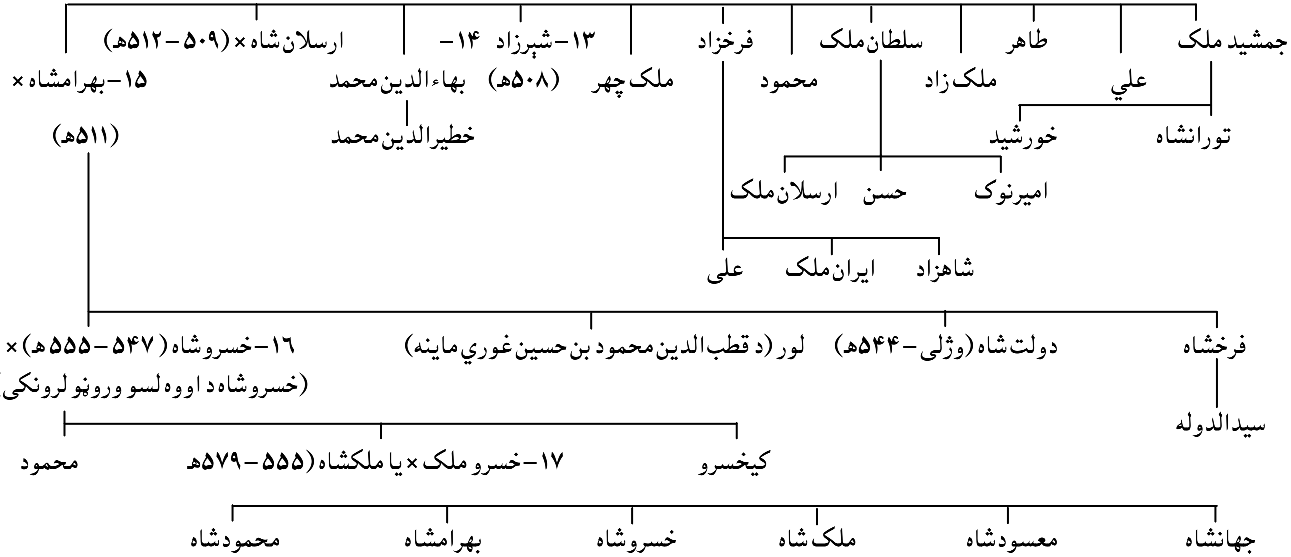

ماخذونه: معجم زامباور ۲/ ۴۱۷، دول اسلامیه: ۴۵۴، طبقات ناصري

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلجوقیانو او خوارزم شاهیانو نفوذ

او د سیستان د ملکانو لنډه یادونه

(۴۲۹ - ۶۳۲هـ)

سلجوقیان د سیحون او د ارال د رود د شمال د ترکمنانو یو ټبر وو، چې د سامانیانو په وختو کې د بخارا شمالي نور (اوسني نوراتا) او ماوراء النهر ته راغلي او اسلام ئې منلی وو، د دوی شغل د ګلو روزنه وه ځکه نو د ځړ د ځایو د موندلو له پاره ګرزانده ول. په جند کې د دې ټبر مشر سلجوق د توقاق بادیقان ټېمور زوی څلور زامن درلوده: يبغو ارسلان مشهور په اسرائیل، او میکائیل او یونس او موسی.

سلطان محمود سهواً د سلجوق د ټبر څلور زره کورنۍ له جیحون څخه راپوري یستل او په خراسان کې ئې تر نیشاپوره د ځړ ځایونه ورکړه او د سلجوق زوی اسرائیل ئې چې د منهاج سراج په قول (برق جهند او شیردمنده) ته ورته وو کالنجر کې بندي کی (د ۴۱۶هـ = ۱۰۲۵م شاوخوا) خو د میکائیل زامنو طغرل بېګ او داود او چغري بېګ ډېر ژر خپل ټبر راغونډ کی او خراسان ئې تر غزني او سیستان او بلخ او نشاپور او کرمان پوري ونیو، طغرل (۴۲۹ - ۴۵۵هـ) لکه چې د مسعود غزنوي په حالاتو کي تېر سوه د دندانقان په جګړه کې ئې سلطان محمود مات کی او په (۴۲۹هـ = ۱۰۳۷م) کال ئې په نیشاپور کې د پاچهۍ خول پر سر کښېښود او خپل ورور يبغور ئې د غربي افغانستان او پوشنج او هرات او سیستان په حکمداري وګوماره او په ۴۳۲ کال تر بسته پر مخ ولاړ او ورونو ئې داود او چغري بېګ د افغانستان په شمالي سیمو کې له مرو او سرخس څخه نیولې تر بلخ او شبورقان پوري ونیول او د بلخ په علیاباد کې ئې د سلطان مسعود له لښکر څخه ماته وکړه، مګر تر هغه وروسته د دندانقان په جګړه کې ۴۳۱هـ د سلجوقیانو ټولو قواوو مسعود ته وروستنۍ ماته ورکړه او داود خپل نفوذ تر سیستانه او شمالاً تر بلخ او تخارستانه وغوړاوه. که څه هم سلطان مودود له غزنه څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل وزير عبدالرزاق د احمد ميمندي زوی په سيستان کي د سلجوقيانو جګړې ته واستاوه (د ۴۴۰هـ = ۱۰۴۸ شاوخوا). خو څه کار ئې پر مخ نه بوت او تخارستان او بلخ او ترمذ او قباديان او وخش او ولوالج د چغري بيګ زوی الپ ارسلان (۴۵۵ – ۴۶۵هـ = ۱۰۶۳ – ۱۰۷۲م) په لاس کي وو او پخپله ده او د ده زوی ملکشاه (۴۶۵ – ۴۸۵هـ = ۱۰۷۲ – ۱۰۹۲م) د سلطان ابراهيم غزنوي سره دوستانه روابط وساتل او زابلستان او کابل ئې تر لاهوره پوري غزنوي دولت ته پرېښوو، په دې وخت کي د ملکشاه ورور تکش په بلخ کي ياغي سو او ملکشاه په ۴۷۷هـ کال هغه په ترمذ کي ونيو او ړوند ئې کی، د ملکشاه زوی سلطان سنجر (۵۱۱هـ – ۵۵۲هـ = ۱۱۱۷ – ۱۱۵۷م) چي د سلجوقيانو د کهول له نامتو پاچهانو څخه وو، لکه چي د غزنويانو په احوال کي تېر سو، د بهرامشاه غزنوي سره ئې د ارسلانشاه په مقابل کي مرسته وکړه او هغه ئې تر خپل سيوري لاندي تر لاهوره د غزني پاچا کی (۵۱۱هـ) او ګواکي د سنجري هيواد وېش بالواسطه تر لاهوره ورسېد. همدا رنګه سلطان سنجر (لکه چي د غوريانو په احوال کي به ئې راوړو) د هرات د غرو د ناب نومي ځای په درې کنجۍ کي د علاء الدين حسين جهانسوز غوري سره جګړه وکړه او علاء الدين ئې ونيو او بيرته ئې غور ته واستاوه (د ۵۵۰هـ = ۱۱۵۵م شاوخوا) تر هغه وروسته د قراخطائيانو او غزانو نيمي وحشي قبيلې د ايشيا د منځ له غرو څخه راووتلې او سنجري دولت ئې له منځه يووی (۵۵۲ هـ = ۱۱۵۸م شاوخوا) او د افغانستان پر سيمو ئې له غزني څخه تر زابل او سيستان پوري يرغل وکی او خسروشاه غزنوي ئې د لاهور خوا ته پر شا وشاړه، خو د غز فساد ډېر ژر د غوريانو او خوارزم شاهيانو له خوا له منځه يووړه سو او د سلجوقيانو په وختو کي د خوارزم شاهيانو د کورنۍ لاس هم پر خراسان او د افغانستان په شمالي او غربي سيمو بر سوه چي شرح به ئې وروسته راسي.

د خوارزميانو په وختو کي چي يوه لويه پېښه پېښه سوه هغه د خوارزمشاهيانو او د غوري کهول چي له ډېرو وختو ئې په غور او باميان کي په خپلواکي حکم کاوه سره نښتل وه، او څنګه چي به د غوريانو او خوارزميانو په احوال کي راسي علاء الدين محمد (د ۶۱۱هـ = ۱۲۱۴م) په شاوخوا کي غور او فيروزکوه او هرات تر غزني پوري ونيول، او غوري کهول ئې په غور کي له پښو واچاوه او تر هغه وروسته سلطان جلال الدين د خوارزميانو وروستني پاچا په افغانستان کي د چنګېز د لښکر سره جګړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړې چې په وروستۍ برخه کې به ئې تفصيل راسي.

په دې وخت کې د افغانستان هيواد پر ځلورو برخو وېشل سوی وو، شمالي ولايتونه د تخارستان تر مرو پورې مستقيماً په سنجري او سلجوقي دربار اړه درلوده، د غور او باميان او گوزگانان سيمې د هرات تر شاوخوا پورې د غوريانو د کهول تر لاس لاندې وې، د زابل ولايت له هلمنده تر غزنه او کابل او ننگرهار او پېښور او لاهور پورې د غزني د آل محمود په واکمني کې ول او د سيستان ولايت له بست او زميندا وره تر زرنج او فراه او نيه پورې د سيستان په ملکانو اړه درلوده چې دې ملکانو د سلجوقيانو، غوريانو او غزنويانو او حتی د چنگيزيانو سره هم ښه روابط ساتل او د صفاريانو او د نيمروز د وطني اميرانو له پايڅوړ (بقاياو) څخه ول چې د دوی د نومو تفصيل د صفاريانو په مبحث کې تېر سو او هم د آل کرت ملکانو چې شرح به ئې وروسته راسي د تاتاري يرغلگرانو سره لاس يو کړی او هرات او سيستان ئې تر لاس لاندې کړي ول. د سيستان د ملکانو او صفاريانو له پايڅوړ څخه لکه چې د صفاريانو په برخه کې چې مو وويل يو هم ملک تاج الدين وو (د ۴۸۲هـ شاوخوا)، د دې سړي له نسله په سيستان کې تر زرو کالو پورې اميران پاته ول، چې د ريو په قول په (۱۰۲۸هـ) کال ملک جلال الدين محمود خان د سيستان امير په (۱٦) پښته عمروليث صفاري ته رسېږي او هم شاه حسين د ملک غياث الدين محمد زوی چې د صفاريانو تاريخ ئې له پخوانۍ زمانې څخه تر خپل عصره پورې د کتاب احياء الملوک په نامه ليکلی دئ صفاريانو ته منسوب دئ.

مأخذونه:

طبقات ناصري، اخبارالدوله السلجوقيه، لب التواريخ، تاريخ سيستان، ابن اثير، د پاول هورن تاريخ مختصر ايران، د خليل ادهم دول اسلاميه، د زمباور معجم الانساب، راحة الصدور (۵۲ لمبر شجرې ته دې رجوع وسي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلجوقیان خراسان

۵۲ - لمبر

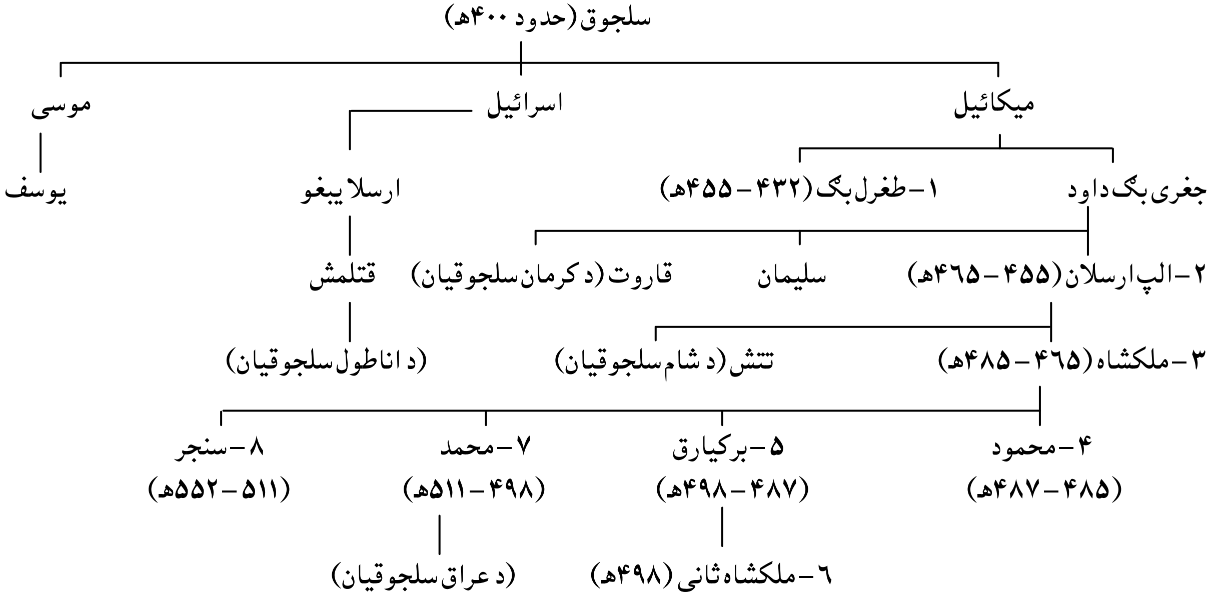

مأخذونه: راحة الصدور، دول اسلامیه: ۲۱۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوريان

(۴۰ – ٦١٢هـ)

سوريان د خراسان او غور د افغانانو يو ټبر وو چي تر اوسه هم د هرات د لمر لوېديځ شمال د بادغيس د زورآباد (زورابد – ياقوت) په شاوخوا کي د (زوري) په نامه سته. تر اسلام دمخه هم دې کهول د تخارستان او غور او هرات او خراسان په غرو کي حکمراني کوله او د (غرشاه) په لقب يادېدل (په دې لقب کي د [غر] کلمه پښتو ده) او دا کهول لرغوني افسانوي شخصيت ضحاک ته منسوب دئ (دا نوم فردوسي [ضحاک] بللی او په پښتو منابعو کي د تاريخ سوري په حواله [سهاک] دئ او طبري او البيروني او ابن بلخي ئې [بيوراسپ ازدهاق] يادوي او په مسعودي کي [ده اک] راغلی چي د طبري په قول معرب شکل ئې [ازدهاق] دئ، په اوستا کي [دهاک = اژي دها] ياد سوی چي په دري کي [اژدها] او په پښتو کي [اژدهار] دئ او همدارنګه په خراساني نومو کي دا نوم ډېر مستعمل دئ لکه د زين الاخبار د ليکونکي عبدالحي ګرديزي د پلار نوم ضحاک [د ۴۰۰ هـ په شاوخوا کي] او ضحاک شيباني [د ۲۸۷هـ شاوخوا] ظاهري فقيه او باميان ته نژدې [ضحاک] نومی ښار او د [سهاکا] مشهوره پخوانۍ آريايي قبيله چي سکستان د دوی په نامه دئ او مفغن صورت ئې [سهاک] او [سهاکزي] د افغاني قبيلو نومونه دي). دا ټوله دا ښيي چي دا نوم د لرغوني افغانستان په نومو کي پخوانۍ ريښه لري.

د دې کهول په نورو نومو کي يو نوم هم [بسطام] دئ (چي د ګستهم = وستهم د پهلوان په معنا معرب صورت دئ) او فردوسي هم هغه يادوي، دې سړي په شغنان او باميان او تخارستان او غور کي حکمراني کړې ده او تر هغه وروسته په غور کي د دې ټبر څخه دوو ورونو لاس درلود چي يو امير سور او بل سپه سالار سام وو او د سوري ټبر اميران دې نامه ته منسوب دي چي فردوسي او نورو مؤرخينو د (ماهوی سوري نژاد) په نامه ياد کړي او بلاذري د (جبل زور) او د هغه ځای د مشهور بت چي هيون تسنګ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶۰۳ع) کال د (شونا) په نامه ليدلی يادونه کوي او ابن فندق هم په تاريخ بيهق کي د سلطان مسعود د وختو د خراسان عميد سوري يادوي او په را وروسته وختو کي نامتو شېرشاه سوري هم په هند کي له دې افغاني ټبر څخه راوتلی او پاچا شوی دئ.

د سوري کهول له نوميالیو څخه یو هم شنسب د خرنک زوی دئ چي د فخرالدين مبارکشاه د نسب نامې څخه د منهاج سراج په روايت د حضرت علي ﷺ معاصر او د هغه په حضور ئې ايمان راوړی وو او عهد او لوا ئې څني اخيستې وه او له هغه کهول څخه چي به هر څوک پر تخت کښېنوست د حضرت علي ﷺ هغه عهد او لوا به هغه ته ورکول کېدله او دا چي په اسلامي دوره کي د غور لومړی حکمران دئ چي موږ په خبر يو او امير پولاد غوري د ده له زامنو څخه وو چي د غور د غرو شاوخوا ئې تر تصرف لاندي وه او د خپلو پلرو نوم ئې ژوندی کی او چي صاحب الدعوت العباسيه ابو مسلم مروزي منځ ته راووت نو امير پولاد د غور لښکر د ابو مسلم ملاتړ ته ورووست او د آل عباس د تقويې له پاره ئې ډېر کارونه وکړه او د امير پولاد د حکمرانۍ مرکز د غور مندېش وو او د غور پر ټولو غرو او پر شاوخوا ئې حکمراني کوله (د ۱۳۰ هـ = ۷۴۷م شاوخوا). د امير پولاد يو زوی چي امير کروړ نومېد د کندهار د خلکو د عنعنې او د احمد بن علي بستي د کتاب تاريخ سوري په حواله ئې د پټې خزانې د کتاب د متن له مخي پېژنو چي په (۱۳۹هـ = ۸۵۶م) کال د غور په مندېش کي امير وو او د (جهان پهلوان) په نامه ئې چي د فردوسي د پهلوانانو له القابو څخه دئ شهرت درلود.

بالشتان (د کندهار د شمال والشتان) او خيسار او تمران او برکوشک (د غور مشهوري کلاوي) د ده په لاس کي وې او دی داسي غښتلی پهلوان وو چي يوازي د لسو تنو سره جنگېده او په همدې سبب ئې کروړ باله (چي په پښتو کي د کلک او سخت په معنا دئ)، د دې کهول واکمني تر زميندا ور او بست او والشتان پوري رسېدله، له اموي کهول څخه عباسي کهول ته د خلافت د انقلاب په جگړو کي دی هم د ابو مسلم ملگری وو او پټه خزانه د تاريخ سوري په حواله د ده يوه پښتو حماسه رانقلوي او دی د ښې وينا خاوند بولي، په خپلې دې پخوانۍ حماسه کي امير کروړ جهان پهلوان د خپل حکومت سيمه له مرو او هرات څخه تر جروم (گرمسير) او غرج او تخار پوري گڼي او وايي چي زرنج (سيستان) مي په تېره توره ونيو.

د ده دا حماسي شعر د خراسان او پښتو له لرغونيو حماسي آثارو څخه دئ او د ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غښتلي روح او ملي غرور او جهانګیرۍ او جهانکشایۍ څخه حکایه کوي او د پښتو هغه زاړه لغات او کلمات پکښې دي چې اوس په پښتو ژبه کي مستعمل او ژوندي نه دي.

امیر کروړ په (۱۵۴هـ = ۷۷۰م) کال (د هرات لمر لوېدو خوا ته) د پوشنګ په جګړو کي ووژل سو او تر ده وروسته ئې زوی امیر ناصر پر غور او بست او زمینداور حکومت کاوه (د ۱٦۰هـ = ۷۷٦م شاوخوا).

(د دې تاریخي، لساني او ادبي په زړه پوري موضوع د تفصیل له پاره دې د پټې خزانې کتاب د کابل چاپ او د پښتو د ادبیاتو د تاریخ دوهم ټوک وکتل سي).

منهاج سراج تر امیر پولاد وروسته د هارون الرشید تر وختو (د ۱۷۰هـ = ۷۸٦م) تر شاوخوا پوري د دې کهول د حکمرانانو څخه یادونه نه کوي او له ښه مرغه دا خلا پټې خزانې د محمد بستي د تاریخ سوري په حواله ډکه کړې ده او په لږ تفصیل سره د امیر کروړ او امیر ناصر یادونه کوي او بیا منهاج سراج د دې کهول یو بل امیر بنجی د نهاران شنسبي زوی د غور له لویو امیرانو څخه ګڼي او لیکي چې د خپل یوه معاصر غوري امیر سره چې شیش د بهرام زوی نومېده د هارون الرشید دربار ته ورغلل او امیر بنجی د (قسیم امیر المؤمنین) د لقب سره د غور امیر او امیر شیش د غور د لښکر پهلوان وټاکل سو (د ۱۷۰هـ = ۷۸٦م شاوخوا).

د غور امیران د همدې بنجي له نسله او د غور سپه سالار د شیش له تکم څخه دي، چې د صفاریانو په وختو کي له آل شنسب څخه د غور امارت په مندېش کي امیر سوري ته رسېدلی وو، لکه د صفاریانو په احوال کي چې مو ولوستل، د (۲۵۳ هـ = ۹٦۷م) په شاوخوا کي یعقوب صفاري د نیمروز او بست او داور ښارونه تر تګین آباد او رخج پوري ونیول، د هغه ځای امیر ئې له پښو واچاوه، په دې وخت کي امیر سوري د غور د غرو امیر وو او تر هغه وخته لا د غور نیمي خلک مسلمانان نه ول او تر دې وروسته امیر سبکتګین هم پر غور حملې وکړې، چې د سوري کهول خپلواکۍ ته ئې څه صدمه و نه رسولای سوه او لکه چې د غزنویانو په احوال کي چې مو ولوستل سلطان محمود هم پر غور یرغل وکی خو د غور امیر چې په دې وخت کي محمد سوري وو کله به ئې اطاعت کاوه او کله به ئې د تمرد لاره اخیسته څو چې سلطان محمود د بیهقي په قول (په ۴۰۵هـ = ۱۰۱۴م) کال او د ابن اثیر په قول په (۴۰۱هـ) کال د غور د جنوب له خوا د بست او

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوايين له لاري د لوی لښکر سره غور ته ورغی چي د لښکر په مخ کي د هرات حکمران التونتاش او د طوس حکمران ارسلان جاذب وو او امير محمد ئې په يوه جگړه کي د لسو زرو تنو لښکر په مرسته د آهنگران په کلا کي کلابند کی، محمد تر ډېري مودې وروسته له کلا راووت او سلطان ته تسليم سو، سلطان دی، د ده د کشر زوی شيش سره غزني ته بوت، خو (غزني ته نژدې) د گيلان په شاوخوا کي پر لاره هغه زهر وخوړل چي په خپله گوتمۍ کي ئې تعبيه کړي وه، ځان ئې وواژه مگر د اسارت ذلت ئې و نه مانه.

د پښتو ژبي وطني رواياتو چي د لرغوني پښتانه او تاريخ سوري د کتابو په حواله په پټه خزانه کي راغلی پورتنی تاريخي اجمال تائيدوي او د محمد د مرثيې د پښتو قصيده هم راوړي چي شيخ اسعد د محمد سوري زوی (چي په ۴۲۵هـ د زميندا ور په بغني کي مړ دئ) ويلې ده، او همدا شاعر په آهنگران کي د ده په دربار کي وو. دا قصيده چي د ژبي د بلاغت او فصاحت له مخي ډېره پخه ده د محمد د مقام لوړوالی او زړورتوب ښيي او د آهنگرانو د جگړې او د محمود له خولې د محمد د بنديگرت شرح بيانوي او دی د سور د کهول وياړ او افتخار بولي، چي د خپل کهول د پت ساتلو په لاره کي ئې ځان قربان کی او د شيخ اسعد دا قصيده د پښتو د لرغوني ادب له خورا مهمو آثارو څخه ده.

د محمد تر مړيني وروسته د سلطان محمود له خوا امير بوعلي د محمد سوري زوی د غور د منديش په غرو کي د پلار پر ځای کښېنوست او د سلطان تابع وو او په غور کي ئې په مدرسو او مسجدو او ماڼيو جوړولو لاس پوري کی او علم دوسته سړی وو، ده د محمودي عهد تر پايه حکمراني وکړه، خو د مسعود په وختو کي د (۴۲۵هـ = ۱۰۳۳م) په شاوخوا کي (د بوعلي وراره) عباس د شيش زوی پورته سو، او خپل اکا ئې بندي کی او د غور پاچهۍ پر تخت کښېنوست. عباس ظالم او بېباکه سړی وو او د نجوم د علم سره ئې ذوق درلود، د منديش د ولايت په سنگه کلا کي ئې يوه رصدخانه ودانه کړه، خو خلکو د ده له جوره د سلطان ابراهيم غزنوي دربار ته شکايت وکی، ابراهيم هم غور ته لښکر ويوست او امير عباس ئې غزني ته بندي بوت او د غور امارت ئې د ده زوی امير محمد ته چي د غزنه دربار ته مطيع او عالم پالونکی، عادل او د ښو اخلاقو خاوند سړی وو وسپاره (د ۴۵۰هـ = ۱۰۵۸م شاوخوا) او تر محمد وروسته ئې زوی قطب الدين حسن د محمد زوی او د عباس نمسی چي ستر پاچا او د غور د پاچهانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیکه وو پر تخت کښېنوست (د ۴۶۰هـ = ۱۰۵۸م شاوخوا) او ده د غور یاغیان په جګړه کې د ځان تابع کړه او په هغه جګړه کې چې (د غزنه لمر لوېدیځ جنوب ته) د وجیرستان او کوشک په پای کې ئې د یاغیانو سره وکړه ووژل سو (د ۴۹۳هـ شاوخوا) او د ده زوی ملک عزالدین حسین د غور پر تخت کښېنوست، ده د سنجري دولت سره دوستانه روابط درلوده او د ښو اخلاقو څښتن پر عهد ولاړ او عالم پالونکی ښه پاچا وو، چې اوو زامنو ئې خراسان او غور او زابل او غزنه او بامیان او تخارستان پخپلې پاچهۍ کې شامل کړه او هر یوه پر یوې برخې حکومت کاوه په دې تفصیل:

۱/ قطب الدین محمد چې خپل لرغونی وطني لقب (غرشاه) ئې رسماً په عربي (ملک الجبال) واړاوه او ځان ته ئې غوره کی او فیروزکوه د ښار کلا ئې ودانه کړه او د ورشاد (ورساد) په ولایت کې ئې چې د ده سیمه وه د خپلو ورونو سره شخړې جوړې کړې او غزني ته ولاړ، او هلته د بهرامشاه غزنوي له خوا ووژل سو (۵۴۱ هـ = ۱۱۴۶م) او همدا وژل د غوري او غزنوي د کهولو تر منځ د اختلاف سبب سو.

۲/ بهاء الدین سام د غور د منډېش په سنګه کې وو، څنګه چې سلطان سوري غزني ته ولاړ فیروزکوه ئې هم ده ته پرېښوو او په (۵۲۴هـ = ۱۱۴۹م) کال په فیروزکوه کې پر تخت کښېنوست او د غرجستان د شارانو سره ئې دوستي وکړه او په ګرمسیر کې ئې د کجوران کلا (د کندهار او غور تر منځ اوسنی کجران) او د هرات په غرو کې ئې د شیرسنګ کلا او په غرجستان کې ئې د بندر او کلا او د غرجستان او مادین تر منځ ئې د فیوار کلا جوړه کړه او د ګیلان د ملک بدرالدین لور (د ګیلان ملکه) ئې چې د شسبانیانو له نسبه وه په نکاح کړه، چې د دوو نامتو زامنو سلطان معزالدین محمد سام او سلطان غیاث الدین محمد سام مور ده. سلطان بهاء الدین د خپل ورور سلطان سوري د خون اخیستلو په غرض په جروم او غرجستان کې لښکري راغونډې کړې او پر غزني ئې یرغل وکی، خو (د غزني) په ګیلان کې مړ سو، ده د غزني د سفر په وخت کې لښکري راغونډې کړې او پر غزني ئې یرغل وکی، خو (د غزني) په ګیلان کې مړ سو، ده د غزني د سفر په وخت کې د غور او جبال تخت سلطان علاء الدین حسین خپل ورور ته پرېښی وو.

۳/ ملک شهاب الدین محمد خرنک د حسین زوی چې د مادین سیمې په ده اړه درلوده او دا سیمه د غوریو ولایت وو او د ده زوی ملک ناصرالدین ابوبکر د (۶۱۸هـ =

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۲۱م) په شاوخوا کي د گزیو او تمران د ولایت (د کندهار شمالي خوا ته) حکمران وو او د چنگیز تر یرغل وروسته ډهلي ته په هند کي د التتمش دربار ته ولاړ او هلته د ۶۲۰ﻫ په شاوخوا کي مړ سو.

۴/ ملک شجاع الدین علي د حسین زوی چي د غور د جرماس د ولایت حکمران وو او تر هغه وروسته ئې زوی علاء الدین ابو علي په غور کي د ده پر ځای کښېنوست او د سلطان غیاث الدین په وختو کي د غور او بست او وجیر او گرمسیر او درمشان او روزگان او غزني سیمي ته ده ته وسپارلي سوې او د خراسان تر نیولو وروسته په نیشاپور کي حکمران وو او سلطان معزالدین دی بوت او د غرجستان او زمینداور حکمران ئې وټاکه او په ۶۰۱ﻫ کال ئې د قهستان د ملاحده و، د جنایاد ماڼۍ ونیوله، خو د سلطان معزالدین تر شهادت وروسته د غرجستان د اشیار په کلا کي بندي سو.

۵/ علاء الدین حسین د حسین زوی د غور په وجیرستان کي حکمران وو او د خپل ورور سلطان بهاء الدین تر مړیني وروسته په فیروزکوه کي د غور پر تخت کښېنوست او د غور او غرجستان لښکري ئې راغونډي کړې او غزنه ته ئې مخه کړه، سلطان بهرام شاه له غزنه څخه د غزنه او هندوستان د لښکر سره راووت او د گرمسیر او تگین آباد له لاري زمینداور ته ولاړ. علاء الدین چي دا جگړه د خپلو دوو ورونو د خون اخیستلو له پاره کوله تگین آباد ته نژدې ئې د بهرامشاه د لښکر سره لاس واچاوه، او تر هغه وروسته ئې د غزني په شاوخوا کي دوه واره د غزنویانو مقاومت مات کی او د غزني دولت پایتخت ئې ونیو (۵۴۵ﻫ – ۵۴۶ﻫ). ده هغه لوی ښار د خاورو سره برابر کی او اوسېدونکي ئې اته ورځي قتل عام کړه او له هغه ځایه ئې بست او زمینداور ته مخه وکړه او د بست ښار ئې د محمودي ماڼیو او ښکلو ودانیو سره چي په خپل وخت کي ئې ساری نه وو هم وران کی نو ځکه په جهانسوز مشهور سو.

ده تر دې فتحي وروسته تخارستان د غور په مرکزي دولت پوري وتاړه او خپل ورور فخرالدین ته ئې وسپاره، علاء الدین تر دې وروسته د سلجوقي سنجري دولت سره ونښت، سلطان سنجر د هریوالرود د ناب په سیمه کي د ده سره جگړه وکړه او څنگه چي خلک له علاء الدین څخه خواشیني ول د ده شپږ زره خلجي او ترکي سپاره لښکریان سنجر ته تسلیم سوه او په خپله علاء الدین د سنجر لاس ته ورغی بندي سو. خو څنگه چي سنجر د غزانو له لاسه د پښو لوېدلی وو، علاء الدین ئې ونازاوه، مرسته ئې ورسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه او بیرته ئې غور ته واستاوه او څنګه چې خلکو د ده په غیاب کې ملک ناصرالدین حسین د محمد زوی له مادین څخه راوستلی او د فیروزکوه پر تخت ئې کښېنولی وو هغه وخت چې ئې د علاء الدین د راګرزېدو خبر واروېد ناصرالدین ئې ووژه او علاء الدین ته تسلیم سول.

ده بامیان او تخارستان او د جروم (ګرمسیر) او داور او بست او د هرات د جبال د تولک او غرجستان او مرغاب ښارونه هم د غور د پاچهۍ تر اطاعت لاندې راوستل او د ملاحده الموت رسل ته ئې هم د غور په غرو کې لار ورکړه او د (۵۵۱هـ = ۱۱۵۶م) په شاوخوا کې د غور په سنګه کې مړ سو.

څنګه چې تر ده وروسته ئې زوی سیف الدین محمد د فیروزکوه پر تخت کښېنوست او د ملاحده و رسل ئې ووژه او د غزانو د فتنې د مخنیوي له پاره ئې ملا وتړله چې د هرات او قادس شاخوا ته رسېدلې وه خو تر یو کال زیات ژوندی پاته نه سو او د غزانو په جګړه کې د غوري سپه سالار شیش په لاس ووژل سو (د ۵۵۸هـ = ۱۱۶۳م شاوخوا).

علاء الدین جهانسوز د غور لومړی ستر سلطان دئ چې د افغانستان هیواد ئې تر یوې ادارې لاندې راووست او د فیروزکوه په مرکزیور ئې وتاړه.

۶/ سلطان سیف الدین سوري (۵۴۳ - ۵۵۴هـ = ۱۱۴۸ - ۱۱۴۹م) د غوریانو لومړی پاچا دئ چې د سلطان لقب ئې واخیست. د ده د پاچهۍ مرکز د غور د استیه حصار وو. هغه وخت چې ئې ورور قطب الدین ملک الجبال په غزني کې ووژل سو نو سلطان سوري د بهرامشاه غزنوي سره جګړه وکړه او هغه ئې د کورم ناوې ته وځغلاوه او پخپله دی پر تخت کښېنوست او غور ئې خپل ورور سلطان بهاءالدین ته پرېښوو، خو د ژمي په وخت کې چې ئې ورور علاء الدین حسین له غزني څخه غور ته ولاړ بهرامشاه د خلجي (غلجي) پښتنو د لښکرو سره د لمر ختو له خوا پر غزني یرغل وکی او سلطان سوري ئې د هغه د وزیر سید مجدالدین موسوي سره ونیو او د غزني د طاق د پله پر سر ئې غرغره کی، څو چې ورور ئې جهانسوز د هغه په کسات کې غزني وران کی.

۷/ ملک فخرالدین مسعود تر ټولو وروڼو مشر وو او د غور په کاسي کې امیر سو. څنګه چې سلطان علاء الدین جهانسوز د غزنه تر فتح وروسته تخارستان هم د ځان تابع کی، نو خپل مشر ورور ملک فخرالدین مسعود ئې د بامیان حکمران وټاکه، ده د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شغنان او تخارستان غرو ته تر دروازو او بلور او وخش او بدخشان پورې ونيول او لکه چې د غياث الدين محمد په احوال کې ئې لولی د راغ زر په جگړه کې د خپلو ورېرونو په لاس کې بندي سو او بيرته باميان ته واستول سو او هلته مړ سو (د ۵۵۰هـ = ۱۱۵۵م شاوخوا). تر ده وروسته ئې مشر زوی شمس الدين محمد په باميان کې امير او د فيروزکوه له دربار او سلطان غياث الدين له حضوره هم په رسميت وپېژانده سو. ده بلخ او چغانيان او وخش او جروم (گرمسير) او بدخشان او د شغنان غرونه لاس ته راوستل او د سلطانشاه خوارزمشاهي د مخنيوي له پاره ئې د غور د لښکر سره يو ځای د مرو رود بار په جگړه کې گډون کړی وو او د سلطان لقب ئې وموند او د ده تر مړيني وروسته ئې زوی بهاء الدين سام چې لوی او علمدوسته پاچا وو د باميان پر تخت کښېنوست (۵۸۷هـ = ۱۱۸۹م). د ده دربار د پوهانو د غونډې ځای وو، امام فخرالدين رازي او شيخ الاسلام جلال الدين او رساد او افصح العجم مولانا سراج الدين د ده په دربار کې ول. د ده پاچهي له کشميره تر کاشغره او ترمذه او بلخه پورې او جنوباً د غور او غرجستان تر پايه پورې رسېدله او غور او غزنه او باميان د ده تر فرمان لاندې ول. هغه وخت چې سلطان معزالدين شهيد سو (۶۰۲هـ = ۱۲۰۵م) نو د هيواد اميرانو دی غزنه ته وروغوښت خو تر ۱۴ کالو پاچهۍ وروسته مړ سو او زوی ئې جلال الدين علي پر ځای کښېنوست (۶۰۲هـ = ۱۲۰۵م) او خپل ورور علاء الدين ئې د غزنه پر تخت کښېناوه، څنگه چې د غور او غز او تاج الدين يلدوز لښکرو د کرمان د درې د کورم د شاوخوا څخه پر علاء الدين يرغل وکی نو دی له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره راغی او د ده په غياب کې ئې اکا علاء الدين مسعود د شمس الدين محمد زوی د باميان تخت ونيو او وزارت ئې صاحب وزير ته ورکی. خو جلال الدين د غزنه تر تصفيې وروسته ژر باميان ته ورغی او خپل اکا ئې د هغه د وزير سره وواژه. بيا چې تاج الدين يلدوز دوهم وار پر غزنې يرغل وکی او د علاء الدين لښکر ئې د سنقران (شنغران) په رباط کې مات کی او دی ئې په غزني کې کلابند کی نو جلال الدين له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره ورغی خو دواړه ورونه د يلدوز لاس ته ورغله او بيرته باميان ته واستول سوه او هلته مړه سوه (د ۶۱۲هـ = ۱۲۱۵م). دا وو د هغو غوري ورونو لنډه يادونه چې د غور شهنشاهي ئې جوړه کړه او تر هغو وروسته سلطان غياث الدين بن محمد سام بهاء الدين قسيم اميرالمؤمنين چې د غور له لويو پاچهانو څخه دئ پاچا سو، دی د خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورور معزالدین سره د خپل اکا علاء الدین په امر د وجیرستان په کلا کي بندي وو، خو سلطان سیف الدین د علاء الدین زوی دوی ایله کړه او غیاث الدین د غزان په جګړه کي ورسره وو. بیا چي سیف الدین د خپل سپه سالار له لاسه ووژل سو، همدې شیش سپه سالار د غور او غرجستان لښکر راوستل او د غیاث الدین سره ئې بیعت وکی او دی ئې د فیروزکوه پر تخت کښېناوه (۵۵۸هـ = ۱۱٦۲م). ده خپل ورور معزالدین د سرجاندار په رتبه د استیه او کجوران حکمران وټاکه او ابوالعباس شیش ئې چي د سلطان سیف الدین تر وژلو وروسته ئې ښه قوت موندلی وو وواژه. په دې وخت کي د غیاث الدین اکا یعني ملک فخرالدین مسعود د بامیان حکمران له ملک علاء الدین قماج سنجري د بلخ له حکمران او له تاج الدین یلدوز د هرات له حکمران څخه مرسته وغوښتله او د بامیان او بلخ او د هرات د لښکرو سره ئې پر فیروزکوه یرغل وکی او په راغ زر نومي ځای کي یو د بل سره جګړې ته چمتو سول، خو په لومړي سر کي د غور پهلوانان ملک یلدوز د هرات حکمران د هغه د لښکر په منځ کي وواژه او هراتیان ئې سره تیت کړه. بیا ئې د بلخ لښکر هم مات او د قماج سر ئې پرې کی او د بامیان ملک فخرالدین ته ئې ورواستاوه او په خپله ئې هغه کلابند کی، او خپل اکا معزالدین او غیاث الدین ئې محترمانه ونیول او بیرته ئې بامیان ته واستول. سلطان غیاث الدین تر هغه وروسته ګرمسیر او زمینداور ونیو او قادس او کالیون او قیوار او سیفرود او غرجستان او تالقان او ګرزوان ئې هم د غور په سلطنت پوري وتړل او خپل ورور معزالدین ئې له جروم (ګرمسیر) او تګین آباد او سیستان څخه د غزنه او زاول او کابل خوا ته واستاوه، دی د غزانو لښکر چي په دغه وخت کي ئې غزنه نیولی وو په (۵٦۹هـ = ۱۱۷۳م) کال له غزنه څخه بیرته وشړل او د غزنویانو پایتخت ئې هم په غور پوري وتاړه او هم ئې د هرات نیولو ته ملا وتړله او بهاء الدین طغرل د سنجر یو مریی چي پر هرات ئې لاس بر سوی وو د سلطان تر لښکر دمخه خوارزم ته ولاړ او په ۵۷۱هـ کال کي هرات او تر هغه وروسته په (۵۷۳هـ = ۱۱۷۷م) کال کي فوشنج هم د غور د مرکز ضمیمه سول.

په دې وخت کي د سیستان ملکانو (چي شرح ئې تېره سوه) هم د اطاعت غاړه کښېښووه او شمالي ښارونه لکه تالقان، اندخود، میمنه، فاریاب، پنجده، مرو، دزق او خلم هم فتح سول. څنګه چي جلال الدین محمود د ایل ارسلان خوارزمشاه زوی د خطائیانو په مرسته د هیواد شمالي شاوخوا ته ئې زحمت پېښناوه، ځکه نو غیاث الدین

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۵۸۸هـ = ۱۱۹۲م کال د غزنه لښکر د معزالدین په مشرۍ او د بامیان لښکر د ملک شمس الدین په مشرۍ او د سیستان لښکر د تاج الدین حرب په لاربښوونه د مرو په رود بار کي راغونډ کړه او د مرغاب په کڅو (سواحلو) کي ئې خوارزمشاهیان مات کړه او په (۵۹۶ هـ = ۱۱۹۹م) کال ئې خراسان صفا کی او تر نشاپوره پر مخ ولاړ او هغه ئې ملک ضیاء الدین ابو علي شنسباني ته وسپاره او مروشاه جهان ئې هم ونیوه او ملک نصرالدین محمد خرنک ئې د هغه ځای په حکمراني وګوماره، او د سرخس ایالت ئې تاج الدین زنګي د فخرالدین مسعود بامیاني زوی ته وسپاره. څنګه چي غیاث الدین بیا هیواد ته مرکزیت ورکی او د منځنۍ آسیا ټولي سیمي ئې له هندوستانه تر عراقه او له چینه او جیحونه د هرمز تر سینده پوري د غور د فیروزکوه تر بیرغ لاندي راوستلې او د خراسان ستر او یوازینی شهنشاه ګڼل کېده نو د بغداد خلیفه الناصر الدین الله هم خپل سفیران ابن ربیع او قاضي مجدالدین قدوه او ابن الخطیب د فیروزکوه دربار ته واستول او غوري سلطنت ئې په رسمیت وپېژاند او د غور له درباره هم سراج الدین محمد جوزجاني د سفیر په توګه بغداد ته ولاړ او په دې ډول د فیروزکوه او بغداد د دوو شهنشاهیو تر منځ سیاسي نېک روابط ټینګ سوه.

سلطان غیاث الدین غوري د شرق او غور له خورا سترو پاچهانو څخه دئ چي هم علمدوست او مهربان او هم عادل وو. د ده په دربار کي پوهان او عالمان راغونډ ول. دی په ٦٣ کلنۍ د (۵۹۹هـ = ۱۲۰۲م) کال د دریمي خور (جمادی الاولی) په ۲۷ ورځ د هرات په ښار کي وفات سو او په هغه لوی مسجد جامع کي چي ده پخپله جوړه کړې وه ښخ دئ او دا مسجد جامع تر اوسه په هرات کي ودان دئ. دی په لومړي سر کي د خپلو اسلافو په شان د محمد کرام سیستاني په مذهب وو، خو وروسته ئې شافعي مذهب ومانه. د ده د دربار له نومیالیو پوهانو څخه قاضي وحیدالدین شافعي مرورودي او صدرالدین کرامي نیشاپوري او د ده د هیواد قاضیان قاضي القضات معزالدین هروي او قاضي شهاب الدین هرمابادي او وزیران ئې شمس الملک او عبدالجبار ګیلاني او فخرالملک شرف الدین قزداري او مجدالملک ریوشاري او عین الملک سوریاني او ظهیرالملک سجزي او جلال الدین ریوشاري ول. په دوبي کي ئې دارالملک فیروزکوه او په ژمي کي ئې زمینداور وو، د خپل لاس لیک سره ئې (حسبی الله وحده) لیکل (۵۳ لمبر تصویر دي وکتل سي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلطان غیاث الدین محمد سام تر مړیني وروسته ئې زوی غیاث الدین محمود چي یو عیاش سړی وو د معزالدین اکا له خوا ئې د بست او فراه او اسفزار په حکمرانۍ وګومارل سو، ده لښکر راټول کړ او تر مرو شاهجان پوري پر مخ ولاړ او د معزالدین تر شهادت وروسته په ٦۰۲ھ کال ئې له بست څخه د زمینداور له لاري پر غور یرغل وکی او فیروزکوه ئې له ملک علاء الدین ابو علي څخه واخیست او غور ئې د غرجستان او تالقان او ګرزوان او قادس او ګرمسیر سره لاس ته راوستل او د خپل پلار او اکا د ملک وارث سو.

ده تاج الدین یلدوز ته چي د معزالدین محمد له خادمانو څخه وو د غزني د حکمرانۍ چتر او مثال د سند تر سینده پوري ور واستاوه او په (٦۰۵ھ = ۱۲۰۸م) کال ئې د هندوستان د هیوادو مثال سلطان قطب الدین ایبک ته ورکی او په دې توګه ئې د غور پاچهي د هند تر پایه بالواسطه ټینګه کړه.

په (٦۰۷ھ = ۱۲۱۰ع) کال ملک رکن الدین ایرانشاه محمود د ملک علاء الدین ابو علي زوی د پنځوسو زرو غزنوي او کاسي لښکر سره پر غور او فیروزکوه یرغل وکی، خو غیاث الدین محمود د ده سر پرې کی او د میمنې او فاریاب تر منځ په سالوره کي ئې د علاء الدین آتسز حسین شنسبي سره چي د سلطان محمود خوارزمشاه په مرسته د بلخ او مرو او سرخس او رودبار د لښکرو سره ئې د تالقان له لاري پر غور یرغل کړی وو جګړه وکړه او د خوارزمشاه او آتسز لښکر ئې مات کی، او تر هغه وروسته څنګه چي علیشاه د تکش خوارزمشاه زوی د خپل ورور له درباره غور ته وتښتېد او غیاث الدین محمود دی د برکوشک په ماڼۍ کي بندي کی، د علیشاه نوکرانو دی په (٦۰۷ھ = ۱۲۱۰م) کال وواژه، دی سخي، بخښونکی، عادل او حلیم پاچا وو چي د پلار (۸۰۰) زرعین سندوخه خزانې چي د څلورو سوو اوښانو بار کېده خلکو ته وبخښلې.

د غیاث الدین محمود تر مړیني وروسته د ده څورلس کلن زوی بهاء الدین سام د غور د امیرانو له خوا د فیروز کوه پر تخت کښېنول سو، درې میاشتي وروسته سلطان علاء الدین اتسز شنسبي د سلطان محمود خوارزمشاه او د هرات امین حاجب ملک خان په مرسته پر فیروزکوه یرغل وکی او د ٦۰۷ھ کال په دریمه خور (جمادی الاولی) هغه ښار ونیو او بهاء الدین ئې د شاهي کورنۍ د ښځمنو سره خوارزم ته فرار کړ او تر هغه وروسته علاء الدین اتسز د علاء الدین حسین جهانسوز زوی د فیروز کوه پر تخت

(c) ketabton.com: The Digital Library

کښېنوست او تر څلورو کالو پورې ئې حکومت وکی او په ګیلان کې د ملک تاج الدین یلدوز او موید الملک محمد د عبدالله سیستاني زوی د غزنه د وزیر سره په جګړه کې مات سو او تر هغه وروسته ملک نصیرالدین حسین امیر شکار له غزني څخه پر غور یرغل وکی او په جرماس کې ئې علاء الدین اتسز وواژه او غور ئې د غزني د پاچهۍ تر اثر لاندې راووست او د (۶۱۱هـ = ۱۲۱۴ع) په شاوخوا کې تاج الدین یلدوز له غزني څخه علاء الدین درغور بیرته د فیروز کوه تخت ته واستاوه، خو علاء الدین په ۶۱۲هـ کال د سلطان محمود خوارزمشاه لاس ته ورغی او په خوارزم کې مړ سو، او ټول غور د خوارزمشاهۍ تر لاس لاندې سو.

خو د سلطان غیاث الدین محمد بل ورور ابوالمظفر معزالدین محمد بن سام قسیم امیر المؤمنین هم د شرق او آل شنسب له سترو پاچهانو څخه وو چې د خپل ورور سره سرجاندار (د شاهي ګارډ قوماندان) وو او تر هغه وروسته د غور د کجوران او استیه د ولایت حکمران سو (۵۵۸هـ = ۱۱۶۲م) او د ګرمسیر ښارونه ئې تر تګین آباد پورې لاس ته وروستل او ده په غزني کې د غزانو دوولس کلنۍ واکمني او سلطه ختمه کړه او د سلطان غیاث الدین محمد په امر د غزني پر تخت کښېنوست (۵۶۹هـ = ۱۱۷۷م). په ۵۷۰هـ کال ئې ګردیز فتح کی او ملتان ئې له قرامطه څخه ونیو او په (۵۷۳هـ – ۱۱۷۷ع) کال ئې د سنقران د یاغیانو غوړونه تاو کړل. په ۵۷۴ کال د بهیم دیو نهرواله له جګړې څخه ناکامه راوګرزېد او په ۵۷۵هـ کال ئې فرشور (پېښور) او په (۵۷۷هـ = ۱۱۸۱) کال ئې لاهور ونیو او تر هغه وروسته د خپل ژوند تر پایه ئې ټول هندوستان ونیو او د اسلام په نور ئې روښانه کی.

په افغانستان کې د ده د وختو له مهمو پېښو څخه په اندخود کې د خطا د کفارو او ترکستان د ملوکو سره سلطان معزالدین محمد جګړه وکړه، چې سالار حسین خرمیل د ګرزیوان ملک د ده د لښکر په مخ کې وو، خو څنګه چې د غوریانو لښکر څه کار پر مخه بوتلای نه سو، نو ملک عثمان سمرقندي چې د ترکستان د آل افراسیاب له ملکانو څخه وو منځګړی سو او روغه ئې وکړه او سلطان غزنین ته وګرزېد او څنګه چې په پنجاب کې د کوکهران ډله او د جود د غره قبایل یاغیان سوه، ځکه نو سلطان محمد هغو غزا ته ووت او د هغو تر سر کوټلو وروسته د غزنه په لار د ملاحده د یوه فدایي له لاسه په دمیک نومي ځای کې (چې د اوسني پنجاب د جهلم په سیمه کې دئ) د (۶۰۲هـ =

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۰۵م) کال د برات پر ۳ شهید سو.

سلطان محمد معزالدین غوري هم د خپل ورور په شان د آسیا په زړه کي یو لوی هیواد وساته او د غور د شهنشاهۍ حدود ئې په هندوستان کي د ګنګا تر سواحلو ورسول او هم ئې هند د اسلام په نور روښانه کی. د ده هیواد لمرخاته خوا ته د ګنګا تر کڅو (سواحلو) پوري او لمر لوېدو پلو ته د خراسان او خوارزم او نسا او باورد تر پایه پوري غځېدلی وو او جنوب ته د بحیرهٔ عرب سره نښت، د ده حکمداران په لاندي ځایو کي دا کسان ول: په غور کي ملک ضیاء الدین او په بامیان کي ملک تاج الدین زنګي او په ملتان کي ملک حسام الدین علي کرماج او په لاهور کي ملک قطب الدین ایبک او په غزنه او کرمان کي ملک تاج الدین یلدوز او په سند هواچه کي ملک ناصرالدین قباچه، او په بامیان کي سلطان بهاء الدین سام، او په فیروز کوه کي سلطان غیاث الدین محمود او په سیستان کي ملک تاج الدین حرب او په مکران کي ملک تاج الدین او په وخش کي ملکشاه.

د ده نومیالي وزیران ضیاء الملک درمشي او مؤید الملک محمد عبدالله سجزی او شمس الملک عبدالجبار ګیلاني دي. د ده قاضیان صدر شهید نظام الدین ابوبکر او سید شرف الدین ابوبکر او د صدر شهید زوی او د لښکر قاضي ئې شمس الدین بلخي وو. د پاچهۍ بیرغونه ئې پر راسته لاس سور او پر چپه لاس تور وو. منهاج سراج د سلطان په شاهي خزانه کي د ډېر ثروت یادونه کوي چي د خواجه اسماعیل خزانه دار په قول د غزني په خزانه کي یوازي د الماس له جنسه یو زر او پنځه سوه منه موجود ول.

د پټې خزانې په کتاب کي د پښتو ژبي محلي روایتونه د پخوانیو کتابو په حواله دا څرګندوي چي د محمد غوري په دربار کي د پښتو ژبي شاعران ول، چي یو له هغو څخه ښکارندوی د فیروزکوه د کوټوال احمد زوی دئ چي په هند کي د محمد د فتوحاتو په ستاینه کي ئې یوه ډېره ښه او خوندوره قصیده ویلې او په پټه خزانه کي رانقل سوې ده او د پښتو ژبي له خورا مهمو ادبي، تاریخي آثارو څخه ګڼل کېږي (۵۴ لمبر تصویر دي وکتل سي).

د معزالدین محمد غوري تر شهادت وروسته هغه لوی هیواد ټوټې ټوټې سو، د افغانستان شرقي برخه له غزني څخه تر سنده پوري د تاج الدین یلدوز لاس ته ورغله چي د غور د دربار له خدمتګارانو څخه وو او د محمد خدمت ئې کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغان شهنشاه سلطان غیاث الدین غوري (۵۵۸هـق)

۵۳ – لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

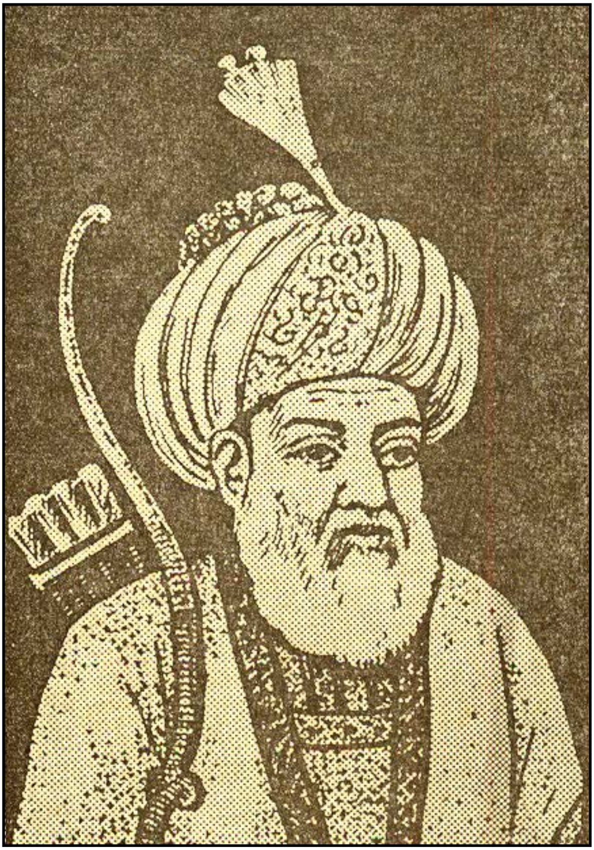

سلطان معزالدین محمد غوري

۵۴ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې تاج الدين خپله يوه لور ملک قطب الدين ايبک (د هند حکمران) ته او بله لور ئې هم ناصرالدين قباچه (د سند حکمران) ته ورکړې وه او غزنه ئې د سند تر سينده ونيوه، خو هغه وخت چې قطب الدين ايبک له لاهور څخه پر غزني يرغل وکی يلدوز د سند په پنج آب کي ورسره جګړه وکړه او مات سو او د کرمان د (کورم) ناوې ته ولاړ او له هغه ځايه ئې په غزني کي پر قطب الدين حمله وکړه، او قطب الدين په غزني کي تر څلوېښتو ورځو پاچهي وروسته بيرته هند ته ولاړ او غزني د يلدوز په لاس کي پاته سو او لکه چې وويل سوه د سلطان غياث الدين محمود په ملاتړ د هرات په جګړه کي د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کي ودرېد او پر سيستان ئې هم لښکر ويوست او د تاج الدين حرب سره چې د سيستان ملک وو روغه وکړه (۶۰۲هـ). ده نه کاله د معزالدين محمد په نامه سکه ووهله او پر هغې باندې ئې (عبده) وليکل. څنګه چې د سلطان محمد خوارزمشاه لښکريان له تخارستانه پر غزني راغلل او تر ګردېزه ئې ونيول نو تاج الدين يلدوز هندوستان او لاهور ته ولاړ او په هغه جګړه کي چې په تراين کي ئې د سلطان التتمش سره وکړه ونيول سو او په بدوان کي ووژل سو (د ۶۱۱هـ = ۱۲۱۴م شاوخوا). د غوريانو د سلسلې د شلېدلو په وخت کي (۶۱۲هـ شاوخوا) خوارزمشاهيانو شمالي ولايت او غور او هرات ونيول او سيستان تر بست او تګين آباد او زابلستان پوري د سيستان د محلي ملکانو لاس ته ورغی او د غزني ولايت او کابل او شرقي سيمي تر سنده پوري په تاج الدين يلدوز پوري اړه ومونده او تر ده وروسته د خوارزمشاهي له درباره ملک کربر په غزنه کي او امين ملک په هرات کي او اختيارالدين محمد خرپوست په پېښور کي حکم کاوه (د آل شنسب وروستنۍ پېښې د چنګيز د راوتلو په شرح کي راوړه کېږي).

د غوريانو په وخت کي دغزنويانو د دورې مدنيت د کمال درجې ته ورسېد، د دري ژبي ادبيات د غوري فاتحينو په واسطه تر ډهلي پوري خپاره سوه او پښتو ژبه هم د سوريانو په کهاله کي پاللې سوې او د شعر او ادب ژبه سوه. د اسلام دين ئې په ټول افغانستان او د هند په زياته برخه کي خپور کی او صنعت او عمران چې نمونې ئې د هرات جامع مسجد او د غور د جام څلی (منار) (۵۵ – ۵٦ لمبر عکسونه دې وکتل سي) او د ډهلي قطب منار دې ډېره ترقي وکړه او علوم او فنون د غوريانو په لوی هيواد کي د نامتو پوهانو او شاعرانو سره وپالل سوه او د (افغان او هند) اسلامي مدنيت چې لوديانو او غزنويانو ئې بنسټ ايښی وو د پخوالي مرتبو ته ورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هرات تاریخي مسجد جامع، ۵۵–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

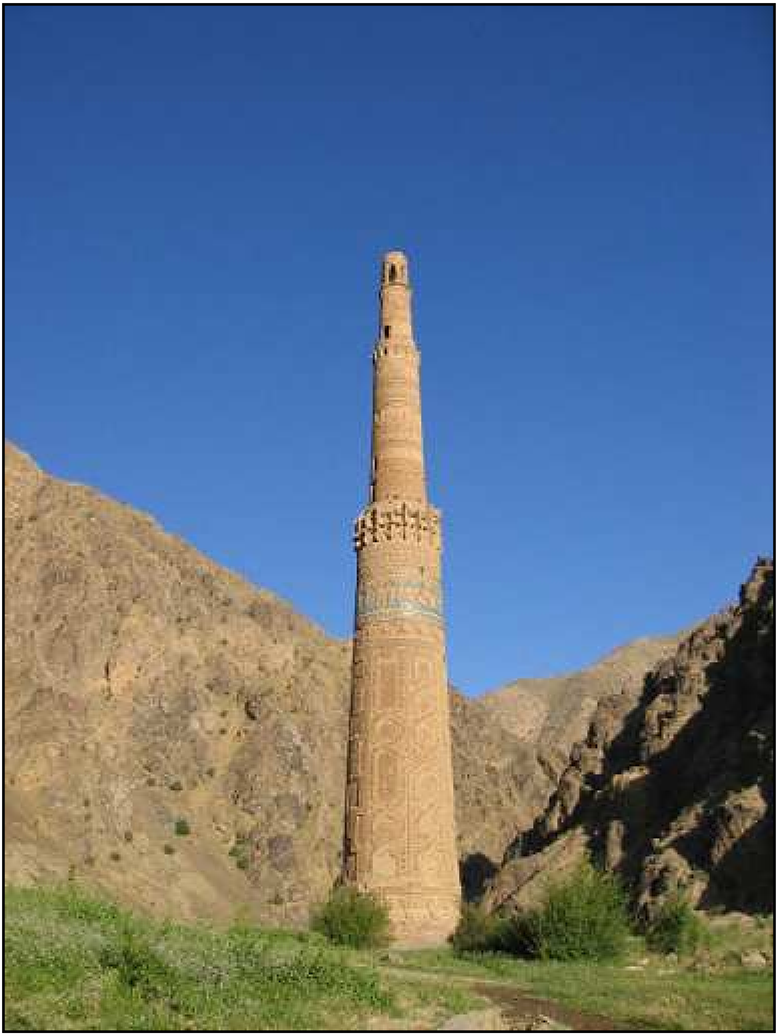

په غور کي د جام منار
د سلطان غياث الدين غوري يادګار
۵۶-لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غوریانو د دورې نومیالي پوهان او شاعران دا ول: امام فخرالدین رازي، نظامي سمرقندي، احمد میداني نیشاپوري (د مجمع الامثال خاوند)، علي باخرزی (د دمیة القصر خاوند)، قاضي منهاج سراج جوزجاني (د طبقات ناصري خاوند)، قاضي وحیدالدین شافعي مرورودي، صدرالدین کرامي نیشاپوري، معزالدین هروي، شیخ الاسلام جلال الدین ورساد، مولانا سراج الدین جوزجاني، ابو نصر فراهي، محمد عوفي (د لباب الالباب خاوند)، اسعد سعوري، شیخ تیمن، تایمني، ملکیار غرشین، قطب الدین بختیار، ښکارندوی (پښتو شاعران) ملک الکلام فخرالدین مبارکشاه (د غوریانو د منظومې نسب نامې خاوند) او نور.

د غوریانو درباري ژبه پښتو او دري وه، څنګه چې غوریان د پښتنو له سوري ټبر څخه ول نو ځکه د دوی په وختو کې پښتانه د غور او سلیمان له غرو څخه د ترنک او ارغنداو او هلمند او کابل او هریرود ناوو ته راشوه سول او د هند په فتوحاتو کې ئې د پاچهانو په لښکرو کې هم ګډون وکی او د پښتنو د قبیلو زیات خلک او مشران په هند کې د شهنشاهانو او د هغو پر ځای ناستو کسانو سره پاته سول، چې د هغو پایښوړ تر اوسه هم په ټول هند کې ډېر سته، لکه: لودیان، سوریان، نیازیان، مومندان، شیرانیان، بهریچان (برېڅان) چې زیاتره ئې په هند کې د روهیله یا پټان په نومو یادېږي او دا خلک حتی تر اوسه هم د هند په مختلفو سیمو کې خاص حکومتونه او د ریاست او نفوذ سیمې لري.

د غور د شاهي کهول نومیالي:

۱. شنسب د خرنک زوی (د ۴۰–۸۰ هـ شاوخوا)
۲. امیر پولاد د شنسب زوی (د ۱۳۰ هـ شاوخوا)
۳. امیر کروړ د پولاد زوی (۱۳۹–۱۵۴ هـ)
۴. امیر ناصر د کروړ زوی (د ۱۶۰ هـ شاوخوا)
۵. امیر بنجی د نهاران زوی (د ۱۷۰ هـ شاوخوا)
۶. امیر سوري د ؟ زوی (د ۲۵۳ هـ شاوخوا)
۷. امیر محمد سوري (د ۴۰۵ هـ شاوخوا)
۸. امیر بوعلي د محمد سوري زوی (د ۴۲۵ هـ شاوخوا)
۹. عباس د شیش زوی او د بوعلي وراره (د ۴۵۰ هـ شاوخوا)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰. امیر محمد د عباس زوی (د ۴۰۵هـ شاوخوا)
۱۱. قطب الدین حسن د محمد زوی (د ۴٦۰هـ شاوخوا)
۱۲. ملک الجبال عزالدین حسین د قطب الدین حسن زوی (د ۵۱۰هـ شاوخوا)
۱۳. قطب الدین محمد د عزالدین زوی (په ۵۴۱هـ کي وژل سوی)
۱۴. بهاء الدین سام د عزالدین زوی (۵۴۴ – ۵۵۴هـ)
۱۵. ملک شهاب الدین خرنک د عزالدین زوی (د ۵۵۰هـ شاوخوا)
۱٦. ملک شجاع الدین د عزالدین زوی (د ۵۵۰هـ شاوخوا)
۱۷. سلطان علاء الدین حسین جهانسوز د عزالدین زوی (۵۵۴ – ۵۵۱هـ)
۱۸. سلطان سیف الدین د عزالدین زوی (۵۴۳ – ۵۴۴هـ)
۱۹. ملک فخرالدین مسعود د عزالدین زوی (د ۵۴۰هـ شاوخوا)
۲۰. سیف الدین محمد د جهانسوز زوی (۵۵۱هـ)
۲۱. سلطان غیاث الدین محمد سام (۵۵۸ – ۵۹۹هـ)
۲۲. سلطان معزالدین محمد سام (۵٦۹ – ٦۰۲هـ)
۲۳. سلطان غیاث الدین محمود د غیاث الدین محمد زوی (۵۹۹ – ٦۰۷هـ)
۲۴. سلطان بهاء الدین سام د محمود زوی (٦۰۷هـ)
۲۵. علاء الدین اتسز د جهانسوز زوی (٦۰۷ – ٦۱۱هـ)
۲٦. علاء الدین درغور (۵۹۹ – ٦۱۲هـ)
۲۷. ملک ناصرالدین گزیو د شهاب الدین خرنک زوی (د ٦۱۸هـ شاوخوا)
۲۸. سلطان شمس الدین محمد د فخرالدین مسعود زوی (د ٦۵۰هـ شاوخوا)
۲۹. سلطان بهاء الدین سام د شمس الدین محمد زوی (۵۸۷ – ٦۰۲هـ)
۳۰. جلال الدین ابو علي د بهاء الدین سام زوی (٦۰۲ – ٦۱۲هـ)
۳۱. علاء الدین مسعود د بهاء الدین سام زوی (٦۰۲ – ٦۱۲هـ)
۳۲. علاء الدین مسعود د شمس الدین محمد زوی (د ٦۱۰هـ حدود)

مأخذونه:

طبقات ناصري، ابن اثیر، دول اسلامیه، پټه خزانه، آداب الحرب، دایرة المعارف اسلامي، فرشته، شوکت افغاني، معجم الانساب، گزیده، لب التواریخ، فتوح السلاطین عصامي (۵۷ – ۵۸ لمبر شجرې دي وکتله سي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه

غوریان (۴۹۳ - ٦١٢هـ)

۵۷ - لمبر

امیر محمد (حدود ۴۰۰هـ) ... امیر سوري (حدود ٢٦٠هـ) ... بنجی نهاران (حدود ۱۷۰هـ)

ابو علي (حدود ۴۱۰هـ)

شیث بن ← عباس ← بن محمد (حدود ۴۵۰هـ) ← بن قطب الدین حسن ← بن عزالدین حسین (۴۹۳هـ)

قطب الدین محمد ملک الجبار (مقتول ۵۴۱هـ)

٢ - سیف الدین سوري (مقتول در غزنه) (۵۴۴هـ)

٣ - علاء الدین حسین × جهانسوز (۵۴۴ - ۵۵۱هـ)

بهاء الدین سام ۵۴۴هـ غور

دو همه برخه وګورئ

۵ - غیاث الدین محمد (۵۵۸ - ۵۹۹هـ)

ملکه خراسان

٦ - معزالدین محمد × (۵٦۹ - ٦۰٢هـ)

۴ - سیف الدین محمد × (۵۵۱ - ۵۵۸هـ)

۹ - علاء الدین أتسز (٦۰۷ - ٦۱۰هـ)

جوهر ملک (د ملک غیاث الدین ماینه)

ماه ملک (د علاء الدین محمد ماینه)

۷ - غیاث الدین محمود × (۵۹۹ - ٦۰۹هـ)

(لور) د علاء الدین محمد ماینه

جمشید

ناصرالدین محمد بندار

فخرالدین مسعود غرستان

۸ - بهاء الدین سام (٦۰۷ - ٦۰۹ هـ)

لور

شمس الدین محمد (متولد ۵۹۹هـ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

غوريان (۴۹۳ - ۶۱۲ هـ)

۵۸ - لمبر

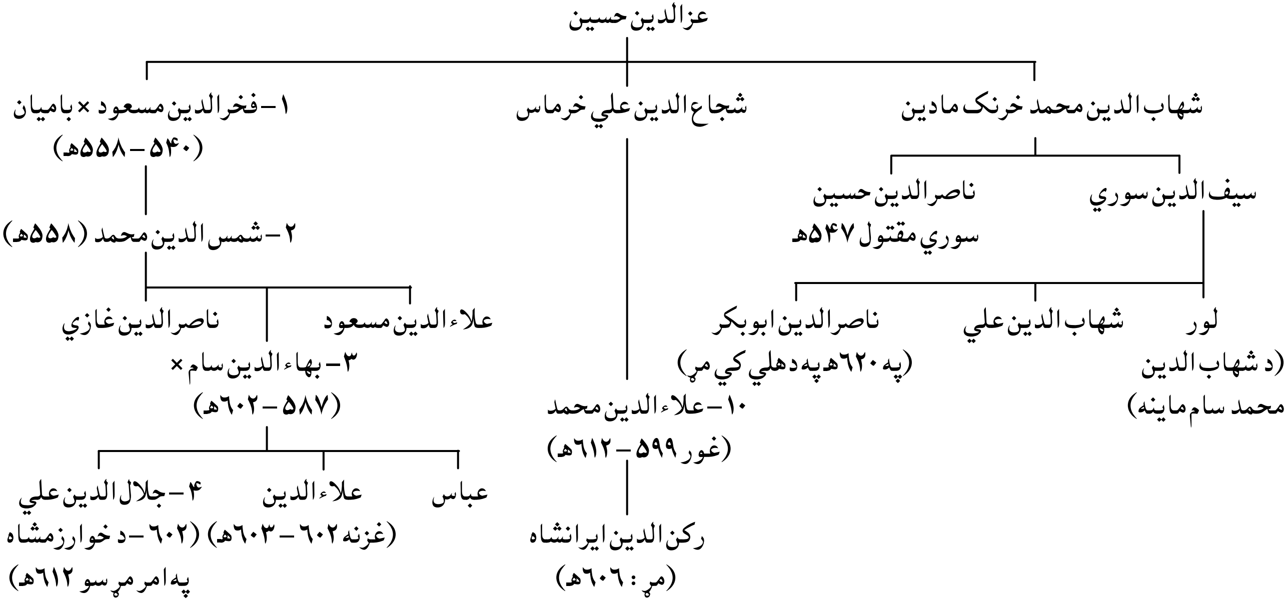

ماخذونه: د دهلي افـغان شـاهان، د تومـاس تاليف: لندن ۱۸۷۱م، طبـقات ناصري، دائرة المعارف اسلام، ايراني نومونه: ۱۵۵، دول اسلاميه: ۴۵۸. معجم زمباور: ۲/ ۴۶۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوارزمشاهیان

خوارزم یو سرسبز او ودان مشهور ولایت وو چي د امو له سینده اوبېده او د اتیا فرسخو په شاوخوا کي ئې اوږدوالی درلود، ښارونه ئې له بازارو ډک او کلي ئې یو بل ته سره نژدې ول، هم ئې ماڼۍ درلودلې او هم د کرهڼي ځمکي، پایتخت ئې گرگانج (جرجانیه) نومېده او له ډېرو پخوانیو زمانو څخه ئې د افغانستان د شمالي او مادون النهر د ښارو سره اقتصادي او سیاسي او فرهنگي روابط درلوده او د مارکوارت په قول ایریانم ویجو (باختر ته تر هجرت د مخه د آریائیانو اصلي ټاټوبی) همدا ځای وو او دا نوم په اوستا کي XVARIZEM او په پخواني فرس کي (هوارزمیش) وو او خوارزمي ژبه نورو آریایي ژبو ته نژدې یوه ژبه وه چي په وروستنیو کیندنو کي ئې آثار راوتلي دي او البیروني هم دا ژبه په آثارالباقیه کي یوه مستقله ژبه گڼلې ده او د هغې د میاشتو نومونه ئې لیکلي دي او وایي چي د خوارزم ملکانو ته (خوارزم شاه) وایي. د ۳۲هـ په شاوخوا کي احنف د قیس زوی عربي فاتح مادون النهر سیمي له تخارستانه تر تالقان او فاریاب او جوزجان پوري ونیولې او د آمو له غاړو خوارزم ته پرېووت خو هغه ئې و نه نیولای سو او د معاویه د زوی یزید په وختو کي هم سلم د زیاد زوی د خوارزم د خلکو سره په څلور سوه زره درهمه روغه وکړه او څنگه چي یزید د مهلب زوی د حجاج له خوا خراسان ته راغی دی هم د خوارزمیانو سره وجنگېد (د ۸۲هـ په شاوخوا کي) او د (۸٦هـ په شاوخوا کي) قتیبه د مسلم باهلي زوی هغه فتح کی.

د البیروني په قول د خوارزمشاهیانو د کهول لومړی مؤسس کیخسرو وو او د اسلام له اوایلو څخه خوارزم د حکومت له حیثه پر دوو برخو ووېشل سو:

شمالي برخه ئې چي پایتخت ئې (گرگانج) وو معمولاً د عربي امیرانو له خوا اداره کېده او جنوبي برخه چي مرکز ئې (کات) وو د خوارزمشاهیانو سیمه وه او د خوارزمشاهانو مشهوره کورنۍ تر اسلام د مخه او وروسته مامونیان ول چي په اسلامي دوره کي ئې مؤسس ابو سعید احمد د محمد زوی وو چي د (۳۴۰هـ په شاوخوا کي) ئې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژوند کاوه او د ده د ۳٦٦هـ کال سکې سته او له دې کورنۍ څخه ارثموخ خوارزمشاه وو چې د هجري سنې د سر په شاوخوا کې اوسېد او نسب ئې د البيروني په قول افريغ ته رسېده او چې قتيبه دوهم وار پر خوارزم برى وموند، خوارزمشاه اسکجموک د ازکاجوار زوى د سبري نمسى د سخر کړوسى او د نومونړي ارثموخ کوسى ئې په خوارزمشاهي وپېژند د (۸٦هـ شاوخوا) چې د احمد د نسب سلسله ده ته په دې ترتيب رسېد له: احمد د محمد زوى د عراق نمسى د منصور کړوسى د عبدالله کوسى چې هغه بيا د ترکسباثه زوى او د شاوشفر نمسى او د اسکجموک کړوسى وو.

دوهم: ابو عبدالله محمد د احمد زوى چې د ابن اثير په قول په ۳۸۵هـ کال مړ دئ.

دريم: مامون د محمد زوى چې کورنۍ ئې د ده په نامه (ماموني) يادېږي د سامانيانو له خوا د خوارزم والي وو په ګرګانج کې او د ابو عبدالله خوارزمشاه سره وجنګېد او بريالى سو او د خوارزمشاهي لقب ئې په ۳۸۵هـ کې خپلي کورنۍ ته واړاوه، په ۳۸۷هـ وفات سوى او يوه لور ئې د سلطان محمود ماندينه وه.

څلرم: ابوالحسن علي د مامون زوى په ۳۸۷هـ کې پر تخت کښېنوست او د سبکتګين لور حره ئې وکړه او په خوارزم کې ئې ابن سينا ته ښه راغلى وويل او سکه ئې سته.

پنځم: ابوالعباس مامون د مامون زوى په ۳۹۰هـ کې.

شپږم: ابوالحارث محمد د علي زوى او د مامون نمسى چې په ۴۰۷هـ کال ئې سکه ووهله او په ۴۰۸هـ کال سلطان محمود له منځه يووى او د غزنه له درباره ئې لوى حاجب لتونتاش د خوارزم په حکومت وګوماره او د خوارزمشاه لقب ئې ورکى او د مامونيانو د کورنۍ کمبله ټوله سوه او تر التونتاش وروسته ئې زوى هارون ۴۲۳هـ او اسماعيل خندان د التونتاش زوى (۴۲۵هـ) او شاه ملک (۴۲۹هـ) په خوارزم کې حکومت کاوه چې په (۴۳۴هـ) کال طغرل بېګ سلجوقي له منځه يووړل.

د خوارزمشاهيانو د دوهمي کورنۍ بنسټ د انوشتګين په لاس کښېښود سو چې د بلګاتګين له مريانو څخه وو او د ۴۷۰هـ په شاوخوا کې ئې د سلجوقي دولت په وختو کې شهرت وموند او د (غرشاه) لقب ئې واخيست، څنګه چې په ۴۹۰هـ کې اکنجي قجقار د برکيا روق ګومارل سوى حکمران ووژل سو، نو د خراسان والي امير داد حبشي د برکيا روق په تصويب قطب الدين محمد د انوشګين زوى په خوارزمشاهي وټاکه او تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه وروسته دا لقب د چنګېز تر راتلو پورې په دې کورنۍ کې پاتې سو، چې یو وخت ئې د واکمنۍ سیمه تر زمیندا وره هم رسېدله او په ٦۱۷ھ کې وروستني خوارزمشاه جلال الدین منکبرني د افغانستان په خاوره کې د چنګېز د لښکریانو سره زیات مقاومتونه وکړه.

د دې کهول نور کسان چې خوارزمشاهۍ ته رسېدلي دي:

۳/ اتسز د محمد زوی چې په ۵۲۱ھ کال پاچا سو او سکه ئې ووهله، په ۵۳۳ھ کې ئې له سلطان سنجره ماته وکړه خو په ۵۳۵ھ کې ئې بیا د خوارزم تخت ده ته ورکی.

د ده په وختو کې علي چتري په هرات کې پورته سو، خو اتسز د سنجر ټول ملکونه ونیول، او دربار ئې د فاضلانو د راغونډېدو ځای سو او رشید الدین وطواط خپل کتاب حدایق السحر ئې د ده په نامه ولیکه، د ۵۵۱ھ کال په دریمه خور (جمادی الاخر) کې مړ دئ.

۴/ ایل ارسلان د اتسز زوی: د پلار تر مړیني وروسته پر خوارزمشاهي تخت کښېنوست او د قراخطا او قفچاق د قبیلو سره ئې روغه وکړه او د سنجري ملکانو پایڅوړ ئې له خراسانه وشاړه او یا ئې روغه ورسره وکړه او په ٦۵۸ھ مړ سو.

۵/ سلطان شاه ابوالقاسم محمود د ایل ارسلان زوی (۵٦۸ – ۵۸۹ھ) چې د ورور سره د دښمنۍ په سبب ئې د غور د سلطان غیاث الدین دربار ته پناه یووړه، خو څنګه چې د غور دربار د سلطان تکش سره تړون درلود څه مرسته ئې ورسره و نه کړه او محمود ماوراء النهر ته ولاړ او د خطا له خانه ئې کومک واخیست او خراسان ئې د غز د امیرانو له جوره او لاسه وژغوره او په مرو کې ئې دارالملک جوړ کی او د هرات ملک بهاء الدین طغرل هم ورسره یو ځای سو او د غور سرحدو ته ئې زحمت پېښاوه، خو سلطان غیاث الدین غوري په مرو رود کې د غور او بامیان او سیستان لښکري راغونډې کړې او تر شپږو میاشتو ئې جګړه وکړه، څو په پای کې د غور د سلطان لښکري له مرغابه پورېوتلې او بهاء الدین ئې وواژه او محمود د ماتي په حال کې په ۵۸۸ھ کال مرو ته وګرزېد او زهر ئې وخوړل او مړ سو (۵۸۹ھ).

٦/ ابوالمظفر سلطان تکش د ایل ارسلان زوی: د ۵۸۹ھ کال د لومړۍ خور (ربیع الاول) پر ۱۲مه پر تخت کښېنوست. دی لوی عالم او هنرور پاچا وو، چې نیم خراسان ئې په خپل قوت تر لاس لاندې کی او د ده د هیواد وېش د هلمند تر غاړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسېده. لکه چي د ده زياتي سکې په داور (زميند اور) کي وهلي سوي او له هغه ځايه لاس ته راځي. تکش د قفچاق او خطا د قبيلو سره روغه کړې وه او مازندران او د عراق يوه برخه ئې ونيوله او د سنجر وراره سلطان طغرل ئې بندي کی او د بغداد د خلافت دربار ئې تهديداوه او د بغداد وزير ابن القصاب ئې مات کی، د خلافت دربار خپل دوه تنه سفيران ابن الربيع او ابن الخطيب د غور د فيروز کوه دربار ته واستول چي د سلطان غياث الدين غوري حضور ته د تکش له تېري استغاثه وکي، خو سلطان تکش د ۵۹۶ھ کال د روژې پر نهمه مړ سو.

۷/ علاء الدين محمد د تکش زوی د پلار تر مړيني وروسته خوارزمشاهي ته ورسېد او نشاپور ئې خپل ورور عليشاه ته (چي په ۶۰۹ھ وژل سوی) ورکی او د غور او غزنه دربارو ته ئې سفيران واستول او روغه ئې وغوښته او د غور تر پاچهانو وروسته ئې خراسان ونيو او ملک عزالدين خرميل غوري د ده سره يو ځای سو او تر يوولسو مياشتو کلابندۍ وروسته ئې هرات ونيو او بلخ ئې هم فتح کی او د ده د هيواد سرحدونه تر بلاساغون او کاشغر او خطا پوري ورسېدل او تاينکو طراز او گورخان خانان په ترکستان کي د ده اطاعت ته غاړه کښېښوده او تاج الدين يلدوز ئې د هند خوا ته وشاړه او د ده د هيواد وپش د سند تر سينده ورسېد او خپل زوی جلال الدين منکبرني ئې د افغانستان په حکمرانۍ وگوماره، خو په ۶۱۷ھ کال د چنگيز لښکر د لمرخاته له خوا د ده پر هيواد يرغل وکی او دی د مغلوبۍ په حال کي د آبسکون جزيرې ته فراري سو، او په همهغه کال مړ سو.

د علاء الدين له ورو‌ڼو څخه يو يونس خان د تکش زوی د عراق حکمران او بل ملک خان د نشاپور او خراسان حکمدار او دريم علي شاه د عراق او اصفهان حکمران وو او څه موده هم د علاء الدين محمد له زامنو څخه ارزلوشاه په ۶۱۷ھ کال د پلار تر فرار وروسته پر تخت کښېنوست، خو د چنگيز لښکريانو خوارزم ونيو.

همدارنگه رکن الدين غوريشانستي د علاء الدين محمد زوی څه موده د عراق حکمراني وکړه، څو چي په ۶۱۷ھ کال د چنگيز لښکر دی همهلته وواژه او آق سلطان د علاء الدين محمد بل زوی هم څه موده په کرمان کي پاچا وو څو چي د خطائي براق حاجب په لاس ووژل سو.

۸/ د سلطان محمد خوارزمشاه مشر زوی او وروستنی زړور پاچا جلال الدين

(c) ketabton.com: The Digital Library

منکبرني دئ چي په ۶۱۷هـ کال د خپل فراري پلار پر ځای کښېنوست او د چنګېز د لښکريانو سره ئې په مړانه مقاومتونه وکړه.

دی د پلار په ژوند د خراسان او غور او غزنه نايب السلطنه او وزير ئې شهاب الدين الپ سرخسي وو، چي له خپلي خوا ئې غزنه ملک کربر او فيروزکوه ئې مبارزالدين سبزواري ته او کرمان ئې ملک الامراء او برشور (پېښور) او بوبکر پور ئې ملک اختيارالدين محمد علي خرپوست ته وسپارل.

هغه وخت چي ئې پلار په ۶۱۷هـ کال د چنگيز له حملې وتښتېد، په نشاپور او د خراسان او کرمان په بيابانو او د نيمروز او بست او داور په ښارو کې مقاومتونه وکړه ځو چي په غزني کي ملک خان امين حاجب د هرات مات سوی حکمران هم د ده سره يو ځای سو، چنگيز خپل زوم قوتو قونوين ئې په دوی پسي وگوماره او د کابل د پروان په شاوخوا کي ئې درې واره جگړه وکړه او قوتوقو ئې مات کی، ځو چي چنگيز د خراسان له تالقانه د ده جگړې ته راغی او جلال الدين د پرشور (پېښور) خوا ته پر شا سو او چنگېز د سند د سيند تر غاړو پسي ولاړ او په هغه جگړه کي چي د سند د اوبو پر غاړه ئې وکړه مات سو او ځان ئې اوبو ته واچاوه او د اوچه او ملتان او کرمان له لاري پارس ته ولاړ (۶۲۱هـ)، ځو چي د ۶۲۸هـ کال د شوال پر ۱۵مه د کردانو د لاسه ووژل سو او د ده د مړيني سره د دې کهول کمبله هم ټوله سوه او د دې پېښو تفصيل به د چنګېز خان د حالاتو په شرح کي راسي (د دې مخ مخامخ ۵۹ لمبر شجرې ته دي رجوع وسي).

مأخذونه:

طبقات ناصري، ابن اثير، معجم الانساب، د پاول هورن د ايران مختصر تاريخ، تاريخ گزيده، جهان کشای جويني، سيره جلال الدين منکبرني، نفثة المصدور، د بارتولد ترکستان، د عباس اقبال تاريخ مغول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه

خوارزمشاهیان (۳۰۰ - ۶۲۸هـ)

۵۹ - لمبر

لومړۍ کورنۍ

محمد (۳۰۰هـ حدود)

۱- ابو سعید احمد × (۳۴۰هـ حدود) (سکه لري - ۳۶۶هـ)

۲- ابو عبدالله محمد (مړ ۳۸۵هـ)

۳ - مامون ۳۸۵هـ (پخوا د سامانیانو عامل وو)

۴- ابو الحسن علی × (۳۸۷هـ) (حره د سبکتگین لور ئې مایننه وه)

۵- ابوالعباس مامون (۳۹۰هـ)

لور (د سلطان محمود مایننه)

۶- ابو الحارث محمد (سلطان محمود دی عزل کی او په ۴۰۸هـ ئې التونتاش وګوماره) ← (معجم الانساب زامباور: ۲/ ۳۱۶)

دوهمه کورنۍ

۱- التونتاش د سلطان محمود لوی حاجب - ۴۰۸هـ

۳- اسمعیل خندان (۴۲۵هـ)

۲- هارون ۴۲۳هـ (د ده استقلال ۴۲۵هـ)

۴- شاه ملک (د سلطان مسعود له خوا د جند والي ۴۲۹هـ د سلجوقیانو په جنګ کي ومړ - ۴۳۴هـ)

ماخذ: د ابن اثیر په حواله د زمباور معجم ۲/ ۳۱۶، طبقات ناصری، جستي، سخاو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

دریمه خوارزمشاهي کورنۍ (۴۷۰ - ۶۲۸هـ)

۵۹ - لمبر

۱ - انوشتګین غرچه یا غرشاه (۴۷۰ - ۴۹۱هـ) په خپوه کي د ملکشاه سلجوقي والي وو

۲ - قطب الدین محمد (۴۹۱ - ۵۲۲هـ)

فلان ؟

۳ - آتسز (۵۲۲ - ۵۵۱هـ)

لور (د سلیمان بن محمد سلجوقي ۵۴۹هـ ماینه)

سلیمان

۴ - ایل ارسلان (۵۵۱ - ۵۶۸هـ)

۵ - سلطان شاه محمود (۵۶۸هـ - مړ ۵۸۹هـ)

۶ - علاء الدین تکش × (۵۶۸ - ۵۹۶هـ)

علي شیر (په اوزګند کې سکه ووهله - ۶۱۰هـ)

یونس خان (ری)

۷ - علاء الدین محمد (۵۹۶ - ۶۱۷هـ) (راتلونکی مخ وګورئ)

تاج الدین علیشاه (کردستان)

ناصر الدین ملکشاه (خراسان) (مړ - ۵۹۳هـ)

ارسلانشاه

هندوخان

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریمه خوارزمشاهي کورنۍ (۴۷۰ - ۶۲۸ هـ)

علاء الدین محمد (۵۹۶ - ۶۱۷ هـ)

- خان ملک (د عثمان ایلک ماینه)
- اغول ملک (لور)
- ۸ - جلال الدین منکبرنی (۶۱۷ - ۶۲۸ هـ)
- آق سلطان
- غیاث الدین (شېرشاه) مقتول: ۶۲۷ هـ په کرمان کي
- کوجاتګین
- یحیی خورشاه
- رکن الدین (غورشانستی) غورسانجي (مړ: ۶۱۹ هـ)
- قطب الدین (ازلاغ - ارزلو؟)

ماخذونه: ابن اثیر، طبقات ناصري، دول اسلامیه: ۲۵۹، زمباور: ۲/ ۳۱۸

Get More e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library